

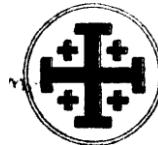


# SZENTFÖLD

SZERKESZETTE  
ZADRAVECZ ISTVÁN

O. F. IW. PÜSPÖK

ELSŐ KÖTET



MÁSODIK KIADÁS

BUDAPEST  
A SZENTFÖLD MAGYARORSZÁGI BIZTOSI HIVATALÁNAK  
KIADÁSA

NIHIL OBSTAT

*DR. COLOMANNUS TÓTH*

*censor dioecesanus*

No. 3009.

IMPRIMATUR

*Strigoniij die 20. Octobris 1931.*

*DR. JULIUS MACHOVICH*

*vicarius generalis*

,



DAL VATICANO, die 7 Decembris  
1931.

N° 106927.  
DA CITARSI NELLA RISPOSTA

Exc,me ac Rev,me Domine,

Duo volumina abs te recens missa, quibus titulus  
"Szentföld" libenti gratoque animo accepit Augustus Pon=  
tifex. Qui de huiusmodi opere tuo magnas tibi gratulationes  
deferens, id tibi ex animo cupit ut quae tibi scribenti prae=  
stituisti consilia ea abunde assequaris.

Interea in peculiaris benevolentiae Suae testimonium  
atque in divinorum munorum auspicio, Apostolicam tibi Bene=  
dictionem amanter impertit.

Ego vero, haec tibi renuntians, ea, qua par est, ob=  
servantia me libenter profiteor

Excellentiae Tuae

addictissimum

*Ex. Card. Pacelli*

Exc,mo ac Rev,mo Domino  
D,no STEPHANO ZADRAVECY  
Episcopo tit. Domitianopolitano

BUDAPEST

## HERCEGPRÍMÁS ÁDVENTI KÖRLEVELÉBŐL.

3061. sz. Esztergom, 1931 november 19.

*Zadravecz püspök úr szerkesztésében jelent meg „A Szentföld” című kétkötetes értékes munka, mely benső tartalmát és külső kiállítását tekintve egyaránt díszes lehet minden könyvtárnak. Fehívom rá Fő Papjaim figyelmét.*

A nagyméltóságú püspöki kar körleveleiben melegen ajánlotta „A Szentföld” díszművet, melyekből az alábbiakat közöljük:

### GYŐR-EGYHÁZMEGYE:

*„P. Zadravecz István püspök úr szerkesztésében a Szentföldről nagyszabású díszmunka jelent meg. A munka a Szentföldet kimerítően ismerteti. Megszerzése által a Szentföld magyar biztosít hivatalának működését segítjük elő.”*

(1932 február havi körlevél.)

### SZÉKESFEHÉRVÁR-EGYHÁZMEGYE:

*„A Szentföld Magyarországi Biztosít Hivatala mindenki részére hozzáférhetővé akarja tenni „A Szentföld” c. díszművet és annak minél szélesebb körben való elterjedését kívánja. Éppen ezért oly feltételeket állapított meg, melyek a legszerényebb viszonyok között élőknek is megengedik az igaz lelkí gyönyörűséget nyújtó könyv megszerzését.”*

(1932 januári körlevél.)

## PÉCS-EGYHÁZMEGYE:

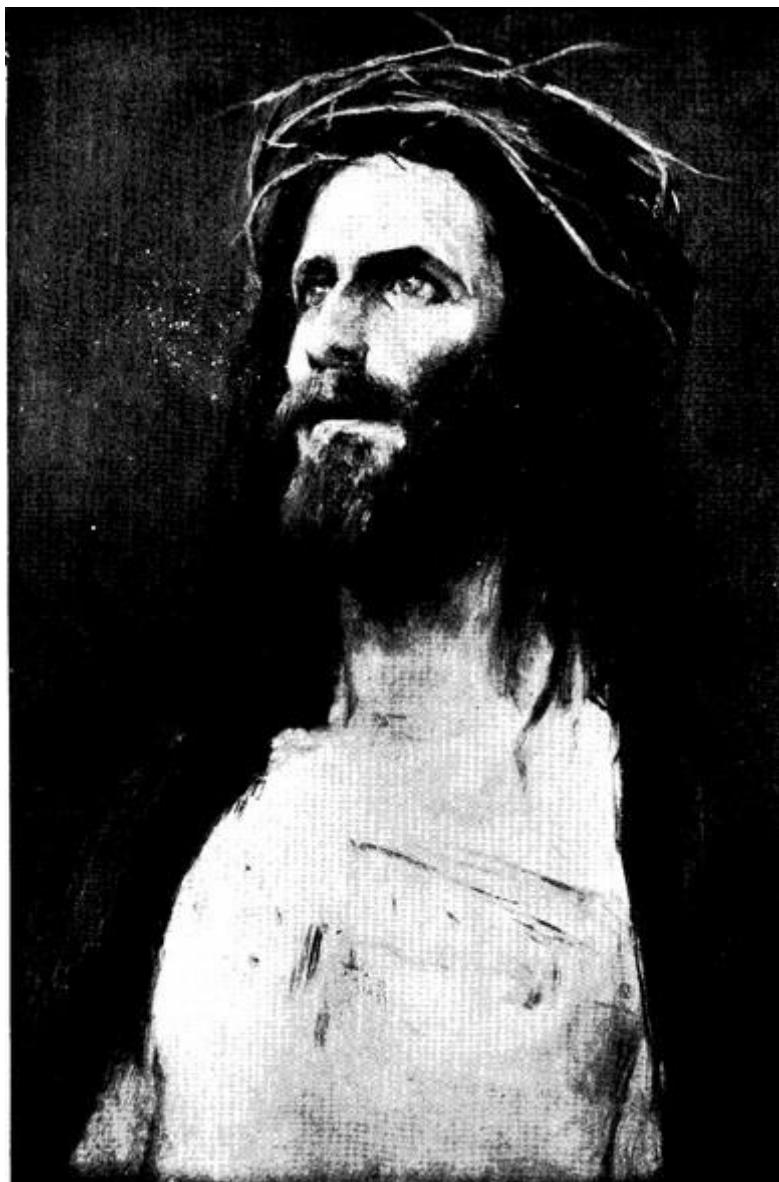
„P. Zadravecz István püspök úr szerkesztésében megjelent „A Szentföld” c. kétkötetes értékes munka, amely különböző szakemberek tollából minden oldalról ismerteti a Szentföld múltját és jelenét. A mű minden katolikus ember érdeklődésére méltán számot tarthat”

(1931. decemberi körlevél)

## KASSAI EGYHÁZMEGYE MAGYAR HELYNÖKSÉGE:

„A P. Zadravecz püspök úr szerkesztésében megjelent „A Szentföld” c. kétkötetes értékes munkára, mely dísze lehet minden könyvtárnak, a főpapság figyelmét felhívom.”

(1931 decemberi körlevél.)



MUNKÁCSY MIHÁLY: KRISZTUS

## ELŐSZÓ



YERMEKKOROM nem utolsó szent érzése volt: édesanyám rendelkezéséből néhány cserép cineraliát és jácintot vinni nagycsütörtökön a Szentsír díszítéséhez ... Talán ez érzéshez hasonlíthatnám leg-találóbban emez érzelmemet, mellyel útnak bocsátom, hívő magyar lelkek elé helyezem, a két kötetből álló munkát: A *Szentföld-et*.

Valóban a Szentsír dicsőségére összeállított virágcsokor ez. Kiváló tollú íróink gazdag és szép lelkük legjava virágait adták össze csokornak, az Üdvözítő Úr Jézus és szülőföldjének dicsőítésére és méltatására. Legyen érte jutalmuk az Úr Jézus szeretete. A nagy halott: Prohászka püspök hagyatékából is kötöttem csokrunkba meleg szavakat, melyek valóban látnoki erővel hatnak ...

Hittel reményelem, hogy a magyar írók, költők, tudósok, zarándokok, főpapok és egyszerű hívők eme csokra méltó és nagy díszé lesz a Szentsírnak ... A meghalt, de e sírból dicsőségesen feltámadt Jézus szerető és jóságos tekintete pihen e csokron ...

*Rövidesen (1933-ban) reánk köszön az Üdvözítő halálának és dicsőséges feltámadásának ezerkilencszázadik esztendeje.*

Ha a századok mérföldjelzőinél jubilálnunk szabad és illik, úgy e század, a tizenkilencedik század fordulójánál ujjongania kell a földkerekségnek... Dübörögnie a keresztfá tövében, mint a menny-dörgésnek, a népek bűnbánó Miserere-jenek, az életbe nem vitt, a megtaposott krisztusi vér fölött!... Sikoltania a népek ország-útján a nyomorult népek jajának, — mint a jerichói országút vak-jának: Jézus, Dávid fia könyörülj rajtam ... És akik emberi ravasság, bölcsesség, ügyesség köveire akarták felépíteni a népek és országok boldogulását, álljanak megrendülten a vérző Krisztus elé s a megnyílt szemű századossal tegyenek vallást: „EZ valóban Isten-nek a Fia volt” — „és nem adatott nekünk az ég alatt más funda-mentum, amelyre építeni lehessen, — csak Jézus ... csak Jézus”...

Emberi alkotásokkal úgy játszik ma a végzet, mint pelyvával a szél! Válságok tarajos hullámain nyargal veszte felé nem egy ország, hanem az egész világ!... Semmi sem biztos, semmi sem állandó, semmi sem nyugtató ... Fundamentumát vesztette a minden-ség! ...

Nem kell jóstehetség hozzá, hogy jósolgathassuk: itt vagy a világ vége, teljes összeomlása áll a küszöbön, — vagy ha elhatározatott, hogy tovább élhessen, — e nagy vajúdások, rengések a lét elhagyott fundamentumának a keresései...

*A lét fundamentuma: A mindeneket fenntartó teremtő Istennek a tenyere ...* E tenyér pedig Jézusra mutat: „*Ez az én Szerelmes Fiam, őt hallgassátok!* (Máté XVII.)

Jézusi élet a Szentföldön folyt le. Onnan hangzanak mindenek felé az Élet igéi. Ezért mindenki hazája, minden országok fundamentuma a Szentföld.

A magyarok hazája is ... Magyarország fundamentuma is!...

A *Szentföld* kétkötetes műve elsősorban a Szentsír csokra akar lenni, — ezenfelül azonban a magyar lelkeknek beszámolója a megváltás földjéről, — és buzdító oktatója, hogy a nagy jubileumi esztendőben helyezze újból, visszavonhatlanul, — minden ügyét-baját a nemzetek fundamentumára, Jézusra ...

És, ha csak egyedeknek leksi gyönyörűségére és felvilágosítására szolgáltunk művünkkel, — vagy ha csak a magyar irodalomnak a Szentföld ismertetése körüli hiányát pótoltuk, — Urunk Jézus Krisztusnak bizonyára tetsző munkát végeztünk, a tizenkilenc százados jubileum emlékére ...

Őszentsége, XI. Pius pápa a Neki bemutatott „Szentföld” művünkre meleg sorokat és áldást küldött. Alázatos hódolattal illesztjük azokat munkánk homlokára.



# A SZENTFÖLD VARÁZSA



ÍRTA:

GRÓF ZICHY GYULA

KALOCSAI ÉRSEK

Több mint harminc évig vágyakoztam ama tajak után, melyeket egy gyűjtőnél Szentföldnek nevezünk. Édesanyám legelső szavai és a kis biblia írásai után tüzes élénkséggel éltek bennem Betlehem környéke, Názáret vidéke, Genezáret tava és az a szent város, melyhez az Úr Jézus legtöbb tanítása, életének legfontosabb része és kereszthalála fűződnek örökre.

Valahány szent estén kigyulladt körünkben a gyermekszív legédesebb álma, az otthoni kedves karácsonyfa sok csillagó lángja, szemeim a gyertyák fényén és az ajándékok minden szépségén túl Betlehemet, a szegény barlangot, az egyszerű pásztorokat és az ott született kisded Megváltót is fürkészve keresték. Majd meg róla, a gyermek Jézusról, a szent család názáreti csendes lakhelyéről és a velük kapcsolatos élményekről hallva, a képzelet legszebb színeiben rajzolódtak elém azok a vidékek, melyek öket látták. Mikor pedig nagypéntek délután a függönytől homályos templomban a jó szülők vezetése mellett a Szentsírhoz mentünk, szóval ki sem fejzhető érzések szárnyain keletre repültünk, ahol a Megváltó csodás szeretetből öönönmagát áldozta fel — vérét ontva értünk.

És ezek a gondolatok és ezek a mélységes érzések akkor sem múltak el, mikor a gyermekkor bűbájos légköre lassanként szétfoszlott és a színes képzelődés helyét a komoly tanulás és az élet való meglátása váltották fel bennem. Nemcsak nem múltak el, hanem erősödtek. Mert bár a kor, a külső hatások, az egész felfogás át is alakultak, az igazság meggyőző ereje velük fokozódott. Színek helyett gerinces dolgokat, képzelődés helyett való történetet, szívek helyett szóló kedvességek helyett értelmet meggyőző észkokokat kerestem és találtam.

Nem csoda hát, hogy a vágyakozás, mely a gyermeklélek kedves világában öntudatlan hatás alatt támadt, az ifjúkor lelkes éveiben s az élet derekán még nagyobb erővel lángolt fel lelkemben.

Látni a helyeket, ahol az Úr Jézus a Teremtő csodás ígéretét, hogy a bűnbeesett és miatta nyomorban vergődő emberi teremt-

ményt ismét saját irgalmából felemeli, — valóra váltotta. Járni a nyomokon, melyeken az isteni Megváltó annyi szent tanítás, türelem, áldozat és vérontás árán művét befejezte. Megtalálni azt a földi utat, melyen az Úr engem is keresett, magához szólított, szívéhez szorított és irányt mutatott a boldogság felé.

A további éveiben vágyam nem teljesült. Az élet gondjai és a lekötöttség nem adtak rá módot. Amikor azonban a vesztett háború és a nemzetünket porba sújtó összeomlás után az Olajfák-hegyén egy új és hatalmas bazilika épült és a szentély nagy mozaikképét, mely az értünk vért izzadó isteni Megváltót van hivatva megörökíteni, a Golgotát járó magyar nép vállalta, felkérésre nagy örömmel álltam ama kisebb nemzeti zarándokcsapat élére, mely 1929 szeptember havában eme nagy kép felajánlásáért indult a Szentföldre. S midőn alig két évvel ezután, a folyó év tavaszának legszebb napjaiban elkészült a magyar kápolna is, melyet első zarándokútunkon a Szűz Anya elszenderülésének helyén, a sionhegyi bazilika alsó templomában ígértünk emelni, hasonló örömmel vettetem kézbe újból azt a kedves Szűz Mária zászlót, melynek árnyékában egyszer már bejártuk a biblia legszentebb helyeit.

Mindkét alkalommal az Úr áldó keze vezetett bennünket. És bár az út hosszú és nehéz volt, s első alkalommal a nyári forróság, másodízben pedig a tavaszi idő változékonysága erős próbára tett minden zarándokot, annyi öröm és tiszta boldogság áradt el leikünkön, amennyiről máshol fogalmunk se lehet. Ama perctől kezdve, hogy beléptünk a Szentföld kapuján — először a napsugaras Karmelhegy tövében, a modern Haifa kikötője mellett, másodszor meg Fülöp Cezarea ködbenúszó, hegyvölgyes vidékén — szemeinkben számtalanszor örömkönnyek úsztak.

És ha azt kérdezem, mi okozta azt a sokszor csodálatos hatást, mely az ember lelkét ott a szent helyeken oly sűrűn átjárta, s papot és világít, gazdagot és szegényt, tudóst és tudatlant teljesen egyformán magával ragadott, azt kell válaszolnom, hogy e ritka, különleges hatást az alábbi okok idézhették elő: *a helyszín tudata, az igazi történeti érzés és az a kegyelem*, mely ott minden fogékony lélekre gazdagabban árad.

Szigetvár falánál, Segesvár mezején, a Kárpátok alján s a görzi fensíkon mélyen meghatódik a hazafi lelke, mert tudja és érzi, hogy a nemzet lánglelkű fiai itt áldoztak minden a magyar hazáért. És ha nem is jelzi semmiféle oszlop, emlékkő vagy sírdomb áldozatuk nyomát, a helyszín tudata a lélekbe markol, s felidézi bennünk az orom, a bánat, a nemes büszkeség és az örök hála lángoló érzését. Es ez termésszes! A földi hazának ez a kapcsolata a földi emberhez

és a kölcsönhatás, mely belőle fakad, gyönyörű virága annak a szent magnak, melyet a Teremtő vetett az emberbe, midőn úgy alkotta, hogy azt a kis földet, melyet vére s verítéke öntözött és öntöz, hazájaként szeresse s becsülje, de szeresse azokat is, akik ugyanazért izzadtak s véreztek. Ám hogyha ez természetes, mennyivel érhetőbb, hogy ott, ahol maga a Megváltó járt, tanított, szenvedett és meghalt, hogy nekünk e röpké élet után örök hazát, örök boldogságot szerezzen és biztosítson a saját vérével, — mennyivel érhetőbb, hogy ott ez a tudat, a helyszín tudata még sokkal mélyebben megkapja az embert. Nemcsak Betlehember, a szűkös barlangban, nemcsak Názáretben, a szent család szerény lakóhelyén, nemcsak a Táborhegy legmagasabb pontján, ahol az Úr színeváltozása ment vége a választottak előtt és nemcsak a Kálvária véres magaslatán, ahol az Úr szent keresztre állott, hanem mindenfelé, az egész Szentföldön ugyanez a tudat tölti el az embert. Itt járt az Úr. Itt élt és tanított, szenvedett és vörzett — értem, érted és minden emberért, külön-külön és összesen mindenjáunk lelkéért.

A helyszín tudata s ennek benső megsejtése kíséri az embert az egész Szentföldön és vált ki belőle máshol nem tapasztalt, csodás hatásokat.

A helyszín tudatát és ennek hatását fokozza azonban az a még fontosabb történeti érzés, hogy itt tulajdonképpen magával Istennel állunk szemtől-szembe.

Másutt is megjelent az Úr az embernek. Sokfélekép szólt már szolgáihoz. Mózesnek az égő csipkebokor misztikus lángjából, Illésnek, Dávidnak és a prófétáknak sűrű felhők mögül, az ó- és újkorban különféle jelenések közben. Itt azonban, Palesztina földjén beleállt a véges történetbe és mint Istenember harminchárom évig alanya lett annak. Ő, ki eddig a messze távolból és az örök élet végételenségből csak itt-ott lépett ki s ekkor sem vegyült el az emberek közé, ezen a vidéken — istenségét mintegy háttérbe szorítva — szolgáinak elmúló alakját öltötte magára. Élettörténetét a Szentírás foglalja magában és ez a történet — a legnagyobb és legmegrázóbb mindenféle történetek között — itt mintegy elénk lép és újra lepereg szemünk-szívünk előtt. A Szentföld hegyei, Genzáret tava, a Holttenger kietlen vidéke, Betlehem, Názáret és a gyilkos város mind Róla beszélnek és mint színes képek a legszebb munkában úgy hirdetik s illusztrálják a Megváltó földi életének minden mozzanatát.

Majdnem kétezer év röppent el azóta, hogy az Istenember — külsőleg szegényen és aránylag rövid élet alatt — átment e vidéken. Utána a századok folyamán rettentő viharok, történelmi

változások, földrengető átalakulások történtek ugyanott. Az újabb korszakok gyakran eltemették az elődök minden alkotását. A régi nyomokat romok, törmelékek és vandál pusztítás több méteres rétegei fedték. Az egymást követő korok emlékei a földben pihentek és még történetük foszlánya felett is az enyészet játszott.

Csak egy történetet nem tudott letörni semmiféle vihar, semmiféle újkor: Krisztus történetét, a megváltás művét. Mint a harmatos fia a tél jege után tavaszról-tavaszra, úgy virágzott elő Krisztus története minden vihar és pusztítás után és így él és így virágzik ma is.

Ezt érzi a hívő lélek ott lenn s ez a benső, történeti érzés magával ragadja.

A Szentföldön jelentkező mélyebb meghatottság legfőbb oka mégis — az Isten kegyelme.

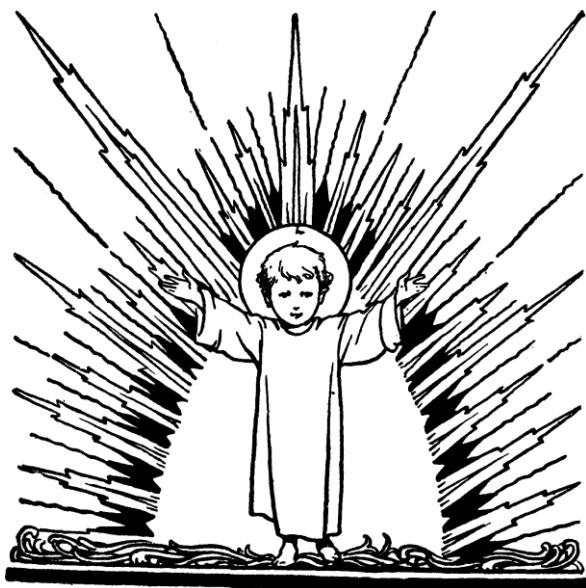
Ugyanazt a lelket átformáló isteni kegyelmet, mely másutt is kopogtat szívünkön, mely Lourdesban és Lisieuxban, Lorettoban avagy Páduában és annyi szent helyen az Isten anyjának avagy az Ur kiváltságos szolgáinak közbenjárására időről-időre fizikai és erkölcsi csodákban nyilvánul, ott lenn a Szentföldön Isten önmagáért és egyszülött szent Fia kedvéért bővebben árasztja mindeneket, akik hittel közelednek Hozzá. A források vize annál üdébb és annál gazdagabb, minél jobban megközelíthetjük azok eredetét. Az Isten szent Fia a kegyelmek elzárt forrásait saját vére árán a Golgota ormán nyitotta meg újból. Természetes tehát, hogy azok ott s annak közelében patakzanak legbővebben reánk, ahol az Ur Jézus azokat feltárta.

Betlehem, Názáret és a Kálvária forró könnyet csalnak a hívő szemébe, ha nemes lélekkel pusztán rájuk gondol. Ha azonban magán a helyszínén kézzel érintheti a barlang köveit, melyek között Megváltónk született, azt a helyet, ahol a Szűz Anya csodálkozva állott, mikor az Ur napfényes angyala a világmegváltás örömhíréit hozta és azt a kőlapot, melyen Üdvözítőnk — a keresztről levétetvén — három napig pihent: akkor a kegyelem olyan áramai járják át az embert, melyek szóba, könyvbe, emberi színekbe nem is foglalhatók. A lelki vigaszok, erők és kegyelmek soha ki nem fogyó rádiúmforrása Krisztus szülőföldje, mely annál gazdagabb, fenköltebb és üdítőbb hatású, minél nagyobb maga a Teremtő minden, kezéből jött és teremtett lénynél.

Manap tehát, mikor a világban ismét szörnyű bajok, öldöklő bánatok, fojtó nyomorúság és lelki szétesés dúlnak mindenfelé, mikor a csapások gyilkos záporában milliók törnek le s egész népek sodródnak örvénybe, ma az erő és a vigasztalás eme forrására ép olyan szükség van, mint a megváltáskor.

Mivel tehát ez az erőforrás mérhetetlen gazdag, a példátlan nagy szükséget pedig kisírt szemek, megtört keblek és csürggedő szívek számlálatlan milliói hirdetik naponta: Krisztus szülőföldjét, a drága Szentföldet szeretettel, vágyódással, hittel, bizalommal indokolt bejárni. Indokolt bejárni, mert ez a föld Isten irgalmából a Megváltót adta, kinek tekintete jóságot, irgalmat, erőt, vigasztalást hozott a világba s ígér és ad ma is. ígér és ad mindeneknek, akik őt keresik; ígér és ad annál biztosabban, minél közelebbről tekintünk szemébe, lépünk nyomdokába és követjük isteni példáját, melyet egykor éppen a Szentföldön tárt fel mindenjunknak soha el nem műlő, örökszép fenségben.

Hogyha pedig személyesen nem juthatunk oda, abba az országba, melyet Krisztus szülőföldje címén mi is mindig hazánknak vallhatunk, szeressük azt így a távolból is, tartsuk számon annak szent helyeit és dogozzunk értük tehetségünk szerint, mert arról a földről, melyen Krisztus született, élt és meghalt érettünk, ma is és mindenkor erő, üdv és vigasztalás áramlanak felénk.



# A SZENTFÖLD FÖLDRAJZA



ÍRTA: KERÉKGYÁRTÓ ÁRPÁD

REÁLGIMNAZIUMI IGAZGATÓ

## 1. Politikai helyzete, határai.

Szentföld alatt azt a területet értjük, amelyet a mi Urunk Jézus Krisztus szentelt meg életével. Politikai határokkal nem körülhatárolható terület. A Földnek ahoz a darabjához tartozik, amelyet a földrajz tájrajzi szempontból *Szíriának* nevez.

Magában foglalja ez a Szíria Elő-Ázsiának azt a részét, amely északon Kis-Ázsiától, a Taurusz hegylánctól délre Egyiptomig, délkeletre Arábiáig és keletre Mezopotámiáig terjed. A Szentföld javarésze azonban ennek a körülhatárolt területnek egyik, bár az idők folyamán kiterjedésben szerfelett változó politikai egységével esik össze, amelyet *Palesztinának* nevezünk.

Palesztina neve a *plisti* néptől származott. Ez a nép a Földközi tenger keleti partján lakott és hatalma virágzásának idején nliszteusnak neveztek. Az egyiptomiak nyelvén palusta volt a nevük (többségen: palestin), az a partvidék pedig, amelyet megszállva tartottak: *Palesztina*. A hébrek is Palesztinek hívták a tengermelléki síkságot. A görögöknel és a rómaiaknál Palesztina már az egész zsidólakta területet jelentette. A zsidók alkottak itt először egységes nemzeti államot. Palesztina később a rómaiak kezére jutott és a római birodalom bomlása után a keletrómai birodalomhoz tartozott. A VII. században rövid perzsa uralom múltával megkezdődött az arabok birtoklása, amely csekély megszakításokkal 1517-ig tartott, ekkor az egész terület az ozmánok kezébe került. A török fennhatóságnak csak a világháború vetett véget. A törökökkel kötött béke Palesztinát angol felügyelet alá helyezett önálló „zsidó állam”-nak jelentette ki, amelyben a legfőbb hatalmat az angol *fömegbízott* (high commissioner) képviseli. Ő a közigazgatás és a *végrehajtótanács* (executive council) elnöke. A *törvényhozótanács* (legislative council) 22 tagból áll, ezeket indirekt választják úgy, hogy az összes hitvallások benne képviselve legyenek.

A török uralom idején Szíria három vilajetre volt felosztva. Palesztina legnagyobb része a jeruzsálemi vilajettel volt egyenlő,

keleten a Jordánon túl a damaszkuszi vilajet Hamak, Hauran és Maan kerülete (livája) tartozott hozzá. Az így felfogott Palesztina kerekesszámban mintegy  $25.000 \text{ km}^2$  terület volt, akkora, mint a Duna-Tisza köze és Esztergom vármegye. Északi határa a Libanon és a Hermon hegységet érintette (Dán-vonal), keletre mintegy a Hedzsasz-vasútig terjedt, a Holt-tengertől keletre az Arnon folyó, ma Vádi Modsb volt a déli határa, nyugatra a Beérsabán keresztül a tengerig vonható vonal. A Bírák könyvében olyan értelemben használja a Szentírás a Dántól Beérsabáig kifejezést, mint ahogy mi a Kárpáktól Adriáig szoktuk megjelölni Magyarországot.

Ezt a területet a békékötés ulyancsak megváltoztatta. Palesztina ma  $23.000 \text{ km}^2$  terület, amelynek 800.000 lakosa van (1925). Északi határa a Beiruttól 120 km-rel délre eső Nakúra foknál kezdődik, átcsap a Libanon déli nyúlványain, azután északfelé kanyarodva körül fogja a Merőm-, majd a Genezáreti tavat. Ezután a Jordán és a Holt-tenger horpadása a keleti határ, majd folytatónak nyílegyenesen meg az Akabai öböl, a Vörös tenger mellékéig. Innét az a vonal választja el az Egyiptomhoz tartozó Sinai félszigettől, amelyet Akabától Rafiáig vonhatunk a Földközi tenger partjára. Az így megvont határ az amaniták földjét, Edomot (Idunaea) Palesztinához csatolja, de viszont elvágja tőle a Jordántól és a Holt-tengertől keletre eső területet, amelyet a béké *Transzjordánia* név alatt külön állammá egyesített.

Transzjordánia vagy másként Seriat el Kehire a Népszövetség mandátumából szintén brit ellenőrzés alá került. Uralkodója emir nevet visel, de a palesztinai főbíztos képviselője alá van rendelve. Területe  $42.000 \text{ km}^2$ , 300.000 ember lakja. Fővárosa a 15.000 lakosú Amman.

A Palesztinától északra eső területeket francia ellenőrzés alá helyezte a Népszövetség Szíria név alatt. Ez a terület négy államból áll. Nagy Libanon (État du Grand Liban)  $9321 \text{ km}^2$  közel 600.000 lakossal, fővárosa: Beirut. Szűkebb értelemben vett Szíria (Sirie)  $127.000 \text{ km}^2$ , másfél millió lakóval, fővárosa: Damaszkusz (Damas). Allwitia (État des Alauites)  $6500 \text{ km}^2$  260.000 lakóval, fővárosa: Latakieh. Utolsó a Drúz-állam (État du Djebel Druze)  $6000 \text{ km}^2$  60.000 lakóval, fővárosa: El Sweda.

Földrajzi leírásainkban ezek az államok mind szóba kerülnek, mert a Szentföld földrajzi viszonyait az egész egykori Szíria területének megismerése nélkül megmagyarázni nem lehet. Ezeknek az államoknak az összessége adta egykor azt a Szíriát, melyet már az asszírok Si-ru-nak, későbbi népek Suristannak neveztek.

## 2. A Szentföld területének keletkezése és geológiai felépítése.

Elő-Ázsia délnyugati részének kialakulása történetét három fóperiódusra oszthatjuk fel: az archaipaláozói ősidőre, a Föld másodkorában és a harmadkor elején uralkodó tenger korszakára és végre a harmadkorban, meg a negyedkorban bekövetkező kéregmozgások idejére.

A legrégebbi *archai* időről keveset tudunk. Több észak-déli irányú párhuzamos törés, amely a Holt- és a Fekete tenger között, Petra környékén fellépő ősporfirben előfordul, arra enged következtetni, hogy már a legrégebbi időtől fogva volt itt egy észak-déli irányú hatalmas repedés a Föld kérgében. Ennek <sup>^</sup> korszaknak képződményei a tulajdonképpeni Szentföldön nem fordulnak elő, csak a szomszédos Sinai félszigeten alkotnak összefüggő tömegeket. Itt gránit és más régi képződmények vannak a felületen.

Ekkor is, meg a következő *paláozoi* korszakban ez az egész terület annak a nagy szárazföldnek volt alkotó része, amely Afrikával és Arábiával együtt Indiának, Ausztrálának és a dél-Ázsia szigeteknek nagy részét magában foglalta. Egyszer-egyszer tenger borította el egyik-másik részét, de minden tenger választotta el Ázsiától valahol Mezopotámia vidékén. Innét van az, hogy ez az egész terület felépítésében inkább Afrikához hasonlít, mint Ázsiához. Ma is átmenet Afrika és Ázsia között.

Ez a nagy ősföldszége a *másodkor* elején alakult ki, amikor a Mozambique csatorna leválasztotta Afrikát a keleti földektől és a mai Ázsia és Európa középső részeiben mindenkorban elhalatalmasodott az a világ-tenger, amelyet a tudomány *Tethysnek* nevez. A kréta-korszakban egész Szíriát, Mezopotámiát és majdnem egész Arábiát tenger fedte be és ez a tenger hatalmas tömegben rakta a meszet az ősidők kristályos kőzeteire. Hogy területünk még ekkor is összefüggött Afrika északi részével, bizonyítja, hogy Palesztinának ebből az időből származó rétegeiben éppen olyan kövületek vannak, mint Egyiptomban. Zittel ezeket a rétegeket éppen ezért afrikai-\$zír faciesnek nevezi, Blanckenhorn afrikai-palesztinai faciesnek.

A kréta-korszak végén már időnként, sok helyen visszahúzódott a tenger, de Palesztina helyén még a *harmadkor* elején, az eocénben is tengeri rétegek képződtek. Ez alatt a hosszú tengeri korszak alatt telepedett a kéreg őstáblájára az a hatalmas mészkőplató, amelynek összetréséből Palesztina természetes tájai keletkeztek. Az ostábla manapság csak a Sinai félszigeten jön elő, ahol a gránithoz és gnájszhoz régi vulkánikus kitörések is juttattak agyagot. A porfir és diorit vulkánokat a Holt-tenger mellékéig lehet követni.

Az Euráziai nagy gyűrt hegység keletkezése sokkal későbben jelentkezett Ázsiában, mint Európában. Szíria északi részét határoló Taurus hegység felgyűrődése főleg az *eocénben* ment végbe. Valószínűen a Libanon kialakulása is az eocén végén veszi a kezdetét a Földközi tenger keleti medencéjének lesüllyedésével kapcsolatban.

Az *oligocén* korszakban már szárazföld lett Palesztina és környékének területe. mindenütt tengerek vették körül a kiemelkedő hatalmas mészkőplatót. Csak a *miocénben* kezd kialakulni a Vörös tenger és ekkor szakad el végleg Afrikától Elő-Ázsia.

A miocénben végleg kialakult a szíria partvidék. A hullámok több helyen átlépték a mai észak- és középszíriai partokat. Aleppóig és Killisig is benyült a tenger öble. Az Áfrin völgyben és Aleppónál feltalálható bazaltkitörések pedig jeleznek annak, hogy a vulkáni kéregmozgások már megkezdődtek.

A *pliocénben* Szíria geológiai kialakulása mindenkorábban bonyolultabb lett. Megkezdődött az az időszak, amelyet hatalmas erózió, denudáció és a vertikális beszakadások kifejlődése jellemz. A miocénöblök beszáradása a szárazföld lassú kiemelkedése következetében ment végbe. Mivel a kiemelkedéssel együtt süllyedt az erózióbázis, mély, a Földközi tenger felé tartó völgyek keletkeztek nyugatkelet irányú letörésekkel együtt, de azokat északon ismét feltöltötte a rögtön előrenyomuló tenger. Délen, például Szamariában, apró beltavak keletkeztek, amelyek édesvízi Pianorbisokat, Limnaeakat stb. hagytak hátra.

A Vörös tenger kialakulásának a befejezése a pliocén végére és a negyedkor elejére esik. Rövid ideig összefüggésben volt a Vörös tenger a Földközi tengerrel, csakhamar kiemelkedett a Suezi földszoros, hogy később az ember hozhassa létre azt az összeköttetést a tengerek között, amelyet a természet megszüntetett.

A *jékgorszak* hatalmas esős időszakkal vette itt kezdetét. Rengeteg konglomerát, márga és agyagréteg keletkezett ebben az időben. Ezek a rétegek a kövületek hatalmas tömegeit tartalmazzák (vezérkövület a *Melanopsis*). Ekkor kezdődik Szíria kialakulásának legkritikusabb időszaka. Amidőn Magyarország már régen kialakult főbb formáiban, akkor kezdődik itt a legnagyobb tevékenység a Föld kérgében. Jelentős törések keletkeznek, egyes részek alásüllyednek, mások kiemelkednek. De nem mindenütt szakad meg a rétegek folytonossága, sok helyen csak réteghajlások, flexurák keletkeznek, különösen Júdeában. A hatalmas kéregmozgások, amelyeket szüntelen földrengés kísért, nagy bazaltkitörésekkel jártak együtt. Különösen a létrejött hatalmas észak-déli irányú hasadás mellett, amelyben ma a Jordán és a Holt-tenger helyezkedik el, volt

szerfelett nagy a vulkános tevékenység. A láva széles árakban terült el a földön, vastag takaróval vonva be az előbbi idők rétegeit. Hogy a süllyedések megelőzték a lávaoömlés nagy részét, mutatja, hogy a bazaltvulkánok lávája már jól kifejlődött eróziós völgyeket tölthatott ki. A törések nagy része észak-déli irányú, de vannak kelet-nyugati törések is. Sok helyen lépcsősen fejlődött ki a hegyládak. Az árkos völgyek és medencék között keskeny karsztok és széles táblák maradtak vissza. Így lett tipikus rögös, vetődött vidék a *negyedkorban* Palesztina területe.

A fő törés az a már említett hatalmas leszakadás lett, amely északon már a Libanont és az Antilibanont elválasztja, amelyben a Jordán önti vizét a Holt-tenger felé és amely az Akabai öbölönél kapcsolódik a Vörös tenger medencéjéhez. Közép-Szíriában a főtörést szelő törések főleg délnyugat-északkeleti irányban haladnak. Itt van Palesztina északi határa.

A damaszkuszi mélyedés valószínűleg valamivel ennek a szíriai vetődés-rendszernek kialakulása előtt jött létre, úgylehet a Vörös tenger leszakadásával egy időben.

A vetődések és réteghajlások mellett gyűrődést, ránkokat alig látunk az egész területen, így a Libanon délkeleti láncában és az Antilibanon déli hegycsúcsai között, amely területek már régebbi időtől fogva némi ráncosodásnak voltak alávetve, de a főhegyképző erő itt is a vetődés kategóriájába tartozott.

A hegyképződés utolsó fázisai után a jégkorszak esős periódusát száraz idők szakították meg. Ezek alatt az idők alatt elpárolgott a megmaradt belső tavak vize is, kiváltott a só és elváltozott a gipsztől. Másutt lösz rakódott le, a tengerparton pedig hatalmas buckákat emeltek az viharok abból a homokból, amelyet a folyók hordtak a hegyek lábához. A második esős időszakban voltak a leghatalmasabb esőzések. A Jordán völgyében ismét hatalmas tó keletkezett, amely 250 km hosszú és 5—10 km széles volt. Rengeteg tórmelék, márga és gipszréteg rakódott le ebből a tóból. A Libanonon és Hermonon ezalatt örök hótakaró feküdt és kis gletcserek keletkeztek, amelyek morénái még ma is felismerhetők.

A száraz és esős időszak váltakozása még többször megismétlődött. Közben elérte a nagy észak-déli süllyedés a legmélyebb pontját és kiemelkedett a Vörös tenger és a Holt-tenger között a ma is fennálló vízválasztó. Az utolsó száraz időszakot számos terma feltörése jellemzi, ezek a vulkáni tevékenység utolsó maradványai. 1925-ben ebből az időből származó rétegekből kerültek ki nemcsak Palesztinának, hanem egész Szíriának legrégebbi emberi maradványai. Genezáret medencéjében, Ez Zuttije barlangjában találták a Homo

galilaeensis maradékait jégkorszakra valló állati maradékok és a „Moustier”-kultúrának megfelelő kőszerszámokkal együtt (1. Koepel S. I. Palastina 42. 1.).

A diluvium végéről számos emberi telep maradéka ismeretes (Jeruzsálem, Der'a, Me'án stb.), az ember a „Mousterien” kultúra idején a barlangokban húzódott meg, különösen azokban, amelyek a föníciai part felé nyíltak és egy időben élt a gyapjas rinocerossal, az óstulokkal, a szíriai medvével és a mezopotámiai szarvassal.

A *felső kőkorszaknak* is megvannak a maga telepei. Ebből az időből is maradtak embercsontok, amelyek azt bizonyítják, hogy akkor ezen a vidéken emberevők laktak.

Az utolsó katasztrófa, amely a Jordánárok kialakulása folyamán történt, Szodoma és Gomorra pusztulásával azonosítható (1. Blanckenhorn 60. 1.) Ekkor már megkezdődött a Föld geológiai történetének utolsó periódusa: az *alluvium*, amely a jelenben is folytatja azt a munkát, amely a felszín átalakításában nem pihen el soha. Az időnként jelentkező földrengések (utóbb 1872, 1873, 1913 31. 1929) bizonyítják, hogy a hegyképző erők működése még ma sem szünetel Palesztina alatt.

Nyomon követve Ázsia délnyugati részének kialakulását, meg kell ismerkednünk azokkal a kőzetekkel is, amelyek ezen jelenségek folyamán keletkeztek. A vidék legrégebbi kőzete a gránit, amely a Föld őskorából ered. Sem ez, sem az első kor kőzetei nem játszanak azonban nagy szerepet a felület felépítésében. A Sinai félszigeten kívül másutt csak nagy mélységen képezik valószínűen annak a nagy mészkkőterületnek az alapját, amelyet Szíriában és Palesztinában találunk. A mészkkő különbözőfélesei jellemzik az egész vidéket. Ezeknek a mészkkőveknek a zöme a másodkorból származik (Tethys). Juramész csak Közép-Szíriában, a Libanon és Hermon hegységben van a felszínen, Palesztina hegységeinek a zöme kréta rétegekből áll.

A krétakorszak legrégebbi idejében még nem annyira mészkkő, mint inkább homokkő keletkezett 200—500 m vastagságban. Felsőbb rétegeit *nubiai homokkőnek* nevezik. Színe vörös, fehér, sárga, zöld vagy fekete. A homokkőnek azonban nincsen nagyobb jelentősége Palesztinában, annál inkább a *cenomann-mész rétegeknek*, amelyeknek a felső krétából származó padjai az egész területen láthatók és a vidéknek jellegzetes képet nyújtanak. Ez a mészkkő sokszor igen porózus, barlangképződésre hajlik. Sok helyen kovasav járta át és a kova sajátos konkréciót alkotott. Ezek a tűzkődarabok nem egyszer rétegesen vannak a mészben elhelyezkedve. Galileában és Szamariában *cenomann rétegek* az ismert legrégebbi rétegek. Judeá-

ban keményebb mészkő is előfordul. Ez a kő Jeruzsálem fő építőköve. Színe rendesen sötétebb, mint az előbbié. A mészkőből az azt átjáró  $MgCO_3$  sok helyen dolomitot formált. *Turon*-mész inkább a Libanonban és Antilibanonban fordul elő az előbbi rétegek felett, továbbá Karmel hegycsúcsán, ahol nagy kalcedonesomók és kvarcerek járják keresztül-kasul. Palesztina középső és déli részében majdnem hiányzik, de fontos Jeruzsálem altalajában és Jeruzsálemtől keletre. Annál nagyobb jelentősége van területünkön a *senon-rétegeknek*, melyek a Libanonban vékonyrétegű, tűzkőben gazdag hófehér krétamész és krétamárga képében jelentkeznek, Palesztinában ezekhez a rétegekhez szürke meg sötét bitumenben és aszfaltban gazdag meszek, foszfátmész, gipszmész, gipsztartalmú agyag, sötétszínű márga és különböző színű hatalmas tűzkőpadok csatlakoznak.

Az ammoniteszekben gazdag *santonin rétegeknek* inkább Transjordániában van fontossága. Ezek felett a *campanien rétegek* következnek, ilyenek alkotják a Juda-sívatag felületét. Sárgásfehér, puha krétamész uralkodó a *campanien rétegek* között. Keményebb meszek csak ritkán jelentkeznek, például Jeruzsálem mellett a Kidron-völgyben. Ezek a rétegek is legjobban Transjordániában vannak kifejlődve. Vezérkövületeik közül az Ostreákat említhetem. Transjordániában, főleg északi részében, a *campanien* fölött a *daniel rétegek* lépnek fel nagy területen, előfordulnak továbbá Jerikó körül Nebi Musa mellett, Betlehem körül (zöld márvány Mar Sába felé) és a Juda-sívatagban.

A *harmadkor* rétegei közül az eocén rétegek mindenütt ott vannak, ohal a másodkorú senon jelen van. Sokféle homokkő és mész tartozik ezekhez a rétegekhez, amelyeket a senontól sokszor csak kövületei választanak el.

Miocén mész található a tengerpart közelében. Ez parti képződmény, Lithotamnion algákban, Pectenekben és korallokban gazdag. A pliocénnek nincs jelentősége a Szentföld területén.

Fiatal negyedkorú rétegek a szíriai tengerpart mellett vannak. Kagylómész és mészhomokkő rétegek ezek. Kövületei, akárcsak Budapest környékén, *Pectunculus*, *Cardium* és *Cerithium*. A parttal párhuzamos földhullámok alapja sok helyen ezekből a közetekből áll. Ide tartoznak még a Jordán zökkenés édesvízi rétegei, továbbá a sok helyen, kis területen előforduló konglomerátum, meszes márga, továbbá a Holttenger körül 8—50 m vastag sótelepek.

A jelen idők száraz klimájával sajátságos felületképződés függ össze: az eluviális módon létrejövő *mészkeréget*, amely a félsívatagnak, vagy a mészsteppének a velejárója. Ez a kéreg 50 cm-től 1 m vastag, vöröses színű, sűrű, kemény és számos szegletes közöttörmeléket

főleg tűzkő és bazaltdarabokat, meg csigahéjtörmeléket tartalmaz magában. A kéregképződésnek a hatalmas harmat az oka. A víz a felület meszét feloldja, de mivel hirtelen elpárolog, az oldott mész újra kicsapódik és a törmeléket összeragasztja. A források és mocsarak körül a tufaképződés ma is folyamatban van, főleg a Jordán völgy meleg forrásai körül.

Levegőből lerakódó képződmény a tengerparti dűnék homokja. Ennek a homoknak a színe rendesen vöröses-sárga, sőt égővörös.

Meg kell emlékezni végre a vulkáni közetekről. A régi eruptív közetek, mint amilyen a porfir, diorit és diabaz csak a Sinai félszigeten fordulnak elő. Nagy jelentősége van azonban a krétakorszak fiatal vulkáni közeteinek. Gabbro és szerpentin Ladakije körül tört a felszínre, de a bazalt óriási területet kérgezett be, főleg a Jordántól keletre. Itt van a Föld egyik legnagyobb bazaltterülete. A bazalt-tufát azonban a Karmel vidékéig elsodorták a viharok. A Genezáreti tótól nyugatra is nagy területet foglal el a bazalt, sőt a Holttenger-től keletre is fel-feltűnik kisebb foltokban.

### 3. A Szentföld természeti részei és azok felülete.

Nyomon követve a Szentföld kialakulását a geológiai korokon keresztül, úgy találtuk, hogy a krétakorszak tengeréből a Tethys-bői hatalmas mészkőplató képződött, amelyet a negyedkorban egy hatalmas észak-déli irányú törés két táblára osztott fel. Nyugaton a tenger leroskadása sík peremet hozott létre. Ezen az alapon területünket 4 fő tájra oszthatjuk fel: 1. A tengerparton végighúzódó síkságnak a vidéke, 2. a Jordán—Holttenger árkos vetődése, 3. a vetődéstől nyugatra eső táblás vidék és 4. a vetődéstől keletre eső táblák.

Az egész terület felépítésében Afrikára emlékeztet, amelytől a Vörös tenger választja el. Még a Libanon és az Antilibanon is inkább Afrika-szerű feltérség, de az Orontes folyó jobbpartját kísérő Alunadagh és a Djebel Ökre már annak a gyűrűdött felületnek a tartozéka, amely már teljesen ázsiai jellegű és Kis-Ázsiát^ Örményországot és Iránt foglalja el. A Szír—Arab *tábla* morfológiailag Mezopotámia és a Perzsa öböl felé zökken.

Földünknek ezt a tábláját két részre osztják, ezek: 1. Arábia, 2. A Földközi tenger melléke. A két részt nem lehet tökéletesen elválasztani. A Jordánon túl fekvő táblák fokozatosan mennek át félsivatagba, majd a Szíriai sivatagba, ez pedig az Arab félsziget Nefud sivatagával olvad egybe. Éppen így nem lehet határozott

tájrajzi határt vonni Palesztina és Arábia között. A Földközi tengernek mellékét két fő vidékre oszthatjuk: i. Szíriára és 2. Palesztina magas vidékére. Az előbbi az Iszkendrumi öböltől a Libanon déli végéig terjed, az utóbbi a Libanontól a Djebel Harmig. Mindkettőben megkülönböztetjük azt a négy tájat, melyet a keletkezés nyomán kijelöltünk.

### 1. A tengerparti síkságok vidéke.

A letörött szíriai és palesztinai táblák nyugati legalacsonyabb kúszóbét a tengerparti síkságok alkotják. Nincs itt összefüggő perem a tenger mellett mert a Karmel hegység két főrészre tagolja a partszegélyt: északon az Akkai és a Föníciai síkság délen a Száron és Szefela síksága helyezkedik el.

A *tengerpart* minden nagyobb tagoltság nélkül húzódik észak-északkeletről dél-délnyugat felé. Északi része szaggatottabb mint a déli. A Tarabulusi és Beuruti fok, továbbá a Rás Sakká, Rás Damur, Rás el Sűr, Rás el Karmel a nevezetesebb hegyfokok, amelyeket részben a Libanon hegységek meg a Galileai hegyeknek a tengerre diszkordánsan lefutó oldalgerincei, részben Tarabulusnál és Beirutnál a Libanontól elvált szigetszerű rögök alkotnak; az utolsó a tengerre diszkordánsan kifutó Karmel hegység leszakadt hegyfoka. Ezekben a pontokon és több apró hegyfoknál meg-megszakad az északi partszegély, vagy *Zahīi*, mely a Libanon alján úgyis csak keskeny 1 y<sub>2</sub>–3 km széles csíkból áll. Jó kikötők, mély öblök hiányában, nincsenek. A tenger a part mellett sekély, visszamaradó rögök szikláit állnak ki a vízből, a part tehát nehezen megközelíthető. Aránylag legjobb öböl Beirutnak az öble, továbbá az Akkai öböl, amelyben Haifa és Akka kikötője foglal helyet.

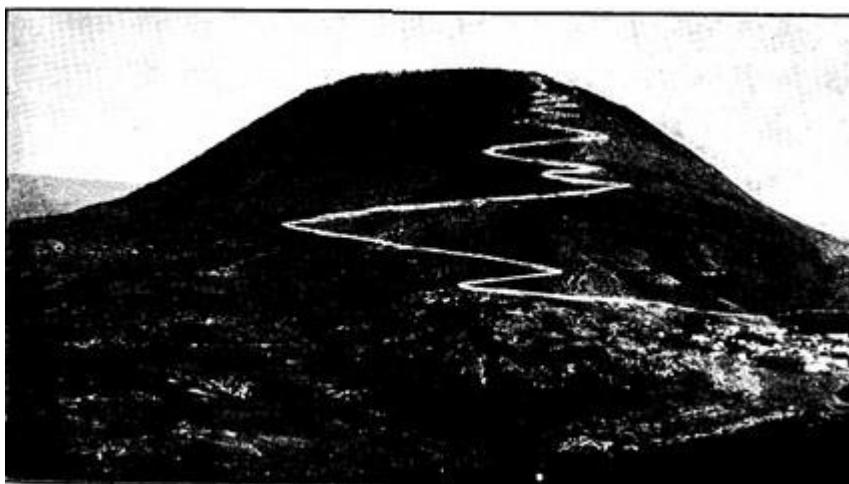
Az *Akkai síkság* 5–10 km széles és 35 km hosszú. A tengerparttal párhuzamosan homokos dünék húzódnak, mögöttük mocsaras terület következik, mert a folyócskák vize megtorlódik a dünék mögött és mocsárban vész el. A felületen diluviális és aluvialis képződmények vannak.

Hasonló a felépítése a déli jelentősebb síkságnak is. Partszegélye úgyszölván minden megszakítást nélkülöz. A part még nehezebben közelíthető meg, mint az északi részben. Egyetlen jelentősebb kikötője: Jaffa, tulajdonképpen nem öbölben van. A part előtt 300–400 m-rel hatalmas sziklák állnak ki a vízből, a parthoz szorított sekély tengerbe csak csolnakok mehetnek be a sziklák résein keresztül.

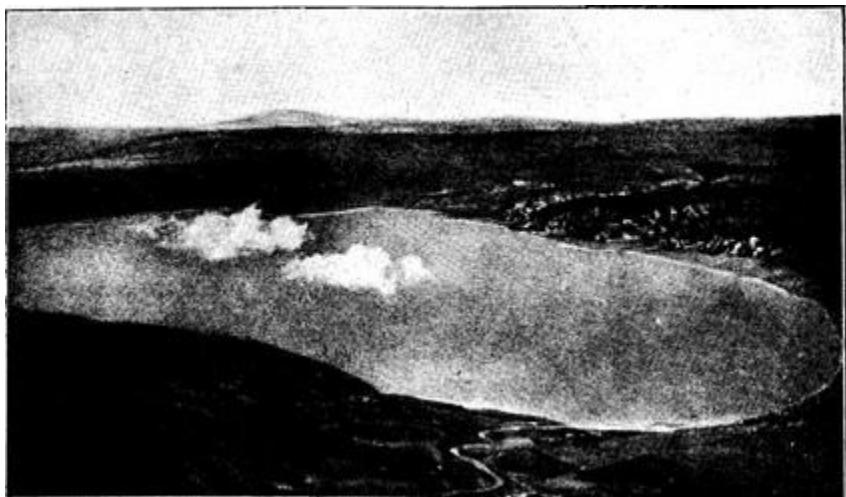
A déli síkság a Wádi el-Ghaza lefutásánál éri el legnagyobb szélességét, itt 20 km. Hossza 180 km. Alapját déli sarkában eocén-



NEBI SAMUID



TABOK HEGYE



A GENEZÁRETI TŐ

A háttérben a bazalt terület látszik



TÍPIKUS SZENONTÁJÉK

Völgy a Juda sivatagban

képződmények alkotják, másutt felső pliocen ülledékek, az eocén-, illetve pliocénkorú mész felett Pectunculust, Cardiumot, Cerithiumot tartalmazó rétegek következnek. Ritkán lősz is előfordul. A tengerpart pereme itt is magasabb, mint a mögöttes síkság, de nemcsak a dűnék miatt, mert azok már egyébként is magasabb térszínre telepedtek. A dűnék alapjául szolgáló tömörebb rétegek mutatnak arra, hogy létrejöttükben a váltakozó pozitív és negatív nívó változásnak volt igen nagy szerepe. Hol elborította a partszegélyt a tenger, hol visszahúzódott róla, de rétegeit mindig visszahagyta. A tengernek ez a játéka a diluvium alatt történt. A visszahagyott anyag: diluvialis mész, breccsa, kagylótfafa és oolitos mész. Sok helyen három földhullám helyezkedik el egymás mögött. A hullámokat vörhenyes kváromok borítja, amely nem egy helyt homokkővé szilárdult. Itt-ott fekete agyag, vagy fekete föld is előfordul. A külső dünésor hirtelen emelkedik fel a tengerparton. Ahol szilárdabb rétegek vannak, ott alakultak meg a parti települések, például Jaffa, amely 36 m magas sziklaháton épült fel, vagy Gaza (30 m). A déli hullámok 100 m fölé emelkednek (Dj. el Táire 140 m).

A sík a külső hullámok után mélyül, de azután fokozatosan emelkedik keletfelé és átmegy a hegyek alján kialakult halomvidékre. Itt már 60—130 m magas. A síkság északi részét *Száron síkjának* nevezik, ez már az ókorban igen híres volt jó boráról és termékenységről. A déli síkság a *Szefela síkja*. A Vádi es-Sellalt lehet a kettő határául tekinteni. A Szefela is mindenütt termékeny, ahol mocsarak nincsenek. A hegyekről lejövő vadik és folyók vize itt is sok helyen torlódik a dűnék mögött. A vizet azonban a szomszédos területek öntözésére pompásan fel lehet használni és így azoknak a területeknek termőképessége fokozódik. Ezt a síkságot valamikor a filiszteusok lakták, azért Filiszteus-Alföld-nek szokták nevezni.

## 2. A Jordán—Holttenger árkos vetődése.

A Szentföld felületének kifejlődésére döntő befolyással az a hatalmas árkos vetődés volt, amely a harmadkor végén kezdődve, a negyedkoron át a Föld legnagyobb depresszióját hozta létre. Ez az észak-déli irányú hatalmas horpadás tulajdonképpen a tengerrel párhuzamosan halad az Iszkenderuni öböl vidékétől kezdve az Akaba öbölön. Ennek a horpadásnak a kezdő része a *Bekaa* az Orontesz és Leontesz völgyeivel Szíriában, ez a Libanont és Antilibanont választja el egymástól. Átlag 1000 m magas, 25—35 km széles. Fádan feneke Szíria legjobban termő búzaföldje.

Az Orontesz és Leontesz közt Balbeck táján alig 160 m-rel a völgyfenék fölé emelkedő vízválasztó van. A 120 km hosszú Bekara déli határa a Jordánt fakasztó Dsebel Seik havas orma. Magát a Leonteszt a horpadásban csak alacsony dombság választja el a vele egyirányú Jordán völgyétől s amíg az éles kanyargással hasadékvölgyön keresztül siet a tenger felé, a nagy árokban a Jordán folytatja útját. Minél délebbre megyünk, annál nagyobb mélységet ér el a depresszió. A legalacsonyabb térszínt a Holttenger foglalja el. A Holttenger tükre — 394 m-rel van a Földközi tenger hullámai alatt, feneke pedig 793 m-rel. A horpadás legdélibb része a Vádi Arába völgye és végre az Akaba öböl. A Vádi Arába éppen olyan természetű horpadás, mint a Bekaa. Északi része a Holttenger felé lejtősödik, a déli az Akaba öböl felé. A két szakasz között 200 m magas vízválasztó van. Az egész árkos vetődés hossza a Jordán forrásától Akabáig körülbelül 450 km. Legnagyobb szélességét a Holttenger medencéjében éri el, ez 16 km. További tágulatai a Meromtó és a Genezáreti tó medencéje. A Jordán eredete körül a süllyedek talpa 900 m magasságban van, de azután fokozatosan esik. A Genezáreti tónak már — 208 m mélyen van a tükre és — 255 m mélyen a feneke. Innét tovább tart az esés a Holt-tengerig. 240 km hosszra (a Jordán forrásától a Holttenger déli partjaiig) 1700 m esés jut, 1 km-re tehát átlag 7 m. Egészen más adatokat kapunk, ha a depressziót nyugat-keleti irányban vizsgáljuk. A nyugati táblák magassága átlag 800 m lévén, ebben az irányban csak 1600 m a magasságkülönbség, de ez 22 km távolságon oszlik meg és 1 km-re 77 m esés jut. Innét a meredek hegyfalak, amelyek az egész depressziót minden oldalról körülveszik. A horpadás déli részét *el Ghornak* nevezik, a Jordán völgyét el Zor-nak.

Nyugaton a hegység az árok felé minden párkányzó hegyek nélkül török alá és csak keleten vannak tipikus horszok, ezért az egész árok asszimetrikus. Keleten néhány öböl csatlakozik hozzá, legnagyobb közöttük a Jerikóval szemben Transz Jordánia hegyei közé mélyülő Ghor es-Sesabam síkja. Oldalát cenomann- és senonrétegek alkotják, a Holttenger keleti partjain az oldalfalak lábánál, pedig, amelyek sokszor közvetlenül a tóból emelkednek ki, a núbiai homokkő lép fel. A völgyelés fenekén a folyó körül szélesen aluviumot, a széleken diluviumot találunk. Néhol egy-egy leszakadt krétarög foglal ezeken helyet. Itt-ott terraszok is vannak a Jordán völgyben. Például terrasz az a háromszögű terület, amely Jerikótól északnyugatra a Wadi el-Kelt torkolata körül vízszintes senonrétegekből áll. A régi Jerikó ezen a terraszon állott.

Több kereszttörés érte ezt a horpadást. Legérdekesebb az a

törés, amely a Holttenger déli részén emelkedő Djebel Usdumot kettémetszette és feltárta az egykor törmelékkel beborított sótelepeket, úgy hogy hatalmas sósziklák kerültek a felszínre. Ez a legutolsó törések közé tartozhatott. Amint már említettem, a Szodoma Gomorra pusztulását akarják ezzel a nagy kataklizmával azonosítani. Az Usdum hegysegtől keletre eső öböl és annak déli folytatása, a sóval és iszappal fedett Sebka tehát egészen fiatal képződmény, amelyet délen szintén kereszttörés határol.

Az 50 m magas Lisan félsziget sem egyéb, mint a völgy régi magasságát tanúsító platótöredék.

A Holttenger környékén számos helyen eruptív közetek fordnak elő, sőt a Jordán völgyben is, különösen a Genezáreti tó körül és attól északra. Végre még Szamaria hegyeitől keletre látunk apró erupciókat, különösen a Vádi el Maleh torkolata mellett, ahol a Jordán völgy utoljára szükül össze lefutásában.

### 3. A Jordán-vetődéstől nyugatra eső táblásvidék.

Azt a hatalmas, északon a Libanon folytatásaként jelentkező táblás heggyidéket, amely a Jordán árokktól nyugatra esik, észak-déli irányban lefutó törésvonalak határolják. Nyugaton az egymással párhuzamosan jelentkező törések között fokozatosan hanyatlik a hegység és halomvidékbe megy át, keleten hirtelen török alá a Jordán völgyébe. A hegységet, amely tipikus röghegység, kereszttörések tagolják részekre. A Jesreel vagy Jesdralon síkság lesüllyedt területe az egész heggyidéket egy északi és egy déli félre osztja. Az északi rész a Libanonhoz kapcsolódó Galilea hegyei, a Jesreel síkságtól délre Karmel, Gilboa, Szamaria, Júdea és Idumea összefüggő heggyidéke következik és aztán átmegy a Sinai félsziget hegyeibe.

#### a) A Libanon.

A Libán vagy Libanon hegység neve arab és héber nyelven fehér hegységet jelent. Javarést fehér mészsziklából, dolomitból és homokkőből áll, melyeken itt-ott bazalt tör keresztül. Nagyából vízszintes rétegek alkotják, délen kevés gyűrődés érte. A gyűrődés széles és lapos antiklinálisokat és szinklinálisokat eredményezett. Közepes gerincmagassága több mint 1900 m és legnagyobb csúcsai a 3000 m-t is felülmúlják. A Dsebel Kodib 3067 m magas. Amidőn az ember a tengerről, Beurut környékén nézi a Libanon hegységet, alig merné a Magas Tátrát felülmúló heggyidéknak tekinteni, ha tetején az örökhófoltokat nem látná. A hágók tudniillik olyan felü-

letesen vágódnak a gerincbe, hogy a hegység kifelé nem szaggatott és így kevessé impozáns. Azonban ha belső keskeny szurdokaiba, hasogatott kanyon völgyeibe bemerészkedünk, akkor észrevesszük belső szaggatottságát, barlangokban gazdagságát. Sokszor karsztjelenségek jelentkeznek: bűvő patakok, apró karrmezők, üstformájú völgyek.

A Libanon déli láncait gyönyörű hasadékvölgyön szeli át a Leontes (Lintani) folyó, mely a Bekaa hosszvölgyét elhagyva, a táblákat derékba metszi.

b) *Galilea hegyei.*

A Leontesz folyótól déré megváltozik a heggyidék képe. Megszűnik az az egységes gerinckialakulás, amelyet a Libanon hegységen láthatunk. Magasságban sem éri el Galilea heggyidéke a libanoni magaslatokat. Felső-, Középső- és Alsó-Galileáról beszélhetünk.

*Felső-Galilea* mintegy átmenetet alkot. Safed magas táblái még 1000 m fölött emelkednek. Itt van a Jordántól nyugatra eső vidék legmagasabb kiemelkedése, a Dsebel Dsermak, 1199 m. Ettől a táblától nyugatra egy másik táblasor, a Kirbet Belát (752 m) a parttal párhuzamosan halad és ebből két hátság indul a part fel, ahol fokokat alkotnak. Az egyik az úgynevezett Firuszi lépcső. Mindkettő senonbeli fehér krétamészből és tűzkörétegekből áll. Ed-Dses körül vulkános tevékenység is belejátszott Észak-Galilea ki-alakulásába. Gyönyörű krátertava jellegzetes vulkáni vidék középpontja.

*Közép- és Dél-Galilea* tagoltsága még Észak-Galileánál is nagyobb. Széles letörések és besüllyedések tágas medencéket hoztak itt létre (Názáreti medence). Amíg Észak-Galilea zárt, ez utóbbi nyílt, jól járható terület, amely kitűnő kaput nyitott Szíria belső részei felé minden időben. Közép-Galilea inkább dombvidék, amely a Genezáreti tóig húzódik. A dombok felépítésében az eocénrétegek, majd krétamész játszik szerepet, az utóbbi nincs mindig vízszintesen rétegeződve. Názárettől délre a cenomanmész rétegei 30°-os dülésben vannak. A letörött medencék felülete sík. Ilyen a keskeny Tur-an síkság és Asokis síkja. Mindkettő vizeit a Vádi el-Melek gyűjti össze. Egy harmadik ilyen medencét Ramehnál alacsony vízválasztó szel keresztül, a Genezáreti tó és a Földközi tenger vízválasztója.

Alsó-Galilea e terület délkeleti része, amely a Jordánvölgy felé hanyatlik. Itt már a tűzhányók működtek, ezért a felületet sok helyen bazalt borítja el. A bazalt alatt levő alaphegységet eocén

numulitmész, ritkábban senonrétegek alkotják. A kitörések egyik központja a Kis-Hermon (515 m) volt, továbbá az Endor falu felett emelkedő Tell el-Adsul, amelynek krátere elég jól fennmaradt. A megalvadt láván kívül vulkáni tufa és breccsa fordul ezen a vidéken elő.

Az eocénmészben igen sok kisebb-nagyobb barlang képződött, legnagyobbszerű a Heródes idejéből ismert labirintszerű rablóbarlang Kalát ibn Ma'an mellett. Egészen más képe van a bazalt - és a mészvidéknek. Az előbbi kúposabb, másutt táblás, kevésbé erodált, mint a mészfelületek, bár itt is akad egy-egy kúpos kiemelkedés, mint amilyen a vízszintesen fekvő cenomann-turon rétegekből felépített félkömb alakú, szinte egészen különálló Tábor-hegy (Djebel el-Tar), Urunk színváltozásának helye, amelyet távolról inkább vulkános kúpnak tekintene az utas, mint táblás alakulásnak.

c) *Jesreel síkja.*

Itt északi hegyeket a déli tábláktól az a keletfelé elhúzódó széles medence választja el, amelyet Jesreel vagy Jesdrelon síkjának nevezünk és amelynek minden időben nagy szerepe volt Izrael gazdasági életében. Ez a medence keletfelé emelkedő háromszögű terület, amelynek bázisa Dsenintől a Kison (Nahr el-Mukatta) áttörésig húzódik. A Kison a medence fő vízgyűjtője. Vizét az Akkai öbölbe önti. Ágyát a Karmel hegység lábánál vágta be a síkba. Alacsony vízválasztó választja el a Vádi el-Biretől, amely a sík keleti, a Jordán völgy felé gravitáló részét csapolja le. Talaja, ahol télen mocsarak fejlődnek ki, feketefold, másutt, különösen keleten, vörhenyes, a vulkáni kőzetek mállási termékei festik ilyen színtüre. A sík peremén apró vulkáni kitörések vannak, ezért például el-Fule és Zerin között bazalt fedi az alacsony vízválasztót.

Nyugaton az Akkai síksággal függ össze Jesreel síkja, keleten Naimon és Endaron keresztül a Jordán völgy és a Genezáreti tó síkja felé van összeköttetése. Átkelő van a Kis-Hermon és Gilboa hegység között is, azt az utat követi a vasút, amely Haifától Damaszkuszból viszi az utasokat.

d) *A déli hegycsoport.*

Legjellemzőbben a kiterjedésre nézve legjelentékenyebb déli hegycsoportban van kifejlődve a röghegységnek a képe. Ez a hegység 240 km hosszan átlag 50 km szélességben húzódik a parti síkság és a Jordán árok között. A hegység főtengelye, amely a fő vízválasztót

hordja, nagyjából észak-déli irányban húzódik, közelebb a Jordánhoz, mint a Földközi tengerhez, ezért a hosszabb folyók és torrensek nyugatfelé fejlődtek ki, keletre hirtelen eső, mély, járhatatlan szakadékok maradtak be a hegyek közé. Csak felül, a völgyek bölcsőjénél találunk szélesebb, termelésre alkalmas medencéket, apróbb síkokat. A fő vízválasztó körülbelül 700 m magasságban húzódik, itt-ott zegzugosán csapong keletről nyugatra és vissza keletre. Legnagyobb kiemelkedését Hebrontól északra a Siret el-Bella'aban éri el (1027 m). Ettől a fő vonulattól nyugatra és keletre nagy lépcsőfokokkal esik alá a hegyvidék. A lépcsők nyugatfelé sokkal szélesebbben fejlődtek ki, mint keletre. Kereszttetődések az egész táblás vidéket kisebb részekre tagolják. Ilyenek: 1. a Gilboa hegység, 2. Karmel, 3. Szamaria, 4. Júdea és 5. Idumea hegyei.

1. A *Gilboa* hegység tulajdonképpen a szamariai hegyek leg-északkeletről nyúlványa, amelyet azonban egy későbbi törés, majd az erózió lefűzött a többi hegyekről. Délnyugaton a Jesreel síkság öble választja el a Karmel hegységtől. A Gilboa 518 m magas csúcsa bazalterupcióból áll.

2. Északnyugat—délkeleti irányú törések hozták létre a Gilboával párhuzamos irányban haladó, de messze északnyugatfelé kitolt *Karmel* hegységet. (Dsebel Már Elias, Szent Illés hegye). 50 km hosszan húzódik és mint hatalmas bástyafal nyúlik a tengerbe, amelynek partján meredeken török alá. Szépségét már a biblia ecseteli. Forrásokban szerfelelt gazdag. Az 570 m magas hegységben számos barlang van (Illés barlangja). Krétakori mészrétegekből áll, de a bazalttufa is hellyel-közzel felbukkan kőzetei között. Karmel hegysége mint közlekedési akadály illeszkedik az Akkai és Jesreel síksága meg Száron síkja közé.

3. *Szamaria* hegyei úgyszólva a legtagozottabbak a déli hegycsoport hegyei közül. Több kereszttörés a tagoltság oka. A törések találkozása helyén kisebb-nagyobb medencék süllyedtek le. A legnevezetesebb ezek közül a Vádi es-Salhab völgyében van. A Merds Sia lefolyástanban medence. Némelyek poljának tekintették, pedig csak süllyedek. Hasonló képződmény a Merds el Gharak is. Mintegy átmenet ez a hegycsoport Galilea erősen tagolt és Júdea szerfelelt tagolatlan hegyei között. A főbb csúcsai az Ebal (938 m) és a biblából ismert Garizim hegye (868 m).. Délfelé az el-Azúr csúcsban (ion m) végződő Efraim hegységbe csap át, amely sokkal egységesebb, mint Észak-Szamaria hegyei. Mind nyugaton a Száron síkja felé, mind keleten a Jordán völgyében az alacsonyabb küszöb

.. Az Ebal és Garizim közé zárt völgy egyike a Szentföld legtermékenyebb vidékeinek, amelyet már az ókori írók is magasztaltak.

dombokban ismerhető fel. Délfelé azonban mindinkább meredekbé válik. Jerikó felett, déli határán a Dsebel Karantal csak 305 m a tenger felett, de a Jordán felől nézve meredek hegyfala jelentős külsőt kölcsönöz neki. Ezen a kopár vidéken kísértette meg Krisztust a sátán. A cenomannrétegek padjai szemmel követhetők a sivár meredek oldalon.

4. *Júdea hegyeiben* vannak a törések legjobban kifejlődve. A hegység fő irányát megadó, egymással párhuzamosan haladó észak-déli töréseken kívül, tagoló kereszttörések vannak, amelyeknek délnyugat—északkeleti iránya van. Ha a part felől Jeruzsálem felé indulunk, két nagy küszöböt találunk. Az első, legalacsonyabb küszöb darabokból áll. Ezek 450 m magasak. A második küszöböt az úgynevezett Artuf-törés határolja, amely mellett a hófehér senonmész végződik és a keményebb, de barlangban gazdag cenomannmész kezdődik, ez aztán a fő vízválasztóig uralkodik. Átcsap ez a rés még a szamariai hegyek területére is. A senonmészpadokat sok helyen lehet látni útközben, amint kiékelődnek a peremeken. Ez a tájék jellegzetes a Szentföldre. Sok helyen terraszos kultúra fejlett ki az egész felett elhelyezkedő padokon. (Ain Karim, Betlehem).

Keletfelé a Vádi el-Fikra völgyében nagy flexurát találunk. Ez a Karnub fokozat, melyen a karavánutak számára három hágó vezet keresztül. A flexura a Vádi el-Arába nyugati oldalán folytatódik délfelé.

Ras ez-Zuveranál van ismét flexura. Ez itt a hegység második fokozata. A harmadik és negyedik fokozat Hebrontól délkeletrre van kifejlődve, az ötödiket a Dsebel Fureidis, vagy a Frankok hegye jelzi, a legmagasabban fekvő hatodik pedig Betlehemből az Olajfák hegye felé követhető.

Karsztjelenségekben az egész terület szerfelett gazdag, de különösen a Holttengert nyugaton szegélyező *Júda sivatag*. Ezt a sivatagot szeli keresztül az utas, ha Jeruzsálemből Jerikóba utazik. Ebben a sivatagban böjtölt Krisztus negyven napig és itt játszódik le az irgalmas szamaritánus története. Sivár hegyoldalak, amelyek amfiteátrálisan, lépcsőzetesen esnek alá a völgybe, sorakoznak egymás mellé. A senonrétegek alól csak lent a Holttenger partvidékén tűnik elő a cenomann, de a mély bevágódások mindenütt feltárják a völgyekben ugyanazokat a rétegeket. Források az egész vidéken nincsenek. A lehulló csapadék mélyen beszívódik a föld kérgébe. A víznedvek, vadik, kicsiny jelentőségűek, az északi határon lefutó Vádi el-Kelt kivételével. A kemény senontúzkövek sok helyen mint sorba rakott szegély vonulnak, az ember inkább homokterületnek vélné ezt a senonvidéket, mint mészfelületnek (Koeppe)

27.1.). A kifejlődött völgyek mélysége azonban jelentős, 300—400 m. Csakis száraz klíma mellett fejlődhetnek ki olyan sírna felületek, mint amilyeneket itt látni lehet.

Az esős időszakban lecsapódó vizek egyes részeket azonban erősen feltagoltak. Függőlegesen álló, várfaleszerűen kialakult falak bizarre képet adnak ezeken a helyeken.

Az úgynevezett sivatagi patina, az eluviális kéreg, úgyszólvan, mindenütt bevonja a felületet. Ahol hiányzik, ott kötörmelék fedi a talajt. A sivatagi patina rozsdabarna színe minden egyhangúvá, kietlenné tesz. Ahol a patina hiányzik, ott a senonrétegek szemet vaktató hófehér színe sugározza vissza a nap sugarait. Fát vagy bokrot, állatot vagy embert nem látni ebben a kietlen pusztaságban. A legmagasabb csúcsok Hebron felett emelkednek. A Sirat el-Bella 1027 m magas.

5. *Idumea hegyei* szoros kapcsolatban vannak a Júdeai hegyekkel. mindenütt nehéz elhatárolni a tenger melletti síkfeldet a fennfoldtól, de legnehezebb Idumea szélesen elterülő hegyeiben. A fiatal tengeri üledékek mélyen belső részeibe hatolnak és elég jelentős magasságot (300 m) érnek el. Negebnél sárga lösz is jelentkezik. Csúcsai már alacsonyabbak. Legmagasabb a Kanan el-Asef (915 m). Délre kitolódik a Djebel el-Hadire (683 m).

#### e) A Szinai félsziget.

A Szinai félszigeten még nagyobb mértékben fel lehet ismerni az afrikai rokonságot, mint Palesztina hegyeiben. Keletkezését a Jordán mélyedésnek a Vörös tengerrel való kapcsolódásának köszöní. Alapja gránit és gnejsz, amelyet diorit és porfir tör keresztül. A régi képződményeket a félsziget középső tájain núbiai homokkő takarja, északnyugaton eocénrétegek. Belseje tulajdonképpen hatalmas sivatag. Régen a Djebel Muzat gondolták Mózes negyének, ma a Djebel Sarbalt (2400 m) tartják annak.

A Szinai félsziget déli gránittömege több küszöbbel esik az et-Tihe sivatag felé, amelyet a benne uralkodó tökéletes kopárság az egész vidék legkietlenebb tájává teszi. Folyó vize nincsen. Eső ritkán esik, de ha esik, olyan bőségen, hogy a kopár vadik színültig megtelnek és a zúgó áradat sziklákat hömpölyögtet.

#### 4. A Szír—Jordán vetődéstől keletre eső vidék.

A Szír—Jordán vetődéstől keletre szintén táblás vidéket találunk. Ez a terület lényegesen különbözik a hasadástól nyugatra eső vidéktől. Egyes részei is nagyon különböznek egymástól. Első csoportja

az Antilibanon és a Nagy-Hermon, azután az a nagy vulkáni terület következik, amely a Damaszkusz síkjából, Dsolanból és Hauranból áll, a vulkanikus vidéktől délre a Keleti Jordánföld, Transzjordánia terül el, amely Arábia szomszédos területeihez kapcsolódik.

a) *Antilibanon és Nagy-Hermon.*

A már említett Bekaa horpadástól keletre, a Libanonnal párhuzamosan van az *Antilibanon hegysége*. Eredetileg a Libanonnal egy hegység, a Bekaa letörése különítette el a Libanontól. Éppen úgy vízszintes rétegekből álló masszívum, mint a Libanon. Közepes gerincmagassága és csúcsmagassága kisebb amazénál, az 1623 m, ez 1768 m. Külsejében is hasonlít a Libanonra. Legmagasabb hegye a délkeleti sarkán emelkedő Dsebel es Seik vagy *Nagy-Hermon*. Tulajdonképpen déli folytatása az Antilibanonnak. 2759 m magas csúcsa elmarad a Libanon csúcsai mögött. Széles hátát termékeny völgyek s füves legelők fedik. A Nahr Barada, amely Damaszkusz felé siet, szintén hosszvölgygyel kezdődik, mint a Leontesz, de azután keletfelé szeli át a hegyeket.

A Beirut—Sktora—Damaszkusz út a legfontosabb kereszttörés, egyszersmind a legfontosabb átkelő. Rétegei a felső kréta-, eocén- és jégkorszakból kerültek ki, a bazalt is részrész felépítésében. Diener azt mondja, hogy rétegtani szempontból az Antilibanon ellenkezője a Libanonnak, igazi karszthegység. Keletfelé a hegység számos vonulatra szakad szét. A hegységet délen gyűrűdés is érte. A Hermon sem egyéb, mint egy ferdén elhelyezkedett antiklinális, amelynek meredekségét nem a Bekaa, hanem a Damaszkusz horpadás okozta.

b) *Az északi vulkáni terület.*

A Nagy-Hermon csoportjától délre és keletre hatalmas bazalt-terület helyezkedik el, amely egyike a legnagyobbaknak a világon. Csak délkeleti részében, a Jordán völgyben a Vádi el-Arabtól a Vádi es-Sennokig, a Tiberias tó környékén és Jármuk mellett lép fel a krétakori alapkőzet. A Jármuktól északra eső magasföldet általában Hauran-nak szokták hívni, pedig ez a név szorosabban véve csakis a távolabb keleten húzódó magas hegységre vonatkozik. Hauran bazaltja majd viola, majd zöldesfekete színű. A felső Jordán völgytől és a Meróm tó medencéjéből meredeken felemelkedő halomvidék a Dsolan. Igazi vad vidék, amelyen számos lávaárat, sok kúpos hegyet találunk. Steppevidék ez, amely a nomád állattenyésztésre alkalmas. A Jordán keleti forrásfolyójától, a Banijastól keletre a

kialudt vulkánok hosszú sora húzódik délfelé. A legészakibb közülök olyan, mint amilyennek a maarokat ismerjük, vízzel telt kráter. A vidék legmagasabb pontja a Tell es-Skeska, 1294 m magas.

Ettől a vidéktől délről hatalmas bazalttakaró fedte be a felületet és az akkori mély völgyekbe is belenyomult. A negyedkor középső részében a hatalmas lávaáram nemcsak a Rukkad medrét, hanem még a Jármuk fő völgyét is kitöltötte a Jordánba való betorkolásáig. Ezt a vidéket Basannak hívják.

A Dsolan halmaitól keletre és délkeletre az en-Nukra fensík következik, amely vulkáni tufából és a vulkánok vörösbarna málladékából épült fel. Ez a föld szerfelett termékeny, ezért ez a vidék minden időben Szíria gabonakamrája volt, nehéz borait is mindenütt ismerték.

A sivatag szélén húzódik az 1840 m-re felemelkedő Hauran hegység, vagy Dsebel ed-Druz. Ez is kialudt vulkánokból áll. A vulkánokból nagy lávafolyamok indultak ki, amelyek széles nyelvként ömlöttek a szomszédos területre. Az egyik óriási lávaár egy terméketlen, úttalan platót alkot, az el-Sedsah platót, amelyen számos mély repedés húzódik végig. A vulkánok anyaga főleg a bazalittal rokon dolerit. A Hauran hegységtől északra még néhány elszórt kisebb vulkáni kiemelkedés választja el Basán vidékétől a damaszkuszi lapályt, melynek csak 600 m a tengerfeletti magassága. Hatalmas lefolyástanban tavai a nyári forró hónapok alatt kiszáradnak. Északkeleten egy másik vulkános tömeget találunk az Es-Safat, amelyet fémfényű vörös és fekete lávamezői és fumarolái miatt *Tűztengernek* neveztek el a beduinok. Ettől és a Hauran hegységtől keletre a Hamad nevű sivatag következik és ez a Szíriai sivataggal van összefüggésben.

c) *A Jordántól keletre eső terület déli része.*

Transz Jordániának déli része egészen más jellegű terület, mint az északi. Ez a legegyhangúbb vidék a Szentföldön. Sík plató, amely nyugaton a Jordán völgyébe törik alá. Egységes krétarög, amelyet a Holttengertől keletre néhány apróbb bazaltkitörés járt keresztül. Csak nyugaton lehet jól elhatárolni. Délen, északon és különösen keleten fokozatosan megy át a szomszédos területekbe, különösen kelet és délkelet felé Arábia belső sivatagaiba.

A Holttenger keleti partjain húzódik végig Abarim hegysége, Maab és Ruben földje, kietlen, kopár vidék. A Jordán völgyétől keletre eső Perea egészen Hauran bazalttáblájáig húzódik. Ez a fensík magasabb a Júdeai fensíknál, ezért neveztek az ókorban

Aramnak, azaz fenföldnek. Közepes magassága 800—1000 m. A Jordán felé igen meredeken eső széles táblája 50—60 km széles. Ezen a területen, ahol a moabiták és az ammoniták laktak, legeltették nyájaikat az Egyiptomból kivándorolt zsidók és az 1000 m magas Nebo hegyéről láitta meg Mózes az Ígéret földjét. Kerak városától dédre vannak legnagyobb kiemelkedései, 1240 m magasságig. Völgyei szerfelett mélyek, szakadékosak, de azért elégége járhatók. A Holttenger délkeleti sarkában elsőkorabeli rétegek jutnak a felszínre, egyébként a krétaformáció uralkodik. A Jabbok völgyében núbiai homokkörétegek vannak. A krétaformációban a santonin-, campanien- és darienrétegek nagy területen alkotják a felületet. Az egész terület gazdag barlangképződményekben, de cseppkő sehol sem fordul elő.

#### 4. A Szentföld éghajlata.

##### a) Az éghajlat általános jellemzése.

Szentföld felületének sajátságos kialakulása nemcsak a geológiai múltnak a következménye, hanem igen nagy mértékben összefüggésben áll az éghajlati viszonyokkal is. Az eluviális kéreg kifejlődése, amely Palesztina nem egy részében annyira jellemző, csakis azok között a sajátos éghajlati viszonyok között lehető, amelyek a Szentföldön uralkodnak.

A klíma kialakulásában fontos tényező a terület fekvése. Palesztina és a körülötte levő terület a mérsékelt égöv déli részét foglalja el az északi féltekén. Beérseba a  $31^{\circ} 5'$  északi szélességen fekszik, az Arnon-folyón (Vádi Modsib) a  $33^{\circ}$  északi szélesség halad keresztül. A  $34^{\circ}$  Baalbek felett szeli a Libanont és az Antilibanont. A Szinai félszigeten a  $30^{\circ}$  halad át. Szuez Kairóval van egy szélességi fokon, Jeruzsálem Tripolival és a Szentföld területének legészakibb pontja is jóval délebbre esik Európa legdélibb partjánál. Mezopotámia délkeleti része van Szentföld helyeivel egyazon szélességen.

A fekvés tehát meleg mérsékelt éghajlatot szab meg a Szentföldön. Ezt az éghajlatot azonban befolyásolja először a vertikális fekvés.

A táblás területeknek közepes magassága szerfelett jelentékeny, viszont a Szíria—Jordán völgyi horpadásban a Föld legnagyobb depresszióját ismertük meg.

A Szaharán és az Arab sivatagokon halad keresztül a *rákterítő*, amelynek két oldalán a magas légnyomások övében van a legnagyobb sivatagképződés a Földünkön. A nagy légnyomások öve Egyiptom felső részeiben eléri a tengert és északi széle a Szinai

félszigetet is magában foglalja. Ebben az övben igen ritka a csapadék, mert a magas légnyomással együttjáró lefelé haladó levegőáramok mellett nincs meg a kicsapódás lehetősége. Ettől az övtől északra az uralkodó nyugati szelek öve következik Afrikában is, Szíriában is. Ezért a Szentföld és Észak-Afrika éghajlata között igen sok rokonvonal találunk.

Döntő befolyással játszik szerepet a Szentföld éghajlatának kifejlődésében a *Földközi tenger*. A Földközi tenget nélkül az ázsiai steppék klímája sokkal messzebb tolódott volna nyugat felé, sőt talán sivatag borítaná el a mai Szentföld egész területét. Azt az éghajlatot, amely nagyjából megegyező tényezőkből alakul ki a Földközi tenger partvidékén, *földközi tengeri* vagy *mediterrán* éghajlatnak nevezzük. A földközi tengeri éghajlat jellemzi Palesztinát a Jordán vonaláig. Minél keletebbre megyünk, annál kevésbé érződik a tenger hatása, annál inkább lépnek előtérbe a kontinentális elemek. Transzjordánia már javarést Arábia hatása alatt áll, átmenet a partszegély és az arab sivatagok éghajlata között.

A magasság elsső sorban a Libanon, Antilibanon és Nagy-Hermon éghajlatát befolyásolja.

Arábia befolyása különösen nyáron érződik: következménye a *szerfelett meleg, esőtlen nyár*. A nyugati szelek télen fejlődnek ki, ezek a tenger befolyását érvényesítik, következményük az *enyhe, esődús tél*. A két évszak közti átmenetek nem egyformák. Az ősz általában sokkal melegebb, mint a tavasz. A két évszak közötti különbség a parton a legnagyobb, kisebb a magas fensíkokon. A Földközi tenger nyáron szerfelett átmelegszik, nagyobb mértékben, mint az Oceán hasonló szélességeken. Keleti medencéjében hosszú időn át  $26^{\circ}$ – $28^{\circ}$  meleg víz van a felületen és ez a meleg víz szerfelett lassan hül ki és a felette lévő levegő felé állandóan meleget sugároz. Sokszor nagy a különbség a víz és a levegő hőmérséklete között. Nyáron Szíria felett erősen kifejlődött alacsony légnyomás lehet az Afrikában uralkodó magas légnyomással szemben, ezért déli légáramlatok is előfordulhatnak és ez a légnyomáshelyzet őszig fennállhat. Összel a déli és délkeleti szelek is előfordulnak, amelyek az ősz melegét csak fokozzák. Télen viszont erős minimum lehet a magas feltérségek felett és a nagy kisugárzás következtében a felület annyira kihűl, hogy tavasszal idő kell ahoz, amíg ismét bemelegszik és a levegőrétegek labilitása lassanként stabil helyzetre változik át. Ezért a késői fagyok éppen úgy jellemzők Palesztina területén, mint akár Magyarországon.

Összefoglalva az általános ismertetést, a Szentföldnek mérsékelt, mediterrán éghajlata van, amely keletfelé fokozatosan megy át

Arábia kontinentális éghajlatába. A meleg száraz nyár, enyhe csapadékos tél, meleg, hosszú ősz, nehezen melegedő, késői fagyokban gazdag tavasz jellemzik. Évi középhőmérséklete:  $19^0$  körül van átlagos csapadéka 550 mm.

b) *A légnyomás és a szelek.*

A *légnyomás* különbözősége a felület különböző felmelegedésének és a levegőben fellépő függőleges áramlásoknak a következménye. Szíria és Szentföld területén a gradiensek kialakulása majdnem az egész éven át olyan, hogy a légnyomás esése dél, vagy délkelet felé tart. A minimum rendesen az Omán öböl felett, vagy legalább az Omán öböl körül van. Ezért uralkodnak a nyugati és északnyugati szelek. Télen, amikor a magas területek, a Libanon és az Antilibanon erősen lehűlnek, ez a terület a szelek kiindulópontja. Összel depressziók fejlődnek ki a Földközi tenger felett. Ezek lassanként nyugatról keletre vándorolnak Palesztinán át Arábia délkeleti része fölé. A depressziók hozzák Palesztinára a téli félét esőit.

A *légnyomás* ingadozása Palesztina felett elégé szabálytalan. Nagy *légnyomás*ingadozások vannak a téli időben decembertől márciusig, májustól októberig pedig alig van valami ingadozás. A maximális *légnyomás* januárban, a minimális júliusban szokott bekövetkezni. Januárban Jeruzsálemben a tengerre redukálva 763 mm, júliusban 755 mm az utóbbi évek átlaga. Az évi átlag pedig 760 mm körül van. A Szíria—Jordán-völgyi árokban, a mélyebb fekvésnél fogva nagyobb a *légnyomás* is. A Genezáreti tó mellett a januári legnagyobb *légnyomás* 781.6 mm, a júliusi legkisebb 772.6 mm, az évi átlag 777.5 mm. Ez a Földön lemaradt legnagyobb középlégnyomás, amely megközelíti az abszolút maximumot, 793 mm-t.

A *légnyomási* helyzet kialakulásának következménye a szelek járása. Amint említettük, az egész területen a nyugati szelek uralmodnak. Bizonyítja a nyugati szelek uralkodó voltát a következő statisztika:

*Jeruzsálemben* télen a délnyugati szél havi átlaga 77 nap, északi szél 12 nap. Tavasszal északnyugati szél átlaga 7.4 nap, déli szél 13 nap. Nyáron északnyugati szél 15.2 nap, déli 0.2 nap. Összel északnyugati 10 nap, déli 0.5 nap.

*Hebrónban* télen nyugati szél átlaga 97 nap, déli 0.9 nap. Tavasszal északnyugati 10.8 nap, délnyugati 0.7 nap. Nyáron északnyugati 15.7 nap, délnyugati 0.5 nap. Összel északnyugati 8.1 nap, déli 0.5 nap.

Látszik, hogy a déli szelek száma minimális. Ritka a keleti szél is. Ez, valamint a déli szél mindig száraz. Nyáron a nyugati és északnyugati szél mérsékelten száraz, hiszen a tenger felől jön, hűvösebb, mint a helyi hőmérséklet, felfrissítő, rendesen kisebb cirusz, ritkábban kumulusz felhőképződéssel jár együtt. A keleti szél nyáron szerfelett forró, teljesen száraz volta miatt kellemetlen, nyomasztó és igen nagy a portartalma. Szerencsére ritkán jelentkezik. Éppen ilyen kellemetlen és tikkasztó az Afrikából átkelő délnyugati és az Arábiából jövő délkeleti szél is. Ez a két szél olyan tulajdonságú, mint a sirokkó. Az arab sivatagok felől jövő szél, amely egyszer-egyszer áprilisban vagy májusban, néha októberben is jelentkezik, a „hamzin”. Mindent kiszárít. Olyan szagú levegőt sodor, mint az égő téglalégető kemencéje. Alatta árnyékban az alsó Jordán völgyben 50°-ra is felemelkedik a hőmérséklet. Télen a keleti és az északkeleti szél metsző és hideg, hirtelen fagyot okoz.

A parton majdnem minden nap van tengeri szél. Ez a szél különösen nyáron fontos. Délelőtt 9—10 óra tájban érezhető a partokon és azután kicsiny sebességgel emelkedik a magas plató fölé. Jeruzsálemben délután 2—3 közt kezdi észrevenni, néha azonban elkésik. Az eddig tűrhetetlen meleg ekkor kezd elviselhető lenni. Napnyugta felé a szél eláll, de napnyugta után újból kezdődik és tart az éjjel javarészén keresztül. Bő harmatot hoz mindenütt a felületre. Ha elmarad, az éjjel forró és tikkasztó, mert ilyenkor az éjjeli lehűlés is elmarad. Sokszor nem éri el Jeruzsálemet, előbb megszűnik. Máskor mint meleg fön ereszkedik le a Jordán völgyébe.

A legnagyobb szélerősség februárban, márciusban és áprilisban van, a legkisebb augusztustól októberig. Ekkor van a legtöbb szélcsendes nap is, ezért ez az idő szerfelett alkalmas a Szentföld felkeresésére.

A délutáni nagy felmelegedéssel kapcsolatban gyakoriak a 3 óra felé bekövetkező hirtelen viharok. Ezek lokális ciklonok. Különösen gyakran fordul elő ez a jelenség a Jordán völgyében. A Genezáreti tavon nyáron úgyszólvan minden délután bekövetkezik a tó hullámait tengerszerűen felkorbácsoló vihar, hasonló ahhoz, amelyet Krisztus tanítványai kérésére lecsillapított. A Jordán völgyében úgyszólvan pillanatról-pillanatra tör ki a vihar, amely hatalmas homokfelhőket hajt maga előtt. A hőmérséklet ilyenkor rövid időre 50°-ra is felemelkedik, az ég fátyolos lesz, a horizont sűrű ködbe merül, a nap színe fakó, úgyhogy elvész az árnyék és minden vörhenyes színben látszik. A vihar igen nagy erővel rohan azután tova és hatalmas homoktölcséreket sodor a földön. Az ilyen viharok annál gyakrabban fordulnak elő, minél közelebb jutunk a sivatagokhoz.

c) *Hőmérséklet.*

A hőmérsékletnek az eloszlása sem egyenletes. Nem fokozódik mindenütt délfelé, de kétségtelenül keletfelé. Fogya a hely vertikális magasságával.

A minimális hőmérsékletet januárban észleljük. Beirutban a januári közép  $13^0$  C, Haifában  $12.2^0$ , Jaffában (Wilhelma cionista-telep)  $11.2^0$ , Gazán  $9.5^0$ , keletre Tiberiasban  $12.6^0$  C, Názáretben  $9.5^0$ , Jeruzsálemben  $7.0^0$ , Hebronban  $6.3^0$ .

Januártól kezdve fokozódik a hőmérséklet augusztusig, ekkor van a maximum. Augusztusi közepek: Beirut  $27.5^0$ , Haifa  $27.2^0$ , Jaífa  $26.9^0$ , Gaza  $26.5^0$ , Tiberias  $30.5^0$ , Názáret  $25.1^0$ , Jeruzsálem  $23.0^0$ , Hebron  $22.5^0$ .

Augusztus után aztán fogy a hőmérséklet januárig.

Az évi középhőmérsékletben ugyanez a szabályszerűség ismétlődik. Beirut  $20.5^0$  (ingadozás  $14.5^0$ ), Haifa  $20.3^0$  ( $15^0$ ), Jaffa  $19.8^0$  ( $15.7^0$ ), Gaza  $19.7^0$  ( $14.8^0$ ), Názáret  $18.5^0$  ( $15.6^0$ ), Tiberias  $22.5^0$  ( $17.9$ ) Jeruzsálem  $15.9^0$  ( $16^0$ ), Hebron  $15.4^0$  ( $16.2^0$ ). Az ingadozás gyarapodik a középhőmérséklet fogyásával. A zárójelben álló adatokból látjuk, hogy a középhőmérséklet ingadozása milyen tetemes.

Tekintetbe kell még venni a lemrélt legkisebb és legnagyobb hőmérséklet (minimum, maximum) közötti különbséget, az amplitúdót is. Beirutban a minimum  $3.9^0$ , a maximum  $35.1^0$ , az amplitúdó  $31.2^0$ ; Haifában  $3.5^0$ – $38.5^0$ ,  $35^0$ ; Jaffában  $0.8^0$ – $39.3^0$ ,  $38.5^0$ ; Gaza  $5.8^0$ – $38.0^0$ ,  $32.2^0$ ; Názáret  $0.2^0$ – $41.2^0$ ,  $41^0$ ; Tiberias  $3.6^0$ – $43.6^0$ ,  $40^0$ ; Jeruzsálem  $-1.6^0$ – $36.2^0$ ,  $37.8^0$ ; Hebron  $-3.0$ – $37.7^0$ ,  $40.1^0$ . A legnagyobb amplitúdó a magasan fekvő Názáretben, Jeruzsálemben és Hebronban van.

A legnagyobb hőmérséklet a hamsin alatt szokott bekövetkezni. Rövid időre  $50^0$ -ra is felszökik a hőmérő. Mivel ez a szél áprilisban vagy májusban, néha októberben jelentkezik, az abszolút lemrélt legnagyobb meleg nem augusztusban van, hanem ezekben a hónapokban. A Holttenger környékén is előfordul  $50^0$  meleg.

A magasabban fekvő helyen mindenütt  $0^0$  alá szállhat a hőmérséklet, tehát fagyok és hóesés is lehető. Jeruzsálemben az erős havazás nem ritkaság és Transz Jordániában már karavánok mentek tönkre a hóban (Dr. Július Hann: Klimatologie. III. Bánd, 21. 1.). Feltűnő jelenség a tavaszi frímelegedést követő gyakori ismételt hőcsökkenés, amely nem egyszer késői fagyokkal jár együtt. Áprilisban néha még a februárinál is hidegebb napok vannak! 1844-ben árilis 11-én és 12-én havazott és ebben az évben Aleppóban elfagyott a baracktermés.

A napi ingadozás legnagyobb a nyári időszak alatt. Kisebb a tengerparton, nagyobb a platókon, ismét kicsiny a Jordán völgyében. A hőmérséklet maximumát délután 2—3 közt éri el. Ekkor némileg csökken a tengeri szél hatása következtében, de azután elég egyenletes alkonyatig. Alkonyat után a hőkisugárzással kapcsolatban megindul a lehűlés, amely fokozódik a hajnali óráig. Napfelkelte után lehetetlen a normális nyári napokon felőltő nélkül a házat elhagyni. Borzongás fogja el a nappali forrósághoz szokott embert. Az utasok a nappali nagy forróság miatt, amely az insolatio érte felületeken szinte elviselhetetlen és a követ tűrhetetlen melegre hevíti, a szemet pedig vakítja a fehér színű közetek és házfalak fényvisszaverése következtében, a reggeli és késő délutáni órákat használják fel utazásra. A délelőtt 10 órától délután 3-ig terjedő időt a nyári napokon a legtöbb ember álomban tölti, viszont az élet este belenyúlik a késő esti órákba.

Ahol az éjjeli lehűlés nem következik be, például a Szentföld legmelegebb részében, a Holttenger környékén, ott az éjjel szinte elviselhetetlen, az utas alig tudja a szemét álomra hajtani.

#### d) *Csapadékviszonyok.*

A csapadék tárgyalásánál tekintetbe kell venni az évi csapadék-mennyiséget és a csapadék megoszlását az év különböző időszakaiban.

*A levegő nedvessége* aránylag elég nagy. Jeruzsálemben 32—65 % közt mozog. Még a száraz időszakban is a reggeli lehűléssel bő ködképződés és erős harmat jár együtt. Ezért nem lehet a szabadban éjjelezni. A sátor lapja is átnedvesedik a harhattól. Olyan vizes lesz a föld, mintha eső esett volna. A köd azonban csakhamar oszlani kezd és felhőzet nem marad utána. A levegő annyira felmelegszik, hogy minden kiszárít és így a bő harmat mellett is kiszikkad minden. Ezért pusztta nyáron Palesztina. A reggeli harmat és köd biztosítja azonban a terület növényi életét a száraz időszakban is. Nagyon ritka esetben marad ki, kimaradása fokozott szárazsággal jár együtt.

Erős borulás csak az eső időszak alatt van, nyáron alig látni felhőt, csak a ritka zivatar esetén.

Palesztina és Szíria részben Ázsiának ahoz a részéhez tartozik, amelyben az évi csapadék 400—1300 mm között mozog, részben, belső részeiben, ahol a területhez, amelyben a csapadék a 200 mm-t sem éri el. A kettő között keskeny t ív alkot átmenetet, ebben 200 és 400 mm között van az évi csapadék.

A parton kevesebb esik, mint Júdea stb. tábláin, ahol a tenger felől jött légáramlás felemelkedni kényeten. Észak felé a Libanon

aljában és a Libanonon találjuk a csapadék maximumát. Lemért esőmennyiségek: Gaza 420 mm, Jaffa 500 mm, Haifa 610 mm, Beirut 880 mm, Holm 650 mm, Karmel 670 mm, Betlehem 620 mm, Jeruzsálem 630 mm, Názáret 620 mm, Tiberias 460 mm, Melhamije 440 mm (Tiberiastól délről), Jerikó 200 mm, A Jordántól keletre még kevesebb.

Általában az alacsonyabb részeken 520 mm a közepes csapadék, a hegyekben 600 mm.

Látható tehát, hogy Palesztina és Szíria területének nyugati részén mindenütt van annyi csapadék, hogy szavanna legyen, sőt sok helyen, hogy erdő is nőhessen (600 mm felett). Hogy a tájékok az év nagy részében kopárnak látjuk, az az eső egyenletlen eloszlásának a következménye.

Ezen a területen két élesen elkülöníthető időszakot különböztethetünk meg: az esős időszakot októbertől májusig és a száraz időszakot. A májustól októberig tartó 5—6 hónapban úgyszölván alig van, vagy egyáltalában nincsen eső! Jeruzsálemben október 14-től május 6-ig, Tiberiasban október 24-től május 3-ig, Saronában (Jaffa körül) október 18-tól május 12-ig, Beirutban október 3-tól május 21-ig tart az esős időszak. Eszerint Jeruzsálemben 204, Tiberiasban 191, Saronában 214, Beirutban 230, Názáretben 201, Gazában 192 napig tart az esős időszak, melyben az esős napok száma nagyon különböző. Átlagban Jeruzsálemben 58, Tiberiasban 54, Saronában 57, Beirutban 82, Názáretben 63, Gazában 41, Hebronban 59, Karmelen 68.

Az eső 24.8 %-a decemberben, 25.3 %-a januárban, 17%-a februárban, 12 %-a márciusban, 4.9 %-a áprilisban, 1.1 %-a májusban, 0.2%-a szeptemberben, 2.4 %-a októberben, 123 %-a novemberben esik.

Az eső maximumában és minimumában azonban némi eltéréseket látunk. Beirutban, Haifában, Názáretben decemberben van az esőzés maximuma (194 mm, 180 mm, 180 mm), Tiberiasban januárban és decemberben (123—123 mm), Saronában, Gazában, Jeruzsálemben és Hebronban (137 mm, 110 mm, 165 mm, 172 mm) pedig januárban. A minimális csapadék rendszerint július és augusztus hónapokban van és csak némi, nem mérhető harmatból áll. Názáretben és Tiberiasban három hónap esőtlen, szeptemberben sincs csapadék. Beirutban némi csapadék (100 mm) ezekben a hónapokban is esik.

A partvidéken több az ősz eső, a belső részeken a tavaszi, így van ez Észak-Afrika partvidékén (Algír, Tunisz) is. Az eső

ilyeténképpen való eloszlásának igen nagy befolyása van a termelésre. Már a Szentírás szól a korai és a késői eső fontosságáról. Mózes V. könyvében olvassuk: „Ha hallgattok parancsaimra, akkor idejében esőt fogok adni földeitekre, korai és késői esőt, hogy begyűjthessétek a terményeket, a mustot és olajat és füvet adok marháitoknak a földre, hogy gazdagok és teltek lehessetek”.

Az esős időszak megkezdésében egy-egy hónap különbség is lehet. Rendszerint már szeptemberben várják az esőt. Ha november közepéig nem jön, már nagy a gond mindenütt.

Az esős periódus tulajdonképpen három részre oszlik. A korai és a késői esős időn kívül legfontosabb a középső, amelyben a legtöbb eső esik. Az esős napok közötti szép napok a legkedvesebbek.

A korai eső után vetnek. A középső biztosítja a szükséges vízmennyiséget. Ekkor telnek meg a ciszternák. A késői eső nélkülözhetetlen a termés teljes kifejlődéséhez. Az eső főleg felhőszakadásokban jelentkezik, különösen az esős időszak elején. Jeruzsálemben egy nap mértek 11.8 mm, 145 mm, Karmelen 104 mm, 16 mm esőt!

A csapadék hóformában kevés helyen, de Jeruzsálemben egyes éven 14-szer is feljegyezték a hó hullását. Hebron körül néha még hóviharok is vannak. A Libanon és Hermon magas csúcsain állandóan hó alakban hull a csapadék. Még firnképződést is észleltek, gleccser azonban nem alakul ki. Előfordul a jégverés is, de a zivatar nem gyakori. Jeruzsálemben évenként átlag 7 napon van zivatar.

Sokan azt mondják, hogy valamikor nedvesebb volt Palesztina éghajlata, de az újabb kutatások ezt a nézetet megcáfolták, Palesztina kiszáradásáról beszélni alig lehetséges.

Arábia nyugati részében is ad még némi esőt a tengeri szél, különösen Damaszkusztól délre, Hermon vidékén van még időnként esőben gazdagabb terület és ennek a gazdálkodásban van jelentősége. Tovább keletfelé teljesen száraz vidék következik.

## 5. A Szentföld vízrajza.

A Szentföld csapadékmennyisége elegendő volna ahhoz, hogy az egész terület kellő mértékben vízzel ellátott legyen, ha a csapadék nem lenne egyenetlenül eloszolva és a talaj nem állana olyan kőzetekből, amelyek a vizet a mélybe bocsátják. Ezért a száraz években csak ciszternák segítségével lehet a kellő vízmennyiséget biztosítani. Ciszternákat már a régi időben igen nagy mennyiségben építettek és ezek még mai nap is használatban vannak. Ilyenek vannak például Jeruzsálemben, Hebronban stb., ilyenek a Salamon tavai.

*Forrásokban* az egész vidék *gazdag*. A legbővebb vizű források a legcsapadékosabb területen, a Libanon és Hermon hegységben vannak. Szamaria és Júdea forrásai sok tekintetben a csapadékvisszonyuktól függnek, a száraz évszakban vízben megfogyatkoznak és ha állandó vizűeknek mutatkoznak is, vizüköt a kifolyástól nem messze elnyeli a vízhiányos talaj. A belőlük fakadó erek és folyók tehát nem állandó vizűek, hanem sokszor torrens jellegűek, vízmennyiségiukat igen nagy mértékben változtatják. Vannak azonban a csapadéktól független források is, ezek környéke a mezőgazdasági kultúrában játszik szerepet. Az ilyen források rendesen a települések kialakulásában és jelentőségében is szerepet játszanak. Már a régi zsidók, később a rómaiak nagyra becsülték és befoglalták az ilyeneket. Ilyen például Ain Hanije forrása, amely nom sugarú ívben szökken elő és oldalán ma is korintoszi stílusú oszlopok állanak; a Szent Szűz forrása Jeruzsálemben, amely intermeditáló forrás; az etami Ain Sahlé, amely Salamon templomát láttá el vízzel; a Betelehemből Hebronba vezető úton Szent Fülöp forrása; Jerikóban az Ain es Sultan vagy Elizeus forrása stb.

A bazaltvidéken gyakoriak a meleg források. Ilyenek nagy számban vannak a Tiberias tó környékén; a Gilboa hegység lábánál, a Jordán mellett, Et Abeidjeh környékén intermeditáló termák vannak. A régi Tiberias romjaitól 300 lépésre van Khirbet Hammam, melynek négy meleg forrása van, ezek közül az egyiknek vize  $62^0$  C, sós ízű és kénhidrogén tartalmú.

A termák második csoportját a Jármuk völgyében El Hammeh ma Mukes városkában találjuk. Kénes forrásainak vize  $40^0$  C, másodpercenként 1000 liter vizet adnak. A várostól délre van a vidék főforrása, amelynek  $50^0$  C hőmérsékletű vizéből 1700 liter ömlik másodpercenként a felületre. Ezek mellett a források mellett nagy római fürdő maradványai maradtak fenn.

A hőforrások harmadik csoportja Jerikótól északkeletre Dse-rasnál található. Itt is római fürdő épült felettük. Tőle délre Hammam ez Zerkánál van a régiek Kellirhoe fürdője, ahol  $62.8$  C fokú meszes víz ömlik a felszínre. Még délebbre a Sírai félszigeten a Dsebel Hammann Fir'a-nál  $71^0$  C hőmérsékletű sós víz tör elő. Az arabok ezt a vizet, „a Fáraók vizét” reuma ellen használják.

A terület főfolyója kétségtelen a Jordán. A Jordán vízrendszeré a Holttengerrel együtt lefolyástan területet alkot. A Jordán a Nagy-Hermon tövében fakad. Tulajdonképpen három forrásból kapja a vizét. A nyugati, a Nahr Chasbani még Szíriában ered Mimis közelében, 563 m magasságban; a középső, a Nahr el-Leddann Dánnál 185 m magasságban fakad, a harmadik Banias falu várhegye

alatt egy 383 m magaslaton levő sziklabarlangból tör elő. Banias falu a régi Caesarea Philippi nevű helyén fekszik. A Hermon hómezői egész évben bőségesen táplálják ezeket a forrásokat.

A Jordán keleti forrásából eredő bővizű patak hat kilométernyi út után egyesül a középső ággal és az így megerősödött folyó a nyugati ággal egyesülve, sziklafalakkal körülzárt szűk völgyzorosban folytatja az útját délfelé. Itt a Jordán 14 m széles, völgye 27 m, 4–7 m-rel van a völgyfenékbe belevágódva. Nem messze az egyesüléstől a Jordán a Bar el Hule vagy másként Merőm tavába ömlik bele. A tó mintegy 58 km hosszú és 52 km széles, 10 m mély, körülbelül 20 km<sup>2</sup> nagyságú, a tenger színe felett 2 m magasságban fekszik.

Látszik, hogy milyen hirtelen esésű a Jordán forrásvidékén. A forrásfolyók egyesülése 43 m magasságban történik, 32 km hosszú folyás alatt tehát 520 m-t esik a Jordán. Óriási iszapmennyiségét a Merom tó északi folytatásában levő Arel el-Hule kis síkság északi oldalán rakja le. A síkság délfelé lejt, itt 12 km-en 41 m-t esik a Jordán. Erősen kanyarog, útját sokszor változtatja.

A Merom tó párolgása nagyobb, mint a belefolyó vízmennyiség és ezért lassan, de állandóan kisebbek. Josephus történetírása idején az északi síkság egy részét betöltötte. Ez a síkság még mai nap is mocsaras és maláriás. A medence széle már kiszáradt és pompás termőterület lett. Tavasszal a mocsarak egy része víz alá kerül. Az egész medence kétségtelen depresszió.

A tó vége összeszükél és a vizet keskeny völgyzorosba juttatja, amelyben 18 km utat tesz meg a Jordán. Itt már 25 m széles a folyó. A szorosban 18 km-en 210 m-t esik, belőle kilépve a Genezáreti tóba ömlik. Az egész szoros természeti szépségen gazdag, útját több sellő szakítja meg.

A Genezáreti tavat a régi hébrek Kinnerethnek nevezték, az Új -Testamentumban Galileai tenger néven szerepel, később Tiberias tava nevet kapta. A Genezáreti tó (arabul Bahr Tabarija) 21 km hosszú, 9.5 km széles, 170 km<sup>2</sup> nagyságú, 45 m középmélységű. Legnagyobb mélysége a Jordán torkolatánál 250 m. Felszíne már 208 m-rel van a Földközi tenger színe alatt, de vízállása időszakonként változik. Jelentős mélysége miatt hatalmas hullámok fejlődhetnek rajta, különösen amikor a száraz évszak délutáni vihara végigszántja. Vize kissé sós tartalmú, akár a Merőm tó vize, de iható, halban, rákban szerfelett gazdag. Csak keleti és déli partjai emelkednek meredek sziklafallal, nyugaton a termékeny Genezáret mezeje határolja. A Genezáreti tó vidékén voltak Krisztus működésének legkedveltebb helyei, Itt játszódott le a csodálatos halfogás,

a hullámzó tenger lecsillapítása, Péter meghívása a lelkek fogására, a partjain húzódó halmokon történt két ízben a kenyérnek és halnak csodálatos szaporítása, a hegyibeszéd és a partjain épült egykor virágzó telepekben sok csoda és tanítás.

A Genezáreti tavat a Jordánon kívül számos kisebb folyó táplálja. Ezek legnagyobb része Dsolan északi bazalttakarójából ered. A Jordán torkolatától keletre négy jelentősebb patak szolgáltat bele vizet, ezek sugarasan futnak össze a tó északi csücskében. El-Kunetra környékéről nyerik vizüket. Vízmennyiségeük azonban szerfelett változik, az év nagy részében kiszáradnak. Legjelentősebb közöttük a Dsoramaja. A keleti partokról az es-Samak vize siet a tóba, nyugatról pedig az d-Amud, az er-Rabadije és a kisebb el-Karn.

A Jordán, miután a Genezáreti tóból kilépett, a Ghar völgye-lésbe lép, amely no km hosszú és 7—16 km széles. Ebben a völgyben meanderszerűen kígyózik, jóllehet itt is erős az esése. A légvonalban 110 km hosszú utat háromszorta hosszabb vonalon teszi meg. A Holttenger 394 m-rel van a tenger színe alatt, tehát a Jordán no km-en 186 m-t esik. Medre mélyen belevágódik a völgyfenékbe, ezért terraszok kísérik. A régi meder ritkán, csak nagy esőzések idején telik meg vízzel. Ezen az útszakaszon Malineux hadnagy és Lynch kapitány tanúsága szerint huszonkét nagyobb és több kisebb sellője van. Partjai Bejzanig termékenyek, azon alul néhány oázist leszámítva, pusztaság következik a folyó medrét kísérő galleriaerdők után. A víz életet átalakító hatásának klasszikus példája. A gaUeria-erdőnek sűrű bozót a kísérője és ez vadakban szerfelett gazdag.

Délen a Jordán völgye folyton szélesedik, legnagyobb szélességét Jerikónál éri el. Innét a folyó már lassan hömpölyög tova, 75 m széles lesz, majd két ágban deltatorkolatot alkotva, beleszakad a Holt tengerbe, 1 másodperc alatt átlag 127.000 liter vizet juttatva bele.

Vízmennyisége igen változó. Nyáron megapad. A Genezáreti tótól délre nyáron több mint száz gázló számlálható a Jármuk torkolatáig. A Jármuk (a görögknél Hieromax, arabul Seriat-el-Menadire) igen sok vizet szállít a Jordánba, ezért torkolata alatt egészen Jerikóig nincsen gázlója. Jerikó alatt való szétterülése, eliszaposodása miatt ismét találunk néhány gázlót.

Vize zavaros, csak megüllepedve iható, magas hőmérsékletű. Halban gazdag. Hajózás nincsen rajta. Leglátogatottabb Jerikó mellett azon a helyen, ahol a hagyomány szerint Keresztelő Szent János Krisztust megkeresztelte. Idehelyezi a legenda Szent Kristóf csodáját is, aki a kis Jézust vitte át karján a Jordánon.

A Jordán folyó egész hossza légvonalban 195 km és esése 959 m.

A legtöbb mellékvizet a Genezáreti tó és a Holt tenger között kapja. A balpartról jövők állandóbb vizűek. Nevezetesebbek északról délfelé következő sorrendben: A Jármuk vagy el-Menadire, el-Arab, el-Jabis, Kafrindsi, Radsib, Jabbok vagy Nahr-ez-Zerka. Ettől délre nagyobb köz következik, de Jerikótól délre, a torkolat közelében még a Su'eb és el-Kefren az utolsó mellékfolyók.

A jobbpart folyói ugyancsak északról délfelé a Feddsas, el-Bire, el-'Esse, Nahr Dsalud, Subas, el-Malih, el-Buke'a, Far'a, el-Ifdsim, végre a Teli Asurról alásiető Vadi-el-Kelt.

A balparti mellékfolyók közül főleg a Jármuknak és a Jabboknak van nagy jelentősége.

A *Jármuk* vizeit Hauranban nyeri. Dsolan vidékét délen határolja. Torkolatánál majdnem annyi vize van, mint magának a Jordának. Valamikor a völgye mészkőbe volt vágva, de miután a bazalt az egész völgyet kitöltötte, új medret kellett magának ásnia. Forrásfolyója Hauran hegyeiben ered. Az el-Kunetratól keletre eredő el-Ehrer és a tőle nyugatra eredő Nahr-el-Rukkád hosszabb nála és a legtöbb vizet tartalmazza. Az utóbbi Dsólán legfontosabb vízfolyása, amely vizeit a Hermon déli függelékeiből hozza. A Jármuk völgye nagyszerű és festői képet nyújt. Erdős völgytorkok, bájos vizesések, óriási sziklatömbök, égbenyúló sziklabércek váltakoznak benne.

A *Jabbok* Perea keleti részében el-Bukea és Dsebel Adslun hegyes vidékén szedi vizeit és nagy félkörben lefutva siet a Jordánba. Ennek a két folyónak állandóan van vize, a többiek a száraz évszakban teljesen kiszáradnak.

A jobbpart vizei igen sebes esésűek a szerfelett alacsony erózióbázis következtében, járhatatlanok. A száraz időszak alatt szintén teljesen kiszáradnak.

Az érintett terület összes vizei a Holttengerbe ömlenek.

A *Holttenger* a nagy vetődés vonal legmélyebb részét foglalja el. Az arabok Lot tengerének (Bar el Lut) nevezik. A zsidók Jamham-Melachnak, azaz sós tengernek, vagy Jam ha-Araba-nak, a sivatag tengerének hívták. A „holt” jelző csak Kr. u. a 2. században keletkezett. Nagyságát körülbelül a Balatonnal lehet összehasonlítani. Hossza 76 km (Balaton 77), szélessége 3—16 km, területe 915 km<sup>2</sup>. A keletről belenyúló El-Lizan félsziget két medencére osztja. Az északi medencének legnagyobb mélysége 399 m, a délinek alig 45 m. Mivel a Holttenger tükre 394 m-rel fekszik a Földközi tenger szintje alatt, feneke 793 m-rel a Föld legnagyobb depressziója.

Azelőtt nagyobb volt, mint mai nap, vize magasabban állott. Víztükre felett 106 m magasságban ma is láthatók a régi part színlői. 400—600 m magasságra emelkedő sziklafalak között fekszik úgy, hogy partja és a bércek között csak keskeny ösvény vezet. Vízmennyisége és így szintje szerfelett változik, ma is lassan fogy, mert a belőle elpárolgó víztömeg nagyobb, mint amennyi vizet a Jordán és a többi kisebb folyócska beléje önt. Számítások szerint napjában több mint 6 millió tonna víz párolog el belőle és ez a párolgás édesvízhozadék nélkül 14y<sub>2</sub> mm-rel csökkentené a felületet. Ez az oka, hogy sókoncentrációja is állandóan növekszik. Reclus szerint 27% szilárd alkatrész van benne, hatszorát több, mint az Óceán vizében. Fajsúlya nagyobb mint az emberé, miért is az emberi test nem merülhet el benne, felszínen marad. Legkisebb koncentrációja a Jordán torkolata körül van. A szilárd mennyisége 15%-a MgCl, 9%-a konyhasó. A többi javarésze is klorid és bromid. Legfontosabb közülök a KC<sub>1</sub>, MgCl<sub>2</sub>, KBr, CaCl<sub>2</sub>, CaSO<sub>4</sub>, Na<sub>2</sub>SO<sub>4</sub>, K<sub>2</sub>SO<sub>4</sub>, MgSO<sub>4</sub>. Reclus szerint 1-23 fajsúly mellett 271-61<sup>0</sup>/<sub>00</sub> sóban i70'42<sup>0</sup>/<sub>00</sub> klór, 4'38<sup>0</sup>/<sub>00</sub> bróm, 0.46<sup>0</sup>/<sub>00</sub> kén, 25-II<sup>0</sup>/<sub>00</sub> nátrium, 42-oi<sup>0</sup>/<sub>00</sub> magnézium, 4'22<sup>0</sup>/<sub>00</sub> mész és 4'50<sup>0</sup>/<sub>00</sub> kálium van. Nyomokban van benne J, SiO<sub>2</sub>, Fe<sub>2</sub>O<sub>3</sub>. Az oldott MgCl<sub>2</sub> undorító keserű ízt ad a víznek. A CaCl<sub>2</sub> okozza a víz olajos voltát. Fajsúlya 1021 a felsőbb és 1250 az alsóbb rétekben. Északnyugati öblében kicsiny sziget emelkedik, amely alacsony vízálláskor a parthoz szegőlő félszigetet alkot. Partjait aszfaltdarabokkal vegyes mésztörmelék fedi. Lartet szerint az aszfalt a tónak délnyugati széléről az Usdum hegységből való és viharok után nagy mennyiségen úszik a tó felületén. Földrengések idején is szaporodik mennyisége. Derült időben kéksínű a tó felülete, de a felhők járása szerint hirtelen változtatja a színét. Sokszor áthatolhatatlan köd borítja be. Partjain erős a sókivirágzás, amely átmegy a víz felületére is, úgy, mint az északafrikai sós tavaknál. Déli partjain egész sósziklák merednek (Lót sziklája). Élet csak ott van benne, ahol a Jordán édes vize beleömlik, egyébként néhány algán kívül más élőlényt nem találunk benne, méltán megilleti tehát a Holttenger elnevezését.

A Holttengernek első tudományos kutatását 1835-ben Costignan ír tudós kísérelte meg, de utazása ötödik napján napszúrást kapott. 1837-ben Moor és Beck angolok, majd 1841-ben Symands angol hadnagy hajózta végig. 1847-ben Molineux hadnagy, 1848-ban Lynch, 1864-ben Vignes, majd Larte és Combes végeztek rajta kutatásokat és méréseket.

A Holttengernek számos vízfolyása van a Jordánon kívül. Jobbpartján rövid meredek vízfolyások, vadik futnak le a Júdeai,

majd az Idunei hegyekről. Ezek közül a legjelentősebb a Jeruzsálem mellett fakadó Kedron, amely körülbelül 2 km-re kezdődik Jeruzsálemtől és elválasztja Jeruzsálemet az Olajfák hegyétől. A 3. században felső részét Jozafát völgyének nevezték el. A Kedron felé gravitálnak Betlehem környékének völgyei is.

Délen a Vádi ed-Dseb a típusos vadik mintaképe. Völgyrendszer több mint 100 km hosszú vízmosásokból áll, amelyek egy része az el-Tih sivatagban fejlődött ki. A Szuezi öbölre és az Akaba öbölre zökkenő párkánymagaslatok félkörben veszik körül. A vízmosások felső részében is csak itt-ott van állandó forrás. A ritkán bekövetkező nagy felhőszakadások mossák ki a vízjáratokat. Más völgyelések felső részében állandó forrás is van, de a víz nem jut el messzire, elissza a minden beborító törmelék és homok. Nagyobb jelentőségű állandó természetű vízfolyás van Petránál, amely a Vádi Nemelatól a Vádi Sabraig terjedő plató aljában épült. Petra platóját a Vádi Musa töri keresztül mély szakadékban. A Vádi ed Dseb vízrendszerétől délre a Vádi el Arába fut be az Akaba öböl felé. Ezt a vízfolyást csak 200 m-es vízválasztó választja el a Vádi ed-Dseb rendszerétől. A két vízrendszer völgye folytatása a Jordán—Holttenger horpadásnak, sok térképen együttesen Vádi el-Arába név alatt szerepel.

Délről torkollik a Holttengerbe a Vádi el-Hesa völgyrendszeré is, amely a KaFat el-Hesa 822 m-es magaslatáról fut alá. Völgye szerfelett mély, szaggatott.

A keleti folyók közül a Vádi Zerka Ma'in, a Seil el-Modsbib vagy Arnon és a félszigeten végigömlő Vádi el Deraa a nevezetesebbek. Ezek alsó folyásukban állandó vizűek, mélyen belevájódtak a felületbe. Az Arnon szakadéka 650 m mély.

A Holttenger folyórendszeré tehát egy nagy lefolyástalan terület, amely közel 500 km hosszú, de csak alig 100 km széles legnagyobb kiterjedésében, mintegy  $25.000 \text{ km}^2$  nagyságú.

A vízválasztó északfelé a Litanostól, továbbá a Damaszkusz felé törekvő Amanatól és Farfántól választja el. A Litanos vagy Leontes forrás folyói részben a Libanonban, részben a Nagy-Hermon északi folytatásában az Antilibanonban erednek és egyesülve végigfolyik a két hegység közötti nagy horpadásnak a Bekaanak északi részén. A Jordántól alacsony vízválasztó választja el. Hosszabb ideig a Jordánnal párhuzamosan haladva, nyugatra fordul, áttöri gyönyörű szakadékos keresztvölgyben a Libanon déli részét és Tirus meg Sarepta között beleömlik a Földközi tengerbe. Északon elbontott folyója az Orontos vagy Nahr el Asi szintén nyugatra fordul

és a Libanon északi részét törve át Selenkia vagy Suvelia mellett Antiochiától délre éri el a Földközi tengert.

Az Antilibanonból és a Hermonból keletre lefolyó vizek mind tavakban végződnek. Ezek vidéke szintén lefolyástan terület. A Nahr Barada (a hideg), amelyet a görögök Chrysorrhiasnak és az Ó-Testamentum Amananak nevez, a Damaszkusz oázisát öntözi és Damaszkusztól keletre Atebe tavában vész el. A hegyek között hatalmas szakadékot alkot és miután abból kilép, hét ágra szakad, amelyekből kettő Damaszkusz városát, a többi a körülötte levő kerteit látja el. Damaszkusztól keletre hatalmas deltát alkot és az Atebe tóba (Bahret Atebe) ömlik. A tó tavasszal és nyár elején tényleg nagy, őszre majdnem kiszárad, úgyhogy legfeljebb steppe-mocsárnak lehet egyes részeit tekinteni. Ugyanígy változtatja a vizét az Atebetől délre fekvő Bahret Hidsane is, amely sokkal kisebb az előzőnél. Ezt az utóbbit a Hermonban eredő Farfa (Nahr es Sabirani) táplálja, amely éppen olyan hatalmas deltát épít, mint a Nahr Barada. A tavak közül még több kisebb-nagyobb vízfelület helyezkedik el, ezek mind hasonló természetűek és ősszel meg télen inkább nedves rétségnek tekinthetők. Partjaikat hatalmas turfatelepük kíséri.

A Jordán vízgyűjtőjének *nyugati vízválasztóját* lehet a Szentföld fő vízválasztójának tekinteni. Ez a vízválasztó sokkal közelebb esik a Jordán horpadáshoz, mint a Földközi tengerhez. Különösen északon közelíti meg a Genezáreti tavat. Itt Galiléában zegzugos, azután a Tábor hegyéről leszállva, átszeli a Jesreel síkot. Itt éri el legmélyebb pontját. Ezután felmegy a Gilboa hegységre és csekély hajlásokkal délre tart Garizim hegyéig. Itt tér el legjobban nyugat felé. Garizimtól keletre csap és felmegy el-Tuwanik hegyére és innét csekély hajlásokkal dél-délnyugati irányban haladva Jeruzsálem és Betlehem vidékét érinti, majd Hebronnál ismét keletre csap, hogy megközelítse a Holttengert. Innét kezdve dél-délnyugati irányban halad és a Vádi el-Araba területét választja el a Földközi tengertől.

A vízválasztótól nyugatra számos vízfolyás siet a tenger felé. A Galileai hegyekből fakadnak az el-Ezzije, az el-Karn, az el-Halrun és az el-Melek, amelyek a Karmel hegyét északon követő és vizét részben a Jesdrelon síkjáról, meg a szamariai hegyekből gyűjtő Nahr el-Muketta'-val (Kison) egyesül. A Kison is csak alsó folyásában állandó vizű, ahol Teli el-Kassirnál Sa'dije forrás vize gazdagítja.

Karmel hegyétől délre a Karmelból jövő Kudran, a szamariai hegyekből eredő es-Salhab, amely alsó folyásában a Karmelból is kap vizet, majd az es-Sair következik. Jaffánál Ömlik a tengerbe az

el-'Audsa, tőle délről az es-Sarar, majd a Nahr Sukrer, a Vadi el Hefi és a Vadi el Gazzá. Ennek az utóbbinak van a legkiterjedtebb vízrendszeré. Forrásfolyói közül legészakabbra eredő Vadi el-Butum forrásai Hebrontól délről vannak. Viszont Palesztinának a Jordán után a vízben legdúsabb folyója a Nahr el-Andsa, amely számos kisebb vízfolyással egyesül. Számos vízimalmot hajt.

A Vadi el Gazzátói nyugatra már csak a Tih sivatagból jövő száraz vízmosások vezetnek a tengerbe, ilyenek a Vadi el-Abyad, a Vadi Kureije, Vadi el-'Aris stb., amelyek el-'Aris körül torkolnak. Tőlük délről a Sinai félsziget legjelentősebb völgyelése a Vadi Feran a Ka'a sivatagon át a Szuezi öböl felé törekszik.

A Jordán vízrendszerétől keletre már csak Arábia sivatagainak száraz völgyrendszeri sorakoznak.



## 6. A Szentföld életföldrajza.

### 1. Növényvilág.

a) *Általában*. Valamely terület növényvilága döntő a földrajzi kép kialakulásában. A növényvilág pedig főleg az éghajlat és a talaj függeléke.

Engler szerint Szíria és Palesztina partvidéke a mediterrán flórához tartozik. Keleten Arábia északnyugati steppéi következnek.

A magas hegyeknek is sajátos flórája van, az arktikus nivalis flóra itt majdnem teljesen hiányzik. Amint szoros összefüggés van geológiai szempontból Ázsia és Afrika között, éppen úgy az élet szempontjából is. Habár sokkal közelebb áll minden tekintetben Afrikához, mint Ázsia egyéb részeihez. Afrika partvidéke is mediterrán és emögött ott is steppe-elemek vezetnek át a sivatagba. Itt a tenger és a sivatag hatása küzd egymással. Az utóbbi délen nagyobb, mint északon.

A növényzet kialakulásában döntő a hőmérséklet és a csapadék. A hőmérséklet olyan nagy, hogy mellette örökzöld növényzet fejlődhetik ki, a Szíriai sivatagok felől jövő „hamzin” szél 50°-os hőmérsékletével azonban nem minden növény tud megküzdeni. Például a *Trigonella arabicum*, amely virágaival minden behint, 4–5 napi hamzin után összezsugorodva fekszik úton-útszélen. Ezzel szemben az időnként fehépő fagy is korlátozza a növények számát.

Ahol erősebben lép fel, ott a területre különben annyira jellemző *Ziziphus Spina Christi* nem tud megélni.

A csapadéknak van a legfontosabb befolyása. A nyáron bekövetkező abszolút száraz időszak alatt kiég minden. Ezt az időszakot a növényzetnek csak egy része tudja átélni, amely földalatti részeivel tud védekezni a kiszáritó csapadékmentes hőséggel szemben. Ezt az időszakot átélő növények évelő növények. Az egyévi növények élete korlátolt és az esős időszakhoz kötött. Ezért más a képe a Szentföldnek késő ősztől tavasz végéig és nyáron, meg ősz elején. Akkor zöld pázsit és a virágok nagy sokasága borít minden, ekkor kopár és pusztta a tájék, sivár és kietlen.

Az esős időszakban megindul az egyéves növények fejlődése igen nagy számban. Ezeknek a vegetatív élete szerfelett rövid. Hirtelen fejlődnek és virágzanak, az esős időszak végére már érlelnek is. Magvuk megkapaszkodik a földben és átalussza a száraz időszakot. A szél esetleg tovább is sodorja. Ezeknek a növényeknek az élete az őszi esőkkel kezdődik és késő tavasszal végződik. Javarésszt mezofíták, de van közöttük xerofita is. Legjellemzőbbek közülük: a *Paronchya argentea*, *Tunica arabica*, számos *Delphinium*, *Cephalaria joppensis*, *Nigella arvensis*, *Euphorbia lanata*, *Tribulus terrestris*, *Heliotropium supinum* stb.

Az évelő növényeket két csoportba lehet osztani. Vannak közöttük olyanok, amelyek lappangó, latens állapotban vannak a száraz időszak alatt és olyanok, amelyek tovább vegetálnak. Sokkal nagyobb az első csoportba tartozó évelő növények száma. A legtöbb közülök geofil növény, azaz olyan, amelynek a föld alatt a száraz időt átélő gyökértörzse, gumója vagy hagymája van. Ezek az *Araceae*, *Liliaceae*, *Amaryllidaceae*, *Orchideá* egyszikű családokba, továbbá a *Ranuculaceae*, *Berberidaceae*, *Geraniaceae* családokba tartoznak, de van közöttük egyéb családba tartozó, például fészkes növény is. Jellemzők ebből a csoportból a többfajta liliomon, nőszímon és kosboron kívül az *Anemone coronaica*, *Geranium tuberosum*, *Cyclamen latifolium*, *Scorsonera lanata* stb. Ezeknek a növényeknek gyönyörű virágai már az esős időszak elején kinyílnak és virágzásuk hosszú ideig eltart.

A második csoportba kevés növény tartozik. Az ebbe tartozó növények vastag epidermisszel, redukált levéllel és szörökkel védekeznek a szárazság ellen. Javarésszt a *Gramineae*, *Caryophyllaceae*, *Leguminosae*, *Labitatae* stb. családokba tartoznak, de idetartoznak a fák (olajfa, örökzöld tölgyek, oleander stb.) is, szóval az a növényzet, amelyet a nyáron utazó maga körül lát és amelyek ebben az időszakban a felület jellegét megadják. Vastag epidermisze van például

a *Pistacia lentiscus*, *Ziziphus lotus*, *Nerum oleander* stb. növényeknek. Redukált levele: a *Thymelaea hirsutum*nak és a többfélé *Tamarix* fájnák. Az *Ephedra campylopoda*, *Asparagus stipula* stb. levelét teljesen leveti és a zöld ág végzi el az asszimiláció munkáját. A *Nerum oleander* héjnyílásait szőrözeti védi, szőrözeti borítja az olajfa levelét is. Az ilyen növények levele nem zöld, hanem szürke.

Mivel az ilyen, a száraz időszakot átvegetáló évelő növények száma kevés, igen kopárnak látszik a tájék a száraz időszak alatt. A vizek környéke valamivel dúsabb növényzetű még ebben az időszakban is. Meglátszik az nagy mértékben a tenger környékén, például Jaffánál, ahol néhány pálma, a narancs és a citrom is jellemző velejárója a növényvilágnak, de főleg a Jordán mellett, ahol a kopárságból szemetvidítőan emelkednek ki a folyót követő galleriaerdők.

A talajnak a befolyása kevésbé szemmel látható. Egészen sajátos növényzete van a tengerparti homok dünéknek. Itt homokkedvelő, psammofita növények élnek. Ilyenek: több *Lupinus* faj, *Aegilops bicornis*, *Iris atropurpurea*, *Scabiosa arenaria* stb.

A talaj befolyására vezethető vissza, hogy sok tekintetben más a növényzet a bazaltközetek felett, mint a mészkőzetek felett, vagy a núbiai homokkövön, de viszont az összes bazaltterületek növényzetében sok a rokonvonás és a núbiai homokkövön a Júdeai hegyek alján éppen olyan növényzet él, mint Transzjordániában. A *Rumex bucephalophorus*, *Aegilops longissima* stb. mindenütt a núbiai homokkő velejárója.

Területközti fekvésénél fogva a növényzet igen sokféle elemet tartalmaz magában, kevert. Nem elégé ismert ahhoz, hogy biztosan meg lehetne mondani a kétségtelen endemikus, benszüllött elemek számát, 180 speciesre becsülük. Ilyen például az *Adonis palaestina*, *Fumaria judaica*, *Silene palaestina*, *Pistacia palaestina*, *Ramus palaestina*, *Lupinus palaestinus*, *Lotus judaicus*, *Astragalus judaicus* stb. Mintegy 1000 faj közös ebben a növényzetben a mediterrán keleti részének növényzetével, 300 Kis-Ázsia növényzetével, 700 Perzsia növényzetével. Legközelebb áll a palesztinai flóra Szíria flórájához. Abban kevesebb a sivatagi elem, mert a Libanon ennek nyugatra törését megakadályozza. Vannak Észak-Afrika vidékeivel is közös elemek. Ilyen például a *Fumaria parlatoriana*. A *Trifolium leucanthum* pedig Kurdisztánból származott, ugyaninnen jött be a *Paronchya kurdica*. A *Herniaria hemistemon* és az *Alyssum Damascenum* Perzsia jövevénye. A *Scabiosa ucranica* pedig Dél-Oroszországot képviseli a Szentföld növényvilágában.

A sivatagi és steppei növények tehát délfelé nagyobb számban vannak, keletre is gyarapodnak. Ilyenek: *Colchicum Ritschii*, *Noea*

spinosissima, *Acacia albida*, *Trigonella stellata*, *Trigonella arabica*, *Peganum harmala*, továbbá számos *Astragalus*, *Achillea* és *Salvia* faj. Ezek, valamint az Egyiptomból beszivárgott fajták, mint aminők a *Malva aegyptica*, *Linaria aegyptica* stb. a szél útján kerülnek be Palesztinába.

Minél északabbra megyünk, annál jobban gyarapodnak a Kis-Ázsiával közös elemek és annál erősebb lesz a vegetáció.

Egészen különálló a Libanon és Antilibanon növényzete. Különösen a belső völgyekben gazdag a vegetáció, míg széles hátát füves legelők fedik, máshol bokros felületek foglalnak helyet. 1200 m-től 1800 m-ig még fenyők, jávorfák, vadkörték, cserfák, tölgyek díszlenek. A Libanonnak keleti, a Bekaa szakadó lejtője hellyle közzel tölgyekkel, ciprussal és borókafenyővel takart. A sokszor említett libanoni cédrus ma csak Dsebel Makmal lejtőin található. A XVI. században még vagy 500 élt belőle, ma már csak néhány érdemli meg a teljesen kifejlődött fa nevét. Az Antilibanon Bekaa felé eső oldalán a nyárfa és a platánfa jellemző a cser, cédrus és ciprus helyett. Libanon vidékére jellemző növények: *Arbutus Andachne*, *Rododendron Ponticum*, *Alnus orientalis*, *Iris histrio*, *Fritillaria Hermonis* (2500—2800 m magasságban). *Viola libanonica* (1800 felett a Saninon), *Silene libanonica* stb. Fent a hómezők között virít a *Ranunculus demissus* is.

Egészen különálló a Jordán völgy déli részének a növényvilága. Itt a legmagasabb a hőmérséklet, azért tropikus elemek jelentkeznek. Olyan növényeket látunk itten, amelyek Núbiával, Abessziniával közösek. Ilyenek: *Balanites aegyptica*, *Acacia laeta*, *Acacia tortilis*, *Cassia obavata* stb. Ezek a növények fordulnak elő Hammann ez-Zerka környékén is.

b) *Növény formációk*. Az egyes vidék képét a növények együttese jellemzi.

1. Legzártabb növényformáció az *erdő*. Valamikor azt mond-ták, hogy a múltban sokkal több erdő lehetett Palesztinában, mint manapság. Ez téves megállapítás. Az erdők mennyisége csak kevés helyen fogyatkozott meg. Nagyobb erdőségek csak a Libanonban és Antilibanonban vannak. Másutt az erdők nem összefüggően fedik a felületet, hanem csak foltokban (Fleckenwald). A fák egymástól távol állnak, nagyobb árnyék ezekben az erdőkben nincsen. Legerdősebb a Karmel hegységen kívül a Jármuk középfolyásának környéke és a Jabboktól északra elterülő cenomann vidék. Erdőfoltok vannak még Tirusztól délre a Vádi el-Karn mellett, továbbá Názárettől nyugatra, a tengerparti síkon

Cesareatól északra és délre, a Tábor hegyein, a Merőm tavától északnyugatra és keletre, továbbá Hebrontól nyugatra.

Az erdőt különösen örököld tölgylek alkotják, ilyenek: *Quercus Aegilops*, *Q. lusitanica*, *Q. ilex*, de lombhullató tölgylek is fordulnak elő. Itt-ott egy-egy visszamaradt tölgy régi kisebb erdőségek a maradéka. Ilyenek a mambrei tölgylek, amely alatt a hagyomány szerint Ábrahám tartózkodott, a nyugalom tölgyle, mindenki *Quercus pseudococcifera* Hebron közelében. Az utóbbinak 7 m kerületű törzse már javarészt kiszáradt, csak egyik ágában van élet, de a hagyomány, amely szerint a menekülő szent család nyugodott alatta, kegyelettel őrzi. A morehi tölgyle Szamariában mutat egykor tölgyerdőre, de hogy a tölgy még szárazabb vidéken is előfordulhat, mutatja a transzjordániai Dsebel Osca'n közel 1096 m magasságban előforduló szép tölgyle.

Szíriában északra haladva a szelid gesztenye is hozzájárul a tölgylehöz, mint erdőalkotó elem, Hauran erdői pedig inkább bükk-erdők. A tölgyle- és bükkerdőkön kívül előfordulnak még a fenyő-erdők. Ezek főleg a Libanonban és Antilibanonban vannak a hegyvidék alacsonyabb részeiben is. Ezek az erdők az alacsonyabb részekben főleg aleppói fenyőből (*Pinus halepensis*) állanak. Híres a beiruti fenyőerdő. Érdekesek továbbá a Hermon *Juniperus* erdői. Két fajta faalakú boróka alkotja ezeket, a *Juniperus excelsa* és a *Juniperus drupacea*.

Itt-ott egyéb fa is található a Libanonban és Antilibanonban kisebb csoportokban, így például a platán, továbbá vadon előforduló gyümölcsfák, alma-, körtefa, a Sannin aljában a diófa is. Az olajfa, szentjánoskenyérfá már csak kultivált, itt-ott elvadult.

A pálmák, főleg a datolyapálma inkább kultiválva a tengerparton és a sivatag forrásai körül alkotnak oázisszerű csoportokat.

Különálló alakulás a Jordánt és néhány más folyót, például Nahr el Avadst követő galleriaerdő. Legjobban a Jordán körül van kifejlődve. A galleriaerdő főleg egy nyárfaféleségből a *Populus euphratica*ból áll, melyhez a fűzök, akákok és tamarinduszok csatlakoznak. Rengeteg oleander nő ezek közt.

Az aljerdő igen különbözik az erdőfélésegei szerint. A tölgylerdő aljában gyakori a *Pistacia therebinthus*, a *Styrax officinalis*. A Hermon fenyvesei alatt inkább alacsony, igénytelen tüskés bokrok-ból áll az aljnövényzet, mint amilyen az *Astragalus Acantholimon*, *Cousinia* stb., a Jordán galleriaerdőiben pedig *Trichodesma africana*, *Forskablea*, *Acrua javanica*, *Boerhavia verticillata*, *Daemia cordata*, *Aristida* stb. mind Afrikából beszármazott növény.

2. Másik jellegzetes növényformáció a mediterránban annyira jellegzetes inkább törpefákból és cserjékből álló *makkia*. Olyan ez a formáció, mint Dalmácia hasonló formációja. Hogy a tölgy ezen a területen csak cserje marad, sokan a kecskékre vezetik vissza itt is, ott is, amely lerágja a lombot és a fát megnöni nem engedi. A makkia a hegységek nyugati oldalát borítja be a galileai hegyek északi határától Júdea déli határáig. Ezt a vegetációt részben ugyanazok a tölgyek alkotják, amelyek a tölgy erdőket, de elsatnyult pél-dányokban és ezekhez a *Pistacia lentiscus*, *Rhamnus* stb. csatlakoznak. A völgyek oldalán mindenütt megtaláljuk a makkiát.

3. Még alacsonyabb félcserjékből áll az igen száraz helyeket beborító *garigue*. Ugyanolyan elemekből áll, mint a makkia, de még alacsonyabb. Sziklás oldalakon gyakori. Nehezen járható. Ilyen borítja a Tábor hegy oldalait is azokon a helyeken, ahol nincsen erdő.

4. Amíg a makkia és a garigue sűrű, összefüggő nagy területeket borít be, a *batha* vegetáció főleg évelő füvekből áll, amelyben ritka foltokban bokrok csoportosulnak. A heidével lehetne összehasonlítani. Speciesben szerfelett gazdag. Jellemző növénye a *Poterium spinosum*, itt-ott egy-egy *Cistus sillosa* és egy-egy *Quercus coccifera*. A batha a hegyek alját, a síkok szélét borítja, de felmegy a nagyobb hegyekre is, ahol a *Psorolea bituminosa* a jellemző növénye, továbbá a *Ferula communis*. Máshol lebocsátkozik a tengerparti síkra is. A bathának sokféle típusa van. Átmeneteket alkot a garigue felé. Sokszor szúrós elemek hatalmasodnak el benne és ilyenkor közel áll a scrub vegetációhoz. A síkon sok *Geranium* van benne, továbbá igen gyakori a *Lavandula stoechas*.

5. Fás növények egyáltalán nem fordulnak elő a *steppe-formációban*. Még cserjék, félcserjék sincsenek benne. Évelő füvekből és lecsepült kórókból áll. Ezek javarésze keletről és délről származik. Sokszor sós, szikes talajon fejlődik ki. Minél keletebbre megyünk, annál nagyobb mértékben lesz uralkodó. Steppe-formáció van a Jordán környékén és a tőle keletre eső területen. A Jordán völgy fenevében 30 km hosszban és 4 km szélességben húzódik a füves steppe. Domináns növénye egy árvályhaj, *Stipa tortilis*, a *Statice Thonini* stb. A dombokon az *Atriplex halimus* és a *Mesembryanthemum nodiflorum* járul hozzájuk. Egészen más a köves steppe. Gyakori Júdeában, Jeruzsálem körül. A Júdea sivatag jellegző vegetációja. Gyakori kórója: az *Astragalus sanctus*. Ez a vegetáció gyakran átmegy a bathába.

Ismét más elemekből áll a homokdűnéken kifejlődő steppe. Jellegzetes növényei: *Medicago marina*, *Silene succulenta*, *Aristida Forskahlei*, *Centaurea pallescens*. Igen nagy mértékben fordul elő mindenütt az *Ammophila arenaria* és az *Agropyrum junceum*. Tulajdonképpen steppe-elemek fordulnak elő a művelt területen is a földek között. A Jesdrelon síkon ilyen például az óriás szamártövis.

6. A nedves helyek flórája a *hydrophyta vegetáció*. Tulajdonképpen a galleriaerdők már ebbe a kategóriába tartoznak. Az erdő alkotó fákon kívül a folyók mellékének jellemző növénye a leander (*Nerum Oleander*), amely fává nő meg és mélyszínű virágáival, kitűnő illatával a vízpart legelső ékessége. A vizek szélén, álló vizekben a nád (*Phragmites communis*), az *Arundo donax*, a *Saccharum aegypticum* és a Merőm tóban meg a Genezáreti tóban a papirusz (*Cyperus papyrus*). A vízben úsznak a *Nymphaea alba*, *Nymphaea lutea*, *Lemna minor*, *Jussiaea repens* stb.

7. Ismét más formáció a sósnövényzet, vagy *halophyta-formáció*. Jellemző a tenger mellékére, de főleg a Holttenger sós területeire. Jellemzői a *Salsola kali*, *Glaucum flavum*, *Eryngium maritimum*.

8. *Mezophita* növények alig fordulnak elő. A *Trifolium*, *Medicago*, *Trigonella* és *Melilotus* fajok nagyritkán szerepelnek nagyobb réteken.

## 2. Állatvilág.



A Szentföld nagy részének állatvilága éppen úgy Észak-Afrika állatvilágával közös, mint növényvilága. A Genezáreti tó körül van ennek az etiópiai régióknak az északi határa. Fölötté Észak-Palesztina és Szíria a palearktikus régióhoz tartozik. Ez a találkozás az oka, hogy a két régió állatai területükön keverednek egymással, de vannak itt az állatvilágban mezopotámiai és indiai elemek is. Mások, például Russel, a palearktikus régiót egészen az északafrikai Atlaszig számítják. Szíriát Paleszinával a mediterrán szubrégióba osztják. A különböző tájak állatainak keveredését leginkább a madárvilág mutatja. Palesztina 322 madárfaja közül 260 európai, 31 északafrikai, 11 belsőázsiai és 4 arábiai.

A palearktikus régió egyik jellemző állata, a szarvas a Libanonban és a Karmel hegységen fordul elő legdélebbre a Földön. További jellemző vadai a dámvad (Észak-Palesztina) és a medve, amely a

Hermonok, Libanonok, továbbá Basán vidékének állata. A borz Jaffaig és Jeruzsálemig is lejön.

A madárvilág tagjai közül főleg a tyúkfélék nevezetesek, a fürj a Sinai félszigeten, a kőfajd (*Caccabis saxatilis*) a halomvidéken van elterjedve. Vadludak és vadkacsák a Jordán völgyében, vadgalambok a Libanon szikláit közt fészkelnek. Igen nagy a ragadozó madarak száma. A Közép-Európából jövő vándorlómadarak nagy része érinti Palesztinát, sőt nem egy közülük itten át is telel. Kora tavasszal és ősszel gyakori a kakuk, továbbá a daru és a gólya Jesreel síkján és a parti síkság mocsaraiban.

A csúszó-mászók közül a Dél-Európában előforduló gekko és kaméleon igen gyakori, számos kígyó és teknősbéka közös Dél-Európa állatvilágával.

Halban a Jordán és a Genezáreti tó gazdag. A sziklahasadékokban vad méhek és darazsak fészkelnek, a mocsarak közelében nyáron szerfelett sok moszkító teszi kellemetlenné a tartózkodást. Ezek ellen az ágyakat hálózattal védik (Karmel).

Az etiópiai fauna számos steppe és sivatagi állatban gazdag. A macskafélék közül a Szentírás az oroszlánt is említi, de azt már a keresztes hadak idején kiirtották. A párdúc azonban a Holttenger környékén még most is van, bár ritkaságszámba megy. Többfajta kisebb macskaféle ragadozó ismeretes Palesztina területéről. Ilyen a gepárd (*Cynoileurus inbatus*), amelyet nemileg meg is szelídítenek és a gazella vadászatára használnak. A gazella már megszokta a szél sodorta sárgás bokrokat. A gepárd színe ezekhez hasonló lévén, sajátos guruló mozgással meg tudja a gazellát közelíteni (1. Fönk i. m. 89. 1.). Egy másik macskaféle a Karmelen előforduló nimr, amely csíkos, mint a tigris. mindenütt közönséges a sakál, sőt a hiéna is előfordul. Délvidékről származott be a gazella. Számos rokona él Palesztinában: ilyen az Oryx, Alcephalus és Addax. Afrikával közös állat továbbá a háziállatként tartott egypú teve.

Megemlíthető még többfajta vaddisznó is, továbbá egy kószáli kecskeféléség.

A sivatagos területeken otthonos az ugró egér. A Sinai félszigeten és Palesztina déli részében otthonos a rágcsálókhoz hasonló *Hyrax syriacus*.

Az afrikai madarak közül nevezetes a Holttenger körül fellépő kis sivatagi tyúk (*Ammopardix Heyi*), továbbá számos Afrikára jellegzetes ragadozó, úgy a mindenütt előforduló dögkeselyű.

Számos afrikai kígyó, gyík és teknősbéka keveredik az európaiakkal, úgy hogy 33 a kígyófajok és 44 a gyíkfajok száma! Az afrikai

krokodilus is előfordul a Nahr ez-Zerka mocsaraiban. Utoljára 1902-ben ejtettek el itt krokodilust. A 44 fajta hal legnagyobb része szintén trópusi származék. A Genezáreti tó halai javarést ilyenek. Legnevezetesebbek a Krisztus életében szereplő Chromis Simonis és a Clavias macracanthus.

Szidon és Akka körül számos kagyló él a tengerben, amelyekből bíbor festőanyagot állítanak elő. Ilyenek a Murex bnandaris és Murex trunculus.

A lepkék közül Afrikából származik a szép zöldes oleanderlepke. Észak-Afrikával közös még a sokszor hatalmas károkat okozó vándorsánska, amelyet a beduinok megesznek.

Az indiai fauna egyedeinek száma már sokkal kevesebb. Itt említhető egy indiai farkas, amely a Libanonig fordul elő és sokkal kisebb az európáinál, továbbá a déli vaddisznó, amely a Jordánvölgy állata. Innét, illetve Perzsiából származik a palesztinai fülemüle is, amely alakra a rigóhoz hasonlít.

## Függelék: A Biblia növény- és állatvilága.

### 1. Növényvilág.

A Biblia *növény- és állatvilágával* sokan foglalkoztak. Leopold Fonck jézustársasági atya Streifzüge durch die Biblische Flóra, Freiburg 1900 című munkájában több mint huszonöt művet sorol fel, amelyek a Biblia növényeivel foglalkoznak, pedig ez a felsorolás nem kimerítő. Nálunk többek közt Lőw Imánnel szegedi főrabbi adott ki többkötetes munkát, amely természetesen csak az Ó-Szövetség növényeivel foglalkozik. Hasonló gazdag irodalma van a bibliai állatvilágnak is.

Leopold Fonck, akinek munkáját a Biblia növényvilágának ismertetésében követem, egybeveti a szent könyvekben érintett növényvilágot a mai állapotokkal. Régi szerzők alig száz növényfajt ismertetnek, mint a Bibliában ismertetett növényeket a Szentföldön előforduló több mint 2000 speciesből, az újak már 200-ról, sőt 250-ről beszélnek.

Az egyes növények vagy történeti leírások közben, vagy példa-beszédekkben, vagy tulajdonságaik folytán képleteken vannak megemlítve a szent szövegekben. Az ilyen helyeken nemcsak olyan növényekre hivatkozik a Szentírás, amelyek a Szentföldön előfordulnak, hanem olyanokra is, amelyek távoli vidéken növekednek.

Fonck a tengerparton kezdi megkeresni a Szentírásnak fontosabb növényeit. A hajóból kiszálló zarándok szemébe legelőször a hatalmas *datolyapálma* (*Phoenix dactylifera*) ütközik, amely alatt már Deborah ült a vádlottak padján Ráma és Bethel között, az Ephraim hegységen és amelyet Jeruzsálem lakói lengették kezükben, midőn a Messiás dicsőségesen bevonult a városba. Ma is pálmaágat szentelnek virágvasárnaptól Palesztina városaiban. A tengerpart növényzetéhez tartozik a sokféle *tamariszkusz*, ezek már az egyiptomiaknál szent hírben állottak. Dániel könyvében olvassuk, hogy ilyen fák állottak a gazdag Irakim házában a *Pistacia lentiscus* és a *Quercus coccifera* társaságában. A Jeremiás prófétánál előforduló 'ar'ar valószínűleg nem tamariszk, hanem a pusztai szélén található *Juniperus phaeocephala*, vagy *Juniperus oxycedrus* volt. Ábrahám azonban tamariszket ültetett Bersabee-ben. A Sinai félsziget pusztaságában a zsidóknak nyújtott manna pedig a *mannatamariszk* (*Tamarix mannifera*) ágaiból a *Coccus manniparus* szúrására kicsurgó, megszilárdult nedv lehetett. Némelyek azonban a mannat egy zuzmóban, a *Sphaerothallia esculenta*-ban gondolják felismerni, amely ugyan nem ott a pusztában él, de szelek mostanában is odasodorják.

Amidőn Jónás Ninivében nem volt megelégedve prédikációja eredményével, a városon kívül kunyhót emelt és annak árnyékában leült. Isten ekkor egy növényt küldött, amely a feje fölé nőtt, hogy őt felüldítse. Ez a növény a homokos parton, meg az ország belsejében hirtelen fanagyságúvá megnövekedő *ricinus* (*Ricinus communis*) volt.

A Makabeusok könyve szerint amidőn Antiochus alatt a zsidókat Bacchus ünnepére kényszerítették, fejüket borostyánnal (*Hedera helix*) öveztek.

A szép virágos növények közül, amelyek a parton körülvesznek bennünket, megemlíti a Biblia „a föld virágját” a *Colchicum Stevenit* és a szép *nárciszt* (*Narcissus Tareta*). A hagyma már ekkor kedvence volt a zsidóknak (*Allium ascolonicum*).

Egy egészen jelentéktelen növény mellett is meg kell állnunk, mert Jób a legszegényebb emberek eledelének mondja és ez a libatopfélék közé tartozó *Atriplex halimus*.

A libatopfélék egyes fajtait már a régi próféták idejében lúgnyerésre használták. Jeremiás hivatkozik reá, hogy „hiába mosod magad nátronnal és veszel hozzá bármennyi szappanfüvet, előttem mégis bepiszkít a bűnöd”. A nátront a *Salsola sodaból* és a *Salsola Kali*-ból nyerhették és szappanfüvek pedig *Anabasis articulata*, *Salicornia fruticosa*, *Mesembryanthemum crystallinum* stb. lehettek, amelyek Gaza, Jeruzsálem stb. körül mindenütt begyűjthetők.

A tengerparton sok mocsár is kerül elénk. Ezekben olyan Junlusok élnek, amelyek között Mózes kosara fennakadt a Niluson (J. maritimus, acutus). Sok nád társaságában fordul elő, amelyek közül a Szentírás különösen az *Arundo donax*ot említi sok helyen. Rendesen a gyengeség, de szívósság mintaképe. Jézus kezébe ilyen nádat nyújtottak poroszlói.

Mózes kosarát papiruszcserjéből (*Cyperus papyrus*) fonták. Gyakran említi a Szentírás még az ugyancsak vizekben előforduló pompás illatú kálmost (*Acorus calamus*).

De most menjünk fel a hegyek tetejére. Már a dombokon szemünkbe ötlik a mindenütt közönséges *olajfa*, a béke képviselője, amelynek ága hirdette Noénak is az új élet lehetőségét. Ezt a fát említi a Szentírás legtöbbször. Krisztus életével összeforrott az Olajfák hegye. De a hozzá hasonló álolajfa (*Elaeagnus angustifolia*) is szerepel a Szentírásban, mert belőle készítették Salamon templomának ajtószárnyait és faragták a kerubok szobrait.

A dombokon fordulnak elő a fehér és a fekete *szederfák* is, amelyeket a Makabeusok könyve emleget.

A fák közül a *tölgyle* is sokszor szerepel (Ábrahám tölgye), továbbá a Szent János-kenyérfa (*Ceratonia siliqua*), amelynek gyümölcsével a tékozló fiú jóllakni szeretett volna, aztán a terebintus fa (*Pistacia terebinthus*), a mastix (*Pistacia lentiscus*), a storaxfa (*Styrax officinalis*), a babér (*Laurus nobilis*) és a fiatal szépség mintaképe: a mirtus (*Myrtus communis*).

A dombok vidékének számos fája és cserjenövénye bukkan fel a Szentírás egyik-másik részében. Csak egynéhány név jelezze ezeket: *Vinca libanotica*, *Erica verticillata*, *Arbutus unedo*, *Rhododendron ponticum* stb.

Utunk minden oldalán ott találjuk a *Poterium spinosum*ot, amely közé azok a magok esnek, amelyek hajtását a tövis elnyomja az út szélén.

Kitűnő illatos gyomok kerülnek ki az *ajakosak* csoportjából. Ilyenek a kakukfű, lavendula, rozmarin stb., mint a Szentírásnak is növényei.

A Libanonról származik a *fehér liliom* (*Lilium candidum*). Már a királyok könyve azt mondja, hogy a templom oszlopfejei olyanok, mint a liliomok. Judit könyvében a liliom mint ékítő szerepel. De előfordul a liliom rokona is (például *Colchicum*). Az Üj-Szövetség is megemlékszik a liliomról, amelyet a jó Isten ruház teljes szépséggel. Egyesek szerint a liliom alatt a Szentírás egyéb

növényeket is ért, ilyenek: *Anemone coronaria*, *Tulipa oculi-solis*, *Gladiolus atroviolaceus*, *Iris reticulata* és *palaestina* stb. (lásd: a *Stimmen aus Maria Lech* 1898-as kötete 151—168.

lapján).

A liliomok illatától kísérve érünk fel a Libanon cédrusaihoz, amellyel Salamon templomát bélélték. A cédrus az a nemes fenyő, amelyről a Szentírás annyiszor megemlékezik. A fenyők közül a J.iblia még a ciprust, a mai olaszfenyőt és a borókát emlegeti.

A magas hegyvidékről, ahol a cédrus és a fenyő nő, szállunk le kelet felé. A Libanon és az Antilibanon közti süllyedést kövessük délről, steppékre érkezünk. Útközben sok szőlőt látunk, ezt már Noé is ismerte. A steppéken közönségesek a *bogáncsok*, melyeket a szél kitép és messze hajt maga előtt. Isaias próféta mondja: „a távolba repül, mint a szél előtt a forgó habok”. Számos bogáncs fordul itt elő a fészkes növények köréből; ilyenek: *Carlina corymbosa*, *Cynara syriaca*. A *Centaurea myriocephalát* is üzi-hajtja a szél és végre ez a leírás reállik a barlangóra is (*Eryngium campestre*), ez ernyőös növény.

A *tüskés növények* gyakran szerepelnek a zsoltáros ajakán. Nagyon sokféle tüskés növény él a steppén. A Biblia chédeq szava bizonyára a *Solanum sanctum* tüskés bokrára vonatkozik. A Bibliában előforduló tüskés növények még: *Echinops spinosus*, *Acanthus syriacus*, *Noea spinosissima*. A leggyakrabban a *qos* szó jelzi a Bibliában a tövises növényt. A *Vulgata* ezt spinának, vagy lappának fordítja. Bizonyára a *Rhamnusokra* vonatkozik ez a kifejezés, amelyek közül főleg a *R. punctata* és *palaestina* ma is gyakori, de a *Ziziphusok* (*Z. vulgáris*, *Z. Spina-Christi*) is lehetnek. Az utolsóról mondják, hogy belőle készült Jézus töviskoronája. Mózes égő tövisbokra pedig a rózsafélékhez tartozó *Rubus discolor* lehetett.

A Bibliában gyakran előforduló siach bokor az *Artemisia herba-alba*, a la'ana pedig az *Artemisia absinthium* lehet.

Illés próféta a sivatagban való vándorlása első estéjén a rotam bokor tövében pihent meg (*Rotamna roetam*), amely még a sivatagban is itt-ott előfordul.

Ne feledkezzünk meg a Bibliában sokszor szereplő „*izsópról*” sem (*Hyssopus officinalis*), bár sokan úgy vélik, hogy más növényt ért a Szentírás izsóp alatt, mert az igazi *Hyssopus* nincs Palesztinában, de sok rokona, mint a *Thymbra*, *Satureia*, *Origanum* stb.

Vándorlás közben az ember olyan helyre is eljön, amelyen földék és kertek vannak. Ezek között találjuk meg a *Vitex agnus castus*-t, amelyet a zsidók akkor használtak, midőn az ünnepi sárat

díszítették. Itt fordul elő az Új-Szövetségben is gyakran előforduló fügefa, a szép gránátalma, délen a narancs és a citrom. Ne feledkezzünk meg az almafáról sem, a birsalmáról, a manduláról és a többi gyümölcsfáról, amelyek a Szentírásban szerepelnek.

A földeken ott a búza és az árpa és közöttük számos gyom. Ezekről Krisztus is megemlékezik, de különösen a konkolyról (*Agrostema githago*), amely olyan gyakori a gabonaföldeken. Ott találjuk azt a növényt is, amelyet már Jákob két felesége: Lia és Rakel is használt, a Solanaceákhez tartozó *Mandragóra officinaria*-ot.

Végre menjünk el a Holttenger környékére. A Bölcsesség könyvében szerepel a szodomaalma, amely bizonyára a *Solamum coagulans*, vagy a *Citrullus colacynthus* termése lesz és itt terem Illés próféta ugorka ja is, valószínűleg a magját elrúgó *Momordica elaterium*, vagy a *Cucumis prophetarum*. Egyéb növényeket is sejtenek ez alatt az elnevezés alatt.

Könnyebb megállapítani annak áfának azonosságát, amelyet a Biblia szerint a frigy szekrény elkészítésére használtak fel. Ez valószínűleg valamelyik akácfa lesz, de különösen a seyalakác (*Acacia Seyal*). A balzsam, amelyet a *Genesis* említ, amelyet Jákob Egyiptomba küldött, a *Balanites aegyptiaca* terméke lesz, de szerepel a Szentírásban a *Pistacia terebinthus* és a *P. lentiscus* gyantája is. A kenetekhez sokféle gyantát hoztak és hoznak Palesztinába messze Arábiából (pl. *Boswellia serrata*).

Végre meg kell emlékezni a *jerikói rózsáról*, amely kifejezés alatt a Bölcsesség könyve valószínűleg igazi rózsafajtát ért, de a zarándokok már a keresztes háborúk ideje óta egy keresztes növényre vonatkoztatják, amely ha összeszár, összehúzódik, ha ismét nedves lesz, szétterül, tehát a feltámadás mintaképe. Ez a növény az *Anastatica hierochuntica*.

Ezeken kívül még szerepel a Szentírásban a fűzfa, nyárfa, szilfa, platán, a Júdás-fa (*Cercis siliquastrum*), amelyre a hagyomány szerint Júdás felakasztotta magát. A mirhát a balzsamfa szolgáltatja. Kétséges, hogy mit ért a Szentírás a hirtelen növekvő *mustár* alatt. Jóllehet a *Sinapis nigra* itt hatalmasra megnő, mégis valószínűleg ez alatt nem a *Sinapis*, hanem a *Salvadora persica* nevű növényt kell érteni, amely tényleg hirtelen faalakúvá növekszik. Említi még a Szentírás az ébent, szantálfát, szikamorfát, mákot, lent, ánizst, koriandert, a hüvelyeseket, rózsákat, a tököt és dinnyét, a csalánt és számos kisebb-nagyobb növényt, amelyek megállapítása nem egyszer nehézségekbe ütközik.

## 2. Állatvilág.

A Biblia állatvilágával már sokkal kevesebbet foglalkoztak, mint növényvilágával. Az arab és zsidó neveket a mai elnevezésekkel azonosítani sokszor igen nehéz, sőt lehetetlen feladat. Aránylag kevesebb állat fordul elő a Szentírásban, mint növény, de ez egyik-másik olyan részletesen szerepel, hogy életkörülményeire is következtetni lehet.

A zsidóknak annakidején az *állattenyésztés* volt a főfoglalkozásuk. Jóbnak több ezer tevéje volt, a teve gazdasági életükben a Szentírás szerint nagy szerepet játszott. Még Krisztus is megemlékezik a tévérol. Hogy lótenyésztéssel is foglalkoztak, bizonyítja, hogy a Szentírásban hétféle néven szerepel. Salamon lovai messze földön híresek voltak. Igen el volt terjedve a szamár (Sámson szamárlákapuccsal harcol; Balaam szamara stb.), a Biblia szerint a szamár egy fajtája vadon is előfordult. Krisztus Urunk szamárháton vonult be Jeruzsálembe. Az öszvérnek is éppen olyan nagy szerepe volt, mint mai nap van a Szentföldön.

Hogy a szarvasmarhára nagyobb súlyt helyeztek, mutatja, hogy a Szentírásban a szarvasmarha hét néven szerepel. A legfontosabb azonban akkor is a juhtenyésztés volt. Ábel juhot áldozott, húsvétkor bárányhúst ettek. A juhnyájat őrző pásztorok siettek először az Üdvözítő imádására. Krisztus példabeszédeiben sokszor szerepel a jó pásztor, „aki életét adja juhaiért”. A juh mellett még a kecske is gyakran szerepel a Szentírásban.

Hogy disznót is tenyészettek, Krisztus több példabeszédéből kiviláglik. A háziállatok közül még a kutya szerepel a Bibliában. *Bocharto* Hierozoicon-ja még az elefántot is a háziállatok közé sorolja, amellyel a Makabeusok idejében ismerkedtek meg a zsidók.

Az *emlősök* közül úgylátszik akkor még oroszlán is élt Palesztinában, a Szentírásban ugyanis több helyen szerepel. A ragadozó macskafélék közül előfordulnak a párdúc és a hiúz. Ragadozók még: a farkas, róka, hiéna és sakál.

Kérdéses, hogy mit ért a Biblia Jób cethala alatt, a cet tulajdonképpen emlősállat. Egyesek fizéternek magyarázzák, de sokan halat, emberevő cápát értenek alatta.

A patásállatok közül a Szentírásban megtaláljuk a szarvast, vadkecskét, a dámavadat (*pyrargus* Bocharto szerint fehér dámavad, tehát albino) és a vaddisznót.

Több rágcsáló állat szerepel a Szentírásban. Biztos ezek közül a nyúl, egér, tarajos sül és a mókus. Rovarevő: a vakond, bőrszárnyú: a bőregér.

Az emlősállatok közül két helyen említi a Szentírás a majmot és Jób könyvében szerepel a vitás behemót, ezalatt valami vízilófelét gyanítanak.

A *madarak* közül említsük meg a ragadozókat. Ezek az angyalokat sasokhoz nasonlítja. Itt sorolhatom fel a baglyokat is, amelyek Bocharto szerint a Bubo és Stryx nemekhez tartoznak (Stryx noctua). A tyúkfélék igen gyakran szerepelnek. A pusztában kövér fűrjekkel táplálkoznak. Krisztus a kakast mint az éberség jelképét említi. Szó van még a fogolyról, páváról stb. Távoli rokonuk a strucc.

Az éneklők közül megtaláljuk a Szentírásban a fecskét, verebet, de főleg a varjút. Illés prófétának varjú hoz kenyerset és húst. Szent Lukács szerint (12, 24.) Krisztus azt mondja: „nézzétek a varjakat, nem vetnek, nem aratnak ... Isten táplálja őket.” Távolról az éneklők rokona a búbosbanka is.

A galambok (galamb, gerle) mint a béke jelképe szerepelnek (Noé galambjai). Krisztusra galamb képében száll le a Szentlélek Isten. A gázló és úszó madarak közül pedig felemlíthetem a gólyát, darut, sirályt és pelikánt.

A *csúszómászók* rendjéből először a krokodilusról szólhatok. Sokan még Jób leviatan-ja alatt is krokodilust értenek. A kígyó igen sokszor szerepel. Nehéz ezeket a ma Palesztinában és környékén élő fajtákkal azonosítani. Valami óriáskígyó lehetett, amelynek képét a sátán magáraöltötte. Mózes és Áron kígyójá a sivatagi fajták közül kerülhettek ki. A Szentírásban 12 kígyófajta szerepel, ezek közül csak egy nevét lehet biztosan megállapítani, a viperáét. Krisztus a farizeusokat viperafajzatainak nevezi. A gyíkok közül megemlítem a kaméleon, többfajta lacertát, továbbá a guarilt vagy coachot, amelyről Bocharto azt mondja, hogy az Arábiában élő legnagyobb gyíkfajta. A teknősök közül a görög teknős és Holofernes Cheloniája említhető.

A kétéltűek közé tartoznak az egyiptomi békák, amelyek ellepték a földet. Sokszor szerepelnek a *halak*. Bocharto szerint Tóbiás hala valamilyen harcsaféle lehetett. A Genezáreti tóban leggyakrabban előforduló halat ma is Simon halának nevezik.

*Gerinctelen állatokról* is megemlékezik a Szentírás. Négyfajta sáskaféle szerepel. Az egyiptomi sáskák és Szent János sáskája valószínűen vándorsászkák voltak. A rovarok közül meg van még említve a scarabeus, a hangya, a moly, a méh, a légy, a szúnyog, többféle darázs, a tetű és a bolha. Gerinctelen állatok még a Szentírásban a skorpió, a csiga, a gyöngykagyló, bíborkagyló és a korall. A zsoltárok még a piócáról is megemlékeznek.

## 7. A Szentföld lakossága.

### 1. A lakosság faj és nyelv szerint, vallások.



Palesztina őslakossága szemita eredetű népekből állt. A kánaánitáktól északra a föníciaiak, délről a filiszteusok laktak. A zsidók Kr. e. 1920 körül költöztek Mezopotámiából Kánaán földjére. Először Szichemben telepedtek meg, de később Egyiptomba kerültek, ahonnan csak 1375-ben Kr. e. tértek vissza és miután az országot meghódították, felosztották tizenkét törzs között. A Jordántól keletre eső területet nomád népek lakták.

. Ezeket csak a rómaiak igázták le Krisztus idejében és hódították meg területüket a kultúrának. A rómaiak nem hagytak jelentős nyomot a lakosság fejlődésében. Jeruzsálem pusztulásával kezdődik a zsidó lakosság szétszóródása az egész Földön és a Szentföld lakosságának lassú átalakulása, az arabok fokozatos inváziója. A 7. században Kr. u. a Szentföld ozmán befolyás alá került. A kereszteshadjáratok alatt még jobban fokozódik a Szentföld lakosságának az átalakulása. Befejezi azt a mongolok pusztítása, amely után még inkább az arab elem lép előtérbe. A török népnek, amely a területet hosszú ideig uralom alatt tartotta, társadalmilag semmi hatása nem volt. Mint lakosság elenyészően csekély töredékét képezte a vidék népességének, a világháború óta különösen megfogyatkozott és így mai nap a lakosság két fő alkotó eleme az arab és a zsidó.

Szíriában a lakosság egy részét aramiak alkotják, akiknek törzsei ma már az arab nyelvet beszélnek. Az arabok özöne itt is elnyomta az arámi törzseket, a mai már vegyüléknépnek tekinthető. Eredetiségeket legjobban a Libanon törzsei őrizték meg. Az Antilibanon három községében még arabbal kevert arámi nyelvet beszélnek. A Libanon valóságos menhelye a régi törzseknek. Drúzok, maroniták stb. élnek elkülönözötten a hegyek magas völgyeiben. Az egyes törzsek elkülönülésében főleg a vallási megoszlásnak van nagy szerepe. A maroniták római katolikusok, a melkiták ortodox keleti hitűek, a metualik és a drúzok mozlim hitűek. Drúzok nemcsak a Libanon hegyesében laknak, mert egy részük Heuránba költözött. Az anzariekk vallása a mozlim, zsidó és keresztény hitnek sajátságos keveréke. Ezekben a csoportokon kívül igen sok cigány él Szíriában. Európa lakosságából számos angol és francia telepedett le. Az európaiakat

a benszülöttek általában frankoknak nevezik, levanteieknek pedig azokat, akik a Balkán déli vagy keleti részéből származnak, vagy Kis-Ázsia partvidékén meghonosodott olaszok utódai, ezért javarészt görög vagy olasz anyanyelvűek.

Számban első helyen az *arabok* állanak. A sémi népek közül az arabok jelentkeztek legkésőbb a világtörténelemben. Ennek a népnek művelte sége összeforrott az izlám vallással.

Az arabok erőteljes, sötétbőrű emberek. Két csoportba oszlanak: északi és déli arabokra. A két csoport antropológiai tekintetben is különbözik. A Földközi tenger partvidékén északi arabok laknak. A település módja két csoportra osztja az arabokat. Nomád éleiét élnek a pásztorkodó beduinok, akik megőrizték vérük tisztaságát és akik világosabb színűek, mint a letelepültek, a hadarik, akik erősen kevertvérűek és akiket a beduinok szerfelett le is néznek. Ez a különbség még az utazó előtt is feltűnő.

A beduinok nomád élete már nem abszolút, nekik is vannak falvaik és sok törzsnél a költözökés csak abból áll, hogy marháikkal nyári szállásra vonulnak, télre pedig hazatérnek. Vannak teljesen barangoló beduinok is, akik kecskeszörből font fekete sátrokat ütnek és tevelopásból meg karavánok kifosztásából élnek. Ezeknek a beduinoknak a száma azonban Palesztina és Szíria területén szerfelett megfogyott, mert a közbiztonság a francia és angol uralommal ezeken a területeken helyreállott. Transzjordánia területén azonban még igen nagy a kóbor beduinok száma. Cirbusz szerint termetük közepes és igen szabályos. Arcuk tojásdad, homlokuk domború, bozontos szemöldökük és hajuk fekete. Evésben és ivásban igen mértékletesek. Főtáplálékük a kenyér és a tej. Hús csak ünnepen vagy vendégláráskor kerül a táplálékok közé. Napokig való koplálasra és szomj ázásra képesek panasz vagy zúgolódás nélkül. Magaviseletükben udvariasak, de sohasem csúszók-mászók. Szabadságát és függetlenségét a beduin a világ semmiféle kincséért oda nem adja, pedig pénzért, ékszerért él-hal. A törzsek örökök békétlenségenben élnek egymással, mindegyik törzs külön fejet, sejket választ.

Sátraik két részből állanak, az egyik rész a férfiak, a másik a nők számára való.

A beduinokat is két főcsoportba lehet sorozni. Egy részük, ezek az 'anezek, télen Arábiába húzódnak, a többi állandóan Szíriában él. Az anezek számát mintegy 25—30.000-re becsülik. A beduinok egy része a Karmel és a Jaffa közötti Sáron síkon lakik, a Jordánon túliakat az Adoran törzshöz számítják, a hegyeken lakó beduinok pedig beni-sakhr-nek nevezik magukat. A Sinai félszigeten a tovarabeduinok tanyáznak. Vannak olyan beduinok is, akik Algír-

ból menekültek el annak idején a franciák elől. Sok beduin ajkát kékre festi és arcára mértani alakokat vagdoss. A letelepedett arabok egy része városlakó, a többiek falvakban élnek. A házak egyszerűek, rendesen három helyiségből állnak. Tetejükön egy kis kupolát, vagy teljesen lapos ráccsal körülvett terraszt találunk, amely napnyugta után népesedik be a ház népével. Az építőanyag kő és agyag. A nagyobb házakban először egy fákkal beárnyékolt előtérbe jutunk, azután keskeny folyosó vezet a férfi-lakosztályba. A női lakosztály a ház teljesen elkülönített része. A háznak a beosztása az izlám következménye, de szokásból a keresztyéknél is megmaradt.

A muzulmánoknál nélkülözhetetlen a turbán. Szeretik a színes turbánokat. A paraszti életet élő arabok és a beduinok tarka kendőt viselnek a fejükön, amelyet teveszőrből vagy gyapjúból készült zsinórral kötnek meg. Az egyszerű, hosszú ingszerű fehérneműn és a rövid mellényen meg világossínű ujjason kívül két, a lábfejig érő köntöst viselnek. Az egyik gyapotból, a másik a módosoknál selyemből való. A ruhát törtartóval ellátott öv szorítja össze. A parasztemberek fehérneműje felett nincs más, mint az övvel megkötözött kék második ing. A falusi nők ezt a kék ujjast öv nélkül viselik. A városiak még egy hosszú fátyolt is hordanak, amely az egész alakot betakarja. A beduinok egy része a Sáron síkon lakik, a többi a Jordánon túl. Szokásban és erkölcsökben sok tekintetben emlékeztek azokra, amelyeket az Ó-Testamentum fest előnk. A keresztyén arabok rendesen vörös fezben járnak, ritkábban fekete vagy sötét turbánt viselnek. Európaiakkal többszörösen keveredtek, valószínűleg már a kereszteshadjáratok idején, így p. o. Betlehem és Názáret vidékén lakó szépségüről híres lányok arca egészen európai jellegű. Ruhákodások sokszor különbözik a beduinuktól. A názáreti asszonyok például széles, alul bekötött piros nadrágban járnak, melyre kék, bőujjú köntöst húznak, fejükre pedig kendőt kötnek és arra fátyolt vetnek.

A zsidók közül már kevés van olyan, akinek elei is folytonosságban Palesztinában laktak volna, úgy vándoroltak vissza a világ minden sarkából. Az egyes városokban a Föld minden kultúrnyelvét beszélő zsidó egyedeket lehet találni. Sokszor találunk magyarul beszélő zsidókra, akiket a cionista mozgalmak telepítettek vissza Palesztinába. Éppen ezért a zsidóság jellege nem egységes. Számuk az utolsó időben meggyarapodott. A háború előtt Palesztina 800.000 lakójából tíz százaléka becsülték a zsidó lakosság számát, ez a mosztani uralom alatt, amely a zsidóságnak vezetőszerepét juttat, megváltozott, de még most is csak töredéke a zsidóság az arabok tömegének. Innét érthető az a végtelen gyűlölet, amellyel az arab a sze-

rinte „betolakodott” zsidóra tekint, amely elég gyakran véres kirobbanásokra is vezet.

A benszülött zsidók javarészt szefardok, azaz spanyol-portugál eredetű zsidók, akik a zsidóknak I. Izabella királyné idején Spanyolországból történt kiűzetésekor vándoroltak be Palesztinába. Javarészt arabul is beszélnek. Az eskenáz-zsidók csak a 19. században kezdték bevándorolni főleg Oroszországból, Lengyelországból, Németországból, Hollandiából és Magyarországból, javarészt német zsargon beszélnek. A zsidóság egy harmadik csoportját a bokhara-zsidók alkotják, akik vagy mongolul vagy oroszul beszélnek. A negyedik csoportot az arab nyelvet beszélő zsidó jemeniták alkotják. Ezek Jeruzsálem proletárjai, teherhordók, cipőtisztítók, utcai árusok. A legújabb időben lépett előtérbe a héber nyelv, amely azonban a régi nyelveket egységesíteni még máig sem tudta.

Az egyes zsidó csoportok különböznek egymástól. A régi zsidók nyelvre, testalkatra és szokásaira nézve az arabokkal rokonok, de ma csupán a damaszkuszi zsidókról mondják, hogy leszármazottjai a palesztinai zsidóknak. A szefardok gazdagabbak, szebb testalkatúak. Széleskarimájú nemekkalapot hordanak, amely köré sokszor fekete turbánt is csavarnak. Hosszú köntösük szintén sötétszínű. Jellemző rájuk a fülük mögül lelógó pajesz.

Az eskenázok már egyszerűbben járnak, mint a vagyonosabb szefardok. Turbánjuk, ha van, nem fekete, bár sötétszínű. Legegyszerűbbek a jemeniták, ezeknek kis sima gyapotsapkájuk van kalap helyett.

Természetesen újabban az európaias ruházkodás is szerfelett elterjedt.

Meg kell említeni még a karaitákat, a szadduceusok utódait, akik csak Mózes öt könyvének alapján állanak. Arcvonásai a többinél finomabbak, azoktól eltérően igen tiszták és vendégszeretők. Hosszú köntösben járnak, a nők hajukat apró kontyokba fonják és piros fejt tesznek fejük búbjára.

A Szamariában élő szamaritánusok már igen kevesen vannak, megkülönböztetésül piros turbánt viselnek.

A zsidók itt Palesztinában nemcsak kereskedelemmel és iparral, hanem földműveléssel is foglalkoznak, főleg azokon a cionista telepeken, ahol ebből a célból letelepítették őket.

Szíriának a lakói az aramiak utódai, a *szírek*, Cirbusz szerint, szabályos termetű, szép, de kissé széles arcvonású, egyenesorrú, mandulaszemű emberek. Igen tehetséges, ügyes, tiszta családi életű nép. A férfiak viselete hosszú ingből, gyapjúköpönyegből és turbánból áll, amely a piros fez köré tekert sál. Dereukat övvel

szorítják. A nők ruhája kék vagy fehérszínű, bőujjú ing, amely szoknya gyanánt szolgál. Ünnepekén selyemruhát öltének. Fejdíszük igen változatos.

A *parasztok* szírek és arabok utódai. Nagyobb részük mohamedán, de van közöttük keresztény is. Rozoga vályogkunyhókban laknak, igen egyszerűen élnek.

Szintén szír eredetűek, de az arabokon kívül talán a keresztes hadak vérével is keveredtek a magas hegyek között élő *drúzok*. Testi jellegük sok tekintetben különbözik a szemítáktól. A vörösesszőke haj, az európai szabású arc az indogermánokra emlékeztet bennük. Harcias, lovagias, bátor nép, földet művelnek, állatot tenyésztenek. Számukat mintegy 75.000-re teszik.

Házaik kőépületek, tetejük fagerendákból áll. Kék bugyogót, testhezálló mellényt, cifra övet, sujtásos mentét viselnek. A nők mellénye hosszújjú, a mellényt hosszú rokolya borítja. Igen festőivé teszi a drúz nők viseletét a tantsír, ez fából vagy pléhből készített tölcser forma dísz, amelyet a fej búbjára tesznek és fehér fátyollal letakarnak.

Családi életük tiszta. Jóllehet mohamedánok, a nőnek igen kiváló helyzete van a családban. Igen udvariasak és vendégszeretők, de házon kívül az utasra veszedelmesek is lehetnek, egy a háború után közöttük utazó turistacsapat csak nehezen tudta pusztta életét megmenteni.

Ugyancsak a Libanon hegyei közt élnek a drúzok ellenfelei, a kereszteny *maroniták*. Fegyverrel kezükben szántják havasi mezőket. Higgadt, értelmes hegyi nép, Szíriában a keresztenység őre. Eredetileg szírek voltak, ma arabul beszélnek.

Falvaikat a hegyek lejtőire építik, a ház földszintjén tartják a barmot, az emelet az ember lakása. Viseletük a drúzok viseletére hasonlít, a nők fejdísze a szép színezésű fátyol.

A leányok fapapucsban járnak, derekukat csinos mellénykébe szorítják. Nemzeti táncaik az egész környéken híresek.

Kisebb törzs még a Libanon északi részében az anzariek, akik derék testalkatú, szőkefürtű és kékszemű emberek. Számuk mintegy 120.000-re tehető. Kedves színük a fehér, csak az övük fekete.

Ugyancsak a Libanonban élnek még a magastermetű, csinos metualik. Házaikat boltozattal építik. Mohamedán pásztornépek.

A melkiták keleti ortodox hitűek, de arab nyelven végzik az istentiszteletet, inkább felekezet, mint népfajta. Az izmaeliták mintegy 10.000-en vannak, mohamedánok és a Libanon északi részében élnek.

A *törökök*, akik valamikor az uralmat gyakorolták a Szentföld fölött, a világháború óta igen csekély számban élnek. Nomád turko-

mánok legfeljebb Aleppó és Damaszkusz környékén fordulnak elő csekély számban. Másutt a városokban maradt meg egy-egy ozmán kereskedő. A turkománoknak kissé hosszúkás metszésű szemük, barna vagy fekete hajuk, zömök testük van, az ozmánoknak mérsékelten kidülledt járomcsontjaik és széles homlokuk van. Járásuk méltóság teljes és lassú, ez rögtön szembetűnő a valamivel fürgebb arabok között. A megmaradónak vagy bőriparral, vagy szövőiparral foglalkoznak.

A tengerparti városokban előforduló levantinokról, görögökről és „frank”-okról már megemlékeztem.

*Vallások.* Már az eddigiekből is látható, hogy a különböző vallásoknak a Szentföld területén néprajzi jelentősége is van. Az egyes népcsoportok a legtöbb esetben vallási alapon különböznak egymástól. Kevés helyen van a Földön annyi vallás, mint a Szentföldön. Három vallás, a keresztény, zsidó és mohamedán innét, vagy közel innét indult ki a Földön. Szíriában és Palesztinában együttvéve közel 2 millió a mohamedánok száma, ezzel szemben csak feleannyi keresztény van, nem egész i millió. A zsidóknak a száma az egész területen nem haladja meg a 200.000-et. A többi vallások kisebb jelentőségűek.

A lakosságnak tehát közel háromnegyede *mohamedán* vallású. Korántsem olyan fanatikus, mint Arábiában vagy Perzsiában. Számos felekezetre oszlik, amelyek mindegyikének nagyszámú híve van. A *kereszténység* a római katolikus egyházon kívül 13 felekezetből áll. A keresztyények legnagyobb része a görögkeleti felekezethez tartozik. Szíriában két és Palesztinában egy pátriárka kormányzása alatt állanak. Annakelőtte orosz befolyás alatt voltak, helyébe a görög befolyás lépett. A Szentföld és Szíria területén számos kolostort, zarándokkázat, kórházat tartanak fenn, a szent helyek nagy részét birtokukban tartják és félő gonddal őrzik, hogy más vallás-hoz tartozó szerzetek ott több joghoz, mint amennyit bírnak, ne juthassanak. A múltban fanatizmusból nem egyszer teljesen ki akarták szorítani, különösen a római katolikusokat a szent helyek birtokából és az így keletkezett összeütközésekben még a gyilkolástól sem idegenkedtek.

A keresztyények között számban másodhelyen a *maroniták* következnek, akik a pápa fősegéét elismerve, a római katolikus vallástól csak a szertartásokban és külsőségekben különböznak. Számuk mintegy 350.000. Házasperek is lehetnek papjaik, a szentmisét szír nyelven mondják. A kanobini klastromban élő pátriárka és a püspök kormányozza őket.

Számban harmadik helyen a *római katolikus* egyház következik.

A római katolikusok száma mintegy 50.000. Legnagyobb mértékben Jeruzsálem, Betlehem és Názáret körül élnek, főleg a szír-arabok közül kerülnek ki. A római katolikus vallás különböző szerzetei számos rendházzal rendelkeznek, különböző nemzetekhez tartoznak, azelőtt saját nyelvükön vezetett iskoláik útján az egyes nyelvek (francia, olasz, német) ismeretét terjesztették. A világháború alatt a német szerzetesek eltűntek a Szentföldről, az angol éra következtében csökkent a többiek befolyása is.

A zarándokházak vezetésében és a szent helyek őrzésében legnagyobb jelentősége a ferencrendi szerzeteseknek van. 18 rendházban élnek. A görögkeletiekkel való összetűzések alkalmával számosan vérükkel pecsételték meg a szent helyekhez való feltétlen ragaszkodást. Jeruzsálemben római katolikus pátriárka, Beirutban apostoli delegátus székel.

Kisebb jelentőségük van az egyesült görögöknek, szír katolikusoknak, az egyesült koptoknak, egyesült kaldoknak és örménykatolikusoknak. Az egyesült görögök vagy melhiták száma mintegy 150.000, főleg Szíriában élnek. Pátriárkájuk Damaszkuszban székel, de püspökük van Jeruzsálemben is. Az egyesült szíriaik száma már az 50.000-et sem éri el, majdnem minden Szíriában élnek. Az örmény katolikusok száma vagy 20.000 és az egyesült kaldok száma is ugyanannyi.

Az örmény *egyház*, amely Örményországban van főleg elterjedve, mintegy 30.000 taggal lehet képviselve. Ezt a vallást Jeruzsálemben élő pátriárka kormányozza. A nem egyesült koptok és az abesszinaiak az örményekkel rokon felekezetet alkotnak. Jeruzsálemben egy püspök képviseli őket. A szír jakobiták csekély-számúak. A protestánsok különféle szektákhoz tartoznak, de igazi hódításuk a lakosság körében igen csekély.

A *zsidóság* is számos szektára oszlik. A spanyol, portugál, marokkói és algériai zsidók alkotják a szefárd szektát. A többi európai zsidók alkotják az eskenázok szektáját, de ezek között megvan a mi neológainknak és ortodoxainknak megfelelő felekezet is. Palesztinában és Beirut környékén kívül másutt igen kevés zsidó él.

A *drúzok* Szíriában, a Libanonban, az izmaeliták és a nozairek szintén a Libanonban vannak, a mohamedánokhoz állanak legközelebb.

Vallásilag aránylag leginkább kereszteny a Libanon vidéke, itt 350.000 keresztennyel szemben csak 80.000 egyéb van, legkevesebb kereszteny a Jordánon túl lakik.

*Sűrűség.* Legsűrűbb a lakosság a Libanon vidékén, ahol 1 km<sup>2</sup>-re 62 lakó esik, azután Beirut környékén 17.5, Jeruzsálem körül 15.5,

legkevésbé sűrű a Jordánon túl, ahol 7 ember sem esik 1 km<sup>2</sup> területre, végre úgyszólvan lakatlan a Síni félsziget, ahol 1 ember sem jut 1 km<sup>2</sup> területre.

## 2. A lakosság foglalkozása.

A Szentföld lakosságának javarésze őstermelő. Az ipar valamikor sokkal nagyobb fokon állott ezen a területen, mint manapság áll és a kereskedelemnek is nagyobb fontossága volt. Statisztika nem áll rendelkezésünkre, de kétségtelen, hogy a Szentföld és a körülötte levő államok azok közé tartoznak, ahol a lakosságának legalább 80%-a a föld terméséből él.

a) *őstermelés*. Palesztinát az Ó-Testamentum tejben-vajban folyó államnak nevezi és tényleg a bevándorló steppelakók szemében paradicsomnak tetszhetett.

A zsidók, Cirbusz szerint, a földet úgy művelték, mint a kánaiták meg az egyptomiak. Kerekek nélküli ekével, vagy horgos karóval szántották a földet s az eke elő szamarat vagy ökröt fogtak. Búzát, árpát, babot, borsót, uborkát, kendert és hagymát termeltek. Sarlóval arattad, de a kalászt fenn sarlózták le és nem a tövénél. A szemeket barmokkal nyomtatták a szérűn.

A földművelés fentemlített ágain kívül fontos volt náluk az olajfa és a szőlő. Az olajat és bort nagy agyagkorsókban (kánai megyező) vagy kecsketömlökben tartották. A gyümölcsneműek közül leggyakoribb volt náluk a füge, datolya, alma és dió. Virágoskertet keveset készítettek, inkább gyümölcsöskerteket. Salamon mondja: Csinálok magamnak kerteket és almáskerteket. Jaffa városának pompás gyümölceit már Kr. e. 1400 évvel dicsérte II. Ramses egyik tisztje.

A növénytermelés szolgálatában főleg Sáron és Jesdrelon alföldje és Hauran vidéke állottak. Másutt öntözöműveket készítettek, így tudtak termelni a Jordán völgyében is. Hauran még a rómaiak idején is valóságos gabonakamra volt.

Kedvelt állataik voltak a kecske és a juh. Ismerték még a tevét, szamarat és a szarvasmarhát és Salamon kora után a lovat is, sőt a teve is előfordult. Az állattenyésztés súlya azonban a kecskén és a szamáron volt.

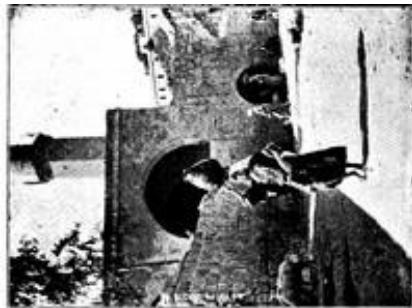
A Szentföld mezőgazdaságának *első korszakára* az arab korszak következik. Ebben a *második korszakban* majdnem eltűnt a búza és a bor, bár hogy a régi bortermelés romjai ezt a kort is átélték, bizonyítja, hogy Abn-Gost városát a 15. században még Karjet el-'Inebnek, szőlővárosnak nevezték. Az arab időszakkal fokozódik



BEDUIN TÍPUSOK



BEDUIN SÁTOR



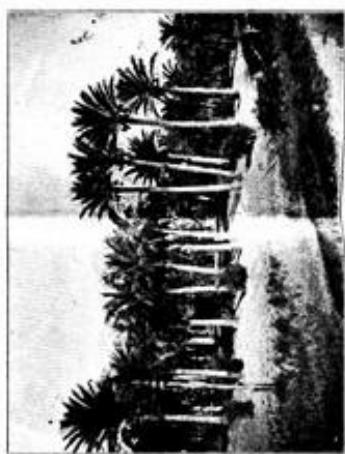
VERBOSÓ ANGONOK



A. KANAE (Mitsubishi)



SZANTÁR KÉMÁR ÉS TEHEN VONTA FAKÉRÉL



KUDAN PALMÉ



AFRIKAI KÉMÉI SPANTOK, RÉGI TÉRSÉG



OMURIAKA, A KÉPZETNE KÉRDÉS



APOSTOLOK FORRÁSA EMMAUSBAN



ELISEUS FORRÁSA



az olajtermelés és a len ültetése. Egyes helyeken a datolyapálma is elterjed. A 6. századtól kezdve terjedt el az eperfa és a selyemtermelés. Az öntözöműveket az arabok nemcsak fenntartották, hanem fejlesztették is és így virágzó kultúrát teremtettek. Természetesen az állandó háborúk, majd a mongol betörés tönkretették a mezőgazdasági kultúrát.

A mezőgazdaság igazi hanyatlása azonban az 1517-ben bekövetkezett török érával kezdődik. Ez a Szentföld mezőgazdaságának *harmadik korszaka*. A török nemtörödömség következetében elpusztultak az öntözöművek. Ez a hanyagság és nem a klímaváltozás okozta a termékenység csökkenését. A gyümölcs és olajtermesztést lefokozta a törökötől kivetett faadó, a fákat inkább kivágták, mint hogy az adót megfizessék. Ennek következtében fogyatkozott meg az olajfák száma a jeruzsálemi Olajfák hegycsúcsán is.

A *negyedik korszak* az európai mezőgazdaság előretörésének korszaka. Európai telepek keletkezésével, földművesiskolák létesítésével kezdődik a 19. században. Az első ilyen telepet 1856-ban amerikaiak létesítették Jaífa körül. 1868 körül német telepek keletkeztek, különösen a tengerpart melletti síkon. Ezeket a telepeket a „Jeruzsálem barátai” nevű würtembergi új felekezet telepítette. Földművesiskolát is alapítottak. Harmadik telepítő tényező: különböző európai zsidó közületek, főleg a cionizmus. 1870-ben az Alliance Israelite alapít földművesiskolát Jaífa közelében. Rothschild alapítványáiból szintén új telepek és iskolák keletkeznek. De a mezőgazdaság tökéletesbülését szolgálják a különböző szerzetesrendek is, többek között a szaléziák is földművesiskolát alapítottak Bet ed-Dsemálban. Ezek a telepek igyekeznek meghonosítani a Szentföldön a modern mezőgazdaságot, amelynek fejlődését az angol éra alatt működő kormány is szívén viseli. A termelés sokoldalú, de a búza ismét előtérbe lépett. Ujabban mindenkorább több cséplő- és szántógépet, sót traktort látunk, a modern telepeken. A régi ugarral járó gázdálkodást a vetési forgók bevezetése váltotta fel. A fejlődés azonban még lassú és még évtizedek munkájára van szükség, hogy öntözéssel kihasználják a Szentföld termő erejét. Különösen a Jordánon túl lassú a fejlődés, ahol még ma is trágyával tüzelnek.

A mezőgazdasági élet leghátrányosabb tényezője: a száraz időszak. Ennek következtében a vegetációs időszak megrövidül.

A novemberi korai esővel megkezdődik az őszi szántás. Januárban már a nyári vetés alá szántanak, februárban a gázta irtják, március a tavasziak számára való szántás hónapja. Áprilisban érik az árpa, májusban már a búzát is leáratják. Júniusban a cséplés történik. Ebben a hónapban érik a korai füge és a barack. Júliusban tartják

meg a szüreteket, ekkor kiköltöznek a szőlőskertekbe. Ebben a hónapban érik az alma, a körte, a cseresznye és a dinnye. Augusztusban a késői szőlők is beérnek, leszedik a késői fügét és a gyümölcs érése tart vidékenként egészen októberig. Szeptember a mandula, olaj és a birsalma hónapja, októberben a datolya és a banán érik, novemberben a citrom, decemberben a narancs és a mandarin.

A gabona termelése főleg a síkokon és a dombokon történik, de a gyümölcs és a szőlő felmegy a hegyekre is. Az Antilibanonban még II 80 m magasságban is találunk beérő szőlőskerteket. A földeket, kerteket sok helyen *kaktusz-kerítéssel* veszik körül, a fügekaktusz hozzátartozik az ilyen helyeken a környezet képéhez.

A termelésre legjobb talaj az a vörhenyes bazaltmálladék, amely a bazaltvidékekre jellemző és lateritszerű.

A part homokbuckái mögött végignyúló agyagos rónáság kiváló gazdasági terület. Ezen a Jesdrelon síkján, továbbá Hauran vidékén terem a legjobb búza. A búza Sáron síkján nyolcszoros termést ad, Hauranban ennél is többet. Hauran búzája minőségen kitűnő, szeme kemény, üvegszerű. Nagy kivitele van belőle.

A második főtermék az árpa. Nemcsak tápláléknövénynek, hanem takarmánynak is használják. Termelésének Gaza vidéke a középpontja. Sok helyen tizenötöszerös termést ad. Rozsot nem termelnek, zabol sem nagy mértékben. A gabonafélék és a vele rokon termények közül meg kell még említeni az eléggé előforduló durrakölest, a nedves területeken művelt rizst és a kukoricát, amelyet különösen a Hauran vidékén kultiválnak. A földek főterményei még a szeszam, amely különösen a Jesdrelon síkon és Gaza mellett fordul elő, továbbá az indigó és a dohány. Az utóbbi Nabbus, Gaza és Tirus környékén a legnevezetesebb.

A szántóföldeken kívül nagy jelentősége van a szőlő- és gyümölcs-gazdálkodásnak. A meredek hegyoldalakban terraszokat készítenek, így például Betlehem, Ain Karim stb. körül. Palesztina hajdani szőlőgazdaságát már a görögök emlegették. Sáron síkjának bora messze földön keresett. Nagy szőlőskertek vannak Ed-Dsora környékén. A Libanon és Antilibanon 1200 m-ig terjedő övében nagyobb jelentősége van, mert tömegesebben élnek a keresztenyek. Több helyen terjedt el a mazsolaszőlő. Amíg a szőlőtermelés fejlődésének kezdő fokán áll, addig a gyümölcsstermelés általános. Első középpontja Damaszkusz környéke, amelynek kertjei barackban, cseresznyében, dióban gazdagok. A Libanon a dió hazája. Van dió azonban et-Tafile környékén is. Almában, körtében ugyancsak az északi hegyvidék bővelkedik. Sok helyen fordul elő a Libanonban és Antilibanonban a mogyorócserje. Híres Hebron mandulája és őszibarackja.

Az úgynevezett déligyümölcök közül a füge mindenütt megvan. A fügekaktusz termését is eszik. A narancs és a citrom északi határa Tripolisztól északra van, Aleppóban már sem narancs, sem citrom nincsen. A narancs- és citromtermés azonban csak a tengerparti sávra és a Jordán völgyére koncentrálódik. Leghíresebb Jaffa és Szidon narancstermése.

Datolya valamikor sokkal több volt, mint mai nap. Még mindig sok van a Sinai félsziget és a belső sivatagok oázisaiban. Tebuk oázisban egyedül több mint ezer datolyapálma van, el 'Ola mellett egészen őserdőszerű a datolya- és citromliget. Nyugaton a tenger mellett is előfordul (Gaza, Jaffa stb.). Nevezetes még a sok helyen előforduló Szent János-kenyérfa és a néhol előforduló gránátalma (el Ma'an, Jerikó stb.).

Minden időben kiváló finomságú és jóhírű volt a palesztinai faolaj, amely szintén a fő gazdasági növények közé tartozik. Nagy mennyiségben látjuk a dombokon és felmegy a hegyvidékre, de északfelé csökken. A Jordán völgyben nagyon kevés van, kevés a Genezareti tó mellett és a tenger mellett is. A gyapotot újonnan kezdkik nagyobb mértékben felkarolni. Szíria északi részében fontos gazdasági növény, itt-ott előfordul a Genezareti tó mellett, Jesdrelon síkján, továbbá Tirus, Beirut vidékén.

A hüvelyesek főhelye Gaza vidéke, a fözelékfélékre a kikötővárosok környékén és Etámnál helyeznek súlyt, messze földre szálítják az „aszkalon hagymát”.

A Jordán völgyében fordul elő egyedül a cukornád és a banán. Ugyanitt van az arabgumit nyújtó szejalfa. A virágkertészet elhanyagolt, csak a damaszkuszi rózsa és Sáron nárcisszá vívott ki magának nagyobb nevet.

Az állattenyésztés jelentősége sokkal kisebb a földművelésénél. A szarvasmarhatenyésztést a hegyek között üzik, a teve a teherszállítás eszköze. Mint tömegjelenségről csak a juh- és kecsketenyésztésről beszélhetünk. Igen fejlett az állattenyésztés Dsolan vidékén, amelynek vidéke kitűnő legelő az állatok számára, földművelésre pedig nem használható. mindenütt virágzik a selyemtermelés és a mélhészet. A sertéstenyésztés jelentéktelen, a keresztenyek itt-ott felkarolják. A valamikor híres lótenyésztésnek csak romjai vannak a beduinok között. Az utcán ló helyett szamarat és öszvért lehet látni. Különösen a Júdeai hegyek nyugati lejtőjén találunk sok szamarat. A tengerből szivacsot nyernek. A tengeri halászaton kívül nevezetes a Genezareti tó ősidőkből eredő halászata (az apostolok is itt halásztak).

Meg kell emlékeznem végre a Szentföld bányászatáról. Sajnos ásványi kincsekben a Szentföld szerfelett szegény. Szenet még egy-

általán nem találtak, némi lignit fordul elő, ez is kevés helyen. A Holttenger környékén petróleumnyomok vannak, éppen úgy a Jordán forrásvidékén. A hőforrások vizén sok helyen találnak finom olajbevonatot. 1884-ben Teli el-Dsaminál találtak kisebb petróleumforrást, ez is csakhamar kimerült. A Holttenger vizében gyakran aszfaltdarabok jelentkeznek.

Palesztinát és Szíriát ércekben sem lehet gazdagnak mondani. Az Ó-Testamentum Palesztinát vasban gazdagnak mondja. Lehettek vasbányák Szíriában is, ezekből táplálkozott a damaszkuszi híres vasipar. Ma művelésben csak egy vasbánya van Mogharet el-Varda mellett a Jabbot és a Vádi Radsil között. Rézben gazdagabb Palesztina, csak a kiaknázás módja kezdetleges, nagyon sok bánya már évszázadok óta használatlanul áll. A bányák nehezen megközelíthető vidéken vannak a Sírai félszigeten és nem adnak annyi ércet, hogy vasút építése kifizetné magát. Sarbut el-Chádam mellett már Kr. e. 2000-ben voltak rézbányák. Ezeknek és az egykori olvasztókemencék maradékai még ma is megvannak. Az érceknek 40%-os vörösréztartalma van. A mararai bányák Ras Abu Zenime közelében régi idő óta híresek. Ezeket Kr. e. 3200-ban már használták. Egy különös malahitféléség fordul itt elő. Dél-Szíriában és a Karmel hegységen is vannak réztelepek.

A barnakő ugyancsak a Sírai félszigeten található, de nem aknázzák ki, továbbá chromoxid van Semak mellett.

Nevezetesebb ásványok még galenit Ghor es-Seíi mellett, a Holttengertől délkeletrre, a Holttenger közelében található és műtrágának felhasználható foszfátok, továbbá az ugyanott előforduló gipsz és kálisó. Jerikótól keletre apatitot találtak. Épületköve Palesztinának igen sok van, márványai szerfelett szépek. Gyönyörű zöldmárvány van Bet Sahurtól keletre a Betlehemből Mar Sába felé vezető úton. Csak egyetlen drágaköve van, a türkisz, ez is a Sírai félszigeten fordul elő.

b) *Kultúrtermelés*. Az előzőkből következik, hogy az iparhoz sem nyertermék, sem erőforrás nem áll kellő mértékben rendelkezésre. A bányákat inkább abban az időben művelték, amidőn az ipar sokkal fejlettebb volt, mint manapság. A környéken leghíresebb volt Damaszkusz ipara. Czirbusz könyvében olvassuk: „Damaszkusz hanyatlását szemmeláthatóvá teszi a hajdani virágzó damaszkusz iparnak a satnyulása. A lakatosmunkák, a rézművesek, aranyművesek és fegyvergyártók készítményei elvesztették hajdani finomságukat és Európa áruival kiszorítja a helyi gyártmányokat. A mai damaszkusz pengék és fezek Európa gyáraiból valók. A kardpengék cizelírozása Timur Lenk óta hanyatlak, ki több ezer fegyver-

kovácsot Bokkarába telepített át. Nevezetes volt Damaszkusz papír-ipara is. A damaszkuszi papír egyike az első rongypapíroknak, charta damascena név alatt volt ismeretes Európában. De Tiberiasban már 794-ben volt papirosgyár. Az ipar ma inkább házi- és kisipar. Gyáriparról alig lehet beszélni, csak újabban, a világháború óta kezdenek gyártelepek letelepedni. A tengerparti városokban fordul elő néhány gózmalom. Ilyen van Gazában, továbbá Askalon mellett Medsdel községben, Jaffában, Haifában, Beirutban, Sidonban stb. A terület belséjében csak a legnagyobb városok dicsekedhetnek malmokkal, például Damaszkusz, Tiberias stb.

Ezek a városok javarészt az iparvárosok is. Ipari tevékenységük selyemszövésben, posztó-, nemezkészítésben, szappanfőzésben, díszmunkák készítésében stb. jelentkezik.

Az egyik nagyobb ipari központ Beirut, a másik Damaszkusz. Jeruzsálemben is elégé fejlődött a kisipar.

Beirutban selyem-, gyapjúszövőgyárakat, arany- és ezüstfel-dolgozó műhelyeket, papír- és kerámai gyárakat találunk. Damaszkuszban a már felsorolt iparágakon kívül a nyeregtakarók és selyem-varrottasok ipara nevezetes, továbbá gyöngyházműveket, illatszereket, gyümölcskonzerveket, szőnyegeket készítnek.

Jeruzsálemben fontos a kegytárgyak ipari előállítása.

Ipar van még számos tengerparti városban. Sidonban azelőtt a festőipar volt nevezetes. A felhasznált festőkagylók héja néhol 8 méter magas dombot alkot.

Hebronban az üveggyöngyipar tekint vissza nagy múltra. Gazában agyag- és köedényeket készítnek. Hauran vidékén a malomköipar nevezetes.

A *kereskedelem* irányai erősen átalakulnak a vasútvonalak ki-fejlődésével. A vasutak közül először a Jaffa—Jeruzsálem között fennálló vonal épült meg. A Hedzsasz-vasút elkerülte a tulajdon-képpeni Szentföldet. Arábia partvidékét kötötte össze Damaszkusszal és Aleppóval. Ez a vasútvonal két helyen kapott kiutat a tenger felé: a Libanonon keresztül Beirutba és a Jesdrelon síkján át Haifába. A vasút a kereskedeleml nagy részét ezekbe az utóbb említett kikötőkbe terelte, következménye az lett, hogy Beirut és Haifa minden más kikötőváros előtt a kereskedeleml két fő középpontja lett. A világháború alatt és után egész vasúti hálózat épült ki. A Hedzsasz-vasút kiutat kapott az Alexandriai öbölbe és összeköttetést nyert az anatóliai vasutakkal, mind Jeruzsálemmel és Jeruzsálemen át Gaza érintésével a Szuezi csatornán keresztül Egyiptommal.

A régi karavánutaknak a jelentősége ezért alászállt. A karaván-kereskedeelmet tevéken bonyolítják le. A tevekaravánok, beduin

kereskedők birtokában Arábia belsejéből Damaszkuszba, Jeruzsálembe és Hedzsaszon át Gazába igyekeznek. Ezek a legfontosabb útgyűjtő pontok. Északra Damaszkusz szerepét Aleppó tölti be. Ezekből a pontokból az árut ma már inkább vasút szállítja a kikötőkbe.

A kikötők közül a legnagyobb forgalmat Beirut bonyolítja le, csak azután következik Haifa és a többi kikötők. Ezek a kivitel és a behozatal főkapui. A kikötőket szerfelelőt elhanyagolta a török kormány, eliszaposodtak, újonnan nagy költséggel kell azokat használható állapotba hozni. A kivitel tárgyai: déligyümölcsök, olaj, édesgyökér, selyem; a behozatal legfőbb cikkei: a fa, kávé, cukor, iparcikkek.

A belső kereskedelem a bazárokban bonyolódik le. Ezek a mohamedán városokra jellegző külön városrészek, amelyekben az üzletek és műhelyek foglalnak helyet, szak szerint csoportosítva. Ilyen bazárvárosrész minden nagyobb városban van, de Damaszkusz bazárja valóságos látványosság.

A *települések* eleintén csak a nevesebb források körül voltak és lakásul főleg a barlangokat használták fel. Barlangokban laktak, barlangok voltak az istállók, barlangokban temetkeztek. Barlangban az egész terület szerfelelőt gazdag. A barlanglakó ember nyomát sok helyen fedezték fel az egész területen, de főleg Hauranban. Újabban a sziklák közé építettek sok helyen egy-egy kolostort, szinte hozzáférhetetlen helyen.

A beduinok, mint vándornépek, sátor alatt laknak, de vannak állandó szállásai is, főleg az oázisokat használják fel erre a célra. Házaik a sivatagban a legtöbbször a földbe süllyesztettek, úgyhogy kívülről alig lehet valamit belőlük látni, csak a szintén kövel fedett tetőt és a környékét körül fogó kaktuszkerítéseket.

Az állandó települések építőanyaga lehet agyag (vályog), kő, újabban téglá. Hauranban még az ajtó- és ablakfélfa is kőből van. A házak kicsinyek, a tető is kőből vagy agyagból van, sokszor kupola emelkedik ki belőle. Csak a Libanonban és az Antilibanonban használtak eredetileg fagerendákat tetőül.

Az újabb időben bekopogtató európai építkezésmód minden modern irányt felhasznál. A városok régi részei sivárok, az utcák szűkek, a házak egyszerűek, javarésszt földszintesek. A kapukelzártak. A régi középületek sem mutatnak fényes külsőt. Az izlám zárkozottságánál fogva minden a belsőre összpontosít. A telepek velejárói a nagyra kiemelkedő kupolás, árkádos mosakodóudvarokkal körülvett mecsetek és az azokhoz kapcsolódó karcsú minarettek. A nagyobb városoknak azonban van rendesen a falakon kívüleső európai része

széles utcákkal, villaszerű épületekkel, imposzáns templomokkal és kőépületekkel. Ilyenek: Jeruzsálem, főleg Haifa, Beirut, Jaffa stb. Az új települések teljesen modernek, villaszerű házakból állnak, amelyeket kertek öveznek. Az utcák keresztek egymást, sakktábla - szerűek. A telepítések legnagyobb része kicsiny, igen sűrűn követik egymást. Kifejlődésükhez még hosszú időre van szükség. Legfellebb közöttük Tel-Aviv.



#### Felhasznált irodalom.

*A geológiai, hegyrajzi és vízrajzi részhez:*

1. *Balbi-Czirbusz: Egyetemes földrajz IV. r. i. Nagybecskerek 1897.*
2. *Bianckenhom Max: Syrien, Arabien und Mesopotamien. Steinmann-Wükens Handbuch der Regionalen Geologie V. 4. Heidelberg 1914.*
3. *Erődi Béla dr.: A Szentföldön. Budapest 1899.*
4. *Koeppel Róbert: Palestina. Tübingen 1929.*
5. *Meistermann Barnabás: Szentföld. Budapest 1909.*

*Az éghajlati viszonyokra:*

1. *Hann Július dr.: Kümatalogie III. Stuttgart 1911.*

*Az életföldrajzi adatokra:*

1. *Eig A.: On the vegetation of Palestina Tel-Aviv. 1927.*
2. *Engler: Syllabus. Berlin 1903.*
3. *Bocharto Samuele: Hierozoicon sive bipartitum opus de animalibus Sanctae Scripturae. Frankfurti 1675.*
4. *Bornmüller: Flóra von Palestina und Syrien. Wien 1898.*
5. *Frank Leopold S. J.: Streifzüge durch die biblische Flóra. Freiburg 1900.*
6. *Wallace: Die geographische Verbreitung der Tiere. Dresden 1876.*

*A néprajzi adatokra:*  
Főleg *Balbi-Czirbusz* idézett munkája.

Ezenkívül egyes adatok: *Baedeker Kari: Palestina und Syrien, Leipzig 1910* című munkából.

# AZ ÍTÉLET



Írta: HARANGI LÁSZLÓ

Hajnalodott. A józan, szürke világosság mint kardpenge hatolt be az ablakfüggöny résén. A fülledt félhomályban mozdult valami. Ruth felült az ágyban és előrehajolt. A gyermeket félig elrejtette a takaró alá, keményen fogta. Éles, hideg tekintete elszántan követte a szürkület előrenyújtott ujját. Ha fekhelyéről kihajolt, a kis kamrába látott. Látta őket is, azaz csak őt. Élő csak egy volt most már ott a másik fekvőhelyen. Az asszony fonnyadó szép arca megrándult.

— Ez az igazság! — szolt elszántan magához, s a gyermek felsírt erőszakos kezében. Kendőt vetett föléje, de vigyázva. Nehogy úgy járjon ez is, mint a másik. Csendet akart, gondolkozni akart.

Igen, ez az igazság. Az élet kemény igazsága. Az erősebbek igazsága. Ő befogadta ezt a gyerekasszonyt. Bukott leány az is, mint ő maga, anya, de senki felesége. A farizeusok kiköpnek előttük és elfordulnak. A parázna személyek tisztálatanok.

Ruth szépmetszésű, keskeny ajkán hangtalan nevetés rágatott. Benjámin is csak így fordulna félre, Aser is, ha az uccán találkoznék velük. Itt a titkos, mámoros órákon bezzeg máskép beszéltek. És Gedeon? Igen, a legjobb mégis Gedeon lesz. Fiatal, gazdag és tapasztalatlan. Bolondja minden gyermeknek. És hát ez az ő gyermeké. El fogja hinni, el kell hinnie. Ez a gyermek. Nem az a másik. Az már nagyon csendes. Élő gyermek kell a verembe, hogy megéjtsük a nagy vadat.

A kamrában halk sóhajtás rebbent. Egy vöröses hajfürét vetődött a világosság útjába, aztán a beesett szép arc visszahanyatlott. Az álom újra lebéklyözta, félig nyitott ajka gyermekes panasszal suttogott egy nevet.

A neszre Ruth magas homloka ráncokba szökkent.

— Ostoba, — mondta csaknem hangosan és félrefordult. — Még mindig a szeretőjére gondol. Az ilyen első seb nehezen gyógyul. De majd megokosodik. Minek is ennek még a gyerek. Ez ugyan nem tudná odáig vinni a férfit, hogy felemelje a porból. Nem is akarja. Nyomorogva nevelné a porontyát, míg nagy lesz, aztán majd elviszi az apjának, hogy örüljön neki. No, szép örömnap volna.

Az asszony görcsösen, hidegen felnevetett, de elfojtotta a hangját. Megint szigorú és komoly lett az arca.

— Befogadtam a földönfutót. Tizedik napja tartom ingyen. minden darab hal, minden szem olajbogyó szigorú vonásokkal volt bevésve az emlékezetébe, amit Sárának adott.

— Mellette voltam a nehéz órában, pedig akkor már csaknem magam is rászorultam a segítségre. Azóta is megosztok vele minden. Azt várta, Jehova megsegít érte. És amikor nem alhattam a porontya vinnyogásától és felverte az enyémet is, aztán holtra fáradtan letepert az álom . . . hát igen, akkor történt... De az véletlen volt. Az igazság ez!

A világosság most már más oldalról is betört. A gyermek arcába is elvetődött egy aranyodó sugár. Az asszony elébe emelte keményízmű karját. Mint vaskorlát feszült a kar a gyermek elébe. Betörni mögéje nem volt hatalom, se szabadulni mögüle.

A nap első aranysugarára a kamra lakója könnyedén megrezzent. A keserű vonás eltűnt arcáról a napsugár csókjára. Halkan felkiáltott és felült. Szemében még az álom frissítő ittassága csillogott.

Az ajka güyögni kezdett, keze gyengéden, óvatosan járt a takaró felett. Egy altatódal foszlányai meleg, puha ajkáról halkan foszladozva szálltak.

Ruth a falnak fordult és belevágta fogát az ajkába. Ő és a gyermeké aludtak mélyen. Igenis aludtak. De azért nyugtalan, akadózó lélekzete közben minden idegét megfeszítette az alig hangzó dudorászás. Szakadozva folydogált az, el-elakadt. Ilyenkor Ruth minden várt valamit.

Sikoltás rátta meg a csendet. Az agyagon sarutlan lábak tappogása hallatszott. Valaki az asszony vállába kapott. Megrázta.

— Ruth! Ébredj fel hát! Kelj fel gyorsan! A gyermekem . . . Ruth sohasem hitte volna, hogy ezek a törékeny ujjak ilyen élesen markoljanak. Szísszenve fordult szembe:

— Mi kell?

Sarutlan lábakat látott, hosszú fehér köntöst, melyre a hajfürök kígyói hullottak alá. Egy remegő kéz is ott tétovázott a levegőben a remegő áll alatt. A színtelenre vált gyerekes száj remegését is láttá még. Feljebb nem merészkeadt a tekintete.

Csak panaszos nyöszörgés hallatszott egy ideig.

— A kisfiam, Ruth ... Én nem tudom ... hideg a teste és a szája kék. Nem mozdul, nem piheg ... Úgy-e az nem lehet...? Tegnap este nevetett először, olyan kedvesen húzta el a száját, meg akarta csípni a nyakamat. Azt akarta. Olyan okosan nézett rám. Ruth, Istenre kérlek, jöjj hamar. Segíts!

Az asszony nem felelt, gondolkozott. Első érzése tiszta megelégedés volt. A lélekzete könnyebbedett.

— Agyonnyomtad, — mondta kurtán és sietve. Most, hogy ezen az első szón túl-estett, többet is akart mondani, jobbat, okosabbat, melegebbet. Valami vigasztalást, ahogy ilyenkor szokás. De száraz torkában elakadt a szó. A szeme ...



Valahogy összetalálkozott a pillantásuk.

A fiatal nő falfehér arcából kerekre tágulva sötéttel két ablak. Fénytelen nézéssel meredt a levegőbe. Bedölt romoknak vannak ilyen ablakai.

A fiatal nő téerde remegni kezdett. Jaj nélkül, némán leült Ruth fekhelyével szemben a hideg, agyagos földre. Vértelen ujjai összekulcsolódtak magasra felhúzott térdén.

Ruth egészen beleveszett nézésének feneketlen sötétjébe. Érezte, hogy a titka az ajkára tolul. Ugyanakkor hideg bosszúság fojtogatta. Mozdulni kellett, szólni kellett.

— Majd megnézem, — mondta rekedten. — És ha úgy is volna. Te fiatal vagy, szép vagy ... A gyerek csak útban van. Elriasztja a szerencsét. .. Tudok én gazdag, szép fiúkat. Boldoggá teszlek.

Minden szavánál muladozott a dermedtsége. Felült.

Sára nem is hallotta még hangját sem, nem láta mozdulását. De mint mikor a felhősarcú hold lassan derengeni kezd a romablik feketéje mögött, halvány mécs lobbant a szemében.

Ruth megfogódzott az ágy kárpitjában.

— Megőrült — szisszent fel halkan.

A fehér alak csakugyan eszelős mosollyal emelkedett, mint aki hajnallal néz szembe, úgy pirult ki lassan az arca. Eleven ragyogással, mohó, szívő reménnyel tapadt pillantása az ágyra. A lepel alól rózsaszín ököl emelkedett fel. Előrehajló teste még egy pillanatig ingadozott. Aztán öneledt zuhanással borult az ágy elé.

— Gyermekem, kisfiam! — búgott fel a kiáltás.

Kinyújtotta kezét a gyermek után.

A védekezés ösztöne felverte Ruthot. Belekapott a fiatal anya karjába:

— Őrült! Ne nyúlj a gyermekemhez! Mit akarsz tőle? A tied ott van. Ki tehet róla?



El akarta rántani az ágytól. De azt magához húzta, szívta a kisfiú rózsaszín teste. Szomjas ajkával rátapadt. — Itt vagy, egyetlenem, hát mégis itt vagy! Ruthot hideg elszántság szállta meg:

— Esselős! Mit fogod rá erre, hogy a tied? Hogy ismernéd meg? Mivel bizonyítanád? Hisz láthatod, hogy az a kis gyöngysor van a nyakán, amit én vettetem a gyermekemnek. A szeme is barna, a tiédnek kék volt a szeme, mikor született. Emlékszel?

Sára nem is felelt neki. Megkönnyebbülten, halkan, hálásan zokogott. Fel akarta emelni a gyereket, de Ruth kemény ökle félretaszította.

— Elég volt! Menj az útból! A gyermek az enyém. Jogom van hozzá. Nem adom!

A félrelökött fiatalasszony lassan emelkedett fel. De ahogy emelkedett, mintha egyre nőtt volna. Ruth idegenkedve húzódott el mellőle. Sára nem jajgatott, nem bizonyozott. Elkomolyodva, méltósággal állt szemben Ruthtal. Csak a fejét rázta gyengén.

— Nem a tied! Az enyém — mondta szilárdan. — Tudom. A szívem mondja. Látom.

Ruthra egyszerre rácsapott az eszeveszett düh. Ami meggyűlt benne az éjszakai rettenetes ébredéstől, a töprengésen, vívódáson, tetten át eddig a keserves óráig, az mind egy zuhatagban harsogott le az ellenfele fiatal fejére.

— Hálátlan! Tébolyodott! Nyomorult! Még mi nem jut az eszébe? Befogadtalak, gondoztalak, koldus! Most el akarod rontani a szerencsét? Nem vagyok már fiatal, mint te. Nem élek meg a szépségemből. Ez az én fiam, az én kenyерem! Istápon is lesz talán, ha megnő. Nem adom! Nem adom!...

Mikor a szomszédok összefutottak a lármára, Ruth görcsös karommal tépte a másikat, ahol érte. Sára a földön feküdt. Mellén összekulcsolta a kezét, nem is védekezett. Kimeredő szemmel csak a gyermeket nézte. Alig hallhatóan, de makacsul ismételte fogyo lehelletével:

— Az én fiam, az enyém, az enyém, az enyém! ...

A téren a kis csoport megállt. Egyszerre csönd lett. Szitok, kacagás, torzsalkodás és gúnyos beszéd elhallgatott. Előttük állt a király palotája. Elmentek már előtte máskor is lábujjhelyen osonva, visszatartott lélekzettel. De most a nap fényében új pompával, új hatalommal emelkedett előttük.

— Fel kell menni oda ... — suttogták elfojtott hangok. — A palotába ... a király elé ... törvénybe ...

Ruth mereven állott. Komor, hideg arca nem árulta el, mi zajlik belül. Hideg méltósággal fogta a gyermeket, visszanézett a kísérőkre. Mögötte Sára állt, nyomon követte sápadt arcával, tüzelő szemével. Aztán a szomszédoch, ismerős arcok következtek, kárörvendők, kételkedők, szánakozók vagy gúnyosak. Csak a feszült várakozás kifejezése volt egy minden arcon.

Két nap óta ezek előtt folyt a harc. Mióta ezt az arcátlan teremtést kiüzte a házából, nem volt nyugta. Rebeka, a fazekas felesége befogadta. Nekik is alig volt mit enni, de haragosai voltak Ruthnak. Azóta jártak a szomszédoch, járt a követség. Ez az arcátlan személy elbolondította valamennyüket, úgy tudja tördelni a kezét, meg a szemét forgatja. Utoljára is úgy kellett eltorlaszolnia az ajtaját a sok fogadatlan közbenjáró előtt. Hanem előbb megmondta Mannasenak, a teherhordónak:

— A gyerek az enyém. Nem engedek az igazamból egy körömfeketényit sem. Inkább felmegyek térdencsúszva a királyhoz, de nem hagyom igazamat.

Ez a második estén történt. Ruth ezalatt alig evett és alig aludt. Bent a homloka mögött halárlaszánt makacsság virrasztott. Csak egy dologra volt már éber, a többit mintha köd takarta volna. Már nem emlékezett döbbent ijedtségére, mikor rájött, hogy agyonnyomta a gyermekét, nem tudta, hogyan eszelte ki a tervet, miképpen hajtotta végre. Most már azért is szentül hitt az igazában. Mint ahogy a vízben vergődő kétségtelenül magáénak tudja, amit mentsegül megragadhat s vetélytársát körömmel, foggal kész gyilkolni.

Ma éjszaka mécses nélkül virrasztott felöltözve. A város végén lakott, a városfalakon kívül üvöltöztek a sakálok. Azok is azt üvöltötték:

— A király elé. Gyere hát a király elé, ha mersz. Sára is ezt akarja. Tegyen Salamon király ítéletet.

Ruth ajka reggelre véres volt, a fogak nyoma belé volt vésve. Az arca márvánnyá fagyott. Eltökélte, hogy elmegy. Legyen igazság!

Hirtelen felriadt. Suttogás perzselte a fülét. A gyermek hátrafordulva kihajolt a válla felett. Gyámoltalan nyelvecskevel felelt az anyjának.

Ruth lába alatt toppant a föld. Megindult a palota felé. Emelt fővel ment és előrenézett. A palota nőtt, az oszlopok vastagodtak, ahogy indult felfelé a lépcsőn. Törvénybe menők, törvényből jövők haladtak el mellette. Senkit sem látott. Csak az épület roppant tömege emelkedett előtte egyre lélekzetfojtó méltósággal. Ha a ragyogó aranyos ívre nézett, melyhez a lépcső vezetett, hihetetlennek érezte, hogy az ő halandó teste keresztüljuthasson alatta. De maga mögött lépésekkel hallott. El nem apadó, halk, állhatatos lépésekkel. A szomszédok, a közönséges, bocskoros lábak már régen elmaradóztak mögöttük. Csak egy pár saru zizzent halkan a márványon, mint a saját lépéseinak visszhangja. Néha meleg lehellet érte a nyakát. Megrázkódott és meggyorsította léptéit. Bensejében szorongó futnivágysal haladt át az aranyos ív alatt. Futó pillantást vetett az őrökre, aztán újra meglassult a szíve nyugtalan verése.

Bent a hosszú csarnokban is katonák álltak sorfalat. Egyenes tartású, egyenes lándzsájú, szobormerevségű katonák. A rideg törvény őrei. Itt semmit sem érnek a könnyek, akármilyen szép szembe i peregnék. Ruth a hideg erőszak lehelletét szívta magába. Megkönnyebbült. Az érzéketlen arcokon rokonvonást vélt felfedezni. Nehéz, vörös kárpit előtt megálltak szorongó emberek csoportja mellett. Várni kellett.

Ruth hideg és szinte gúnyos pillantást vetett hátra. A gyermek elnyugodva aludt a vállán. Vöröshajú üldözője szédülvé kapaszkodott meg az egyik oszlopból. Homlokát a márványhoz szorította. A kosarat letette maga mellé a földre. Nehéz illata fűszernek szűrődött át a kosár takaróján.

— Ha ez a kígyó most elájul, akkor fogom a gyermeket és hazamegyek — határozott Ruth. De az ingadozó alak csak állt az oszlop mellett. Sápadt és pirult. A homlokáról gyöngyözött a veríték. De azért csak állt meg-meghajolva, mint a bokor a szélben. Hanem a gyökere mélyre nyúlt.

A függöny mögött megcsendült valami. Ruth még sohasem hallott ilyet. Fúvóhangszerek zenéje volt, de mintha a trombiták színezüstpárból lettek volna. Közeledő hangjaira felforult az embercsomó:

— A király!... Jön a király!...

A lélekzet elhalt, a zene elállt. A csöndben halkan suhogva vonult félre lassan a nehéz függöny a csörgő elefántcsont karikákon.

A tömeg feljajdult a gyönyörűségtől. Csak akkor mozdult, mikor az őrök lándzsájával taszigálták előbbre. A két asszony a terem közepére sodródott. Egy gázdag aranyozott ruhájú méltóságos ember türelmetlenül szólott Ruthhoz:

— Mi a panaszod? Mondd el röviden.

Már akkor harmadszor szólott hozzá. Ruth eszmélni kezdett. Mintegy félálonban kereste a szavakat:

— Felséges királyom . . .

De ekkor váratlan, hihetetlen dolog történt. Sára, a gyenge hangú, reszkető Sára előre lépett. Odaállt közéje és a királyi főember közé:

— Uram, ez az asszony elrabolta gyermekemet. Míg aludtam, holt gyermekét lopta az ágyamba. A király bőlcsességet hívom okaimul.

A gyűlölt hangra szétfoszlott a csillagó köd Ruth szeme előtt. Felsüvöltött, akár az uccán a fazekas cserepei között:

— Hazudik! Nem adom!

Egy őr hátulról megtaszította, arra elcsendesedett.

— Uram, a zsidók hatalmas királya — kezdte az aranyosruhás ember és karjának könnyű lendületével a terem belseje felé mozdult.

Ruthnak mintha hályog esett volna le a szeméről, egyszerre látott.

Lépcsős emelvény vezetett az óriás terem hátterébe. Aranyos trónuson, káprázatot ragyogásban ott ült, akit az előbb maga előtt vélte látni. Ez idejent csak kopott szolga volt hozzá képest. Legyezők fehér tollerdeje suhogott körülötte, szolgák, hatalmasok, vezérek között ott ült Salamon király pompában és dicsőségben. Mozdulatlan és szigorú volt az ő arca is, átható a tekintete.

Ruth egy szemvillanásnyira fel merte emelni hozzá szemét. Bizakodva érezte, hogy itt mitsem ér a csillagó haj, a sóhajtás, a mézes beszéd. Kemény úr a király. Csak ...

Igen az a rózsa volt, ami nyugtalanná tette. A király egy fehér rózsát tartott a kezében. Lassan görgette szárát ujjai közt. Az a puha virág nem illett a fegyverek kemény csillámához, nem illett a király arcához. És Ruth előtt a rózsa megint kárpitokat szaggatott fel. A szigorú oszlopok játszi díszekkel voltak telefaragva. A nagy csöndben szinte hangot adva nevetett az arany és a szépség. A szépség nem kérlelhetetlen bíró, a szépségnek szíve van.

A halálos csendben suhogott valami. Sára, mint az árnyék, neszteletnél haladt fel a lépcsőn. Az egyik kezét előrenyújtotta, mintha láthatatlan vezető kezébe fogódznék. A másikkal a kosarat vitte. Letérdelt a trónus elé, lehajtotta fejét. Suttogása végigrezgett a néma termen.

— Uram, ez az ő gyermeké! — És felfödte a kosarat. Ruth szólni nem tudott, de a fejét görcsösen rázta. A király összenézte. Lehetetlen itt igazságot tenni. De mégis. Mit szól a király?

Szinte érezni lehetett, mint süllyed le egyre mélyebb csendesség. Ez a súlyos hallgatás mintha napokig tartott volna.

A király félig lehunyta szemét, de azért minden látott.

— Tégy igazságot, uram!

A főember alázatos, könyörgő szavára mindenki összerezzen. Ruth testét átjárta ez a szó. Igazság!...

A király lassan mozdult. Látó mély szemét megnyitotta. Parancsa halkan, de erővel szólott:

— Nem tudnak megosztzni az élő gyermeken. Igazságot várnak. Vágjátok ketté a kisdedet, kinek-kinek jusson fele. Ez az igazság.

— Ez az igazság! — morajlott végig a termen. Mintha hideg kardpenge vágtá volna ketté a csendet. A borzalom, a rettegés nyöögött fel a szívekből. A fejek meghajoltak a kérlelhetetlen igazság arca előtt, melyet nem fest a szív meleg vére, sápadt és merev. Ruth dermedten állt. Ó, ezt nem várta. Pedig világos: ez az igazság. Tiszta igazság, mint a kufárok számvetése, amit éles acéllal viasztáblákba vésnek. De itt a viasz emberszívek húsa, vére.

Az asszonyt egy percre elkábította az igazság kemény szárnycsapása. Aztán megmarkolta a gyermeket, hogy az nyöszörögve riadt fel. Odanyújtotta a hóhérnak. A fényes pallos széles acélján a saját rideg arcát láttá tükrözni egy pillanatra szétfutón és eltorzulva. De azt is láttá, hogy ez az arc mosolyog. Kaján, torz mosolygással húzódott szélesre a szája. Csak akkor érezte, hogy kárörvendő diadal kezd tarajosodni benne.

— Hát legyen igazság. Nekem se lesz. De neki se legyen. Összefonta mellén a karját, összevont szemhéja alól hideg sugár lövellt az ellenfelére. Az halomba hullva, megsemmisülve hevert a trón előtt. Rezes, aranyos haja bomladozva, mint hosszú palást takarta el. Ruth a lába alatt érezte ezt a legázolt testet.

A hóhér tétovázott. Parancsra várt. A gyermek is elhallgatott. Megmeredt minden élet.

A mozdulatlanságot egy fehér rózsa hangtalan nesze törte meg. Aláhullott a király kezéből, s mint tétovázó lepke a lehajtott női fejre szállt, mely homlokával a trón zsámolyán hevert. A lesújtott fej mozdult. Ruth táguló szemmel nézte, hogyan emelkedik. Utolsó forró erőfeszítésben megelevenedett a fiatal nő minden íze. Felnyúlt térdén magasra, égretárt karral, mint élő tilalomfa. Fuldokló, könnyes hangja végiglihegett a termen:

— Uram! Nincs másom, csak a gyermek. De legyen az övé. Nem kívánom. Ölj meg engem, ha kell. Csak ő éljen. Csak a fiam éljen.

A napfény özönt mintha egyszerre tört volna be a terembe. A levegőben aranyos porszemek táncoltak. A szemek káprázva megnyíltak. mindenki látott. Mintha a tömeg szívéből kelne, úgy hangzott a király szava:

— Adjátok neki! Övé a gyermek. Napfényre jött az igazság.

Ruth lába alatt megrendült a föld. Az utolsó szó harsonázott a fülébe. Mosolygó aranyvirágok között, fellélező emberek között. A rettenetes hideg rém uralmát, új uralom váltotta fel. Ruth nem ismerte ezt a szelíd hatalmat, de összegörnyedt tőle.

Még egy sikoltás hallatszott és boldog zokogástól visszhangzott a terem. Az áldozat tömjénfüstje, mely szerető lelkéből lobogott fel, még ott lebegett a fiatal anya fölött. Forrón, hálásan, édesen szorította magához a gyermeket. Az égre nézett. Könnyek árja mosta fehér, megtisztult arcát, a nap aranya simogatta. Bűnbánó, hálás pihegése még a márványt is átjárni látszott. A megbocsátó, jóságos napsugarak minden átjártak szerető melegükkel.



# A SZENTFÖLD TÖRTÉNETE



ÍRTA: D<sup>R</sup>- AJTAI-ACKERMANN KÁLMÁN, HITTANÁR

## I. Őskor.

Azt a földet, amelyen Isten ígéretei beteljesedtek s amelyen a Megváltó szent művét befejezte, általában Szentföldnek vagy Palesztinának nevezzük. A világnak nagyon kis darabja, mégis a legjelentékenyebb része. Nem bővelkedik természeti gazdagságokban és kincsekben, mégis sokkal nagyobb hatással volt az egész világ-történelemre, mint hatalmas és gazdag birodalmak együttvéve. Az elvetett isteni magvak itt keltek ki és az egész földet elborították termésükkel. A ma civilizációja is itt kapta meg a legszükségesebb alapokat. Meltán tartjuk tehát az emberi kultúra egyik legfontosabb őshazájának ezt a csekély kis területet. Szent Jeromos szinte szégyen-kezik, midőn ez ország csekély területéről beszél. Más országnak még tartományul is csekélyke volna, mégis felülmúltat hatásában magát a római birodalmat is.

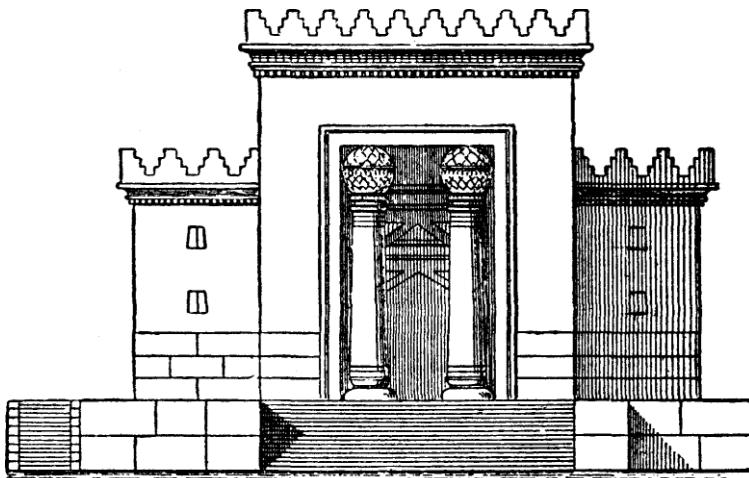
Palesztinának nevezzük a filiszteusoktól, akik Krétából vándoroltak ide s a tengerparton telepedtek le. Minthogy a kereskedő népek legtöbbször csak a tengerpartot látogatták s az itt megtelepülő filiszteusokkal érintkeztek, azért az egész területet az ő nevükön neveztek el: *Peleschet* volt az ókori neve, melyből a görög *Palesztina* szó származott. Ezt az elnevezést később maguk a zsidók is használták. Az országot a Krisztus előtti 2000 év körül az úgynevezett kananita őslakók lakták. A biblia azért Ábrahám beköltözése idején Kánaán földjének nevezi a Szentföldet. Talán sohasem jutott volna nagyobb jelentőségre, ha a zsidó nép törzsatyja kétesztendei vándorlás után el nem jut Isten parancsából a kananiták országába, hogy ott nagy néppé fejlődjék. Ábrahám utódai az egyiptomi rabságból Mózes vezetése mellett már mint nagy nemzet térték vissza, a még

itt lakó kananítáktól fegyveres kézzel foglalták el az országot. Ez időtől, Józsua és a bírák korától kezdve beszélhetünk Izrael népének országáról. Ez országnak központi vezetése tulajdonképpen nem volt. A nép királya maga az Isten volt. Alkotmánya tehát teokratikus. Nagyobb veszély vagy szükség esetén azonban minden támadtak kiválor férifiak, a bírák, akik a népet ellenséges támadásoktól sikerrel meg tudták védeni. Gyakran igazi hősököt és kiválor államférifiakat tud e korszak felmutatni. Mai napig is élénken él emlékezetünkben Gedeonnak, Sámsonnak és Sámuelnek kiválor egyénisége, bölcsessége és vitézsége. A nép és vezérei számos megpróbáltatásnak voltak kitéve a szinte évenként megújuló rablótámadások miatt. Az alig megalakuló állam már veszedelmes ellenségeket talált a filiszteusokban, madianitákban, ammonitákban és amalekitákban. E küzdelmek sok hőst termettek s a nép lelki és anyagi erejének kialakulására nagy hatással voltak, mert csak küzdelem tehet egy népet nagyá.

Miután a környező népek mind monarchikus államformában éltek, Izrael népe is ezt az államformát óhajtotta. Az utolsó bíró, Sámuel hasztalan tartotta nekik a világ legmeggyőzőbb királyellenes beszédet, mégis szívesen hajlottak az egyeduralom felé, amelytől rendet, erőt és végleges kialakulást reméltek.

Saul királysága (1095—1055) kezdetben fényesnek ígérkezett s a hatalmas termetű király lélekben és jámborságban is nagynak látszott. De a főhatalom mégis elkapatta s kénytelen volt nálánál nagyobbnak, az első igazi nagy királynak, Dávidnak átadni a hatalmat, amelyre viselkedésénél fogva méltatlanná vált. Dávid, a lángoszú költő (1055—1015) a legyőzhetetlen hadvezér, a kitűnő politikus tette először igazi és tiszta hatalommá Palesztina földjét. Egyiptom határától egészen az Eufrates folyóig terjedt birodalma, s akkoriban nagyon is számosnak mondható lakosság, ötmillió fönyi, élt virágzó birodalmában. Miután hét esztendeig a kies Hebronban tartotta székhelyét, a jebuzeusoktól elfoglalta Jeruzsálemet és birodalma székvárosává tette. Uralkodása csupa erő, terjeszkedés, a hatalomnak szilárd megalapozása. De tévednénk, ha Dávid korát csak a zsidó birodalom megalakulása korának tartanok, mert a zsoltárok szerzöje igazi költői lélek is volt, aki a hódítás mellett magasabb javak felé is tekintett. Költői szárnyalás és mélység dolgában semmisem műlhatja felül Dávid magasztos énekeit. Ez az uralkodó, ha nem jurott volna neki osztályrészül a kemény harcok megalapozó korszaka, képes lett volna magasztos szellemi virágzást is előidézni. Amit ő, a harcok embere, megkezdett, de tökéletességre nem vihetett, azaz a szellemi fellendülést, azt megvalósította fia, a bölcs Salamon

(1015—975). Nagy birodalmat kapott, nagy kincseket, szilárd anyagi és hatalmi alapot, s minden időkre bevilágító lángesze és bölcsessége a tudománynak és a művészettel fényével aranyozta be az előbb még barbárnak mondható birodalmat. Kelet csodájára járt a fénynek, szellemnek és bölcsességnak. Sába királynéja csodálkozva vallja meg, hogy a valóság sokkal nagyszerűbb, mint a salamoni kultúra és szellem híre volt. Nagyszerű épületek emelkednek, mint a remek jeruzsálemi templom és Salamon palotái. Pompában, művészettel



Salamon temploma.

minden elhomályosul az egész környéken Salamon temploma mellett. Hyram tyrusi király művészei — mivel a zsidók művészeteben és mesterségekben elégé járatlanok voltak — valóban korszakokra híres és legendás szépségű művet alkottak.

Az ország boldog nyugalomban élt; maga a király neve is annyit jelentett, mint a békesség fejedelme. Palesztina hajói messze kikötőkben jártak s ritka terményeket, állatokat, kincseket hoztak haza, olyannyira, hogy az ezüstnek nem is volt értéke abban a korban. A legendás hírű Ophir, amelyet némelyek Indiába helyeznek, ontotta az aranyat és a drágaságokat.

Azonban e kimondhatatlan fényű virágzásra csakhamar nagy visszaesés következett. Salamon fia, Roboám (975—958) nem örökölte atyjának tehetségét, csak a fény és a pompa emlékezetét s az ebből kifejlődő királyi gőgöt. Így következett be azután a nép meghasonlása királyával. Belső forradalom ütött ki, amelynek vezére,

a sereg egyik főtisztje, Jeroboám volt. Ez Egyiptomra támaszkodva, elszakította a birodalomtól a tíz törzset s megalkotta a különálló Izrael országát. Hogy a népet elvonja a birodalom székhelyétől, az ősi és szent Jeruzsálemtől és hogy Egyiptomnak kedvében járjon, behozta az egyiptomi vallást s aranyborjukat állított fel az ország északi és déli határán, Dánban és Bethelben. Mindent megtagadó, szinte csodálatos pogánysággal mondotta az elszakított népnek: „íme, ezek a te isteneid, akik kivezettek téged Egyiptom földjéről.”

Kétségtelen, hogy az így meghasonlott nép s a megoszlott ország nem tarthatta fenn magát sokáig a környező hatalmas államok között. Asszíria és Babilónia minden elsöprő ereje még a nagy zsidó országot is megsemmisítette volna, hát még az így megoszlott két kicsiny királyságot. Hozzájárult még ehhez Egyiptom és Babilónia viszálya, amelynek következtében a közbeeső országocska a két nagyhatalom ütközőpontjává és harcterévé változott.

Ha a nép, mely e csekély területet lakta, nem lett volna Istenől kiválasztott és minden jelentéktelensége mellett is kiváló szellemmel és nagy történelmi hivatással megáldva, e nagyhatalmak ereje alatt egy pillanatig sem állhatott volna meg. De még megoszlottságában és gyengeségében is képes volt egy ideig fenntartani nemzeti létét. Istennek tervei voltak e néppel, nem engedte, hogy a zajgó néptenger hullámaiban nyomtalanul eltűnjék.

## II. Izrael és Júda országa.

Jeroboám (975—955) után fia, Nadab (955—953) következett, de ezt már két év múlva Baeza meggyilkolta s ő maga lépett a trónra. Baeza (952—930) után fia Ela csak két évig uralkodott, mert Simri, a lovasság vezére megölte őt; miután ez hét nap múlva palotájával együtt elégett, Omri (928—916) vezér lett a király, aki ellen Thibni ellenkirály harcolt, de Omrit nem tudta megbuktatni. Ennek a fia volt a gonosz Achab (916—896), akinek rossz szelleme volt a sidoni király leánya, Jezabel; uralkodása alatt Baál és Astarte kultusza általánossá lett; az egész országban körülbelül csak 7000-en akadtak, akik Jehova iránt hűséggel viseltettek. Ebben a gonosz időben emelte fel szavát a lángoló lelkű próféta, thisbei Illés, aki hatalmas erővel ostorozta a bálványimádást, s magát a bálványimádó királyt is. Sok üldözést szenvedett s egészen a Sinai hegyig menekült el. A Hóreb hegyétől Izraelbe visszatérve, „úgy működött tovább, mint a tűz és szava gyűjtött, mint a fáklya.” Halála előtt átadta prófétai hatalmát Elisának, aki köré sok tanítvány gyülekezett.

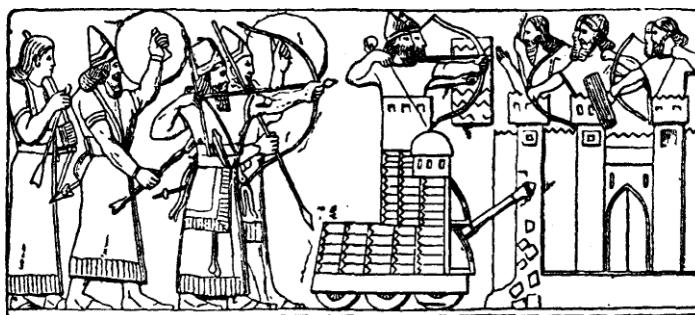
Az országnak sohasem lett volna jobban szüksége a vallás nyújtotta lelkierőre és az egységre, mint éppen most, midőn csekély területe és lakossága mellett, hatalmas ellenségek vették körül. Achab szövetséget kötött Júda királyával, Josaphattal, hogy védekezhessék Damaszkuszt ellen, mely Dávid uralkodása alatt Zsidóországhoz tartozott, de Salamon idejében Reson elfoglalta. E harcokban Achab elesett s utána rövid ideig Ahasi, majd Achab fia, Joram uralkodott (966—884), Ezzel szemben egy próféta királyá kente a sereg vezérét, Jehut; ez megölette Jezabélt s a bálványpapokkal együtt Achab egész királyi házát kiirtotta. De a király és fia, Joahas (856—840) később eltért az igaz Isten tiszteletétől, s ahogy a pogányság útjain haladtak, úgy fogyott országuk is. A Jordánon túl lévő területek a damaszkuszi Hasael hatalma alá jutottak. Joas (840—824) jobbérzelmű volt s azért neki Elisa próféta sikereket játszott. Fia, II. Jeroboam (824—783) vissza is vette III. Ben-Hadad szíria királytól a Jordán keleti országait. Nemsokára gyilkossággal múlik ki Jehu uralkodói háza. Az ezután következő királyok közül nevezetes Menahem, aki behódol Asszíriának s 1000 talentummal megfizette a pogányok védelmét. Fia, Pekajah (760—758) és ennek gyilkosa, Peka következett ezután; ez utóbbi 740-ben Tiglat-Pilesarnak meghódolt s átengedte a Jordán keleti tartományait. Ozeás (730—722) azt hitte, hogy Egyiptom segítségével felszabadulhat Asszíria uralma alól, de eljött Salmanassar asszírai király (722); két év múlva elfoglalta Szamariát s a népet fogásba vitte. Az elhurcoltak helyébe a király különböző vidékekről pogányokat hozott s ezek saját bálványisteneiket imádták. Így azután az országot egészen megváltoztatták lelkületében s lett a zsidók országából keveréknépek gyűlőhelye. Érdekes megjegyezni, mily tekintélyben állott azonban a pogányok előtt Jehova vallása; mert midőn néhányat a pogányok közül ama föld oroszlánjai szétszaggattak, az idegenek az asszírai királytól zsidó papot kértek, hogy megengesztelje saját módja szerint a földnek haragvó istenét.

De nézzünk át a szomszédba, vegyük szemügyre Júda országának történetét.

Júda országa tovább állt fenn; talán éppen azért, mert több volt benne a szilárd, vallásból táplálkozó lelkület. De azért itt is nagy hibák történtek. Jehova vallása erő volt, élet és egészség; a pogány kultusz degeneráló és elaljasító.

Roboám (975—958) megengedte a bálványimádást s a nép dombokon és ligetekben hódolt az idegen isteneknek. A király harcias hajlamait követve, gyakran harcolt Izrael országa ellen, melynek megsegítésére Sesonkis fáraó Júdeába sietett, Jeruzsálemet bevette

s a királyi palotát és a templomot kirabolta. Fia, Abia (957—955) követte apja bűnös hajlamait, de egyébként győzelmesen harcolt Jeroboám ellen. Asa (955—914) jámbor király volt, a bálványokat összetörte s egyébként mint uralkodó nevezetessé tette magát az ethiopiai király, Serah ellen Maresánál kivívott győzelmével. Josphat (914—889) szintén jámbor ember volt s ő is küzdött a bálványimádás ellen. Arra is törekedett, hogy Izrael országával kibéküljön; evégből Jezabel királyné leányát, Athaliát összeházasította fiával, Jorammal, de az asszony gonosz volt, bálványimádásra csábította férjét s később, hogy uralkodhassék, az egész királyi családot kiir-



Asszír harcosok.

torta; csak unokája, Joas menekült meg. Később Joast Jojada főpap királyá kiáltatta ki; amíg a buzgó főpap élt, minden rendben volt, de ennek halála után a király rossz útra tért. Isten büntetéseképpen Jeruzsálemet a szíriaik kirabolták s a királyt saját szolgái ölték meg. E korbeli uralkodók között legnevezetesebb volt Uzia (809—758) és Jotham (758—742). Uralkodásuk alatt Isten tisztelete virágzott s hatalmuk kiterjedt a Vörös tengerig; legyőzték a filiszteusokat, arabokat és az ammonitákat. A királyok között leggonoszabb volt Achas (742—727), aki Baálnak szobrot emeltetett és még saját fiait is feláldozta Molochnak. Midőn Izrael és Szíria megtámadták, Achas Asszíriához fordult, elküldte Tiglat-Pilesarnak a templom kincseit. Asszíria segítette őt, de egyúttal alattvalójává is tette. Utódja Hiskia (727—699) istenfélő volt, megtisztította a templomot s ismét felhangzott az Örökkévaló éneke és a gyülekezet imádsága. Uralkodása alatt eljött Sanherib asszír király, megszállotta Jeruzsálemet, de sereget, mely 185.000 emberből állott, dögvész tette tönkre (712). Ez időtájban működött az izzólelkű Izaiás próféta.

Hiskia király fia, Mannasse (699—642) méltaúan fia volt a jám-

bor atyának: oltárt épített Baálnak, sőt saját fiait is feláldozta Molochnak. 690-ben megölette Izaiást és más férfiakat, mert istentelenségének ellenemondottak. A büntetés nem maradt el: a gonosz királyt az asszírak király legyőzte és láncraverve Babilonba küldte; most már belátta gonoszságát s mikor mint asszírak hűbéres visszatért, visszaállította Jehova tiszteletét. Az istentelen Amon után a buzgó Jósíás következett (638—608), aki jámbor volt s maga is felolvasta a Törvényt a templomban. Csak 39 éves volt, mikor az egyiptomiak ellen vívott csatában Megiddo mellett elesett. Utódja fia, Joahás lett, kit azonban Necho fáraó elfogott és Egyiptomba vitt. Ennek utódja, Eliachim, gonosz volt s népe is annyira megromlott, hogy Jeruzsálemben alig volt ember, ki a Törvény szerint járt el. Jeremiás a kor nagy prófétája, büntetést és pusztulást játszott. Nagyon is hamar beteljesedett a próféta jósłata, mert Nabukodonozor babiloni király 605-ben megverte a vele szemben álló, egyiptomi hatalomnak seregét a karkemisi csatában. Jeruzsálem elé vonult, kifosztotta a templomot és sok jeles férfiút magával vitt, köztük a királyi családból való Dánielt is. Juda királya hűbérese lett a pogányoknak, de nehezen viselte sorsát s kísérletet tett, hogy uralmát visszaszerezze. Ekkor megint eljött Nabukodonozor, ismét elfoglalta Jeruzsálemet s a királyt láncra verve vitte Babilonba. Utódja Jechonias nem sokáig uralkodott, mert három hónap múlva szintén fogásba került. Josias legifjabb fia, Zedekias lett most a király (599—588); kezdetben meghódolt Babilonnak, de mikor Egyiptom segítségével fel akarta magát szabadítani, a babiloni hadsereg hamarosan megjelent Jeruzsálem előtt. Közeledtek azonban az egyiptomiak is. A babiloniak otthagyták Jeruzsálemet s az egyiptomiak ellen vonultak. Nabukodonozor legyőzte az egyiptomiakat s ekkor Jeruzsálemet került a sor. A várost az éhség megadásra kényszerítette. Zedekias a Jordán keleti tartományaiba akart menekülni, de elfoglalták, szemeit kiszúrták, fiait kivégezték. Elpusztult a templom, a királyi palota, lerombolták a falakat, sok papot és előkelőt kivégeztek s a nép közül sokat Babilonba vittek. Vége volt tehát 134 évvel Izrael bukása után Júda országának is.

Ninive palotáinak domborművein látjuk, amint zsidóarcú rabszolgák hordják a követ. Az izraelitáknak tehát kemény munkát is kellett végezni, de azért sokan magas állásokba is jutottak, mások meg nagy gazdagságra és hatalomra tettek szert. Köztük legkiválóbb volt Dániel, aki több király udvarában nagyrabecsült szerepet töltött be. A nép lelkét e fogásban a próféták erősítették meg; közüllük az említett Dánielen kívül legkiválóbb a rendkívüli látomásokban gazdag Ezékiel.

Dániel nemcsak a babiloni, de a perzsa uralmat is megérte. Szolgált Kyros és Dárius uralkodása alatt is. Immáron közeleddett a 7a. év, amely Jeremiás próféta szerint a fogszágból való kiszabadulást meg fogja hozni. 70 évvel a karkemisi csata után Kyros az izraelitáknak megengedte, hogy hazamehetnek országukba, segélypénzeket gyűjthetnek, a Libanonról építőanyagot vihetnek s egyúttal a templomkincseket is hazavihetik.

536-ban nagyobbrészt Júda és Benjámin törzséből 42.360 ember Zorobabel vezetése alatt visszatért hazájába és hozzáfogtak a romokban fekvő városok, különösen pedig Jeruzsálem újraépítéséhez. A zsidókat ezidőtől fogva nem izraelitáknak, hanem júdeaiaknak nevezik. A templomot a régi helyén, 516-ban felépítették, de nem oly fényesen, mint amilyen Salamoné volt.

Artaxerxes perzsa király uralkodása alatt, 457-ben Ezdras,

Perzsiában élő hitsorsosait a király engedélyével összegyűjtötte, s az elrabolt kincsekkel együtt, visszavezette őket hazájukba. Artaxerxes pohárnoka, Nehemiás 444-ben Palesztinába jött, s oly buzgóságot fejtett ki népének megjavításán és Jeruzsálem teljes helyreállításán, hogy őt Jeruzsálem második alapítójának nevezik.

Felépül a rombadolt templom is, mely Aggeus próféta szerint, bár külsőre kevésbé fényes, mint a régi, de sokkal nagyszerűbb lesz, mert benne fog megjelenni a Messiás.

Bár a szomszédos keveréknép, a szamaritánusok nemzetisége dühösen akadályozta a zsidó nép új települését és államuk rendbehozását, kitartó munkával álltak Jeruzsálem falai s a nép bízott, hogy új élet támad a romok felett.

A perzsák megengedték a vallás szabad gyakorlatát, csupán csak azt követelték a zsidóktól, hogy ismerjék el felsőbbségüket és fizessék meg az évi adót. A nép között a legfőbb hatalmat most a főpapság képviselte, mellette volt tanácsadóként a 70 tagból álló tanács vagy sanhedrin, melynek elnökét nasinak neveztek.

A zsidóknak fogszágból való visszatérésük után igazi politikai életük már nincsen egészen a Makkabeusok koráig; de ez a kor nem



volt terméketlen, mert a nép sok tekintetben megerősödött hitében s erőt gyűjtött a későbbi nagy harcra, melyet vallásáért és nemzeti függetlenségéért folytatott.

Mikor Nagy Sándor az egyiptomi birodalom meghódítására indult, áthaladt Paleszinán is; ki-jött előbe a főpap, akit a nagy világ-hódító tiszteettel fogadott. Nagy Sándor halála után a zsidók országa Egyiptom uralma alatt állott; Ptolemaeus Lagi (320) sok zsidót vitt át Egyiptomba, úgyhogy e földön valóságos új Zsidóország keletkezett. A zsidók kereskedelemmel sok vagyont szereztek, a görögökkel egyenlő jogokat élveztek s közülük sokan magas állásokba jutottak. A Ptolemaeusok lefordítatták a Bibliát is, hogy e nagy szellemi kincset megismerjék és egyúttal a zsidóknak kedvezzenek. De a későbbi Ptolemaeusok elnyomták a zsidóságot s még a templomi kincseket is lefoglalták, melyek pedig igen tekintélyesek lehettek, ha megondoljuk, hogy a szétszóródott zsidóság, ha nem

zarándokolhatott Jeruzsálembe, egy véka ezüstöt küldött a templomnak. Egyiptom uraitól annyira elidegenedett a zsidóság, hogy később, midőn Szíria uraival háborújok támadt, a zsidók a szíriaikat pártolták s nagy Antiochusban és utódában pártfogóra találtak. De később Szíria uralkodói is visszaéltek hatalmukkal és az uralmuk alá hajtott zsidókat kegyetlenül elnyomták. IV. Seleukos Philopater (187—176) Jeruzsálembe küldte Heliodorust, hogy a templomot kirabolja. IV. Antiochus Epiphanes uralkodása alatt a zsidó nép a szíriaik görög befolyás alatt kezdte eltanulni az idegenek szokásait s némelyek annyira elpártoltak az ősi hittől és szokásuktól, hogy szívesebben látogatták a bitorló Jason főpaptól alapított tornatereket, mint a templomot. Jellemző e modern zsidóságra, hogy Jason Tyrusba még pénzt is küldött Herakles tiszteletére rendezett játékokra. Ilyen viszonyok között a régi vallás hívei gyűlölettel néztek a szíriaik uralkodókat s azoknak híveit. Csak vezér kellett, hogy az elfojtott düh tettekben is kitörjön.

וְיַדְוָה אֲשֶׁר תִּזְבְּחָה  
וְאַל תִּמְצָא שְׁמַעְן  
וְאַתְּזֵחַנְתָּם גַּם אֲשֶׁר  
וְשִׁבְתָּה אֶלְחָתָן  
וְאַתְּכִמְלֵךְ אֶת בְּנֵי  
אֶתְחָנָם שְׁלֹחַל לְמַמְּדָם  
טְפַרְתָּה וְכַעַדְתָּם לְבָנָם  
וְכַמְּדָת לְדָא אֶתְחָדָה  
הָמָת אֶל חָרְבָּתָה  
חָרְבָּתָה אֶל חָרְבָּתָה  
וְהָרָחָק אֶל חָרְבָּתָה  
חָרָקָע שְׁבָדָה וְבָנָה  
וְהָלֵל שְׁהָרָעָה וְעַל  
עַמּוֹת כִּינְבָּרָעָה מִפְּנָם  
מְגַע שְׁחָרָעָה אֶל־אֶרְעָעָה

Héber kézirat.

### III. Makkabeusok kora. Nagy Heródes.

Az elgörögösödött zsidóság egyrésze pártfogóra talált a szíriai Antiochus Epiphanesben. A kegyetlen szíriai, kit e kor Nérójának



is neveznek, 169-ben elfoglalta Jeruzsálemet, megfertőzte a templomot, elrabolta a kincseket, megölte a régi vallás híveit; hogy teljessé tegye a gyalázatot, a templom oltárán disznót áldozott és vérével behintette a szentélyt. Fellegyárat is építetett, melyet megrakott katonáival és görögös-zsidó párt híveivel.

Törvényben tiltotta meg az áldozatokat, a szombat megülését, s a körülmetélést. Az erőszak hatása alatt sokan elpártoltak a régi híttől, de akadtak halálig hű vértanúk és amint ez az elnyomatások idején történni szokott, igazi hősök is. Mózes és Sámuel szelleme élelt újra a Módin városában lakó Matatiás pap és öt vitéz fiának szívében. Matatiás abban a dicsőségen részesült, hogy ő lehetett a Makkabeusok atya.

A legkiválóbb volt Júdás, aki először kapta a makkabi, azaz kalapácsoló nevet. E szó, mint később a frank Martell Károly előneve is, a vitézséget, rendíthetetlen erőt akarta kifejezni. De némelyek a hasonló arab szóból származtatják, amely annyit jelent, mint megmentő. A Makkabeusokat másképpen Hasmoneusoknak is nevezzük ősatyjuktól Hasmontól. Nemsokára elérkezett a dicső pillanat, hogy a hősök helyt álljanak hitükért, meggyőződésükért. Midón királyi hivatalnok jött Matatiáshoz, hogy a pogány isteneknek mutasson be áldozatot, a hős felkiáltott: „Ha mindenjában elpártolnak is atyáink vallásától, én és fiaim őseink törvényei szerint fogunk haladni”. Matatiás szent haragiában megölte a királyi hivatalnokot és egy másik zsidót, aki kész volt áldozatot bemutatni. Miután tettének következményeit előre érezte, a hegyek közé menekült, ahol számos barlang tátongott, s kedvezett a halálig védekező kis csapatnak.

„Mindaz, aki buzgólkodik a törvényért, jöjjön utánam!” — adta ki a jelszót a hős vezér. A rejtekhelyek tehát megteltek mene-külő hősökkel, akik készek voltak felvenni csekély erejükkel a harcot a hatalmas szíriai király seregeivel.

Mily buzgóság tölthette el az elszánt férfiak lelkét, gondolhatjuk abból is, hogy eleinte szombaton nem akartak harcolni, s így a kis

csapatnak vagy 1000 tagja esett áldozatul a pogányok dühének és rava száságának, akik éppen a szent pihenés napját választották ki a támadásra. De a szükség követelményei szerint mégis kényszerültek arra, hogy szombati napon is fegyvert ragadjanak, mert mint mondották, ki marad akkor a mai nemzedékből, aki megülje a szombatot, ha az igazak mind elesnek.

A hős menekülteknek kedvezett a szerencse; több kisebb győzelmet arattak, számos bálványt lerontottak. Matatiás reménykedve nézett a jövőbe, midőn több mint 100 éves korában lehunyt szemét. Utolsó gondolata is a nagy harcé volt: „És most, kedves fiaim, legyetek buzgó védői a törvénynek és adjátok élteteket atyáitok szövetségeért, s akkor majd nagy dicsőséget nyertek és örök nevet.”

A vezér most legvitézebb fia, Júdás lett.

Júdás méltó volt nevéhez és atyja bizalmára. Csakhamar kiüzte az ellenséget a tartományból és elfoglalta Jeruzsálemet. Szomorú volt a templom sorsa. Az udvaron fű és facsemeték burjánoztak, minden a legnagyobb pusztulás képét mutatta. Sietve helyreállították a templomot, s nagy fénnyel szentelték fel az Istennék meg-tisztított házát. Rövid pihenés, rövid ünneplés után új harrok következnek. Csupa hős minden katona. Így nevezetes Eleázár hóstette, aki egymaga rohant az ellenség táboraiba, s agyonszúrta a legnagyobb elefántot, mely őt maga alá temette. Azt hitte ugyanis, hogy a haditoronyban az elefánton a király tartózkodik.

Júdás négy nagyobb csatát nyert már. Az ellenséget éhség és betegség is megtizedelték, ami arra kényszerítette Lysiást, a szíriai helytartót, hogy a zsidókkal békét kössön. Antiochus fellegvárát lerombolták, a vallás és törvények szabadságát biztosították, az idegen sereg elvonult, s úgy látszott, hogy a hősök élvezhetik a kivívott szabadságot.

De később zavarok támadtak a királyi családban, s a megkötött szerződés nem elégítette ki a következő uralkodókat. Demetrios király vezére, Bachides hatalmas sereggel vonult ismét Zsidóország ellen, s úgy látszott, nem is lehet ellentállni ez új támadásnak. Júdás csak 800 emberrel tudott a szíriaik ellen vonulni. Midőn az ellenség hatalmas sereget látták<sup>^</sup> alvezérei visszavonulást tanácsoltak, de a hős önmagához méltó feleletet adott: „Távol legyen tőlünk e dolgot cselekedni, hogy elfussunk előlük; ha eljött a mi időnk, halunk meg vitézül atyánkfiaiért és ne hozzunk szégyent dicsőségeinkre!” (Makk. I. k., n.)

Az ellenség jobbszárnyára rohan, azt szétveri, s a fővezért keresi, hogy leterítse. De a vezér környezete körül fogja a hőst, s elkeseredett küzdelem után megöli.

Méltó szavakkal jellemzi Júdást Josephus Flavius: „Ily véget ért a bátor hős, ki polgártársainak szenvedései miatt kész volt minden megtenni és minden elviselni.”

Újra kezdődött tehát az elkeseredett harc, melynek vezére Júdás öccse, Jonatán volt. Nem tudjuk, milyen kimenetelű lett volna az újra kezdődő hősies harc, ha közbe nem léptek volna a rómaiak, akikkel már Júdás előbb is alkudozásokat folytatott, de eddig nem segíthettek. A rómaiak segítsége, bár nagyon hathatós, de csak közvetett volt: u. i. Alexander Balas, Antiochus Epiphanes állítólagos fia, római segítséggel megtámadta Demetrios Sothert. A szíriai polgárháborúban Demetrios elesett; az uralomra kerülő Alexander Jonatánt elismerte Zsidóország fejedelmének, s neki koronát és bíborruhát küldött. Csak Jeruzsálemben tartózkodott még szíriai őrség. Amint látszik, ez időben a zsidóság szövetségben állott a szíriaiaikkal, akik a vitéz nép hősiességét elismerve, nekik meglehetős szabadságot biztosítottak. De nem is kellett megbánniuk nagylelkűségüket, mert Jonatán a szíriai hódításokat erős karral vitte előbbre, s a későbbi VI. Antiochusnak meghódította Phöniciát, s egyéb szomszédos tartományokat.

Úgy látszott azonban, hogy a megerősödő hatalom a szíriaiaik részére nem kellemes. Különösen Jonatán nagyszerű egyéniségeben látták meg előre a föléledő zsidó hatalmat. A ravasz Tryphon, Antiochus vezére magához csalta és orvul megölette Jonatánt.

De csalódott, midőn azt hitte, hogy a Makkabeusok nem tudnak már több kiváló vezért adni. Simon, a harmadik testvér, a templomba hivatta a népet, s ily szavakkal kezdte meg az elkeseredés és szabadság harcát: „Nem vagyok sem jobb testvéreimnél, hogy életemet kíméljem, sem rosszabb, hogy a törvény és a vallás kedvéért elkerüljem a halált, melyet ők a legnagyobb dicsőségnek tartottak”.

Az új vezér hamarosan megtisztította az országot az ellenségtől, sőt a jeruzsálemi fellegvárat is elfoglalta.

Most boldog és megelégedett korszak következett, miként ezt a Makkabeusok könyvében olvashatjuk: „Az öregek az uccákon ültek, s az ország boldogságáról beszéltek, s a fiatal legénység felvette a háború páncélját, mint a kitüntetés viseletét. Simon békét szerzett az országnak és Izrael derült volt alatta és mindenki félelem nélkül ült szőlőtője vagy fügefája árnyékában. És felsegíté népe között mind az elnyomottakat, a törvényt keresé és elveszte minden hamisat és gonoszt és a szentélyt felékesíté”. (Makkab. 1.14., 9—15.)

Sajnos, e boldog korszak nem tartott hosszú ideig, mert Simont a szíriai király két fiával együtt orozva megölette. (Kr. e. 135). Simon második fia, Hyrkanus János kezdetben szíriai szövetségben

harcolt, de harcias szelleméhez híven nemsokára felszabadította magát, s olyan birodalmat szerzett, melyhez Dávidnak régi országa volt hasonlítható. E fénykor nem tartott sokáig, mert a kiváló atyát nem követték méltó utódok. Fia, I. Aristobulos csak egy évig ural-kodott, de már ez egy év is tele volt aprólékos féltékenységgel és családi viszállyal. Testvérét, Antigonost megölette, rokonait fogásban tartotta, s mindez a borzalom sírba vitte anyját. De a király lelkiismerete sem volt nyugodt, a fájdalom és lelkiismeretfurdalás csakhamar megölte őt. Most fivére, Sándor lépett a trónra (Kr. e. 103—78), aki harcvágó volt, mint atya, s szerenesés hódításokat eszközölt Arábiában és Szíriában. Kegyetlen jelleme azonban el-idegenítette őt a néptől, s ez időtől kezdve Jannai, azaz dühöngő volt a mellékneve. Polgárháború tört ki ellene, melynek hat eszten-deje alatt, 50.000 ember pusztult el. A király végre is győzedelmes-kedett ellenségei fölött, közülök sokat megölt vagy keresztre feszítetett<sup>3</sup> miközben a kínzás színhelyén dús lakomát tartott. Szenvédélyei aránylag korán sírba vitték.

Sajnos, hogy e nagyeszű és vitéz ember, bár több önmérséklettel és nemeslekűséggel nem kormányozhatta népét abban az időben, mikor leginkább szükség volt erős kézre. Utódja, II. Hyrkanus korlátolt, sőt feleszű volt. Tőle nem lehetett semmit sem várni, azért a nép inkább öccséhez, II. Aristobuloshoz csatlakozott, aki tehetséges és erőskezű királlyá lett. Hyrkanus megtartotta a fő-papi hivatalt, s így most főpapság és a fejedelemség ismét két kézben volt.

Úgy látszott, hogy az egyetértés tartós lesz, de ekkor egy ördögi jellemű férfiú lépett közbe: Antipater, a későbbi Heródes atya, aki ez időben Idumaea főnöke volt. A ravarasztember felbíztatta a gyengeelméjű Hyrkanust, hogy szerezze vissza elvesztett trónját. A cselszövő gondoskodott segítségről is, amennyiben Aretas arab király 50.000 emberrel tört be az országba, s levezte Aristobulos seregét. A király most a jeruzsálemi fellegvárba szorult, ahol kemény ostromot állott ki.

Ekkor kapcsolódnak be az eseményekbe a világhódító rómaiak. Pompeius ugyanis Pontusban Mithridates ellen harcolt, ezt legyőzte, s most abban lelte kedvét, hogy Ázsia kiskirályai közt rendet teremtsen, így jutott hozzá a két ellenkirály küldöttsége, akiknek minden-egyike saját pártjának szerette volna megszerezni a rómaiak legyőzhetetlen hatalmát.

Nem gondolták meg, hogy a római csak magának fog hódítani, mint ahogy ez nemsokára be is következett. A hadvezér legyőzte Aretas seregeit, diadallal járta be a föníciai tengerpartot, eljutott

a Vörös tengerig, majd mint békabíró megjelent Jeruzsálemben. Az első megbeszélésknél kitűnt, hogy Pompeius hatalmába akarja keríteni az országot. De erre a heves jellemű és bátor Aristobulos nem volt hajlandó, mire Pompeius álnokul elfogatta és bilincsekbe verte. Most vad ellenállás keletkezett. A várat és templomot makacsul védő király hívei közül 12.000 veszett el. Pompeius letörte az ellenállást és belépett a templomba, melyet megcsodálj különösen azért, mert abban nem voltak istenszobrok.

Maga a király fiaival együtt Rómában Pompeius pazar diadalmenetét ékesítette.

A rómaiak uralmát most már nem lehetett olyan könnyen lerázni, mint a szíriaikét, mert Róma vasereje ez időben még nagyobb nemzetek előtt is legyőzhetetlennek látszott. A Rómából megszökött Sándor, Aristobulos fia megkockáztatott ugyan egy felkelést, de a Tábor hegycsúcsán legyőzték, elfogták és lefejezték.

Szomorú korszak következett most az országra. A szíriai helytartó és az előbb említett Antipater uralkodtak felette, s uralmukat alaposan kiszákmányolták. Így pl a híres Crassus, aki Caesarral és Lepidussal a triumvirátust alkotta, Kr. e. 54-ben 10.000 talentumot hajtott be a templom pénztárában. A zsidók lassanként elhagyták a szorongatott országot, úgy hogy már Rómában is sokan megtélepítettek; sőt elég jelentős szerepet is vitték, mert már Cicero panaszkodik hatalmuk miatt. Ez alatt a római történelemben nagy változás történt, mely a zsidók sorsával is összefüggésbe került. Caesar ugyanis viszályba került a főhatalomért Pompeiussal, s így érdekében állott, hogy a pompeiuspárti Antipater és Hyrkanus elvészíték hatalmukat Zsidóországban. Midón Rómát elfoglalta, Aristobulos is hatalmába került; most már szívesen visszaküldte volna őt ősi trónjára, de időközben megmérgezték. Fia, Antigonos kérte most atyja örökségét, de ekkor a rava százalékban Caesar leghívebb barátai közzé állott be, s most ő kapta az országot „procurátor” címmel. Antipater korlátlanul rendelkezett az országgal és fiai közt felosztotta. Az idősebb, Phasael kapta Júdeát, Heródes pedig Galileai. A testvérek között leginkább kitűnt Heródes, aki erőteljes termetű, szép, tehetséges és bátor ifjú volt; beszédében megnyerő, hízelgő, ellenállókkal szemben bosszúálló és rettenetes. Galileában rövidesen rendet teremtett, a főtanács megkérdezése nélkül intézkedett; a rablókat kipusztította, s országát iparkodott felvirágzattni. Mivel nyilvánvaló volt, hogy teljes önállóságra törekszik, a főtanács bevádolta Hyrkanus főpap előtt, aki kénytelen volt őt ítélezésére előteremteni. Heródes fegyveres erővel és királyi pompában jelent meg. Hyrkanus maga is belátta, hogy legjobb lesz az egyenlőtlen és nevetséges

bíráskodást abbahagynia, s megengedte, sőt megkönnyebbülten vette tudomásul, hogy Heródes éjjel eltávozzék.

Midőn a fentebb említett Antigonost Caesar elutasította Antipater kedvéért, ez a makkabeusi lélek utolsó hősiességével iparkodott mégegyszer felszabadítani nemzetét, s megszerezni a királyságot.

A parthusokhoz menekült tehát, s nagy sereg élén tört az országba. Heródest megverte, Hyrkanust ostrom alá vette, elfogatta és füleit levágatta, hogy a papi szolgálatra alkalmatlanná váljék.

Heródes csak nagy üggyel-bajjal tudott Rómába menekülni, ahol kivitte azt, hogy Júdea királyává nevezzék ki, s nagy sereget kapjon az ország meghódítására. A rómaiak megjelentek, a parthusokat elűzték, bevették Jeruzsálemet, Antigonost elfogták s Antiochiában Heródes kérésére kivégezték.

Heródes lett tehát a király (Kr. e. 40.) s így a választott nép felett idegen uralkodott. Szükségesnek láta Heródes, hogy a Makkabeusokat, akik a nép szívében mint igazi fejedelmek éltek, egészen kipusztítsa. A Makkabeus-családból a következők voltak életben: Mariamne, aki Heródes felesége lett, ennek anyja Alexandra és atya Hyrkanus, III. Aristobulos, Mariamne testvére és két fia, Sándor és Aristobulos. Az öreg II. Hirkanus, akit a parthusok szabadon bocsátottak, az Euphrates mellett élt, ahol a zsidók nagy tiszteletben tartották. Heródes arra törekedett, hogy őt Palesztinába visszahívassa; az öreg sokáig ellenállott, de végre mégis hazahívta őt a hazája iránt érzett szeretet; de vesztére, mert Heródes később kivégeztette. Tömeges gyilkolás kezdődött most, melyben a Makkabeusok nemzetisége egészen elpusztult. A ravaasz Heródes III. Aristobulost, aki szép és bálványozott ifjú volt, lakomára hívta, s ott a sötétség beálltával, galliai testőreivel a vízbe fojtatta. A nép szeretetével övezett ifjú halálát nem merte nyíltan magára venni az álnok gyilkos, azért úgy híresztelte, hogy véletlen baleset áldozata lett, s ő maga is fájdalmat színlelt.

A 31. évben a római birodalom válságos napjait élte; Octavianus Actium mellett legyőzte Cleopatrát és Antoniust. Heródes Octavianus pártjára állott, Rhodosba sietett a győzteshez, teljesen megnyerte magának, s Fönicián és Egyiptomon át diadalmenetben haladt a győztes seregével együtt. Midőn Heródes Octavianushoz ment, feleségét Mariamnet és ennek anyját két szolga őrizetére bízta, s megparancsolta, hogy azonnal öljék meg őket, ha őt valami baj érné. A két nő az öröktől nagy nehezen megtudta, hogy miért tartották őket őrizet alatt, s most szemrehányással fogadták a visszatérő Heródest. Amint Heródes mondotta, oly rendkívüli szerelemmel viseltetik Mariamne iránt, hogy nem bírta volna elviselni

azt a gondolatot, hogy halála után másé legyen. Mariamne teljesen elhídegült a féltékeny és véreskezű Heródes iránt, többé már leghízelgőbb szavait is megvetéssel utasította vissza; kigúnyolta őt, hogy nem más, mint a rómaiak rabja, népének árulója és családjának gyilkosa. Heródes nővére, Salome gyűlölte a büszke Mariamnet, s minden erővel azon volt, hogy Heródes szívében felkeltse a bosszút és a gyűlöletet; sikerült is neki; Mariamnet az őrjöngő gyilkos halálra ítélte. Szerencsétlen anyja, hogy önmagát megmentse, becsmérelte saját leányát, de a hős Makkabeusok késői ivadéka szótlanul és büszkén türt el minden, s oly bátorsággal halt meg, mint ahogy őseihez méltó volt. A gonosz Heródes később megbánva rettenetes ítéletét, gyakran őrjöngött lelkismeretfurdalásában; mintha látta volna a meggyilkolt, szeretett nőt, nevén szólította, s mintha hallotta volna eréyes és gúnyolódó szavait., ezekre felelt, ellenük védekezett.

Felzavart lelke ezután építkezésekben tombolta ki magát. Szamariát újra felépítette és Sebasténak nevezte el, épített egy szép várost is egy kis helységből, amelyet Straton-tornyának nevezett el. A Jordán forrásainál a császár tiszteletére templomot építetett, ahol imádta Augustus szellemét., hogy Szíria királya legyen. Heródes sok pénzt költött magas terveinek elérésére, díjakat küldött az olimpiai játékokhoz, márvánnyal burkoltatta Antiochia egyik terét, s azt oszlopcsarnokkal vétette körül; testgyakorló iskolát építetett Tripolisban, Ptolemaisban, Damaszkusban, azonkívül templomokat Berytosban és Tyrosban. Arra is törekedett, hogy a zsidókat kivetkőztesse nemzeti hagyományaikból, s evégből a város előtt cirkuszt építetett. A zsidókat görögökké akarta tenni, de a zsidóság sohasem volt makacsabb és semmiféle szigorúság, s a kivégzések hosszú sora nem téritte el attól, hogy atyáinak szellemét megőrizze és Heródesben bitorlót lásson. Elképzelhetjük a zsidóság elkeseredését a gonosz idumeai ellen már azért is, hogy a zsidó nemzeti büszkeség képviselőit, a Makkabeus-családot és a szép Mariamnet kivégeztette.

Heródes hízelegni akart a népnek, s azt hitte, hogy valamilyen vallásos cselekménnyel le tudja csillapítani dühét: felépítette fehér márványból a templomot, úgy hogy messziről valósággal hóval fedett hegynek látszott a templomhegy a márvány vakító fehérsgé miatt. Építését Kr. e. 20-ban kezdték meg; a belső része 18 hónap alatt, az egész templom 8 év alatt készült el, de azért még tovább is építettek rajta, úgy végleg csak Jeruzsálem elpusztulása előtti időkben készült el. Zsidó hagyomány szerint azért építette volna ezt a templomot, hogy bűneiért vezekeljen, de a valóság megcáfolja ezt a vélekedést, mert a király csak tovább dühöngött, s úgy

látszott, minél öregebbé, annál kegyetlenebbé lett. Mariamne fiai, Sándor és Aristobulos Rómában nevelkedtek. A szép és büszke királyfiak engesztelhetetlen ellenséget találtak Saloméban, aki megrontásukra szövetkezett Antipaterrel, Heródes és Doris fiával és oly ügyesen keltették fel a király ellenszenvét a fiai ellen, hogy a gonosz atya a császárnál bevádolta őket, mintha anyukuk halála miatt életére törnének. A fiúk Augustus előtt olyan szépen védekeztek, hogy a császár maga is meghatódott, s felmentette őket a vád alól; de midőn hazájukba visszatértek, Heródes kínvallatással bizonyítékokat erőszakolt ki tőlük, s egy 150 tagból álló bírósággal halára ítéltette s megfojtotta őket (Kr. e. 6).

Salome és Antipater nemsokáig örülhettek a sikernek, mert egymásközött meghasonlottak, s Antipater bűnössége és testvéreinek ártatlansága napvilágra került. Augustus császár, aki úgy nyilatkozott, hogy inkább szeretne Heródes disznaja, mint fia lenni, megadta az engedélyt, hogy a gonosz Antipatert felelősségre vonják. Bíróság elé került, amely elítélt, s Kr. e. 3-ban kivégezték őt. Az öreg zsarnok nemsokára nagy betegsége esett, amelyet semmiféle tudomány nem tudott enyhíteni. Halála előtt még máglyára ítélt két törvénytudóst, negyven tanítványával egyetemben, mert letörték a templom kapuja fölött díszelőgő arany sast, a római uralom jelképét. Heródes szörnyű betegségét az egykorú írók borzalmas módon festik le: azt írják, hogy testében férgek nyüzsögtek, szinte egész teste még életében oszlásnak indult s oly kimondhatatlan bűzt terjesztett, hogy a halódó zsarnok elől mindenki, még leghívebb szolgái is elmenekültek.

Miután kegyetlenségét egész életében kimutatta, halálában is hü akart lenni önmagához, mert parancsot adott, hogy a zsidók főbb embereit gyűjtsék össze és ha meghalt, végezzék ki. Azt gondolta, hogy örülni fognak halálán, legyen tehát a zsidóságnak oka arra, hogy halálát valami módon méggyászolja.

Az evangélium elbeszélése szerint, Heródes élete vége felé a bethlehemi kisdedek meggyilkolásával tette fel a koronát kegyetlen életére; azóta neve a keresztenységben is mint a kegyetlenség és vérengző zsarnokság képe maradt fenn. A történelem kétségtelen tehetsége és uralkodásra való rátermettsége miatt a „Nagy” melléknével tüntette ki.

Heródes dinasztiája a nép szívében nem verhetett gyökeret s azért halála után számos felkelés támadt az idegen uralom ellen, de mivel egységes vezetés nem volt, mindegyik kudarcba fulladt, Quintilius Varus, Szíria helytartója hosszas harcok után lecsende-

sítette a lázadást, amikor is 2000 felkelőt feszítetett keresztre az ország minden részében.

Heródes halála után a birodalma fiai közt a következőkép oszloott meg: Archelaus ethnarcha címmel megkappa Júdeát, Szamariát és Idumeát, Heródes Antipas Galileát és Pereát, Fülöp Bataneát, Trachonitist és Áuranitist. Archelaus, ahogy az evangélium is megemlíti, époly kegyetlen volt, mint atya, s azért zsarnoksága miatt a galliai Viennébe száműzték (Kr. u. 6). Országát Szíriához csatolták, s a Caesareában székelő prokurátorok kormányozták, akik viszont a szíriai praetor alatt állottak. Heródes Antipas, Keresztelő szent János gyilkosa, 39-ben kegyvesztett lett, s Caligula Galliába száműzte. Fülöp jóindulattal és békésen uralkodott Kr. u. 35-ig, amikor utódok nélkül meghalt, s Tiberius országrészét Szíriához csatolta.

Ilyen volt tehát a Szentföld állapota azon időben, amikor már beteljesedett Jákob jövendölése, hogy elvétetik a fejedelmi pálcá Júdától és megszűnik a vezér családjából. A jámborok előtt mindenki nyilvánvalóvá lett, hogy el kell jönni annak, aki küldetik és akire a nemzetek várakoznak.

#### IV. Jézus Krisztus.



A történelem központja és az idők beteljesedése Jézus Krisztus. Mindaz, amit eddig a Szentföldről tárgyaltunk, minden esemény, amely népeket sodort e földre, minden gondolat, amely a próféták agyából kipattant, minden érzelem, amely leiküköből izzóan szólalt meg népükhoz és a világhoz, minden és minden azért történt, hogy e szent földön az isteni kinyilatkoztatás legfényesebb napja jelenjék meg és sugaráival átmelegítse és beragyogja az egész világot.

E tekintetben tehát Palesztina lesz a föld központja és Jézus Krisztus a történelem legnagyszerűbb alakja, a királyok királya, mert valóban egyetlen és legfőbb király ma is mindenek felett. minden ország, hatáalom, eszme, törekvés, gőg és nagyratermettség felett egyetlen igazi uralkodó van ma is, a kereszt trónusának királya: Jézus Krisztus. „Te mondád, hogy én király vagyok, de az én országom nem e világból való!” — mondotta Pilátusnak.

Éppen azért igazi király, mert országa az istenség örök birodalmából szakadt ki és jött e földre. Királysága minden nap megújul

és minden nap nagyobb lesz. Áthatolhatunk a tengereken, de lelkének óceánját soha meg nem mérhetjük. Csinálhatunk, amit akarunk, de királyságát és uralmát a szív és ész már le nem vetheti. Akik nem hisznek benne, öntudatlanul is hódolnak neki. Ilyen hatalom még nem volt soha, ilyen királyság még nem támadt fel a világon. Krisztus örökké él bennünk. Caesarnak vagy Augustusnak nagyobb híruk lehetett korukban, mint Krisztusnak, s ma a száraz tudományé egész személyük. Ezzel szemben Krisztus maga az örökké friss élet, s éppen ezért király és uralkodó, mert csak igazi erő lehet igazi uralkodó Gyűlölök vagy szeretik, de mindegyik elismeri, hogy hatalom és gigászi nagyság az, amit áld vagy átkoz benne. Krisztus mindig jelentős és súlyos életgondolat marad.

Időszámításunk, kultúránk, speciális életünk vele kezdődött és eszméiben folytatódik kétezer éve. Ki állított még fel valaha ilyen trónt a szívekben? 2000 év! Roppant idő ez, hogy egy uralom ócska holmivá és jelentéktelen árnyékká legyen. S Krisztus még most is uralkodik és a szivek királya. Mi ez, ha nem az igazi királyság kritériuma? Hol vannak a kétezer éves dinasztiák? És az egész világ felett meg-megujló tekintélyben, meg nem kopottan ragyog a krisztusi uralom. Soha felségesebb eszme nem bukkant még elő, mint ez: „íme itt van lény, aki az idő felett áll”.

Méltó, hogy körülállják a világnak és a történelemnek nagyjai és csodálva mondják feléje:

„Én Ramses, Caesar, Nagy Sándor, Hannibál, Attila, Napóleon elismerem, hogy Te nagyobb hadvezér és nagyobb hódító vagy. Mi gyarló kufárok és hitvány akarnokok vagyunk Veled szemben. Több átok, mint áldás fakadt lovaink lábanyomán, s ahova léptünk, ott nem termett fű. A Te lépteid nyomán áldás fakadt. Ó király, a jóság királya!”

Megdöbbennek előtte a Nérök, a Dzsingiskánok, a Timur-Lenkek és remegnek a szótól, mely a szelídség igéjével hajtotta uralma alá a világot.

Ők vért ontottak, s így akartak nagyokká lenni: ez pedig a maga vérét ontotta és így lett a népek királya.

Ők dőzsöltek a rabszolgák hátán és ez leszállott, hogy felemelje a koldust.

Ők elrabolták a népek aranyát és életét, hogy aranykoronával ragyogjanak és pompában éljenek: ez töviskoronával ragyog a világ felett és a maga életét adta oda, hogy sokaknak legyen életük.

Ők a halál hírnökei voltak és a nyomorúság szerzői: ez pedig eljött, hogy ledöntse a zsarnokok véres trónját és szabaddá tegye a rabszolgát.

A Golgota nagyobbá lett, mint a Kapitolium és az Akropolis. Ő a jóság királya, aki, mielőtt a királyok megjelentek volna előtte, előbb már kinyilatkoztatta magát a szegény pásztoroknak; mielőtt a gazdagokat szólította volna, már előbb meghívta a szegényeket; ki a betegeket gyógyította, a vakokat látni tanította, a bélpoklost megtisztította, a bénát ugrándozóvá tette, a holtat életre keltette.

Ennek a nagy királynak életéhez jutottunk el tehát, s ezzel eljutottunk a Szentföld legnagyobb dicsőségéhez is.

A próféták által megjövendölt idők telje elkövetkezett. A Megváltónak *meg* kellett immár születni. A népek telve voltak vágyakozással. Keleten is, nyugaton is várták annak a rendkívüli férfiúnak megjelenését, aki meg fogja a világot szabadítani mostani nyomorúságától. Tacitus írja, hogy sokaknak meggyőződése az volt, hogy Kelet magához ragadja az uralmat és egy zsidó származású férfiú fogja elnyerni a főhatalmat. Nem más volt ez, mint a messiási eszmének római gondolkodás szerint való kifejezése. A világon békesség uralkodott; Janus kapui zárva voltak. Soha alkalmasabb pillanat nem volt még, hogy a Megváltó, a megjövendölt időben, s az előre megmondott helyen, megszülessék.

Augustus császár összesen kilenc összeírást rendelt el a birodalmában, ezek közül az egyiken Dávid király ősi városában megjelent szent József és Szűz Mária, hogy ők is engedelmeskedjenek a római parancsnak. A Szentírás Cyrinust vagy Quirinust említi meg, mint aki, mint Szíria helytartója, az összeírást eszközölte. Némelyek Cyrinus helytartóságát későbbre teszik, de meg kell gondolnunk, hogy ő már előbb is keleten tartózkodott, s Cylicia és Szíria részein olyan munkálkodást fejtett ki, amelyek feljogosították őt arra, hogy kiváló teljesítményeit tekintetbe véve, a Szíriában történő összeírást is reábízza a császár. A történelem tanúsága szerint a pontos és körültekintő Augustus az összeírások végrehajtására minden kiváló és érdemekben gazdag férfiakat szokott kiválasztani.

Az isteni gondviselés így hozta tehát Betlehembe a kiválasztott Szüzet, s Betlehemberben megszületett az isteni kisded. Egy elhagyatott istállóban kívánt az emberek között megjelenni, angyalok hirdették eljövetelét a pásztoroknak, fényes csillag vezérelte jászolához a napkeleti bőlcseket. Heródes, aki minden félét a zsidók között lappangó elégedetlenkedéstől, s azoknak messiási eszméjétől, halára kereste az ártatlan kisdedet, mert bár semmikép sem hitt a zsidók megváltójában, de gondolta, hogy Dávid háza alacsony sorsban még életben lehet, s nem kell sok ahoz, hogy a zsidó nép egy ilyen kisdedben jövendő uralkodóját látna, esetleg népmozgalommal feleljen idegen uralmára. Betlehemberben és környékén minden két éves és két éven

aluli gyermeket megöletett, de Isten terveit még sem hiúsíthatta meg. A gyilkos szándék felől Jézus nevelőatyja, József, angyali kijelentés folytán értesült, s a kisdeddel és anyjával Egyiptomba menekült. Bizonyos idő múlva bekövetkezett Heródes halála, s ők



újra visszatérhettek hazájukba. József Jeruzsálem felé indult, s első dolga volt, hogy ott a gyermek bemutatása, s anyjának tisz-tulása kötelmének eleget tegyen. Ez alkalommal hallják az öreg Simeon és Anna próféta-asszony áradozó lelkesedését, mellyel a gyermeket a világ világosságának, s Messiásnak üdvözlik. Heródes gyilkos hajlamú fia, Ar-chelaus elől a galileai Názáretbe teszik át tar-tózkodási helyüket, s itt, e megvetett galileai városkában, tölti napjait a gyermek, növekedve korban és bölcsességen. Egészen 30 éves koráig a világ elől elrejtve élt, nem tanítatva senki által, külsőleg mint egyszerű ács fia, egészen addig az ideig, míg el nem érkezett a föllépésnek és a tanításnak ideje.

Krisztus születésének idejéről egészen pontos adatok, bár erről napjainkig számos művet írtak, még ma sincsenek birtokunkban, s úgy látszik, e téren nem is juthatunk tovább. Igaz ugyan, hogy kétezer év történetében néhány év nem játszik nagy szerepet. Dionysios Exiguus római apát (Kr. u. 530 körül) Krisztus urunk születését Róma városa alapításának 754. esztendejére teszi. Általános vélemény, hogy Krisztus születését 747-től a 751. esztendeig kell keresnünk. A Szentírás erre vonatkozólag a következő adatokat szolgáltatja: Krisztus Nagy Heródes idejében született, még pedig uralkodása végén, mert midőn Heródes meghalt, Jézus még kis gyermek volt; Krisztus nyilvános működését életének harmincadik, Tiberius császár uralkodásának tizenötödik évében kezdte meg; nyilvános fellépésének első esztendeje a herodesi templomépítés negyvenhatodik|évére esett. Ez adatok nyomán, különösen mivel Flavius Josephus szerint, Heródes 750 tavaszán halt<sup>meg</sup>, továbbá hogy az Evangélium értesítése szerint Krisztus Tiberius császár uralkodásának tizenötödik esztendejében mintegy harminc éves volt, a tudomány arra a megállapításra jut, hogy Krisztus születése évét 747 és 751 között kell keresnünk, s a valószínűség szerint a 749. év végén, vagy pedig a 750. esztendőben. A próféták jövendölése szerint a Megváltó eljövetelét egy férfiúnak kellett előkészíteni. Ez Isten lelkével betöltött férfiú Keresztelő szent János volt. A Messiást váró nép már-már őt tartja az ígért Megváltónak, de ez nyíltan

kijelenti, hogy ő csak a pusztában kiáltó előhírnök, aki előkészítí az Úr útját. Midőn Krisztus előtte megjelenik, hogy magát megkereszteltesse, nyíltan kijelenti a nép előtt, hogy ő nem Krisztus, s arra sem méltó, hogy annak, aki itt áll most köztük, aki az Isten báranya, aki elveszi a világ bűneit, még csak saruszájait is megoldhassa. Csakhamar megnyilatkozik az ég a Megváltó nagy útjának elején, s megkeresztelesekor e szózat hallatszik a mennyei atya szájából: „EZ az én szerelmes fiam, kiben nekem kedvem telik”. (Mát. 3. 16—17-ig.)

Minthogy a roppant feladat, amelyre vállalkozik, nagy elmerülést kíván, továbbá, hogy példát adjon mindenkinél, aki a nagy eszmék útjára lép: a pusztába vonul, s ott imádsággal és böjttel készül arra, hogy a világ tanítója legyen.

Lássuk most nyilvános föllépése alkalmával azt a társadalmat, amelyben csodálatos működését immár megkezdi. Oly események játszanak össze, olyan szenvédélyek, párharcok, babonák, ellen tétek, előítéletek töltik meg a zsidó társadalmat, amelyeket okvetlenül ismernünk kell, ha Krisztus működését, tanítását kellőkép meg akarjuk érteni. Júdeát Pilátus kormányozza, mint procurator. A vérengő Archelaust a rómaiak már Krisztus után 6-ban, a galliai Viennebe száműzték, s Júdeát elszakították a többi zsidó tartománytól. Külön helytartó alá rendelték, aki a tengerparti Caesareában tartotta székhelyét. Palesztina több tartományában megmaradt a zsidó uralom, amint azt fentebb említettük s alább részletezzük.

Ne Ebben a világban, melyet már a poüтика is eléggé megosztott, maga a zsidó szellem is többfelé húzott. Többféle politikai, társadalmi és vallási csoport tűnik elébünk. Ott voltak mindenekelőtt a nagy papi és főúri családok, melyeknek kebeléből származnak a főpapok; ilyenek a Boétok, a Hannanok, a Fabik és a Kanitok. A főpapságot a római hatóság kegyéből lehet elnyerni, pénzen vagy cselszövések árán. E gazdag és gőgös nemesség a népet tizedekkel terheli, s azért uralmuk ellen a nép haragja többféleképpen nyilatkozik meg.

Így énekelnek a hatalmasok ellen Jeruzsálem uccáin:

„Mily szerencsétlenség a Boétok családja! Átkozottak legyenek lándzsáik.”

„Mily vész a Kantaros családja! Átkozottak legyenek rágalmazó tollaik.”

„Mily átok a Hannanok családja! Átkozott legyen viperasziszegésük.”

„Mily csapás a Fabi-család, átkozott legyen súlyos karjuk.”

A nép nyomorát az adók és a tizedek kíméletlen behajtása még csak fokozza; hajdúik a nép csüreire és pajtáira törnek s onnan ragadják el a kivetett adókat. A Hannanok az Olajfák hegyén galambtenyésztő helyet és árucsarnokot létesítenek, s oly egyedáruságot gyakorolnak e téren, hogy a szertartásoknál szükséges galamb hihetetlenül magas árra szökik.

Ez az osztály, mely jóllakva, biztonságban érzi magát, mely nem kíván ideálokért harcolni, melyet nem lekesít semmi magasztos tan, sem a Messiásnak eljövetele, ez az osztály adja legtöbb tagját az anyagias szadduceusok rendjének. A túlvilági dolgokkal ezek nem törődnek, anyagelvűek, kételkedők, nem hiszik a test feltámadását és az örökeletet, a rómaiakkal nem akarnak kikötni, csak jó hivatalokat kívánnak és sok pénzt akarnak keresni.

Velük szemben áll azoknak a társadalma, akik rajonganak a törvényért és a törvény tanítását szigorúan követik. Ezek a Hasszidim, azaz a jámborok, akik még Nagy Sándor hódítása idején keletkeztek, midőn szembe kellett szállni a zsidó szellemet átjáró görög szellemmel. Ezek mintegy a nép mózesi lelkiismeretét képezik. Várják a királyt, aki teljes fényben állítja vissza a zsidóság uralmát, s elűzi a pogányokat. Legnevezetesebb az összesek közül a farizeusok (Peresim = elkülönzöttek) felekezete, akik a tudomány előkelőiből verődtek össze, míg a szadduceusok a gazdagok osztályából származtak.

A farizeusok a Kr. e. századokban keletkeztek, amikor a törvénynek és a zsidó erkölcsöknek védői és megőrzői voltak, de most Krisztus korában egészen belebonyolódtak szőrszálhasogató tanaikba és különleges szertartásaiiba. A lélek igazi érdekeivel már alig törődnek, de nagyon szem előtt tartják a törvényszabta tisztaságot. A szadduceusok szerint oly aggodalmaskodók a tisztogatásban, annyira félnek a megfertőzetéstől, hogy még talán a nap tányérját is képesek volnának fényesebbre kicsiszolni. Ok azok, akik érdemet keresnek a mosakodásokban, akik meggörnyedt háttal járnak a böjt idején, szomorú, meg nem mosott arccal akarják kifejezni a lélek gyászát, végletes imádságokban vélik elnyerni a lélek üdvét és tisztaságát. Ájtatosságuk csak álarc és képmutatás, mely belülről súlyos bűnöket takar. Ez a felekezet mindig kész aprólékos vitákra, melyeknek erdejétől nem látja a lényeget, s melyeknek felhőjétől nem tűnik elébe a mennyboltnak kékje.

A szertartások felett vitatkoznak tudósai és vetélkedő iskoláik. Nagyfontosságú kérdésekkel válnak, vájon az engesztelő ünnep napján a tömjént a Szentek szentje előtt kell-e elégetni, vagy pedig a Szentek szentjében. A húsvéti bárány elkészítése megséríti-e a

szombatot? A tizedet csak a gabonától, bortól és olajtól kell-e szedni, vagy talán az ánízstól, köménytől és fodormentától is? Érvényes-e az égre, földre, Jeruzsálemre vagy a lélekre tett eskü, vagy ha csak Istenre hivatkozunk. Szabad-e a templomra, a templom aranyára, az oltárra, vagy az oltáraldozatra esküdni? Szabad-e a szombati napon tojt tojást megenni? Hillel erre nemmel felel, de Samai nem oly szigorú. Ez utóbbi megengedi szombati napon a gyermeket tanítását és a betegápolást, de már a hajóraszállás, vagy egy város ostroma a szombatot megelőző három napon tilos.

Maga a nép nem sokat törődik ezekkel a tanokkal, hagyja őket vitatkozni, s inkább vár ez a nép valakit, aki igazán meg-tanítja őt Istenkel beszélni. Érdekes osztály az anyagias és vallással nem sokat törődő adószedők vagy publikánusok, a császári kincstár alkalmazottjai, akik megvizsgálják az árukat, kibérelnek a vámokat, beszedik a híd- és útvámokat. Ezek, mint a bűnösök legutolsói, mindenfelé nagy megvetésben és gyűlöletben állottak. Termékei voltak ők ennek a kusza világnak és lelketlen rendszernek, amely az Istenhez való igazi emelkedésről semmit sem tudott.

Különös csodálatunkat érdemli meg e zilált korszakban azon kevés jámbornak társasága, akik igazán Istennek tetsző életet folytattak, de akik különleges életmódjukkal a társadalomra mégsem hatottak, mert attól magukat egészen elkülönítették. Ezek voltak a therapeuták, vagy eszesusok társasága. A Holttenger nyugati partján éltek valóságos szerzesi életet; mindenük közös volt, napirendjük munka, imádság és étkezés közt oszlott meg. Nem törödtek a bűnös világgal, életüket egészen az Istenségnak szentelték s imádságos lélekkel emelkedtek fel az Ürhöz életük minden órájában. E jámborok azonban éppen a világtól való elzárkozottságuk és különleges szigorú életmódjuk miatt a néptömegre nem lehettek hatással. Ezek már Kr. e. egy századdal tüntek fel, s egészen Jeruzsálem pusztulásáig folytatták istenes életüket.

Az uralkodó Heródesnek párthíveiből tevődött össze a herodiánusoknak inkább politikai gyülekezete, ők meghódolnak az idegen uralkodónak, akit pedig, mint idumeust, az igazi zsidó gyűlöl és megvett, mert hiszen a császárnak istenségére esküdött fel. A herodiánusok ezekkel ellentében azt vallják, hogy a hatalmasokkal együtt kell haladni, s a római uralomnak szolgálni kell, mert ellene sikerrel úgy sem léphetnek fel.

A pártokra való oszlás mellett a zsidó állam kebelében, egy másnemű megkülönböztetésére is akadunk. Az igazi vallásos zsidóság, azaz Júdea népe, megvetéssel nézett még a galileaiakra és a szamaritánusokra. Galilea a buzgó zsidó előtt gyanús volt, mivel

sokféle nemzet betelepedése folytán az igazi tiszta zsidóság verés eszmekeveredésén ment át; azért nevezték Galileát a nemzetek Galileájának (Galilaea gentium). De leggyűlöletesebb volt a szamaritánusok felekezete. A szamaritánusok eredetileg zsidók voltak. Midőn Roboám király, kinek uralkodása előtt a zsidók egy országot képeztek, Sichembe jött, hogy magát Izrael királyává megválasztassa, az ott összegyűlt zsidók csak oly feltétellel akarták őt királyá választani, ha a Salamon által reájuk rótt terheken enyhít. Mivel Roboám nem engedett, a zsidóság két részre szakadt. Salmanassar, az asszírok hatalmas királya, Izrael országát feldúlván, sok zsidót fogásba vetett, s ezek helyébe sok idegen és pogány, mint dineusok, afarsakakeusok, atarfaleusok, afarseusok, erkuaeusok, babiloniak, suszanekeusok, dieviák, elamiták és mások költözöködtek be, akiket Asefanar Szamariába hozott. Ezek a jövevények Jehova tiszteletét *i* összekeverték saját bálványimádásukkal, s egy különös kultuszt alakítottak ki. A babiloni fogáságból Zorobabel vezérlete alatt hazatért zsidók e fajvegyüléket nem ismerték el magukkal egyenrangúnak, nem is engedték meg, hogy a jeruzálemi templom építésénél közreműködjenek, aminek következetében Szamaria lakosai a Sichem fölött levő Garizim hegyen külön templomot építettek. Ez időtől kezdve a zsidók és a szamaritánusok között engesztelhetetlen gyűlölet állott fenn; jámbor zsidó nem is utazott keresztül az ő országrészükön, s inkább átkelt a Jordánon és azon ismét visszatért Galilea felé, semhogy a gyűlölt tartományon keresztül kelljen vonulnia. Itt volt tehát egy nép, amelyet gyűlölet és megvetés vett körül. De a szamaritánusok nem kevésbé gyűlölték a zsidókat, s e gyűlöletüket mind a mai napig megőrizték.

Miután tehát megszemléltük a zsidó társadalom meglehetős széttagoltságát, tekintsük meg tüzetesebben politikai berendezettségüket is.

A zsidók szolgaságuknak ez idején függetlenségüknek némi látszatát megőrizték, s e szabadságukra féltékenyen vigyáztak. Természetesen nem volt ez egyéb, mint kicsinyes hiúság, mert hiszen a római birodalom annyira vasmarkában tartotta őket, hogy az egész függetlenségi játék szinte nevetségesnek látszik előttünk. Mikor Heródes az újonnan épült templomra római aranyasokat tétetett, ezt a buzgó zsidók letépték onnan; mikor Pilátus seregének zászlóit római istenképekkel díszítette, valóságos lázadás tört ki.

Ha mégis beszélhetünk valamely tekintélyes törvényhozó testületről, mely legalább vallási ügyekben némi tekintélytel bírt, ez a szanhedrin volt. A Hasmoneusok alatt meglehetős befolyásra tett

szert. Mikor a rómaiak Júdeát elfoglalták, meghagyzták ugyan e gyülekezetet, de hatalmát korlátozták. A szanhedrinben a főpap elnököt, alelnöke „Ab-Bet-Din” (bíróság atya). A testületbe a főpapságra igényt tartó családok tagjait választották be. A gazdag és régi, előkelő nemzetiségből származó kiválóbb férfiakat a nép véneinek, a tudósokat, a tóra másolóit és tanítóit írástudóknak, a törvény magyarázóit és az iskolák fejeit rabbiknak, azaz tanítóknak nevezték.

Ezek voltak tehát azok a szervek, amelyek a zsidóságra, legfőkép vallási értelemben, erős hatást gyakorolhattak. Hatalmuk minden esetre az uralkodó rómaiak bölcs elnészére folytán némileg nagyobb volt, mint ahogy általában az egyházi férfiaké szokott lenni. A szanhedrin jogköre nagyon kiterjedt és különféle volt. Ami a zsidó élethez tartozott, minden tekintetben e gyülekezetnek volt alárendelve. A hit, a jog és a szertartás kérdéseiben dönt, meghatározza a naptárt, peres ügyekben bíráskodik, a faj tisztasága felett őrködik. A hagyományok és a törvény mind az ő itélőszéke elé tartozik, maga elé idézi a káromkodókat, a hamis prófétákat és el is ítéli őket halálra vagy megkövezésre, amely esetben Krisztus halála előtti időben már a római helytartó beleegyezésére volt szüksége.

Jézus idejében ez a testület már nem volt olyan tekintélyes és olyan tiszta szellemű, mint azelőtt. Megérthető ez abból is, hogy a főpap maga is a világi hatóságtól függött s a királynak és a rómaiaknak kedvében kellett járnia. A nép vallásos érzésének és túlzó hajlamanak kifejezői nem is annyira a szadduceus érzelmű szanhedrin-tagok voltak, mint inkább a farizeusok és az ú. n. zeloták, a buzgólkodók, akik fanatikus hévvel törekedtek leküzdeni minden, ami a zsidóság szent érzelmeit megsérthetné.

A zsidóságnak Jézus idejében volt elég oka a panaszra. Archelaus erőszakoskodása és kegyetlensége, a végleges szolgaság elismerése gyanánt fizetett évi adó, a római helytartó kormányzása, elég csapás volt a zsidó nemzeti önérzetre. minden zsidó, aki buzgólkodott a törvényért, sértve érezte magát legszentebb érzelmeiben. Most már nem kísértett a bálványozás métye, vallási tekintetben, minden széthúzás ellenére, sokkal jobban összetartottak a zsidók, mint a királyok alatt.

Róma maga is ismerte a zsidóságnak ezt a hangulatát, s lehetőleg kimélni igyekezett a zsidóság vallásosán nemzeti érzületét, mint ahogy Tiberius mondotta: „A jó pásztor megnyírja nyáját, de nem nyúzza meg”.

Maguk a helytartók sem akarták ezt az érzületet megsérteni, de néha mégis előfordultak olyan esetek, amikor a zsidóság méltán

érezte a római alávetettség igáját. Coponius volt az első helytartó; Valérius Gratus helytartó után Kr. u. 26 körül a császár Pilátust küldötte negyedik helytartóul Júdeába. Pilátus, mint új ember és tapasztalatlan, úgy látszik nem ismerte még a zsidók érzékenységét, s azért azt hitte, hogy a római hatalommal majd megmutatja nekik, hogyan kell igazi alattvalókként viselkedniök. Midón kormányát átvette, katonaságának megparancsolta, hogy éjjel jelvényeikkel együtt, melyeken istenképek voltak, a városba vonuljanak. Mikor a zsidóság ennek hírét vette, könyörgött Pilátusnak, hogy ne gyalázza meg istenképeivel a szent várost. Öt napon át könyörögtek a zsidók a helytartó előtt, mire ő az elégedetleneket a színkörbe hivatta, s ott fegyveres katonákkal támadtatott rájuk. A zsidók inkább meghaltak volna, semhogy a szent város meggyalázását megérjék, s bátran tartották oda nyakukat a kardok elé. Pilátus ekkora áldozatkészségtől megrettent s most már kész volt, hogy a pogány jelvényeket eltávolítsa Jeruzsálemből. Mikor később engedékenységét megbánta, s erőszakoskodásait megújította, vad gyűlöletet keltett Róma uralma iránt. Most már úgy érezték a zsidók, hogy kell valakinek jönnie, aki ez átkozott uralomtól meg fogja szabadítani őket, s vártak egy harcias Messiást, egy mindenekfelett uralkodó királyt, aki isteni hatalommal töri szét a bilincseket, aki úgy fog megjelenni, mint a villám; a legyőzött népeket megítélni, s utána nagy boldogság kora következik. Voltak, akik két Messiást vártak, egyet, aki szenvéd és küzd, majd legyőzik őt, de a másik, a győzedelmes Messiás, diadala fényében fog tündökleni.

Ilyenek voltak a közállapotok, midőn az Úr Jézus megjelent. Valóban úgy jelent meg, mint a villám, teljes fényben tündököl egész lénye és szellemének ereje. A nép rögtön felismerte, hogy soha nem hallott tanokat, minden felülmúló eszméket hirdet, melyeket meghallgatni érdemes, amelyek az egész embert és annak minden vonatkozását Istennel és a természettel annyira átjárják, <sup>no</sup>gy így ember, ily magasztosán és létet átalakítóan, sohasem szólott. Eleinte Galileában, később Júdeában is, városról-városra jár, majd a zsinagógákban, majd a magánházakban, vagy a szabad ég alatt, soha nem hallott ékesszólással, megindító elbeszélésekkel fűszerezve hirdeti égből hozott tanítását. mindenekelőtt Isten lényegéről és természetéről kijelenti, hogy Isten egységes tiszta szellem, akit lélekben és igazságban kell imádni; Isten végtelenül szent és igazságos, de egyszersmind jó és irgalmas, mindenek teremtője és kegyes atyja; mindenre gondot visel, ruházza a rét liliomait, gondja van egy nyomorult kis verébre is, s tudta nélkül még egy hajszálunk sem eshetik ki. Nem rettenetes és bosszúálló Isten,

hanem megbocsátó Atya, akinek angyalai sokkal jobban örülnek egy megtérő bűnösön, mint kilencvenkilenc igazon. Ez Krisztus szelleme, aki nem veti el a bűnösöket, hanem felemeli őket a földről, s az asszonyt, aki bűnös vala a városban, az asszonyt, akit a házasság-törés miatt a tömeg kész megkövezni, megbocsátó kegyelmébe fogadja. Egyaránt kedvesek előtte a felnőttek és a gyermekek, a tudósok és a tudatlanok, csak a megrögzött konokságot és az öntelt kevélyiséget ostorozza, amelyre díszpéldányokat találhatott a gőgös farizeusok között. Ezek a „viperák fajzatai”, a nép félrevezetői, a külsőségeken botránkozó nyomorult lelkek, akik a magasabb gondolatokat nem tudják megérteni; akik Isten igazi imádására és szerezetére aprólékos elfoglaltságaik és nyomorult tisztasági fantazmáik miatt nem tudtak felemelkedni. Krisztus látja, mennyire távoltartják a népet a bensőséges, igazi istenszeretettől és ezért nem szűnik meg őket ostorozni. Ez ósdi és begyepesedett fejű társaság természetesen nem képes elviselni az új gondolatokat s azoknak hirdetőjét halálra keresi. Még inkább feltüzeli a hivatalos körök gyűlöletét az a nyilatkozat, amelyet Krisztus magáról és isteni küldetéséről jelent ki. Ő Isten fia, ki létezett, mielőtt Ábrahám lett volna, aki azért jött a világra, hogy azt üdvözítse, aki út, igazság, élet, s a világ világossága, akit ha követünk, nem járunk sötétségben. Ezek a kijelentések teljesen elegendők voltak arra, hogy a törvény betűi szerint gondolkodó fejek mellőzzék és meg ne értsék magasztos tanait. Pedig erkölcsstana oly tiszta, elvei oly magasztosak, milyeneket emberi ész soha ki nem gondolt, milyeneket ajk eddig nem hirdetett. Az emberek egyenlőségéről Isten előtt, a lélek fiainak igazi szabadságáról, a szeretet minden átjáró törvényéről senki sem beszélt még ily meggyőzően és magasztosán. „Szeresd a te Uradat és Istenedet teljes szívedből, szeresd felebarátodat, mint tenmagadat” — ez a legfőbb törvény, ez a szeretet parancsa, amely minden más törvényt felülműl és minden magában foglal. Előtte nincs kivétel e szeretet alól, a szamaritánus épúgy felebarátunk, mint a legjámborabb zsidó, s a szeretetre mindenki, még a legnagyobb bűnös is, számot tarthat. Azt akarja, hogy a szív egészen nemes, nagylelkű és megbocsátó legyen. Tanítása úgyszólván minden életviszonyokra kiterjed. Megreformálja a házasság intézményét, s azt tiszta szentségi egyesülés méltóságára emeli; megtanít szeretni a bűnösöket, gyámolítani a betegeket és ügyefogyottakat, látogatni a börtönben sinylödőket, szívályosan fogadni a hajléktalanokat, táplálni az éhezőket, felruházni a mezíteleneket. Lelki és testi nyomor enyhül jóságos keze nyomán, a poklosok tisztnak, a süketek hallanak, a bénák járnak, a vakok látnak, a holtak megelevenednek.

Sohasem hirdettek tisztább, egyetemesebb tant, sohasem ismerte meg mélyebben az ember önmagát és célját. A lélek mélysége még sohasem nyílt meg ennyire, mint éppen akkor, midőn Krisztus csodálatos igéit hirdette az emberiségnek. A jövendő századok minden



nemes törekvése, a mai kultúra számtalan vívmánya keletkezett akkor Palesztina földjén, az isteni mester ajkán.

Amilyen hatalmasan beszélt, olyanok voltak a cselekedetei is. Maga a nép mondotta: nem olyan, mint az írástudók és fari-zeusok, akik csak beszélnek, hanem hatalma is van, hogy szavainak megadja az igazság sziklaalapját. Csodálatos cselekedeteit nem titokban, hanem a köztereken, megszámlálhatatlan tömeg szeme láttára, sőt halálos ellenségei jelenlétében is művelte. Ez isteni tettek oly ismeretessékké lettek az egész világban, hogy az apostolok egy későbbi tanítványa, Quadratus, Hadriánhoz intézett védő-iratában így beszélhet:

„Krisztus-csodákat még tegnap is lehet látni. A betegek, akiket meggyógyított, a halottak, akiket visszaadott az életnek, nemcsak látszólag voltak gyógyultak és elevenek, hanem így is maradtak, nemcsak míg a Megváltó a földön járt, hanem azontúl is, mikor már elhagyta a világot, hogy néhányan napjainkig éltek.”

Miután ily csodáltos dolgokat hajtott végre, szinte magától értetődő, hogy számosan sereglettek köréje. A hívők közül tizenkettőt választott ki, akiket apostoloknak nevezett; ezek állandóan körülötte maradtak, hogy tanítását behatóbban szívükbe fogadják, s fül- és szemtanúi legyenek csodálatos tetteinek.

Minthogy Jézus azt akarta, hogy tanítása az emberiség közt fennmaradjon, azért nemcsak ideiglenesen akart az emberek közt működni, hanem társulatot is alakított, amelyet egyháznak nevezett; ennek feladata volt, hogy eszméit az egész világon elterjessze.

Hogy társaságában meglegyen a szilárd egység és a központi vezetés, Simont, Jónás fiát az egyház sziklaalapjául választotta ki, s azért nevét Kephasra, azaz Péterre változtatta. Neki adja továbbá a legfőbb hatalmat, midőn jelképesen átadja neki a mennyek országának kulcsait, s hatalmat ad neki arra, hogy oldozzon és megkössön a cselekedeteinek époly érvénye lesz az égben, mint a földön.

Eközben a papok és írástudók féltékenysége mindinkább felkelt ellene, különösen mivel rún hibáikat kíméletlenül ostorozta, s a

nép előtt szent életével és hatalmas cselekedeteivel nagy lelki hatalomra tett szert. Nem szüntek meg ellené haragra tüzelni a tudatlan tömeget, s mivel úgy látszott, hogy folyton erősbödő befolyását semmi álnoksággal meg nem törhetik, elhatározták, hogy megölik őt. Jézus előtt ez nem volt titok, sőt tanítványainak előre is megjövendölte szenvedését és halálát. Ellenségei elől nem tért ki; nem bújt el akkor sem, amikor a nép üdvírivalgással, mint Dávid fiát ünnepelte, bár tudhatta, hogy ilyen hatalmas tömegmegmozdulás csak siettetheti elítéltetését és halálát. Csakhamar elközeleg dicsőséges végének napja, mikor is a kovásztalanok első napján tanítványaival együtt megeszi az utolsó vacsorát, a húsvéti bárányt. Semmi jele sincs benne a töprengésnek és a gyáva menekülésnek. Bár tudja és érzi, hogy itt az utolsó órája, mégis a legnagyobb nyugalommal szól tanítványaihoz; alázatosságra, szeretetre tanítja őket, s maga is példát adva nekik, megmossa tanítványainak lábat. Örök emléket is hagy nekik és az emberiségnek, midőn szerzi az élet kenyérét, az oltáriszentséget és a lelki halhatatlanság italát, a bor színe alatt jelenlévő vérét, mely épúgy, mint az ő szent teste, az emberiség javáért „adatik”.

A tanítványok kisded csoportjában csodálatosképpen áruló akad, aki a főpap és tanács harminc ezüst pénzével megvesztegetve, kész átadni nekik isteni Mesterét. Júdás az emberi hálatlanság, könnyelműség és hütlenség örök példaképe marad.

A Gecsemáné kertben imádkozik utolsó éjszakáján, midőn megjelenik az áruló és a szeretet jelével, a csókkal mutat jel a felfegyverzett csőcseléknek, hogy kire tegyék rá a kezüket. Az emberek közül a legártatlanabbat kötélén vonszolják előbb Annás, majd Kaifás főpapok elé. Az ítélet nem lehet kétséges, de Krisztus nem is tesz semmi olyan kijelentést, amellyel tanítását visszavonna vagy méltatlan bíráinak bocsánatáért esdekelne. Nyíltan kifejezi, hogy ő nem közönséges ember, hanem az „áldott Istennek fia”, akit bírái meg fognak látni nagy hatalommal eljönni az ég felhőiben. E kijelentésére egyértelműleg halálra ítélik őt. Kétségtelen, hogy ez ítéletet mindenjárt végre is hajtották volna, ha a rómaiak el nem vették volna tőlük, nem sokkal ezelőtt, a halálos ítélet végrehajtásának jogát. Ezért reggel, miután gonoszul megkínozták, az éppen Jeruzsálemben tartózkodó Pontius Pilátus helytartó elé hurcolták, s ott az istenkáromlás helyett, most már nagyrészt politikai bűnökkel vádolják. Mint felforgatót, mint álmessiást, mint a császár elleniségett állítják oda, mert tapasztalatból tudták, hogy a rómaiaknak már előbb is sok bajuk volt, hasonló rajongó pártvezérekkel. Így akarták megfélemlíteni a jellemében nem valami erős helytartót,

akinek minden gondolata, minden igazságkeresés előtt, az volt, hogy a császár jóindulatát el ne veszítse. Ha ilyen úgynevezett rajongót, szívére hallgatva, büntetlenül elbocsátott, — így gondolkozhatott Pilátus — Rómában méltán zokon vehetnék, hogy egy ember miatt a vezető köröket nyugtalanságban és háborgásban hagyja meg. Pilátus tehát, miután egy ideig habozott, mert a rendkívüli jelenség őt is meghatotta, mégis a zsidók kezeibe adta Krisztust, s ilymódon a Kálvária hegyére vitték őt, vállán a nehéz kereszttel, s ott a dél órájában szögekkel keresztre feszítették két gonosznevő között. A nép, amely változékony hajlamait követve, egészen a főpapok szavára hajlik, s előbb még nem átallott egy gonosznevőt elébe helyezni, legborzasztóbb kínjaiban is gúnyolja és káromolja. Krisztus talán soha sem volt még oly nagy, amidőn a kereszten átszegezve is ez örök szavakat mondja káromlóiért: „Atyám, bocsásd meg nekik, mert nem tudják mit cselekszenek!”

Haláltusája három óráig tart, melynek végén mennyei atyja kezébe ajánlja lelkét, majd lehajtja fejét, s kiadja lelkét. Hogy halála egészen bizonyos legyen, egy katona, a hagyomány szerint Longinus, lándzsával átszúrja oldalát, amelyből víz és vér jön ki.

Estefelé Arimatheai József, egy előkelő férfiú, titokban Jézus követője, bátran bement Pilátushoz és elérte holttestét. Nikodemus-sal együtt levette tehát a testet a keresztről és egy újonnan vágott sziklasírba rejtette; egy sírba, melynek szentsége és fölsége évezredre megszentelte ezt a helyet, s a kereszteny világ tiszteletének központjává tette.

A főpapok és írástudók visszaemlékezve arra, hogy Krisztus feltámadásáról beszélt, örököt állítottak a sírhoz, s azt le is pecsételték, de a diadalmat Élet áttörte a sziklafalat, s harmadnapon dicsőségesen feltámadott. Megjelenik tanítványai előtt, szól előttük jövendő országáról, s megtanítja őket arra, amit akkor kell majd tenniök, mikor ő már nem lesz közöttük. Negyven napig jár köztük, megjelenik sok hívének, sőt egész népseregnek is, majd dicsőségesen visszamegy mennyei atyához, oda, honnan harminchárom ével ezelőtt a világra eljött mint síró kisded. Megpróbálva a szenvedések tüzében, s a kereszt gyalázatán át örök életre jutva ül a mennyei Atya jobbja felől. Krisztus alakja eltűnik tehát a földről, de soha még földön járó lény nem vésődött annyira az emberek elméjébe és szívébe, mint ő. Életének műve él, anélkül, hogy betűt is leírt volna tanításából, megható egyénisége és szelíd lénye mindenjáunk előtt oly elevenen jelenik meg, pedig sem képe, sem szobra nem maradt utána.

Krisztus külső megjelenésének, arculatának és alakjának kér-

dése sokat foglalkoztatta a hívőket és a hitetleneket egyaránt. De véglegesen kimondhatjuk, hogy mindenek a képek, melyek róla mint „igaziak” fennmaradtak, nem tarthatnak számot eredetiségre. Legnevezetesebb az Abgar-féle képmás, amely Abgar edessai fejedelem udvarában készült volna, akit Krisztus meglátogatott; e kép a későbbi idők jámbor alkotása. Szent Jeromos említ egy szobrot, amelyet Caesariában látott, s állítólag Krisztusnak az a képmása volt, melyet a meggyógyított evangéliumi asszony készítetett. Azonban a tudomány nem tartja valószínűnek Szent Jeromosnak e híradását, s hihetőleg valamely más, pogány művészektől származó képmásról lehetett szó. Veronika kendőjén látható Krisztus-arcot a tudományos kritika szintén nem tartja hitelesnek, bár ez emléket kegyelettel megbecsüli. Lentulus egykori levele a római tanácschoz, melyben Krisztus külsőjét vonzóan írja le, szintén nem hiteles, s legutóbbi átdolgozásában a 12. század óta ismeretes.

Krisztus egyébként nemcsak az evangéliumokban szerepel, hanem a legjelesebb zsidó és pogány írók is megemlílik személyét. Flavius Josephus így ír Krisztusról: „Ugyanezen időben élt Jézus, egy bölcs ember, ha mégis embernek szabad volt mondani. Mert csodás dolgokat művelt és tanítójuk volt azoknak, kik az igazságot örömet hallgatják; és sok követője volt, mind a zsidók, mind a pogányok közül. A Krisztus volt ő, kit midőn nemzetünk fejedelmeinek bevádolására Pilátus kereszthalára ítélt, azok, kik kezdetben szerették, később sem szűntek meg tisztni. Harmadnap élve megjelent nekik, amint az isteni próféták ezt és sok más egyebet megjövendöltek róla; és ettől kezdve a keresztények nemzetisége, mely tőle nyerte nevét, mai napig fennáll.”

Nevezetes bizonyos Marának fiához, Serapionhoz Kr. u. 73 körül írt szír nyelvű levele, melyet az angol Cureton tett először közzé. E levélben Mara, egy a görög bölcselkedésben kitűnőn jártas, de benne megnyugvást nem találó férfiú, száműzetéséből vigasztalja és oktatja fiát, miközben Krisztust Sokrates és Pythagoras mellé állítja és őt mint bölcs királyt magasztalja, kit ugyan ellenségei kivégeztek, de ha megöletett is, az általa adott új törvényben folyást él és örökké élni fog.

Tacitus évkönyveiben szintén találunk hiteles értesést Jézusról. Midőn Nero elpusztította Rómát, a keresztényekre fogta a gyujtogatást, s ez esemény leírásánál Tacitus ekképpen nyilatkozik: „Nero tehát, hogy a rémhírnéki elejét vegye (mivel a nép őt vádolta a gyújtogatással, s ezért lázongani kezdett), bűnbakokat keresett és talált is ilyeneket, akiket azután legválogatottabb kínzásokkal

végeztetett ki; ezek voltak azok, akiket a nép általában keresztenyeknek nevezett, s őket gonosz tetteik miatt különösen gyűlölt. Ennek a névnek szerzője Krisztus, aki Tiberius uralkodása alatt Pontius Pilátus helytartó által elítélve halálbüntetést szenvedett.”

Suetonius hírt ad arról, hogy Claudius császár kiűzte a zsidókat, akik Chrestos bujtogatására folyton lázongtak. Az író valami keveset hallott Krisztusról és a keresztenyekről, akiket sokan még zsidóknak tartottak; midőn Claudius őket a városból kitiltotta, új és a római erkölcsökkel feltünően ellentében álló viselkedésük és tanaik miatt, ezt a tényt úgy fogja fel az író, mintha valami lázadó népségtől szabadult volna meg a főváros.

A jeruzsálemi talmud, mely 150 körül keletkezett, megengedi, hogy Jézus csodákat művelt, holtakat feltámasztott, vakoknak visszaadta látását, hanem mindezt Isten nevének bűbájos, kuruzsló módon való kiejtésével tudta elérni.

Krisztus mennybemenetele után az apostolok nagy buzgósággal láttak hozzá tanainak terjesztéséhez. Miután pünkösdi napján a Szentlélek megerősítette őket, félelem nélkül hirdetik az igét; csakhamar megalakul az első hitközség, melynek tagjai „egyek voltak az imádságban és a kenyérszegés közösségeben”.

Az apostolok merész föllépése heves üldözést vált ki. A főtanács megdorgálja, majd testi fenyítésre ítéli őket, de ők „inkább engedelmeskednek az Istennek, mint az embereknek”. A nagytekintélyű Gamaliel csillapítja őket bölcs mondásával: „Ha e dolog emberektől van, el fog bomlani; ha pedig Istantől van, nem ronthatjátok el azt.” (Ap. csel. 5., 38—39.)

Csakhamar vértanuja is lesz az első gyülekezetnek; István, a szerpap, „malasztal és erővel teljes férfiú, akit lángoló ige hirdetése miatt ellenségei megköveznek”. (Kr. u. 36 vagy 37-ben.)

A heves üldözés csak előnyére vált az új tanításnak; egész Júdeát és Szamariát bejárják az apostolok, sőt nemely ige hirdető egészen Ciprusig és Antiochiáig is eljutott. Ezalatt mindenki által előtérbe jut az a kérdés, vájjon a pogányokat is fel lehet-e venni az egyházba? Szent Péter kinyilatkoztatásból tudja meg, hogy most már nincs különbség zsidó és pogány között, s a pogány Cornelius százados személyében felveszi az egyház kebelébe az első pogányt.

Kiváló segítőtársat találnak az apostolok a farizeusi iskola jeles növendékében, Saulban, akit később Pálnak neveztek el, s ki a keresztenyek heves üldözőjéből lett Krisztus apostolává és a nemzetek lángszavú téritőjévé.

A jeruzsálemi egyház ezidőben súlyos szorongattatásnak volt kitéve. Heródes Agrippa, hogy a nép kegyét megnyerje, üldözni

kezdte a keresztyéket. Ez üldözésben idősebb szent Jakab apostol, szent János testvére, vértanúhalált szenvedett. A fejedelem egyúttal fogsgába vette Pétert is, hogy a húsvéti ünnepek után kivegeztesse, de az apostolok fejedelmét az Úr angyala csodálatosan



kiszabadítja a börtönből. Péter kiszabadulása után eltávozott Palesztinából, s utána Jakab apostol maradt vissza Jeruzsálem püspökéül. Vessünk most már egy pillantást azokra az állapotokra, amelyek ekkor a Szentföldön voltak. Pilátus Krisztus u. 36-ig volt helytartója az országnak, mikoris Vitellius szíriai helytartó, egy derék és szelíd ember, a zsidók panaszára Pilátust állásától megfosztotta. Krisztus elítélőjét később a galliai Viennébe száműzték, s a hagyomány szerint, miként az áruló Júdás, ő is saját kezével vett véget életének.

Most már Júdea I. Heródes Agrippa uralma alatt ismét egyesült Szamariával (41-től 44-ig). Mariamne unokája, a Heródes parancsára kivégeztetett Aristobulos fia, Rómában nevelkedett, ahol Tiberius fiainak és unokaöccseinek játszótársa volt. A császári udvar kegye, mivelhogy még Tiberius életében Caligulának tett hízelgő nyilatkozata miatt börtönbüntetést szenvedett, hálaképpen odaadta neki a zsidó tartományok egy részét. Megkapta Fülöp négy edes-fej edelem országát, Abilinet, s néhány tartományt a Jordán völgyében s 38-ban hajóra szállt, hogy Palesztinába menjen. Heródes Antipas szintén szeretett volna nagyobb területet és királyságot, s a gonosz Herodias buzdította is, hogy Rómában kérjen magának koronát; de kitüntetés helyett feleségével együtt száműzetésbe küldték őt; Spanyolországban fejezte be életét. Agrippa rágálma törte nyakát a „ravasz rókának”, aki besúgta Rómában, hogy a parthusokkal szövetségen áll, s nagy sereget készül összegyűjteni. A hálás rómaiak most Heródes Antipas negyedes fejedelemségét is Agrippának adták.

Petronius, Szíria helytartója parancsot kapott a császártól, hogy állítsa fel szobrát a jeruzsálemi templomban. minden más nemzet örömmel teljesítette a hasonló parancsokat, de a zsidók kétségbe voltak esve; térdénálva könyörögtek Petroniusnak, hogy vonja vissza parancsát, mert különben rettenetes harcot idéz elő. Agrippa Rómába sietett, de Caligula oly hevesen támadt rá, midőn kérését előadta, hogy a király elájult. Még a kegyetlen császárt is meghatotta régi hívének kétségeesése s utasította Petroniust, hogy a szobor felállítását mellőzze.

Agrippa Caligula meggyilkolása után oly ügyesen avatkozott be az új császárválasztásba, hogy barátja, Claudius lett a császár. Ez most hálából kinevezte őt Archelaus egész egykori területének királyává. Most tehát ismét együtt volt az az ország, amelyen egykor Dávid uralkodott. Agrippa a zsidókkal szemben igen kegyes volt, sokat építetett, megerősítette és megnagyobbította Jeruzsálem falait s elengedte a lakosságnak a házadót. Azt az aranyláncot, melyet barátja, Caligula ajándékozott neki, még pedig oly nagyságban, mint az a vasíánc volt, melyet börtönében viselt, a templomnak ajándékozta, s mint zsidó vett részt a vallási szertartásokban. A nép nem feledhette el, hogy Mariamne unokája volt, s így a Makkabeusoktól származott. Agrippa a zsidó nép bánatára rövid uralkodás után, már 44-ben meghalt. Fia, II. vagy ifj. Heródes Agrippa, Claudius jóakarata ellenére sem követte őt az uralkodásban. A rómaiak féltek a zsidók és a parthusok szövetségétől; Júdea királyságát ismét megszüntették, s Szamariával együtt Szíria prokonzulának uralma alá rendelték. II. Heródes Agrippa csak kicsinyke területet kapott északon, azonkívül felügyeleti joga volt a főpap választásánál, s kilátásba helyezték neki, hogy meg fogja kapni Chalkys királyságát.

A főpapoknak nem volt valami nagy tekintélyük, a népet nem tudták fékentartani, amely a buzgólkodók, azaz zeloták és hamis prófétáktól félrevezetve, számos felkelésben tombolta ki dühét a rómaiak ellen. Caspius Vadus prokurátor alatt (44-től 47-ig) Theudas és Tolomeius kelt fel, majd pedig a következő prokurátor Tiberius Alexander alatt galileai Júdás kezdett harcot a római uralom ellen; Ventidius Cumanus (47-től 52-ig) alatt Jeruzsálemben nagy lázadás tört ki, s ez alkalommal 20.000 ember veszette életét. A következő helytartó Félix (52-től 59-ig) kapzsisága által tette gyűlöltté a rómaiak uralmát. Utódai Portius Festus (60-tól 62-ig) és Albinus (64) alatt mindenki által romlott a helyzet; úgy látszott, hogy egy nagy nemzeti kitörés elkerülhetetlen. Titkos törvényszékek alakultak, melyeknek fürgé megbízottjai oly ügyességgel dolgoztak, hogy például Jonathan főpapot is megölték. Fölkelést fölkelés követett. „Csábítók voltak és csalók — írja Josephus Flavius —, kik isteni lelkesedés látszata alatt, újításokra és forradalmakra törekedtek, a népet rajongásra bírták és kicsalták magános helyekre, hol Isten felszabadításukra, csodát fog mutatni. Ha a tüzet elfojtották az egyik ponton, mint a láz a beteg testben, kitört más helyen”. A parthusokkal való háború, mely a rómaiakra nézve ezidőben nem volt éppen kedvező, a zsidókat arra buzdította, hogy velük összeköttetést tartsanak fenn. Így állott a helyzet, midőn a keményszívű,

igazságtalan és pénzéhes Gessius Florus (64) érkezett meg mint helytartó. Némelyek azt hiszik, hogy készakarva küldték ezt a véretből Palesztinába, hogy eljárása végleg kétségebesésbe kergesse a zsidó népet, s azután a gyűlölt fajt végleg kiürtsák.

Elérkeztünk tehát ahhoz az időhöz, midőn a zsidó népet gyötrelmei a kétségebesés és lázadás tüzébe kergették, s ezzel a római birodalom rettentő erejét magára zúdítva, fővárosával együtt borzalmas véget ért.

Ily viszonyok között fejlődött az egyház kicsinye palántája Palesztinában.. A nép, mely minden esetre győzedelmes Messiást akart, az alázatos Krisztust megvetette, s királyának és szabadító ának el nem fogadta. Az egyház helyzete nehéz és szenvédésekkel teljes volt a zsidó földön. Jeruzsálem püspöke, ifj. Jakab, Alpheus fia, Jézus unokatestvére, aki a városban nagy tekintélyben állott, vörternúhalált szenvédett. Halálát Flavius Josephus így jegyzi fel: „Jakabot, Jézus testvérét, Festus római helytartó halála után és utódja Albinus megerkezése előtt, Ananus főpap bujtogatására agyonköveztek.” Hegesippus szerint pedig: „előbb a templom tetejéről dobták le, s úgy köveztek meg; midőn még gyilkosaiért imádkozott, a hóhérok közül az egyik doronggal agyonütötte.”

A vallási rajongás és vakbuzgalom e napjaiban a keresztenység helyzete mind nehezebb lett, s csak egy erőszakos változás segítette a dolgok folyamán.

## V. Jeruzsálem pusztulása.

Jézus Krisztus megjövendölte, hogy a szent város el fog pusztulni: „Eljönnek a te ellenségeid és körülvesznek téged árkokkal és megsorongatnak tégedet és lerontanak úgy, hogy kő kövön benned nem marad.” (Luk. 19., 43—44.)

Mint láttuk, II. Heródes Agrippa elvesztette uralmát a zsidó tartományok fölött, s Júdea ismét császári provincia lett. A zsidók csak nehezen tűrték az újabb megaláztatást. Íme tehát utolsó maradványa is eltűnt a látszaturalomnak, s ezt a zsidóság történelmi érzéke, s a régi dicsőségre való emlékezése túlságosan nehéz tehernek tartotta. Mégis talán kényszerítő körülmények folytán nehezen bár, elviselte volna helyzetét, ha egy véletlen esemény ki nem pattantja a lázadás szikráját. Az általános felkelésre alkalmat szolgáltatott az a szidalom, melyet a caesariai zsidók zsinagógájuk előtt a görögök-től elszenvedtek. Gessius Florus helytartó nem a megsértett zsidóságnak adott igazat, sőt a sérelmet még azzal is tetézte, hogy a zsidóságot eddigi csekély jogaitól is megfosztotta. Midőn Jeruzsá-

lembe jött, a várossal úgy bánt, mint ellenséggel. Sokan a lakosok közül feldühödtek és a rómaiaknak ellenálltak. A sikátorokban harc tört ki, melyben 4000 zsidó vesztette életét.

Nehezen volna érthető ez a makacs ellenállás a világhódító római birodalommal szemben, ha a lelki indító okokat nem vennők tekintetbe. A Messiást váró zsidóság legfanatikusabb része, a zeloták különösen hatottak a nép lelkére. E valláspolitikai párt hihetetlen lelkesültséggel hirdette, hogy a cselekvés ideje elkövetkezett, Isten maga fog eljönni, hogy a gyűlölt igától megszabadítsa népét. Most tehát olyan harc volt kitörőben, amelyben a római birodalom mérhetetlen ereje állott szemben a parányi népnek anyagiakkal fel nem mérhető lelki erejével s elkeseredettségével szemben. minden forrongott már, minden a szíriai csapatok a lázadás elnyomására közeledtek. 30.000 római vonult fel Jeruzsálem ellen, de a lelkesült és rajongó tömeg a fegyelmezett és vitéz csapatokat szétverte, s maga a vezér, Sestius Gallus is majdnem áldozatul esett dühüknek. Ez időben a zsidók, mint gyalogharcosok kitűntek vitézségiükkel a római lovasokkal szemben. Miután e mozgolódások híre Rómába is elhatott, Nero a tapasztalt, idős Vespasianust küldte ki, hogy végleg rendet teremtsen. A zeloták valóban élet-halálharcot akartak, s támadtak is kiváló vezéreik, kik nagy ügyességgel és bártorsággal vezették a harcokat. Ilyenek voltak esseusi János, Simon Bar Joras, gisalai János és Eleázár.



Vespasianus nagy körültekintéssel és óvatossággal kezdte meg a harcot. Nem követte a merész Gessiust, hogy Jeruzsálemre törjön, hanem előbb a tartományokat akarta meghódítani, hogy a lázadás főfészke teljesen elszigetelődjék, s elerőtlenedve megadja magát.

A fővezér Ptolemaisból 70.000 embert vezetett az északi tartományok, így elsősorban Galilea ellen. mindenütt pusztulás és öldöklés járt a római sereg nyomában. Különösen nevezetes volt Jotapata ostroma, melyet a túlerő ellen védői 47 napig tartottak meg.

A támadás áprilisban indult meg, s már 67 nyarán egész Galilea a győző lábainál hevert. A levert zeloták egy része, nevezetesen gisalai János, csapatával Jeruzsálembe menekült. A rómaiak előretrőse sokakban a megbékülés gondolatát vetette fel. De erről a zeloták hallani sem akartak. Most tehát iszonyú harc keletkezett a mérsékeltek és a fanatikusok között. A templomban ostrom alá vett zeloták megmentésére 20.000 idumeai jött fel, kiszabadította

az ostromlottakat, s most iszonyú kegyetlenséggel dühöngött a győztes zeloták pártja a mérsekelték ellenében.

Már a 68. év is elérkezett, de Vespasianus még mindig gondolkozott azon, hogy a fővárost ostrom alá vegye-e. Ügy látszik, jobbnak vélte, ha a pártok először egymást gyöngítik meg. Ezalatt átvonultak Szamarián, átkeltek a Jordánon, megszállták Jerichót és Pereát. A lakosság a római seregek elől tömegesen a fővárosba menekült.

Idumeában, mely ekkor rendkívüli lelkesedéssel állt a zeloták mellé, Simon Bar Joras 40.000 főnyi sereget gyűjtött össze, s néhány várban ellenállásra készült fel a rómaiak ellen.

Láthatjuk tehát, hogy Vespasianusnak aránylag csekély sereggel nem volt könnyű dolga ez országban, mely valósággal felizgatott hangyaboly képét mutatta.

Még egy érdekes esemény játszódik le ez időben messzi kelet tartományaiban, mielőtt Jeruzsálem ostroma megkezdődnék, oly esemény, mely az egész római birodalomra rendkívüli hatással volt.

Nero, Gálba, Otho császárok szomorú vége után a júdeai légiók fővezérüket, Vespasianust császárrá kiáltják ki. Most tehát Vespasianust magas méltósága visszahívta keletről. A 70. év májusában Alexandriából Itáliába utazott s miután a közben uralkodó Vitellius is elbukott, a császári trónra lépett. Utódja Júdeában fia, Titus lett.

Míg az utolsó két esztendő alatt a császári trónért való villon-gások és küzdelmek tartottak, alig volt nevezetesebb harc Júdeában. De Titus, alig hogy atya eltávozott, a 70. év áprilisában Szamarián át Jeruzsálem ellen indult.

A város fekvésénél, s négyzetű alakjánál fogva igen alkalmas volt a védelemre, kiváltsképpen azért is, mert földalatti csatornák és ciszternák folytán vízben nem szemedett hiányt. Kezdetben úgy látszott, hogy az élelmiszerek is elegendők lesznek, de a városba minden több és több ember gyűlt össze. Tacitus 600.000 emberről, Flavius 1.000.000-ról, Eusebius 3.000.000 bennszorult zsidóról beszél. A római sereg 80.000 katonából állott.

A várba szorultak a zeloták főbbjeinek vezérlete alatt elhatározták, hogy életre-halálra fognak küzdeni. A jelszavuk ez volt: „Szabadság vagy halál”. Iszonyú elkeseredettséggel és vakmerősséggel rohantak ki a városból, úgy hogy egyszer Titus, ki a falakat szemlélte meg, csak lova gyorsaságának köszönhette megmenekülését. A rómaiak hadiművészete az ostromtechnikában igen kiváló volt. De a zsidók is kiállítottak vagy 340 hajtógépet kövek és lándzsák hajtására. A római hadigépek egy alkalommal teljesen elpusztultak

a zsidók egy kirohanása alkalmával, de azért a római energia nem tágított, s csakhamar a római légiók zsákmánya lett a Bethseda külváros. A rómaiak csakhamar az Antónia vár kapui előtt állottak. Nyilvánvaló volt, hogy a védők nem tarthatják sokáig magukat, azért a római hadvezér a hozzápártolt Josephus Flavius segítségével (aki később görög nyelven az egész zsidó háború történetét mint szemtanú írta meg) megadásra szólította fel a rajongókat. Bármily kegyes és szelíd szavakkal könyörgött is Titus, az ostromlottak csak a legdurvább szitkokkal feleltek felszólításaira.

Titus most már látta, hogy a végsőre kell magát elszánnia. Meg akarta akadályozni, hogy a város bármily módon is segítséget és élelmet kaphasson a környező tartományokból, evégből az egész várost sáncokkal és kerítéssel vette körül, hogy szórói-szóra beteljesedjenek Krisztusnak fentebb említett szavai. A város körül húzott, a külvárosok köveiből épített sánc 39 stadiumnyi azaz körülbelül 7 kilométer hosszúságú volt. Így tehát Jeruzsálem teljesen magára volt utalva. Képzelhető most már, hogy az összeszúfolt tömeg mily rettenetes módon szennedett. minden készletet felhasználnak, de még a legutálatosabb dolgokat, bőrt és hulladékot is megésznek; egy anya saját gyermekét süti meg, s midőn a hús szagára mások is odajönnek és el akarják ragadni a kívánatos eledelt, a szinte eszét vesztett anya megmutatja nekik gyermekének másik felét; erre az élelem után kutatók borzadva futnak el. Rövid idő alatt több mint 100.000 holttestet vetettek át a falakon. Ha valaki megkísérelte, hogy a sáncokon át elmeneküljön, legtöbbször a rómaiak kezébe került, akik a menekvőket irgalmatlanul keresztre feszítették. A keresztek egész erdeje állott már Jeruzsálem falai alatt. Valóban arra gondolunk, amit nem sokkal Krisztus halára ítéltetésénél kiáltott a nép: „Az ő vére rajtunk és fiainkon”.

Sokan még ekkor is vagyonuk megmentésére gondoltak, s aranydarabokat s drágaköveket nyelve le, iparkodtak menekülni a városból. De a rómaiak valahogy erre rájöttek és ezentúl minden menekülőnek felmetszették testét, hogy a drágaságokat megtalálják. A zeloták buzgalma azonban a legnagyobb nyomorúság közepette sem csüggéd; bizonyosra vették, hogy leszáll Jehova angyala és tüzes kardjával szétveri a pogányok seregeit. Az Istenben való rendíthetetlen bizalom jeléül, mint a legbékesebb napokban is, minden reggel felszállt az áldozat füstje. Mindinkább közeledett az iszonyú vég. Titus haditanácsot tartott a döntő roham előtt, hogy mi törtenék a templommal. E tanácskozásról Tacitusnál a következőket olvashatjuk: „Néhányan úgy vélekedtek, hogy e szentelt és leghíresebb templomot nem szabad lerombolni; ha épsegben hagyják,

ez a római mérsékletnek emléke lesz. Ha feldúlják, szégyenfolt marad a győztes emlékén. Mások ellenben, maga Titus is azon véleményen voltak, hogy előbb el kell pusztítani a templomot, s akkor alapjában kipusztul a zsidók és keresztények vallása. Mert ezen vallások, bár egymással szemben állnak, ugyanazon forrásból fakadtak; a keresztények a zsidóktól származnak és a gyökérrel elvész a törzs is.”

Josephus Flavius azt írja, hogy Titus a táborban tartózkodó Berenike kedvéért a templom megtartását óhajtotta. Az előbb említett hely, mely ezzel ellentétben van, Tacitusnak egy kevésbé ismert szövegtöredéke, melyet Sulpicius Severus galliai rétor irataiban Bernays fedezett fel. Mindenesetre Josephus Flavius híradása hitelesebbnek látszik.

A rómaiak egy éjjel meglepték az Antónia várlakot, s vele együtt az alsó várost teljesen hatalmukba kerítették. A védők a Sión és a templom hegyére szorultak vissza.

A szent helyek tehát a pusztulás közvetlen pillanatai előtt állottak. A régiek csodajelekről beszélnek, melyek az ősi szentélyek pusztulását megelőzték. Tacitusnál olvashatjuk: „Egyszerre megnyíltak a szentély ajtai, hangot lehetett hallani, erősebbet mint az emberi, hogy az istenek kivonulnak, egyszersmind hallható a kivonulók zaja.” Kevesen magyarázták ezt rosszra; a legtöbben meg voltak győződve arról, amit a papok kézirataiban olvashattak: „EZ időben fel fog virágzni kelet és Júdeából származott férfiak uralakodnak a világon.”

Immár a templom tövébe jutnak a római csapatok, s csakhamar el is foglalják. Egy katona azon helyiségebe, melyben az áldozatokhoz szükséges fát tartották, égő csóvát dobott, melytől a hatalmas építémeny rövid idő alatt teljesen elpusztult. Az égő templomból még hallatszik a haldoklók hörgése, a lépcsőkön vér folyik le, majd a tűztől megolvadt arany- és ezüsttárgyak, mint apró patakok csörgedeznek.

Hatezret megfogtott a füst, a papok közül sokan a lángokba rohantak. Titus a templom elé érkezik, kíváncsian meg akarja nézni a szentélyt, melybe senkinek sem volt szabad belépni a főpapon kívül, de a láng és a tust őt is visszatérésre kényszerítik. Most már csak Sión hegye és a rajta épült erősség adhatott menedéket a zeloták utolsó csapatának. Ez a csapat nem kért, de nem is fogadott el semmiféle kegyelmet. Egy próféta az éhségtől kimerült védőket még azzal tüzelte harcra, hogy a Messiás hamarosan lejön s a rómaiakat elűzi. De a Messiás csak nem akart megjelenni. Az éhség teljesen kimerítette a védőket, most már sem fizikai, sem lelki erejük nem volt. Szívesen el is menekültek volna, de az ostromgyűrűt nem

tudták áttörni. A támadó rómaiak már csak egy kétségelesett és szétzüllött nyájat találtak, amely iparkodott a bosszuló kard elől a csatornákba és a vízvezetékekbe rejtőzni. A 70. esztendő augusztus 10. napján kihalt minden élet az üszkös falak között; nem volt már sehol ellenállás, csak mindenütt a „pusztulás útálatossága” ijesztett. Valóban nem maradt itt kő kövön. A katonák a hosszas ellenállás miatt feldühödve, Titus parancsa ellenére, mindenkit, gyermeket, nőket, betegeket leszűrtak, s akiknek mégis megkegyelmeztek, azokat egyiptomi bányákba, vagy a cirkuszokba küldték a vadállatok közé.

Az ostromlott zsidók vagyonosságára jellemző az, hogy a várban annyi aranyat találtak, hogy e nemes fém értéke, a piacra vetett nagy mennyiség folytán, Szíriában felére szállott le.

A diadalmenetet Titus nagy fénnyel tartotta meg, amelyben a két fővezér, gisalai János és Simon is résztvettek, nyakukon kötéssel. A két hős sokáig rejtőzködött csatornákban, reméltek, hogy átlopdózhatnak az ostromlók gyűrűjén s esetleg tovább folytathatják még a kiméletlen harcot, de a kutató katonák felfedezték őket, s a diadalmenet fényének emelésére Rómába kerültek. A diadalmenet után Simont megfojtották, János börtönében halt meg.

Azonban Palesztina nem hódolt be teljesen a rómaiaknak, mert néhány vár még a következő két esztendőben is nagy munkát adott a rómaiaknak. Igen nevezetes Masada ostroma, amely alkalommal a rómaiak 320 láb magas ostromsáncot voltak kénytelenek építeni, hogy arról gépeikkel a városba köveket hajíthassanak. Itt is a legrettenesebb ellenállást tapasztalták, s mikor már nem volt semmi remény, a védők inkább megölték magukat feleségeikkel és gyermekikkel, semhogy önként meghódoljanak.

Rómában a Titus diadalíve örök emléke a zsidóországi harcoknak, amelynek díszítésén a hétagú gyertyatartó, az aranyasztal képei láthatók. Egy érem pálmaág fölött zokogó nőt ábrázol, alatta e felirattal: „*Judaea victa, Judaea capta*”. („Judea elfoglalva, Judea legyőzve.”)

Az emlékekből is láthatjuk, hogy a rómaiak mily nagyra tartották a zsidók felett aratott győzelmüket. Beigazolódott az, amit már fennebb is mondottunk, hogy e népnek nagy ereje nem országának nagyságában, hanem erőteljes lelkiségében gyökeredzett.

Azonban a római birodalommal szemben még sem állhatta meg helyét, különösen azért nem, mert az ősi tiszta törvényt a pártok megfertőztették s az igazi Törvényhozót el nem ismerték.

Jeruzsálem pusztulása még nem jelentette a zsidók erejének végleges megtörését. Fél évszázad múlva újabb lángoló lelkű férfiak támadtak, akik nem felejtették el Jeruzsálem és a templom egykor dicsőségét. Mint szellemi vezér első helyen állott a kiváló tudományú Akiba Ben József rabbi, akinek neve elsőrangú a zsidó tudományos irodalomban s kinek tudományosságát jól rendezett kincstárnak nevezték el. Tanítványainak száma több ezerre rúgott.

Akiba a régi dicsőségért szomjazott és fanatikus hittel bízott abban, hogy Jeruzsálem és a templom újra állni fog régi fényében.

Egy időben Rómában is járt, s midőn társai látták a Capitolium dicsőséges szobrait és márványépületeit, sírtak a pogányok nagyságán, mert eszükbe jutott hazájuk szomorú sorsa; Akiba azonban mosolygott a római dicsőségen, mert lelkében feltámadt már a zsidóság nagy jövendője, amelyről mindig álmodozott.

Amerre csak járt, mindenütt elégedetlenséget szított és arról a harcról beszélt, amelyben megsemmisülnek a római légiók.

Ez időben keleten is voltak zsidó felkelések, így Nisibisben a zsidók makacs ellenállást tanúsították Traján csapataival szemben, midőn ez keleten a parthusok ellen harcolt. Ugyancsak nagy felkelések támadtak Kyrenében, melyeknek vezére, egy András nevű, mindenkit leöletett, kinek nem volt zsidó neve. Azt mondják, hogy körülbelül 220.000 római és görög vesztette el életét. Ugyanilyen felkelések dühöngették Egyiptomban és Ciprus szigetén is.

De a felkelések egyike sem volt olyan veszedelmes, mint a zsidó-országi lázadás, melynek feje Bar Koshba volt, akit Akiba Messiásnak jelentett ki s ezidőtől kezdve Bar Kochbának („a csillag fiának”) nevezett el.

A felkelés igen gyorsan terjedt, hamarosan majdnem ezer helyiséget szállottak meg s ötven erősséget emeltek. Fő erősségek a Cæsarea és Diospolis közt fekvő Bethar hegyi város volt.

A 130. esztendőben Hadrián császár még Palesztinában tartózkodott s ott úgy vélte, hogy a nép nyugodt és megelégedett. Közvetlenül érintkezett a néppel s feljegyezték, hogy a tudós császár Josua Ben Hannina rabbival vallásos beszélgetést folytatott a halottak feltámadásáról. De a következő évben már kitört a felkelés. Hadrián ismerte már a zsidók makacs ellenállását és vitézségét azokból az időkből, mikor Traján császár alatt keleten harcolt. Nem becsülte le erejüket, hiszen számuk még mindig 5—6 millióra rúgott. Szerette volna, ha e nép teljesen beolvad a birodalomba, azért eltiltotta a körülmetéést s az ősi erkölcsök és szokások megszüntetésével remélte elérni célját. De Jeruzsálem felépítésével is ezt a célt kívánta szolgálni. Akarta, hogy legyen ott egy római főváros római

intézményekkel, épületekkel és új szellemmel. Azóta, hogy Jeruzsálemet Titus elpusztította, nem volt város jellege, csak katonai őrség és a vidékről összeverődött népség lakott ott; ám ámára a jámbor zsidóság gyakran felkereste a romokat, hogy Salamon régi dicsőségét megsirathassa.

A fájdalmas érzésekkel telt és a császár újabb rendeleteitől még inkább elkeseredett zsidóság rajongó lelkesedéssel sorakozott az új Messiás zászlói alá. Betharban meg is koronázták s ekkor Akiba rámutatva, így szolt: „Ez a Messiás király!” Előtte hordozta a híres rabbi a hatalom kardját s mindenüvé elkísérte mint leghívebb és legszellemesebb tanácsadója. Bar Kochba annyira fanatizálta a népet, hogy még a szamaritánusok is pártjára álltak, de a keresztyényeket, amint szerette volna, nem tudta megnyerni a nagy harcnak.

A megkezdődött harrok első gyümölcsje Jeruzsálem elfoglalása volt. Két esztendeig uralkodott a városban, ahol pénzt is veretett, amelyhez a szükséges nemes fémet a külföldi gazdag zsidók is bőkezűen küldötték. A pénzeiken Simon Nasi (Simon a fejedelem) vagy pedig Simon Makkabi nevet visel.

Valószínű, hogy a város és a szenthelyek felépítéséhez is hozzáfogott, de nemsokára elvesztette Jeruzsálemet s a közelí Bethar (ma Bittir) lett a mozgalom központja.

Hadrianus most legjobb hadvezérét, Július Severust hívta le Britanniából, hogy elfojtsa a felkelést. A harc iszonyú vérengzéssel és halálmegvetéssel folyt. Különösen Bethar körül, amely végre is elesett a római vitézség, az éhség, a szomjúság és a betegségek folytán. A rómaiak a szívós ellenállás miatt irgalmatlanul bántak a zsidókkal: 180.000 zsidó pusztult el a római kardtól s köztük volt a nép bálványa, Bar Kochba is. De ezzel még nem ért véget a bosszúállás munkája, mert körülbelül félmillióra tehetjük azoknak a zsidóknak a számát, akik a rómaiak dühének áldozatul estek. Maga rabbi Akiba nagy kínok közt Caesareában végezte életét 120 éves korában.

A zsidó vallást teljesen elnyomták és oly kegyetlen volt a római tilalom a vallási szokások ellenében, hogy a törvénytudók megengedték a népnek a törvények megszegését, nehogy az egész nép kipusztuljon; csupán három esetben nem volt szabad vétkezni a törvény ellen: ha bálványimádásról, vérfertőzésről vagy gyilkosságról volt szó.

Hogy a régi világnak semmi emléke ne maradjon, Hadrián leromboltatta Jeruzsálem maradványait, ekével végigszántatott a romok között és a barázdába sót hintetett; jeléül annak, hogy e város helyén többé soha ne lakjék senki s átkozott legyen az, aki azt valaha felépíti. A közelben római város emelkedett, egészen pogány jelleg-

gel, neve is megváltozott: Jeruzsálem helyett Aelia Capitolinának nevezték el. A templomhegy ormán a császár szobra állott s a Bethlenem felé vezető kapun a zsidó nép bosszantására egy disznónak a képét helyezte el. Zsidónak nem volt szabad az új városban lakni, csak pogányoknak és keresztényeknek. Bizonyára arabok is lakhattak a városban, mert nyelvükön még ma is Illahnak nevezik Jeruzsálemet.

Az erős várban nagy római őrség ütött tanyát, a régi templom helyén pedig a Jupiter Capitolinus temploma emelkedett. A keresztények csúfságára a császár a betlehemi barlangnál szent ligetet ültetett s azt Adonis szobrával ékesítette.

Egyébként az ország puszta, elhagyatott és sivár képet mutatott: az élet kihalt, minden régi tűz kihamvadt; új életre várt a föld, melyet a zsidóság már nem tudott fellendíteni.



## VI. Keresztény uralom.

Miután Nagy Konstantin legyőzte Maxentiust és csakhamar az egész birodalomban megengedte a keresztény vallás szabad gyakorlatát, a Szentföld az általános figyelem középpontjába került. Most már mindenki szabadabban látogathatta azokat a szent helyeket, amelyeket a Megváltó születésével, tanításával, halálával megszentelt. Jó példával járt elől maga a császár anyja, Ilona, aki felkereste azokat a helyeket, melyek az isteni Üdvözítőre emlékeztettek. Miután a 326. esztendőben fia minden szükséges eszközökkel ellátta, Konstantinápolyból a hideg tél ellenére útnak indult az óhajtott Szentföld felé.

A kép, melyet szent Ilona látott, elégé szomorú volt. Dávid városának romjain még mindig állott a Hadriántól alapított Aelia Capitolina, főkapuján egy disznó alakjával; Venus és Jupiter szobrai és más istenszobrok fertőztették meg a szent helyeket. Annyira pogánnya tették a rómaiak a szent várost, hogy maguk a keresztények is elfordultak tőle, hogy ne lássák a szent helyek szörnyű gyalázatát.

Megindult tehát a munka, hogy a régi szent helyeket mintegy újra felfedezzék és a pogány bálványozás jelképeitől megszabadítsák. Szent Ilona császárné fáradhatatlanul kutatott, élre állt a munkások és katonák hadának s hosszú munka után Venus templomának

romjai alatt megtalálta Krisztus sírüregét és közelében három fákeresztet. Régi elbeszélés szerint a három kereszt közül Krisztus kereszjtét egy csodálatos gyógyulás mutatta meg. Macarius, Jeruzsálem szent püspöke egy gyógyíthatatlan asszonyt vezetett a három kereszthez, s előttük a császárnéval, munkásokkal és katonákkal, térdre borulva így imádkozott: „Ó Uram, ki az emberi nem üdvét egyszülött Fiadnak a kereszten való szenvedése által betölteni méltóztattál és aki szolgálódat arra a gondolatra vezetted, hogy ezt a szentelt fát, mely Üdvözítőket hordozta, megkeresse: nyilatkoztasd ki kétségtelen módon, melyik e keresztek közül az, amely Urunkat megdicsőítette. Add Uram, hogy ez az asszony itt, ki félholtan fekszik, ismét az életé legyen, ha megéríti a szent keresztet”. A püspök két keresztet érintett a beteg tagjaihoz, de csak akkor mutatkozott gyógyulás, midőn a harmadik kereszttel is megérintette; ekkor felnyitotta szemeit, felemelkedett, ide-oda járt, Istennek hálát adott. Ilona császárné szent félelmében meg sem merte érinteni a szent keresztet. Egyik nagyobb darabját ezüst tartóba helyeztette, s Macarius püspök őrizetére bízta. Egy darabot és két szeget a császár számára tartott fenn, aki az egyik szegből koronát készítetett, a másikból pedig különös gondolattal lova számára zablát. (Talán azt akarta kifejezni, hogy harcaiban mindenkor Krisztus vezérelje őt.)

Nagy Konstantin rendkívül örült, s vele együtt az egész kereszteny földkerekség. A császár és császárné nem kíméltek semmi kincset, hogy a szent helyeket díszes templomokkal jelöljék meg, így emelkedtek gyönyörű templomok a betlehemi barlang felett, ahol előbb Adonis szobra állott, az Olajfák hegyén, de különösen a legszentebb, legnagyobbra becsült hely, a Szentsír felett.

Ilona császárné két esztendő múlva boldogan halt meg 80 esztendős korában, mert a kereszteny kultusznak visszaadta a régi szent helyeket. Eltűnt már az Aelia Capitolina név, s a szent város ismét viselhette Jeruzsálem tiszteletreméltó nevét.

Ezentúl Palesztina szent helye lett a zarándokoknak. Mindeönünen tömegesen keresték fel, sőt sokan örvendtek, ha életüket ott fejezhették be. A legkiválóbbak közül, akik a Szentföldre visszavonultak, nem hagyhatjuk említés nélkül szent Jeromost, a biblia híres fordítóját, aki világraszóló művét a betlehemi barlang mellett fejezte be. A szent nők közül, kik otthagyták Róma fényét és dicsőségét, hogy a szent helyeken éljenek, nevezeteseik szent Paula és leánya Eustochium.

A békés és csendes időket, melyekben a keresztenység zavar-talanul örvendhetett a szent helyeknek, megzavarta Julianus apo-

statának az a törekvése, hogy a keresztenységet minden vonatkozásban elnyomja, hitelképtelenné tegye és véres üldözés nélkül megsemmisítse.

E munkájában nem tévesztette szem elől azt, hogy a Szentföld és a szent helyek mily erőt jelképeznek a kereszteny szellem részére. Krisztus iránt való lángoló gyűlölete arra a gondolatra vitte a császárt, hogy a zsidók jeruzsálemi templomát ismét felépítse, a keresztenységet az új zsidó szentély fényével és pompájával ellensúlyozza és a zsidóság régi kultuszával elhomályosítsa a kereszteny lelkiéletet.

A zsidók szívében most feléledt a remény, hogy Salamon temploma kiemelkedik romjai közül, s újra szabad lesz az áldozat és az istentisztelet az ősi falak között, mint egykor a dicsőséges napokban. Az egész birodalom zsidósága leírhatatlan örömmel vette tudomásul a császár elhatározását és rendkívül sok adomány, pénz, ékszer gyűlt egybe az építések vezetésére. Azt mondják, hogy még a csákányokat és lapátokat is ezüstből készítették a lelkesült zsidók, hogy a szent helyen ily becses eszközökkel történjék meg az alapozás. Jeruzsálem ismét megtelt buzgó zsidókkal, akik reménykedve néztek az építkezések elébe.

Nemcsak a kereszteny írók, de a pogány Ammianus Marcellinus is arról beszél, hogy az alapok feltárasánál rendkívüli nehézségek támadtak, melyek az építkezést nehézzé tették, majd később meg is hiúsították.

Először is kivételes módon oly hidegre fordult az idő, hogy a rögöket alig bírták szétzúzni, s az erős szélrohamok szétszórták az építkezéshez szükséges homokot és meszet. Mindez nem lett volna a legnagyobb baj, de ehhez még földrengés is járult, sőt ha a hírnak hihetünk, lángok is törtek elő a földből. Az egész város összeszaladt a különös jelenségek láttára, a keresztenyek ujjongtak és térdre borulva imádkoztak, a zsidók pedig kétségbesen jajveszékeltek. Állítólag az égen tüzes golyókból kereszt képződött, s a templomromokat tűz nyaldosta körül, úgy hogy a munkálatokat sehogysem lehetett folytatni.

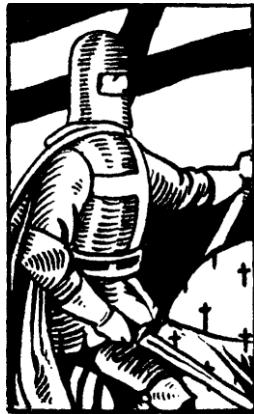
Julianus terve tehát, hogy a zsidóság új szentélyt nyerjen és Krisztus jövendölése a templom végleges pusztulásáról meghiúsuljon, dugába dölt.

Julianus nemsokára elesett a perzsák ellen vívott csatában, terve meghiúsult, a keresztenységet már nem lehetett legyőzni. A Szentföld tovább is kiváló gondoskodás tárgyát képezte a kereszteny császárok idejében: különösen I. Justinianus császár nagyszerű templomokkal gazdagította a Szentföldet.

De azért megpróbáltatásokban elég része volt a Szentföldnek, mert köröskörül a római birodalom romjain leselkedő barbárok elég gyakran támadást intéztek a szent helyek ellen. Így 614-ben Chosroes perzsa király elfoglalja Jeruzsálemet, a templomokat kifosztja és felégeti, 90.000 keresztyényt meggyilkol, sokat, köztük Zachariás pátriárkát is, fogásába visz, s a drágakövek közé foglalt szent kereszt ott található darabját is magával viszi zsákmányul.

Ez az eset hihetetlen fájdalommal tölti el a kereszténységet; Heraclius császár minden erejét összeszedi, hogy megbosszulja a gyalázatot és visszaszerezze a szent keresztet. Sikerül is a perzsákat legyőznie s a szent keresztet visszaszereznie. A császár királyi pompában áll meg Jeruzsálem kapuja előtt, s a szent keresztet maga akarja vállán visszavinni régi helyére, de a hagyomány szerint meg sem tud mozdulni addig, amíg fényes ruháit le nem veti, s a zarándok egyszerű köntösében és mezítláb viheti csak végig Jeruzsálem uccáin a szent ereklyét. Nem tetszett Krisztusnak, hogy királyi pompával vigyék kereszttjét, amelyet egykoron véresen és megaláztatva hordozott vállain.

## VII. A keresztesháborúk kora.



A perzsák visszaverése után nem sokáig maradt meg a görög uralom Palesztinában, mert a feltartózhatatlan erővel előnyomuló mohamedánok (636-ban) Omar kalifa vezérlete alatt, elfoglalták.

A hódító meghagyta a Szentsír templomát, mert kímélni akarta a keresztyének kegyeletes érzését. Igaz ugyan, hogy elpusztított vagy 30.000 helységet és 14.000 templomot. A Moriah hegyére ment el imádkozni, s ott a rombadólt Justinián-féle templomot sajátkezűleg kezdte eltakarítani. A mai Omar mecsetet későbbi utódai, Abd el Melik (686—705-ig) és Valid kalifák emeltették a hódító tiszteletére. Ugyanitt épült a híres Aksa mecset. Némelyek e két mohamedán szentély eredeti építését a keresztyéneknek tulajdonítják, de mások mohamedán eredete mellett kardoskodnak.

Hogy a mohamedánok mily előzékenyen viselkedtek a Szent-sír templomával szemben, kitűnik abból, hogy később a templom kulcsait tiszteletből Nagy Károly császárnak küldtétek meg.

A kalifák uralma alatt a Szentföld Szíria tartományhoz tarto-

zott, amelyért „öt gondra” vagy katonai kerületre osztottak fel. Az első kettő a tulajdonképpen Szentföld volt: Phylistin (Palesztina) és Ordon azaz Jordán.

968-ban az egyiptomi fatimidák foglalták el Szíriát és vele együtt Palesztinát is. Ezek uralkodása alatt a keresztenyek igen sokat szenvedtek. Különösen Hakim Biamrillahi (996—1021-ig) dühöngött olyan esztelenséggel és kegyetlenséggel, melynél fogva méltán hasonlítják össze Néróval. Fóleg azt kívánta, hogy Istenként imádják, s ezért minden ellenkező vallást üldözött. 1010-ben elpusztította a Szentsír templomát is, de 1020-ban Mária nevű kereszteny anyja újra felépítette.

A fatimidák uralmát a szeldsuki törökök döntötték meg. Vezéreik közül különösen nevezetes volt Alp Arslan, aki 1068-ban megverte Diogenes Romanus császárt s ezzel a Szentföld sorsa is eldőlt. Csakhamar elfoglalják a szeldsukiak Meliksa vezérlete alatt Szíriát és Palesztinát Jeruzsálemmel együtt. A szeldsukiak már nagyon kegyetlenül bántak a zarándokokkal, akik pedig rendkívül nagy számban keresték fel a szent helyeket. Tyrusi Vilmos szemtanú beszéli, hogy zarándokútja közben mindenét elvesztette és csak annak örült, hogy ép tagokkal érkezett meg céljához. „Ezren és ezren állottak a város kapujánál lerongyoltan és kiéhezve, s akár életben maradtak, akár meghaltak, mindenép terhére váltak a többinek. A Jeruzsálemben lakó keresztenyek is sokat szenvedtek. Ha éppen istentiszteletet tartottak, a hitetlenek nagy zajjal a templomba rohantak, az oltárokra ültek, felborították a kelyheket, a patriarchát hajánál és szakállánál fogva a földre terítették. De ezek a bántalmazások nem riasztották vissza a zarándokok seregeit.” Ez időben az egész világból óriási tömegekben zarándokoltak Jeruzsálembe a Szentsírhoz, amint azt régente nem is sejthették volna. Köznép, középosztály, grófok, királyok, püspökök, előkelő és szegény asszonyok. Sokan inkább ott akartak meghalni, semhogy hazájukba visszatérjenek.

Minél inkább nőtt a veszély a szeldsukiak kegyetlensége folytán, a Megváltó iránt való szeretetből annál nagyobb csoportok indultak a szent város felé. Gyakran egész seregek, melyek többezer főből állottak. Így 1064-ben Siegfried mainzi érsek, Günther bambergi, Ottó regensburgi, Vilmos utrechti püspökök 7000 emberrel keltek útra Palesztinába. Kimondhatatlan sok veszélyt és üldözést állottak ki, míg eljutottak Jeruzsálemben. Gyakran kellett harcolniok, hogy megmentsék életüket. Végre mégis eljutottak Jeruzsálemben, s innen vissza hazájukba, de 7000 közül, csak 2000 tért vissza.

Ennyi ember szenvedése nem maradhatott titkon, s Amiensi

Péter, aki tanúja volt e gyalázatosságoknak, leveleivel a pápához és a nyugati fejedelmekhez fordult, hogy szabadítsák fel a Szentföldet. Mondják, hogy midőn a Szentföldről hazafelé készülődött, imádsága közben elaludt a Szentsír templomban és álmában Krisztust láta maga előtt, aki így szólott hozzá: „Emelkedj fel jó barátom és teljesítsd bátran azt, amit reád bíztam, mert én veled leszek. Ideje már, hogy a szent hely megtisztuljon és szolgáink sorsa jobbra forduljon.”

Pétert ez a látomás nagyon feltüzelte és a legnagyobb hévvel hirdette a kereszt felvételét a pogányok ellen. A pápa szívesen fogadta, megbízta, hogy a kereszteny országokban tüzelje fel a lelkeket a Szentsír megszabadítására. Péter öszvérháton, csuklyában, mezítláb járta be a vidékeket, s mindenütt nagy hatást keltett. „Sohasem emlékszem valakire, beszéli egy szemtanú, hogy annyira meghatotta volna az embereket, s iránta oly nagy tisztelettel viseltek volna, mint Péter iránt. Szavai erőteljesek voltak, a szivek csordultig teltek meg szent elhatározással és keserűséggel.”

Igaz ugyan, hogy már 999-ben II. Sylvester és később VII. Gergely is készült kereszteshadjáratot indítani a mohamedánok ellen a görögök rimánkodására; VII. Gergelyt azonban megzavarta az a harc, amelyet IV. Henrikkel kellett vívnia az egyház szabadságáért. Most tehát II. Orbán pápa hatalmas cselekedetre szánta el magát, s 1095 márciusára zsinatot hívott egybe Piacenza olasz városba. 4000 egyházi és 30.000 világi jelent meg itt, akik midőn meghallották a görög követek panaszait, lelkesülni kiáltottak fel: „Álljunk ki a síkra, s törjük össze a keresztenység bilincseit”.

Minthogy Piacenzában járványos betegség tört ki, a gyűlést összel a franciaországi Clermontban folytatták. Itt II. Orbán pápa, november 18-án, az egybegyült tömeg előtt nagyhatású beszédet mondott. Elmondotta, hogy a Szentföldön templomokból istállókat csinálnak, a híveket üldözik, a papokat legyilkolják. Nagy Károly hősiességére hívta fel figyelmüket, majd így folytatta: „Fogjatok fegyvert testvéreim, ragadjátok meg kardjaitokat, készüljetek fel, legyetek hű fiai a Mindenhatónak. Jobb a harcban elesni, mint népünket és a szenteket szenvéden látni. Aki szívén viseli Isten ügyét, az kövessen bennünket, hogy segíthessünk testvéreinken. Fordítsátok most fegyvereiteket, melyekkel eddig gonoszul egymás vérét ontottátok, a kereszteny nép és hit ellenségei ellen.”

A tömegnek hatalmas kiáltása volt a felelet a pápa lelkes szavaira: „Isten így akarja!”

Ahogy elhallgattak, a pápa következő szavakkal fejezte be beszédét: „Legyen ez harci kiáltástok minden veszélyben, a keresz-

legyen jel az erőre és az alázatosságra!” Azonkívül mindenkinék, ki a harcban részt vesz, teljes búcsút engedélyezett.

Azután előlépett Adhemar pui püspök, aki már volt a Szentföldön, s megkérte a pápát, hogy tegyen jobbvállára keresztet. A pápa még saját ruháját is felhasználta arra a cérla, hogy a lovagoknak hirtelenében apró kereszteket oszthasson ki. A lovagias és bátor Adhemart kinevezte a kereszteshad egyházi vezetőjévé, mintegy második Mózessé.

Rendkívüli buzgósággal és önfeláldozással iparkodott most mindenki a keresztesvitézek gyülekező helyére. Sokan minden elhagytak, ami eddig kedves volt nekik. A gazdagok váraikat, a férfiak feleségeiket, gyermekük, s még azok is, akik tegnap gúnyolták a vállalkozást, s annak szomorú véget jártak, másnapra már mindenüket eladva, ők is a keresztesek közé állottak. Sokan szinte égi jeleket, mint keresztet, kardot s angyalokat véltek látni.

Az előkelők és a nemesek a tél folyamán nagy buzgósággal készültek az útra, hogy 1096 nyarán már megindulhassanak. Azonban a parasztság nem tudott várni, hanem hozzá nem értő vezérek alatt, amint csak lehetett, megindultak kelet felé. De ezek nem jutottak el a Szentföldre. Akik legtovább jutottak, Kisázsíába, azokat Elchan szeldsuki emir teljesen szétszórta és lemeszárolta. Nyilvánvaló volt, hogy az ilyen rendetlen s fegyelmet nem ismerő nép, mely többet rabol, mint imádkozik, nem tehet semmi nagyot a szent ügyért.

A nemesek és fejedelmek Bouillon Gottfriedet, alsó Lotharingia hercegét választották meg vezérül, aki vitézségevel, szelídsgével, jámborságával és szépségével egyaránt kitűnt. Erejéről is legendákat beszéltek. Mellette voltak testvérei, Balduin és Eustach. Nevezetesek voltak még Friso Róbert flandriai gróf, Róbert herceg, Normandia ura, Blois István, Vermandói Hugó, I. Fülöp francia király testvére, Raymond toulousi gróf, aki déli Franciaország lovagjait hozta el.

Az olaszországi normandok, a merész és ravaasz Boemund ottrantói herceg, Guiscard Róbert fiának vezérlete alatt csatkoztak a hadmenethez. Vele ment unokatestvére, a merész és heves Tankréd is.

A többoldalról meginduló seregek találkozó helyéül Konstantinápolyt tüzték ki. A fősereg Magyarországon keresztül vette útját, s mivel rendet tartott, Kálmán magyar király átengedte őket az országon, s élelemmel és minden szükségessel ellátva, juthattak el első céljukhoz, Konstantinápolyba. Itt Elek császár hűbéri esküt követelt a keresztesektől, s Gottfried hosszas tárgyalás után, le is tette az esküt, mire a császár fiává fogadta.

1097 május 15-én már a kisázsiai Nicaea ostrománál találjuk a kereszteseket. Itt tartották az első hadiszemlét, s ennek eredményeképpen úgy találták, hogy több mint fél millió fegyveresből áll a sereg. Kisázsian keresztül harrok és sok szenvedések árán jutottak el Antiochiáig. Már csak 300.000-en voltak, éhségtől, betegségektől és a harcoktól elgyengülve. A város maga rendkívül erős volt, úgy hogy azt nem tudták bevenni, sőt még Kerboga szultán vezérlete alatt, kelet felől nagy mohamedán sereg is közeleddett. A keresztesek szerencséjére Edessa város előtt megtorpan a fenyegetően közeledő sereg; ezalatt a ravasz Boemundnak sikerült egy toronyra felmászni, s onnan a kapuhoz férkőzni, amelyet rögtön ki is nyitott. Ily módon az erős város a keresztenyek birtokába jutott. Három nap múlva azonban megjelent Kerboga, s a kereszteny tábor körülvette. Oly éhség támadt, hogy még a fejedelmek is kenyeret koldultak. Ekkor egy pap, a hagyomány szerint, Krisztus lándzsáját találta meg, amely oly lelkesedéssel töltötte el a kereszteseket, hogy az éhségtől és nyomorúságtól elcsürgedt had oly rettenetes erővel zúdult a szultán seregére, hogy azt teljesen szétverte.

Ha nem érte volna a kereszteseket ennyi baj és szenvedés, könnyen elfoglalhatták volna most a Szentföldet, de minden hiányzott, ami az előnyomuláshoz szükséges volt, s azonkívül iszonyú betegségek is dühöngtek. A sereg létszáma rohamosan leapadt; Jeruzsálemig vagy 50 ezren jutottak el.

Csak 1099 tavaszán indulhattak el, s végre június 7-én annyi szenvedés után elértek óhajtott céljukat, a szent várost. Midőn az Olajfák hegyére értek, szent áhitattal térdre borultak, megcsókolták a földet, sírtak örömkben, s dicsőítő énekeket zengtek.

Itt volt tehát előttük a szent város, de ott erős kőfalak, magas tornyok és a vitéz Iftikhar Eddaulah 40.000 embere hatalmas gátként tartották vissza a Szentsír után epedő lelkes tömeget. Június 12-én első rohamukat intézték a falak ellen, de csakhamar belátták, hogy rendszertelen támadásokkal nem sokat érnek el. Kétségtelennek látszott, hogy csak megfelelő ostromszerekkel foglalhatják el a várost. Ehhez járult még a rettenetes meleg és a víz tökéletes hiánya. A nagy veszélyben végre segítség érkezett; egy génuai hajóhad élelmiszereket, bort, s az ostromgépekekhez értő kézelműveseket hozott. Miután hírül jött, hogy egy egyiptomi sereg közeleg a város felé, éjt-napot egybetéve dolgoztak az ostromgépeken és a vár felé vezető árkok betemetésén. Július 14-én rohamra indultak, de csak a következő nap tudtak a várba hatolni. A keresztesek oly hévvel vágyódtak látni Jeruzsálemet, oly tömegekben tolontak a kapukon át, hogy sokan útközben megfulladtak. Azután borzalmas harc keletkezett,

az uccán mindenkit lemészároltak, aki előbük került. Majd, miután annyi vért ontottak, hogy némelyek szerint a lovak patái fölé hatolt a vérfolyam, letisztították ruháikat, megmosakodtak, alázatosan, megtört szívvel, sóhajtozva és zokogva, mezítláb látogatták végig a szent helyeket.

„Mily örömjongással csókolták a szent helyeket, írja tyrusi Vilmos, azokat, ahol az Üdvözítő annyit szenvedett! Valóban megindító látvány volt a népet ily mély áhítatba merülve látni. mindenütt könny, mindenütt sóhaj, de nem aggodalomból és szomorúságból, hanem buzgó áhítatból, igazi benső örömből. Az egész városban Istennek tetsző műveket végeztek. Némelyek beismerték az Úrnak bűneiket és megígérték, hogy a jövőben nem fogják azokat elkövetni, mások pazar bőkezűséggel mindenüket odaajándékozták a szegényeknek és bénáknak, mert, hogy az Úr ezt a napot megérni engedte, a legfőbb gazdagságnak tekintették.”

Minthogy Gottfried, mint lotharingiai, jól beszélt németül és franciául, s egyébként is a legmélőbbnek látszott, őt akarták királynak választani, de ő csak a Szentsír védőjének nevezte magát, mert nem akart királyi koronát viselni ott, ahol az Üdvözítő töviskoronát viselt.

Két hónap múlva nagy veszély fenyegette az új hódítást, mert Alfahdl, az egyiptomi fatimidák vezére nagy sereggel közeledett. Gottfried csak 15.000 harcossal és 5000 lovaggal állott ki ellenük Askalonnál, s a támadók ellenében fényes győzelmet aratott. Ez a győzelem megszilárdította a keresztenyek helyzetét a Szentföldön. Egyideig minden oldalról békében maradhattak, s ha támadások érték is a kis országot, Gottfried a határt mindenütt megvéde.

Tyrusi Vilmos beszéli, hogy a fejedelmek hazatérése után csak 300 lovag és 2000 gyalogos maradt Jeruzsálemben, s a környező falvakban még mindig ellenséges törzsek laktak, akik a gyanúltanul jarkálókat legyilkolták, vagy rabszolgaságba hurcolták. Mégis ily kevés haderővel képesek voltak az országot megtartani.

Miután Gottfried győzelmeivel biztosította a birodalom fennállását, első dolga volt, hogy az országnak alkotmányt adjon. Az ország főembereivel tartott tanácsülésen megállapították a „törvényeket (assisek) és a szokásokat”. Az alkotmány szerint a jeruzsálemi királyság oszthatatlan és örökös birodalmat képez, melynek koronája férfiörökös hiányában női ágra is átszálhat. Az uralkodóház kihalása esetén az egyházi és világi főurak választják az új uralkodót. A koronázás előtt az új király a Szentsír templomában a jeruzsálemi pátriárka előtt megesküszik az evangéliumra, hogy az egyházat, özvegyeket és árvákat megvédi és igazságosan fog uralkodni.

Megállapították azután a legfőbb négy koronahivatalnok ügykörét. Ezek közül legfőbb volt a seneschal, aki a királyi jövedelmeket kezelte s a királyi palotákat és várakat gondozta, a király távol-létében fogadta a követeket. A legfőbb törvényszék a „*haute cour*” volt, amely a bárók felett ítélt; a városokban külön polgári törvény-székek állottak fenn.

Gottfried tehát gondosan, előrelátóan uralkodott, megvédelmezte a határokat, rendbe hozta az ipart és kereskedelmet, s minden tevékenységével, úgy az országban, mint külföldön nagy el-ismerésre tett szert. Csakhogy a kiváló fejedelem csak rövid ideig uralkodott, mert már noo augusztus 28-án, 38 éves korában meghalt. Holttestét a Szentsír templomában tették örök nyugalomra, ahol a ezentúl a többi jeruzsálemi királyok is temetkeztek. Gottfried-nek nem volt utódja. Utána Balduin edessai grófot választották meg, aki felvette a királyi címet s 18 évig rendkívül nehéz körül-mények közt uralkodott. Uralkodása alatt oly belső és külső nehézségek támadtak az ifjú királyságra, hogy majdnem tönkrement, csupán Pisa, Genua és Velence segítsége mentette meg.

Ezeknek segítségével később a királyság még foglalásokat is eszközölt a tengerparton. Így került keresztény kézre Caesarea, Akkon, Tripolis, Berythus és Szidon.

Balduin 1118-ban halt meg; neki sem lévén gyermeke, a korona rokonára, bourgesi Balduinra szállott, aki II. Balduin néven igen dicsőségesen uralkodott (1118-tól 1131-ig). Uralma alatt a királyság a ciliciai Tarsustól, egészen keletre Edessáig húzódott, délen pedig Gaza volt a határ Egyiptom felé. A királyság virágzása idején négy főrészből állott: a jeruzsálemi királyságból, az antiochiai hercegségből, az edessai és tripolisi grófságokból. A tartományok a jeruzsálemi király hűbérései voltak, de lassanként túlságos önállóságot vívtak ki maguknak, ami a közös ügynek meglehetősen ártalmára volt.

II. Balduin halála után, az egykor vitéz, de most már öreg és tehetetlen Fulco, Anjou grófja lett a király, kinek gyenge ural-kodása alatt szintén megsokasodtak a bajok a keresztény ország felett, de méginkább növekedtek ezek, midőn Fulco halála után (1143) 13 éves fia, III. Balduin lépett a trónra. Szerencse volt a bajban, hogy erélyes anyja Melisande az államot iparkodott okosan és férfias erővel kormányozni, de az események sokkal erősebbek voltak, semhogy egy gyermek és egy nő vissza tudták volna tartam a roppant veszedelmet: Mossul ura, Zenki Emadeddin, 1144-ben elfoglalta Kelet védőbástyáját: Edessát, s a szeldsuki nagy szultán beleegyezésével több meghódított kisebb országból nagy birodalmat alapított.

E csapások közt kevés vigasztalás volt az, hogy Zenkit később egy rabszolga megölte, s Edessát sikerült visszafoglalni, mert már rövid idő múlva Zenkinek hatalmas fia és utóda Nureddin nagy sereggel jelent meg a város előtt, s azt a gyenge őrségtől elfoglalta. Nureddin a várost haragjában földig leromboltatta.

Edessa eleste hihetetlen izgalmat keltett nyugaton. Azt hitték, hogy most már vége lesz a kereszteny uralomnak keleten. A jeruzsálemi király levelekben ecsetelte azt a veszélyt, amely a Szentföldet fenyegeti. A felhívásnak meg is volt a hatása, mert az egész kereszteny nyugaton nagy buzgósággal fogtak fegyvert, hogy a kereszteny uralmat keleten megszilárdítsák és a hitetleneken bosszút álljanak. A keresztes mozgalom vezére a korszak legnagyobb férfia, szent Bernát apát volt. Midőn 1146-ban, húsvétkor a franciaországi Veselayban nagy gyűlést tartottak és ezen a király kereszttel ékesítve jelent meg, példájára a jelenlevők mind felvették a keresztet. Innen szent Bernát útra kelt, Franciaország összes városait bejárta, mindenütt a keresztet prédkálta. Franciaországból Németországba sietett, hogy a népet és a fejedelmeket itt is felszólítsa a keresztes hadjáratra, azonban Németországban ekkor nagy politikai ellen tétek hátráltatták az eszme győzedelmet. De a szent lángoló lelkésedése annyira megragadta III. Konrád császárnak a lelkét, hogy minden más szempontot félretéve, elhatározta, hogy ő is felveszi a keresztet; a szent beszéde után megilletődve kiáltott fel: „Elismerem Isten nagy kegyelmét, mely ma jutott nekem, s a jövőre nem akarok hálátlannak látszani; s mivel ő maga szólított fel engem, kész vagyok magamat egészen szolgálatára szentelni”. Konrád példájára a jelenlévők az oltár lépcsőjére térdeltek és szent Bernát kezéből fogadták a keresztet; köztük nevezetes volt a király öccse freysingeni Ottó püspök, az ifjú erőtől és szépségtől ragyogó sváb Frigyes herceg, Henrik bajor herceg és Vladislav cseh herceg. Azok, akik még nemrégiben egymással versengtek és egyenetlenkedtek, testvéri egyetértésben sorakoztak a kereszt zászlaja alá. Így indult meg a szomorú emlékű második keresztes hadjárat.

III. Konrád 1147 tavaszán fényes hadsereg élén indult el Regensburgból, s Magyarországon és Görögországon át iparkodott Kisázsia felé. Manuel görög császár a keresztesekkel szemben nagyon bizalmatlanul és kétszínűen viselkedett; ő és alattvalói csodálatos vaksággal megverve, nem látták be azt, hogy egyedül nyugat hatalma mentheti meg őket a végpusztulástól; s ime mégis arra törekedtek, hogy a szép és fényes kereszteshadat minél jobban tönkretegyék. Rossz utakon, kietlen sziklavölgyekbe vezették a kereszteseket, ahol éhségtől, szomjúságtól és az ellenség támadásától

pusztultak el, majd máskor élelmiszereiket megmérgezték, s így a szerencsétlen kereszesek, ahelyett, hogy megértő fogadtatást találtak volna, keresztyéktől és mohamedánoktól egyaránt a legellenégebb fogadtatásban részesültek. Pedig e hadsereg, ha a görögök nem ármánykodnak, gyönyörű eredményeket érhetett volna el, hiszen a német seregben csak páncélos vímez több volt 70.000-nél. Kisáziában Nicaeaban a franciák is a németekhez csatlakoztak VII. Lajos király vezérlete alatt. Az elszenvedett veszteségek után is az egyesült keresztyén sereg még igen tekintélyes, 100.000 főből álló had volt. Mivel Kisázsia rettentő pusztaságainak nem mertek neki-vágni, a tengerpart hosszában vonulva Efesusba érkeztek. Konrád király itt megbetegedett, kénytelen volt Konstantinápolyba visszatérni. Elég csapás volt ez is, de még nagyobb volt az, hogy a franciák csakhamar nagy vereséget szenvedtek, s Lajos csak seregének romjait vezethette Attalia tengerparti város felé. Itt az előkelők hajóra szálltak s Antiochiába utaztak, míg a közvitézek és a kevésbé tehetősek gyalog folytatták útjukat görög vezetők útmutatása mellett, akik azonban őket akárhányszor kiszolgáltatták a mozzalmeknek.

Időközben Konrád császár meggyógyult, Konstantinápolyból Jeruzsálembe érkezett, ahová 1148 márciusában már előbb Lajos francia király is megérkezett. A két király áhítattal látogatta meg a szent helyeket, majd pedig abban állapodtak meg, hogy a virágzó és gazdag Damaskus ellen indítanak hadjáratot. 1148 június havában Tiberias városában a két nyugati és a jeruzsálemi király egyesítették csapataikat, s megtámadták Damaskust. Az ostrom azonban nem sikerült; nem is annyira a keresztyén csapatok hibájából, mint inkább a kisebb keresztyén fejedelmek és grófok ármánykodása és a kitört betegségek miatt.

A nyugati fejedelmek úgy érezték, hogy minden törekvésük hiábavaló, s azért elhatározták, hogy megmaradt csekély seregeikkel hazatérnek Európába. A német császár már 1148 szeptember havában útrakelt, s szerencsésen hazai is érkezett, de a tengeren visszatérő VII. Lajos a görögök egyik hajórajának fogáságába jutott, s csak II. Roger szicíliai király éppen jókor jött hajóhada mentette meg.

Amilyen nagy volt a lelkesedés e hadjárat megindulásakor, ép oly óriási volt a lehangoltság. Sokan szent Bernátot vásároltak, mire ő védőiratban igazolta magát, s a valónak megfelelően a vállalat meghiúsulását a fejedelmek elhamarkodásában, tapasztalatlanságában és a keresztyének lelki tökéletlenségében kereste.

A Szentföld ilyen és más nagy szorongattatásának idején rendkívüli hasznos és segítséget jelentett két kiváló lovagrend megalakulása. E lovagrendek egyesítették a szerzetesi fegyelmet a lovagi

vitézséggel, a kereszten a karddal. A keresztes háborúk szelleme, a hősies érzés, a férfiúi erő egyesült az Isten és emberszeretettel, a páncél a vezeklő övvel. Ezek a lovagok époly vitézül harcoltak gyalog vagy lóháton, mint amilyen áhitattal merültek el imádságaikban az oltár lépcsőjén. A zarándokokat ájtatosan vezették, védelmeztek, a sebesülteket ápolták, de ha a kürt szava csatára hívta őket, oroszláni bátorsággal rohantak az ellenségre.

Már a keresztesháborúk előtti időkben, 1020-ban, Amalii városából származó kereskedők a Szentsír templomának szomszédságában a szegények és a betegek gyámolítására zarándokházat alapítottak, melynek védeljéül Keresztelő szent Jánost választották. Mikor a keresztesek Jeruzsálemet ostromolták, a kolostorban egyaránt nagy szeretettel ápolták a mozlimeket és a keresztenyeket, úgy hogy e kolostort még a legdühösebb mohamedánok is megkímélték. A kolostor főnöke a betegápolókat e zárdától elkülönítette s az Ágoston-rend szabályait és ruházatát adta nekik fekete köpenyeggel, rajta egy nyolcszögű fehér kereszttel. II. Pascal pápa 1113-ban megerősítette a rend szervezetét, mely ezután oly áldásos működést fejtett ki, hogy mindenünnen gazdag birtokokat kapott.

Ez volt a johanniták társasága vagy lovagrendje, amely sajátos rendi szervezetét a francia Raymund lovagtól nyerte, aki a betegápoláshoz és az imádság gyakorlataihoz hozzávette még a hitetlenek ellen való harc kötelezettségét is. A Raymundtól ily módon megfogalmazott szabályokat II. Calixtus pápa 1120-ban megerősítette. Eszerint a rend minden egyes tagja hármas fogadalmat tett: a szegénység, a szüzesség, az engedelmesség szent fogadalmát. A rend három részre oszott: a papok az istentiszteletet végezték, a lovagok harcoltak és a zarándokokat az ellenséges területeken átvezették, a szolgálattevő testvérek a betegeket ápolták. A rendet 1268 óta „nagymester” kormányozta, aki mellett még öt főbb hivatalnok működött.

Midőn Jeruzsálem 1291-ben a mohamedánok kezébe került, a johanniták Cyprus szigetére menekültek, majd 1310-ben Rhodus szigetén telepedtek meg. Miután Szulejman szultán a szigetet 1522-ben elfoglalta, az V. Károly császártól nekik adományozott Málta szigeten hatalmas várat emeltek, melyben győzedelmes harcokban tették félelmessé nevüket, s innentől kezdve máltai lovagoknak nevezték őket.

Nem kevésbé kiváló volt a templomosok lovagrendje, amelyet 1118-ban kilenc francia lovag alapított, akik a jeruzsálemi pátriárka kezébe letették a szegénység, szüzesség és engedelmesség fogadalmát, s egyúttal hozzácsatolták a negyediket is, hogy az országutakat, a

zarándokokat, s a szent helyeket, főképpen a Szentföldet életük feláldozásával is megvédelmezik. A lovagrend élén kezdetben a kiváló Payensi Hugó lovag állott, aki mellett a St.-Omeri Gottfried túnt ki jámborsága és rettenthetetlen vitézsége által. Kezdetben a rend oly szegény volt, hogy két lovag ült egy lovpon. A rend címerén emlékezésül a kezdet nehézségeire, két lovagot látunk ülni egymás mögött egy paripán. II. Balduin palotájának egyik szárnyát bocsátotta a szerzetesek rendelkezésére, amely az egykori Salamon temploma mellett állott; ezért nevezik a rend lovagjait templomosoknak, vagy a templom vitézeinek.

A rend lelkületét gyönyörű szavakkal festi szent Bernát, aki a lovagoknak szabályokat adott: „A testi küzdelemben lovagiasan helytállani, feladatunk közé tartozik; hogy a kísértéssel és bűnnel való harcban győzedelmeskedhetünk, azt számtalan kolostor lakói tanúsítják. De ha az emberek kettős küzdelemben felkötik a kardot, szemünk csodálkozva tekint arra, aki a testet acélba, a lelket pedig a hit páncéljába burkolja, s aki e szavakkal: „Életemben és halálomban az Úré vagyok!” rohan a kereszt ellenségei elé, aki élve Krisztusé és akinek meghalni nyereség. Örülj vitéz bajnok, ha győzesz és élsz az Úrban; még inkább örülj, ha elestél és az Úrholz megy. Ó boldog élet, ha valaki a legédesebb vágyakozással várakozik a halálra! A világi lovag selyem takaróval, arany sarkantyúval és tarka fegyverdíszen lovagol a csatába; emberi szenvédély, bosszú, hírnév és vagyon után való kívánság sarkalja. Krisztus lovagja ártatlanul és reménnyel telve megy a küzdelemben, hogy Sión megalázott leánya lerázza fejéről a port és bevonuljon az imádkozók szent városába. Krisztus lovagja fegyelemben és engedelmességen éljen, józanul és mértékletesen, nő, gyermek és vagyon nélkül, továbbá egyetértésben, komolyan, minden tettekben, mint ahogy ellensége a külső dísznek és a világias hiúságnak. Erős és gyors lovpon kell a csatába lovagolnia és csak győzelem, nem pedig hírnév után vágyónia; a győzelmet ne saját erejétől, hanem az Istenétől várja. Egyesítse a szent szelídséget oroszlánbátorsággal, a szerzetest a lovaggal. Salamon temploma pompától és dicsőségtől ragyogott, de Jeruzsálem új templomát jámborság és alázatosság díszíti.”

A rend ruházata, melyet III. Jenő pápa rendelt neki, a szív tisztaságának jeléül fehér köpenyből állott, rajta a vöröstanúság jeléül egy veres kereszttel; zászlaik felirata kifejezte magasztos céljaikat: »Ne nekünk, hanem a nevednek adj Uram dicsőséget”.

A templomosok hagyományokból és ajándékokból csakhamar igen gazdagok és hatalmasok lettek, úgy hogy keleten valóságos nagyhatalmat képeztek.

Mikor a Szentföld a keresztyének számára elveszett, a lovagok hosszú, küzdelemmel teljes és dicsőséges múlt után Cyprus szigetére vonultak vissza, de igen sok lovag Franciaországban telepedett meg, ahol nagy birtokaik voltak. Itt érte őket a végzetes csapás, mert IV. vagy Szép Fülöp francia király, aki a rend hatalmától félt s irántuk olthatatlan gyűlölettel viselte, kivitte, hogy a viennei zsinaton V. Kelemen pápa a rendet feloszlatta (1311), majd pedig a kegyetlen király a lovagok nagymesterét és számos rendtársát iszonyú kínzások közt kivégeztette.

Figyelemre méltó a német lovagok rendje is. Midőn a keresztes had 1190-ben Ptolemais városát ostromolta, néhány brémai és lübecki kereskedő, a sebesültek iránt való szánalomtól vezéreltetve, hajójitorlárkból sátrakat emelt s azokban a betegeknek kórházat rendezett be. Ez az intézmény az ostromban résztvevő német vezéreknek annyira megtetszett, hogy a betegek és sebesültek ápolására lovagrendet alapítottak, amely most már a „német lovagok rendje” nevét viselte. 1192-ben III. Celestin pápa Frigyes sváb herceg és VI. Henrik német császár kérelmére az újonnan alapított rendet megerősítette és neki minden kiváltságokat biztosította, amelyekkel az előbbi pápák a János-lovagokat és a templomosokat ”kitüntették. A rend szent Ágoston szabályai alatt élt és három csoportra oszlott: voltak lovagok, akik a vallás és a Szentföld védelmében harcoltak, voltak papok, akik az isteni szolgálatot végezték és végül betegápolók, akik a kórházakban szolgáltak. Az első nagymesterük Walpot Henrik volt. Mikor keleten a kereszt ügye elbukott, a német lovagok is elhagyták a Szentföldet és Európában kerestek maguknak megfelelő működési teret. Hazánkban is megfordultak a Barcaságban, ahol II. Endre a határvédelmet reájuk bízta, de mivel túlságosan önállóan rendezkedtek be, innen távozni kényszerültek (1225.). Igazi működési tér Poroszországban nyílt meg számukra, ahol Marienburg várából dicsőséges harcokat folytattak a pogány poroszok és litvánok ellen.

Meg kell emlékeznünk még akkor, midőn a legszebb és legdicsőbb célokért küzdő társaságokról szóltunk, egy ezekkel teljesen ellentétes szervezetről, mely a mohamedánizmus kebelében keletkezett. Az assassinokról van szó, akik gyilkolásokban, erőszakosságokban valósággal pártját ritkító hírnévre tettek szert keleten. 1091-ben a Szentföld közelében Alamut hegyivárból (a. m. keselyűfészek) alakult e gyilkos társaság Hassan Ben Sabbah, egy perzsa földről való vakbuzgó férfiú vezetése mellett. A társaság fejét a „hegy öregének” nevezték, akinek minden tag vakon engedelmeskedett. Midőn a Szentföld történetéről szólunk, nem mulasztathatjuk el fel-

említeni átkos működésüket, mert sok esetben gyilkos közbelépésük rendkívül fontos fordulatot adott a Szentföld történetének. Államfők, kiváló vezérek tömegesen estek áldozatul e fanatikus szekta dühének. Akár mohamedán, akár keresztény volt az, aki a „hegy öregének” uralmát veszélyeztette, el kellett pusztulnia a kiküldött orgyilkostól, aki mindenkit, aki áldozatul volt szánva, csalhatatlan biztonsággal talált meg és szúrt le. Ha egy gyilkost elfogtak, semmi-féle kínzással nem lehetett őt vallomásra bírni, mivel a „hegy örege” otthon hasíssal bűvös álomba merítette a rend tagjait, s ezek paradicsomi boldogságot látván lázálunkban, szinte kéjes örömmel szenvedték el a halált, hogy végre a gyönyörök helyére jussanak. Midőn Henrik, Champagne grófja 1194-ben meglátogatta Alamut várát, a „hegy Örege” meg akarta neki mutatni, mily vakbuzgón engedelmeskednek neki hivei: két őrnek, akik a magas toronyban teljesítettek szolgálatot, megparancsolta, hogy vessék le magukat a mélységebe, amit ezek szó nélkül azonnal megtettek.

A szörnyű társaság 1257-ben ért véget, midőn a mongolok főfészküket és negyven erős várukat elfoglalták s magát az utolsó főnököt is kivégezték.

A lovagrendekben ugyan erős támaszt nyert a jeruzsálemi királyság, de a második keresztes hadjárat szomorú kimenetele és a belső meghasonlások mindenkitől a végromlás felé vitték az ellenségektől mindenünnél körülzárt országot. Egy ideig III. Balduin és testvére Amalrich, ki őt 1162-ben az uralomban követte, sikerkel harcolt a hős Nureddin, Edessa meghódítója ellen, de ekkor Kelet legnagyobb hőse, a híres Saladin szultán személyében az eddigieknel hatalmasabb ellensége támadt a királyságnak.

Saladin vitéz, lovagias, a keleti jellemnek és erőnek valóságos megtestesítője volt. Kezdetben Nureddin szolgálatában állott, de midőn ura megbízásából Egyiptomba jutott mint helytartó, csak hamar olyan birodalmat alkotott, amely Kairótól egészen Aleppoig terjedt, s a jeruzsálemi királyságot a tengerpart keskeny szegélyére szorította vissza. A keresztenyek hősiess elszántsággal harcoltak, s egyideig Saladin nem volt képes az országot teljesen leigázni. 1184-ben fegyverszünetet kötöttek, mely alatt IV. Balduin és V. Balduin királyok elhaltak, s ekkor Lusignani Guido jutott a trónra. A fegyverszünetet egy szerencsétlen és meggondolatlan eset zavarta meg: Chatillon-i Reynald lovag ugyanis Saladin anyját, aki a fegyverszünetben bízva a Szentföldön átutazott, megtámadta, kincseitől megfosztotta, s kísérőit levágta. Saladin most nagy haragra gerjedt. Megindította hadait, benyomult a királyságra, s 1187 július 4-én Hiddin, vagy Tiberiás mellett a kereszteny sereget tönkreverte.

Így tehát az egész Szentföld ismét a mozzalmok kezébe került, elfoglalták Sidont, Joppet, Beyritust és az erős Akkont. Az ostromolt Jeruzsálem szintén meghódolt a szultánnak, aki a szent várossal kíméletesen bánt. Bizonyos váltságdíj lefizetése mellett minden kereszteny elhagyhatta a várost, s aki fizetni nem tudott, az is bántatlanul visszamaradhatott. A Szentsír temploma, szent János kórháza a keresztenyeké maradt; Saladin a kegyes intézményekkel szemben minden tekintetben hősként és lovagként viselte magát. A Szentsír látogatását a zarándokoknak egy arany lefizetése mellett megengedte. Saladin bevonulása napján, 1187 október 3-án a Moriah hegyen fekvő díszes templom arany kereszttét levették, ajándékul a bagdadi kalifának küldötték el. A templomot rózsavízzel lemosták, amrával kifüstölték, s mohamedán mecsetté alakították át.

Mikor e hír Nyugatra elhatott, általános volt a Szentföld elvesztése miatt a gyász, de csakhamar óriási lelkesedés támadt, hogy egy minden előbbinél hatalmasabb hadjáratot vezessenek a Szentföld visszafoglalására. Fülöp Ágost francia király, II. Henrik angol király, akik még régebb idő óta ellenséges viszonyban álltak, kibékültek, s elhatározták, hogy felveszik a keresztet (1188 január 21).

Németországban szintén lelkes volt a hangulat, mert a birodalmi gyűlésen maga az ősz császár, Barbarossa Frigyes és birodalmának előkelői mind nagy lelkesedéssel csatlakoztak a keresztes hadjárat eszméjéhez.

Az új hadjáratot nagy körültekintéssel és figyelemmel terveztek meg. Követek mentek III. Béla magyar királyhoz, a görög császárhoz, s az ikonumi szultánhoz, hogy az átvonulás lehetőleg nehézség nélkül történhessék meg.

1190 március 23-án a fényes keresztes had már a tengerszorosoknál volt, s hat nap alatt át is kelt az ázsiai partokra. Kisázsiában dicsőséges harcokat folytattak, s minden remény megvolt, hogy ez a hadjárat jól fog sikerülni, midőn Seleuicia város közelében halálát lelte a sereg fővezére és lelke, a nagy Frigyes császár. A Saleph folyón kelt át a sereg egy keskeny hidon; a császár türelmetlenül a sebesen rohanó folyóba ugratott, de a hullámok elragadták, s csak holtan tudták a hullámokból partra hozni.

A császár halálával a keresztesek merész lelkülete egészen elernyedt, a gyászos esetet mindenki rossz jelnek vette és sokan azonnal visszatértek hazájukba. A császár fia Frigyes sváb herceg a sereg egy részével Antiochiába ment, majd innen Tyruson át Ptolemaishoz ment, melyet a mohamedánok fogszábadult Guido király különböző nemzetiségi keresztesek élén ostromolt. Itt a kereszteseket újabb csapás érte, mert 1190 január hó 20-án sváb Frigyes

meghalt, mire az 5000 főre leolvadt német hadakat VI. Lipót ausztriai herceg vezérelte az ostrom alatt.

Míg a németek a többi nemzetekkel együtt Akkont (Ptolemaist) ostromolták, ezalatt nyugaton csak nehezen indult el útjára az angol és a francia király. Ismét viszálykodás tette tehát lehetetlenné, hogy e legnagyszerűbbnek ígérkező keresztes hadjárat egyesült erővel indulhasson meg. Csak akkor változott jobbra a helyzet, midőn II. Henrik angol király meghalt, s a legendás hősiességű Richárd, akit Oroszlánszívűnek is neveznek vakmerősége miatt, követte őt a trónon. Ez mindenáron a Szentföldre akart hajózni, s még városok, birtokok, méltóságok eladásával is megszerezte a szükséges költséget. A két király tehát megindult a hadjáratra, még pedig mivel a szárazföldi utat a görögök ármánykodása miatt nem tartották megbízhatónak, a tengeri utat választották. 1190 szeptember havában találkoztak Messinában; de itt sok értékes időt fecséreltek el aprólékos viszálykodásokban. Végre 1191 március 30-án Fülöp Ágost genuai hajókon útnak indult, s csakhamar Ptolemaisba érkezett. Az angol király április közepén szállt hajóra, de hajóit a tengeri viharok szétszórták, úgy hogy a hajók egyesítése miatt kénytelen volt Cyprus szigetén partraszállni. Mivel Cyprus görög uralkodója kíméletlenül bánt a jövevényekkel, Richárd az egész szigetet fegyverrel meghódította, majd pedig június 20-án a ptolemaisi táborba ért.

Már két esztendeje ostromolta Guido király Akkont, de csak az egyesült angol és francia sereg vitézsége tette lehetővé, hogy végre is a város 1191 július 12-én megadta magát. Az őrség, tekintettel a vitéz ellenállásra, minden vagyona hátrahagyásával szabadon elvonulhatott.

Sajnos itt is viszálykodás zavarta meg a győzelmi örömet: Lipót osztrák herceg ugyanis az egyik toronyra saját zászlaját tűzte ki, de Richárd ezt onnan letépette és sárba tapostatta. A herceg a sértés folytán harcosaival elhagyta a várost, s a kapuk előtt táborozott. A francia király is összeütközésbe jutott a gögös angol királyjal, s mivel sehogysem tudott vele megegyezni, visszatért Franciaországba, de azért seregének jó részét hátrahagyta.

Richárd volt tehát az egyedüli parancsnoka a seregnak, amely még elég tekintélyesnek látszott arra, hogy Jeruzsálemet felszabadíthassa, azonban az angol király minden vitézsége mellett sem volt igazi hadvezér. Kisebb ütközetekben rendkívüli vitézséggel és halál-megvetéssel harcolt, de igazi áttekintése a helyzet fölött nem volt. Richárd megerősítette Ptolemaist, majd pedig Saladinnal vette fel a harcot, s Joppe közelében Arsufnál fényes győzelmet aratott. Most már felszabadíthatta volna Jeruzsálemet is, de kisebb harcok-

ban fecsérelte el idejét, úgy hogy ezalatt Saladin megerősítette seregét, s most már a túlerővel szemben nem tudott jelentős sikert elérni. Ezalatt Angolországból is rossz hírek érkeztek, s miután Richárd Saladinnal három évi fegyverszünetet kötött, 1192 október 9-én hajóra szállt. Richárd távozása után öt hónapra a hős Saladin is meghalt.

A harmadik keresztes hadjáratnak nem volt meg tehát az a nagy eredménye, amelyet a nagy előkészületek és a seregek nagy száma, a benne résztvett uralkodók után remélhetünk volna, csupán annyi eredménye maradt, hogy a tenger mellékének Tyrustól Joppeig terjedő földsávja a keresztenyek birtokában maradt; továbbá a Szentsírt akadálytalanul látogathatták a zarándokok.

Miután Saladin meghalt, úgy látszott, hogy keleten jobb eredményeket vívhatnak ki a keresztesek. III. Celesztin pápa és VI. Henrik tervezett egy új keresztes hadjáratot, ennek azonban csekély eredménye volt; minden össze Berytust foglalták el 1197 októberében, de mivel a kereszteny uralkodókkal kitört viszály a vállalatot megzavarta, s miután VI. Henrik császár is meghalt, a keresztesek jelentős eredmény nélkül visszatértek hazájukba.

A középkor legnagyobb pápája III. Ince, szintén nem mulasztotta el, hogy a Szentföld érdekében minden lehetőt meg ne tegyen. Egy Fulco nevű francia papnak buzgókodására 1202-ben nagy számú keresztes had gyűlt egybe, melyet a nagy pápa áldozatkész jóakaratával segített nagy vállalkozásában. A sereg vezérei voltak: Bonifác Montferrati órgróf és IX. Balduin flandriai gróf, akikhez még számos előkelőség és nagy hadinép csatlakozott.

A szépen megindult vállalat azonban tévűtra jutott, mert az öreg és ravasz Dondolo, velencei dózse a keresztes hadakat nem a Szentföldre, hanem Konstantinápoly ellen vezette. Hogy a hajózás költségeit a köztársaságnak némileg megtérítsék, a dalmáciai Zárát kellett a kereszteseknek előbb elfoglalni a magyaroktól.

Konstantinápolyban éppen trónviszály volt, s ez nagyon megkönnyítette azt, hogy a meggyöngült görög birodalmat hamarosan elfoglalják. Konstantinápoly a nagy uccai harcokban elpusztult, a görögök hatalmát leverték, s az egykori görög birodalomból Románia néven kereszteny császárságot alkottak. Az első császár Balduin flandriai gróf lett.

A pápa, midőn a fonákul végződött keresztes hadjáratról értesült, így kiáltott fel: „Szégyennel és gyásszal eltelve kell bevallanom, hogy a külsőleg az egyházért és a Szentföldért viselt háború inkább az anyaszentegyház kárára van és a latinok által elkövetett sötétség művei a görögöket az apostoli székhez való visszatérésük-

ben megakadályozzák”. Mindazonáltal az események hatása alatt kénytelen volt az új császárságot elismerni. Ez az új császárság már megalakulásakor magában hordozta az enyészet csiraját, mert már körülbelül félszáraznyi fennállása után a kisázsiai partokon alakult niceai görög császárság 1265-ben Konstantinápolyt visszafoglalta és a bizánci császárságot visszaállította.

III. Ince élete végéig nem szűnt meg azon fáradozni, hogy új keresztes hadjáratot indítson, de annak ellenére, hogy a kereszteny fejedelmek között rendkívüli tekintélynek örvendett, sőt nagyobb hatalommal pápa még nem uralkodott, még sem sikerült uralodása alatt nagyszabású vállalatot indítania.

Különös csodája a Szentföldért való lelkesedésnek az úgynevezett „gyermek keresztes hadjárata”. Sokan azt hitték, hogy azért nem sikerült eddig a Szentföldet visszafoglalni, mert a felnőttek bűnei megakadályozták az isteni segítséget. Ezért 1212-ben több ezer gyermek sereglett egybe, hogy a Szentföld meghódítására kivonuljon, azonban ennek a különös és alapmotívumaiban megindító hadjáratnak nagyon szomorú vége lett: a gyermekek a szaracénok fogáságába kerültek, kik öket rabszolgákként eladták, mások pedig még Olaszországban az éhségnek és a fáradalmaknak lettek áldozataivá, s csak kevesen térhettek vissza hazájukba.

1217-ben III. Ince halála után, II. Endre magyar király, akihez még Lipót ausztriai herceg és Lajos bajor herceg csatlakozott, indítottak hadjáratot Kelet felé. Tengeri úton Cyprusba, majd innen Ptolemaisba (Akkon) érkeztek, s eleinte szerencsésen harcoltak, később azonban nem értek el jelentősebb sikert, sőt Endre király is, miután a keresztesek közt ismét viszály ütött ki, sikertelenségen elkeseredve, továbbá mivel hazulról rossz híreket kapott, visszatért Európába. (E hadjáratról külön értekezésben lesz szó, azért e helyen részletesebben nem beszélünk róla.)

Endre távozása után nagyszámú keresztes érkezett Németországból, Brabantból, Hollandiából és Norvégia ból, kiknek segítségével a Szentföld fejedelmei 1218-ban hajóhadat szereltek fel és az erős Damiette városát Egyiptomban hihetetlen erőfeszítéssel és vitézséggel el is foglalták, de midőn Egyiptom belsejébe is behatoltak, a Nilus áradása tönkretette öket, sokan elvesztek, sokan fogáságba kerültek, a maradék pedig visszatért a Szentföldre.

E hadjáratokat összefoglalva az V. keresztes hadjárat nevén ismeri a történelem.

E sikertelenségek még mindig nem lohasztották le a lelkesedést Nyugaton: II. Frigyes császár még 1215. július 25-én az aacheni

gyűlésen ünnepélyes fogadalommal kötelezte magát, hogy keresztes hadjáratot indít.

E fogadalmát azonban sokáig nem teljesítette, míg végre 1227 augusztus havában komolyan nekilátott, hogy a hadak Brindisiben összegyülekezzenek, azonban a táborban nagy dögvész ütött ki, s mikor Frigyes a táborba érkezett, betegséget színlelt és a keresztes hadjárat ismét elmaradt. Ekkor a pápa, IX. Gergely, Frigyesre egyházi átkot mondott ki. Frigyes a következő évben annak ellenére, hogy az egyházból ki volt közösítve, Brindisiben hajóra szállt, s megindult csekély haderejével a Szentföldre. mindenki meg volt győződve arról, hogy Frigyes keresztes hadjárata nem lehet komoly művelet, de azért Frigyes mégis több eredményt ért el a mohammedánokhoz való szívélyességével s arab műveltségével, mint az előbbi hadjáratok.

Frigyes megegyezett Kamel egyiptomi szultánnal, hogy a keresztenyek birtokában marad Jeruzsálem, Betlehem és Názáret, valamint a Joppe és Sidon közt elterülő partvidék.

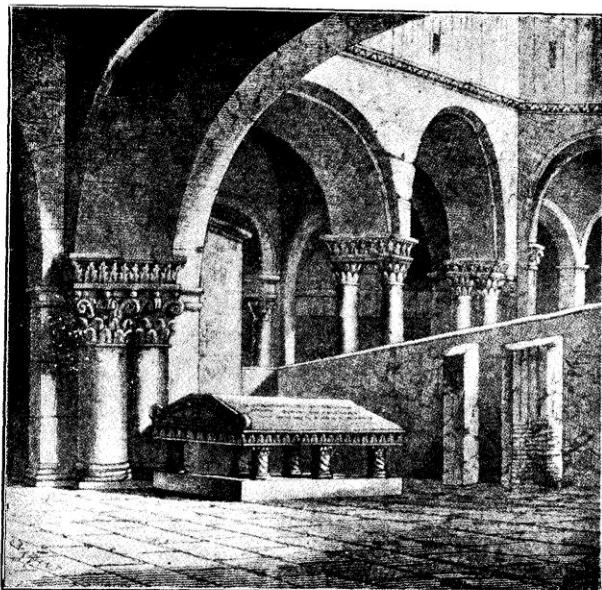
Frigyes 1229 március 17-én tartotta bevonulását Jeruzsálembe, de mivel az egyházból ki volt közösítve, a papság nem fogadta és a harangok sem szólaltak meg. A kiközösített császár világi nagyjai val egyházi szertartás nélkül, sajátkezűleg tette fejére a jeruzsálemi királyság koronáját.

Miután Frigyes rövid ideig Jeruzsálemben és Ptolemaisban tartózkodott, hajóra szállt s Apulia partjain kikötött. Úgy látszik a pápa a hadjárat után engedékenyebbnak mutatkozott Frigyes iránt, mert 1230 június 23-án Frigyest a kiközösítés alól feloldotta, miután Frigyes erőszakos rendszabályairól az egyházzal szemben lemondott s megígérte, hogy Palesztinát gondjaiba veszi. Eleinte azonban a pápa is nagyon rossznéven vette, hogy Frigyes nem harcolt nagyobb hévvel a Szentföldért s csupán alkudozásokra szorítkozott.

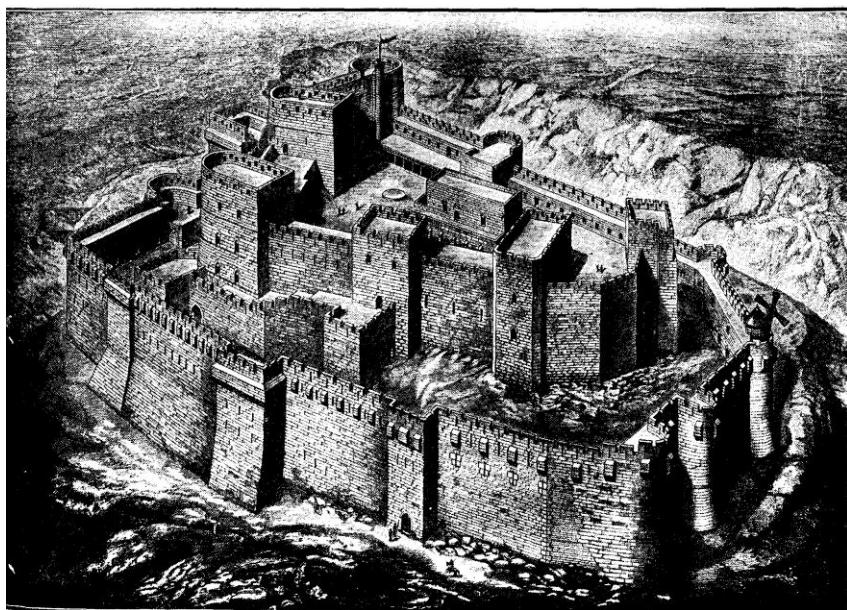
Frigyes hadjáratát nevezik a VI. keresztes hadjáratnak.

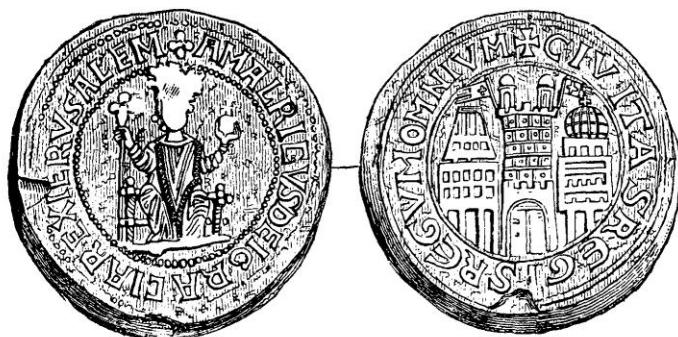
Az utolsó keresztes hadjárat szent Lajos francia király nevéhez fűződik. Ez volt a VII. és az utolsó e nembeli vállalkozás.

Szent Lajos 1244-ben súlyos betegségbe esett, s ekkor megígérte, hogyha meggyógyul, felveszi a keresztet. A király elhatározását az is megerlte, hogy a Szentföld kereszteny területeit ekkor igen súlyos csapások érték. Nodsmeddin Eyub egyiptomi szultán Saladin birodalmát vissza akarta állítani; ezért a damaszkuszzi szultánt s a vele szövetkezett keresztenyeket a rettentően vad khovaresmi törökök segítségével megtámadta. A vad hordák elpusztították Jeruzsálemet, s a Gaza melletti véres csatában (1244 október 18)

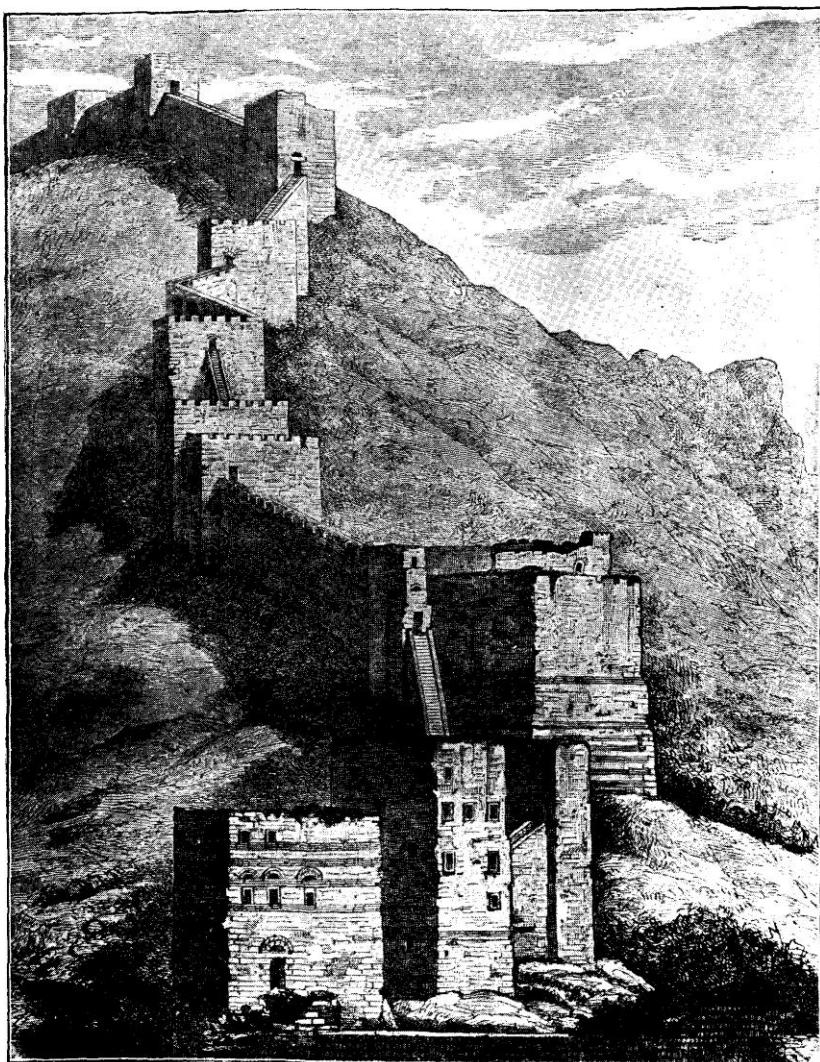


BOUILLON GOTTFRIED EGYKORI SÍREMLÉKE A SZENTSÍR TEMPLOMÁBAN





AMALRICH KIRÁLY ÓLOMBULLÁJA



ANTIOCHIA FALAI NYUGAT FELŐL

a kereszteny sereget teljesen tönkretették. A lovagrendek majdnem minden elpusztultak e csatában, s a jeruzsálemi királyságból csak Ptolemais vára maradt meg.

Szent Lajos tehát a végső szükségben határozta el magát, hogy a csapást megszüntesse. 1248 augusztus 28-án hajóra szállott, majd Cyprus szigetén át Egyiptom partjaira érkezett; a következő évben Damiettevel szemben vetett horgonyt, s azt el is foglalta. Azonban a jó kezdetnek szerencsétlen vége lett, mert midőn Egyiptom belsejébe indult 50.000 főnyi seregével, a kitört betegségek, az élelemhiány a keresztesek seregét egészen tönkretették; Lajos maga is a szaracénok fogságába esett.

A királyt csak 800.000 bizánci arany lefizetése és Damiette kiürítésének feltétele mellett engedték szabadon. Lajos ezután kisded csapatával, mint zarándok járta végig a szent helyeket, s miután néhány kereszteny várost megerősített, hazájába visszatért.

Évek multán a szent király úgy gondolkodott, hogy fogadalmát nem teljesítette, mivel nem sikerült neki a Szentföldet felszabadítani. Híre járt különben annak is, hogy Bibars egyiptomi szultán Jaffát és Antiochiát elfoglalta, s a győztes mohamedánok Betlehemberben, Názáretben a templomokat lerombolták. A király 1267 május 25-én egy gyűlésen megható felhívással fordult az előkelőkhöz, hogy a Szentföldet ért mostani gyalázatot mossák le. Az urak már nem nagyon lelkesedtek újabb hadjáratért, de a király iránt való szeretetből mégis felkészülődtek. 1270 március 14-én megindult tehát a keresztes had, melyhez Edward angol herceg, III. Henrik angol király fia is csatlakozott. Lajos úgy vélte, sokkal jobb lesz, ha Tunisz partjain szállnak partra, s onnan nyomulnak előre Egyiptom és a Szentföld felé. A nagy lelkesedést azonban lehűtötte az a borzalmas pestis, amely a táborban kitört, s mely a pápai követet, Lajos fiát, Tristant, sőt magát a szent királyt is elragadta.

A vezérüktől megfosztott keresztesek 1270 őszén a király holt-testével hajóra szálltak, s hazájukba visszatértek. Csupán Edward angol herceg vonult keletre 1300 főből álló seregével, ahol 18 hónapon át nagy hősieséggel harcolt Bibars szultán ellen, de a kisded sereg nagy eredményeket nem vívhatott ki.

Ezzel be is fejeződött a keresztes hadjáratok lelkes korszaka. Nyugat egészen elfásult már, mert láta, hogy bármily áldozatokat hoz is, minden rettenthetetlensége és vítezsége mellett sem képes az elemek, az éghajlat, s Kelet számtalan és fanaticus népe ellen győzedelmesen harcolni.

A lelkesedés végső szikrája volt már csak az a vállalkozás, midőn IV. Miklós pápa jelentékeny pénzösszeggel és 20 hajóval

támogatta azt a harcot, amely a szent helyek megtartásáért végső küzdelmét vívta. Ez a küzdelem hősies, nagy erőfeszítés volt, úgy-szólván egyeden vár, Ptolemais birtokáért folyt. A küzdelem mélton arra, hogy róla külön, részletesen is megemlékezzünk. De mielőtt erre térnénk át, nézzük meg azokat a viharos és változatos harcokat, melyek a végső küzdelmet bevezették.

### VIII. Végső küzdelmek a Szentföldért.

Keleten a 13. század közepén mint hatalmas fergeteg nyomult előre Dzsingisz kán tatár hordája; miután úgyszólvan egész Ázsiát meghódította, s elűzte a khovaresmi törököket, a mohamedán kalifátus sem állhatott meg hatalma előtt. A Szentföld kereszteny fejedelmei a gyűlölt mohamedán hatalom pusztulását szívesen látták, olyannyira, hogy még a mongolokkal is szövetkeztek a moslimok legyőzésére. Damaszkusz valóban el is esett, s a Szentföld fejedelmei a mongoloknál szíves fogadtatásra találtak. Kétségtelen, hogy a mongolok részéről ez az engedékenység csupán csel volt, de mivel a keresztenyeket a mohamedán hatalmak mindenünnben szorongatták, szinte kényszerítve voltak, hogy a mongolokban segítőtársakat lássanak.

E viharos történelmi napokban a kereszteny fejedelemekében maradtak tehát a tatár betöréstől, bár a mongol hordák egész Szíriát meghódították, s maga a Szentföld is jórészt harcok színhelyévé lett.

A Szentföld e korabeli eseményeiről rendkívül változatos képekben számolhatunk be. Különösen a megerősödött egyiptomi szultánság harcolt elkeseredett dühvel a megmaradt kereszteny birtokok ellen. 1239-ben Akkonban a bretagnei herceg, Navarra királya, Burgundia hercege és Bar grófja kötöttek ki. A keresztenyek Jeruzsálemet ismét megerősítették és Egyiptom meghódítására indulattak. A kereszteseknek a Szentföldön született utódaik, az úgynevezett „pullánok” ezekben a harcokban közönyösek maradtak. De annál égőbb vággal kívántak harcolni a nyugati jövevények. Először Askalon, majd Gaza felé vonultak. Itt egy ütközetet vívtak, melyben nem tudtak győzni, de a moslimok sem arattak döntő győzelmet. Azután a sivatagba érkeztek, ahol eltévedtek s a mohamedánok legyőzték és lekaszbolták őket. Midőn Karak mohamedán fejedelem a vereség hírét meghallotta, megrohanta Jeruzsálemet, a keresztenyeket megölte és a falakat leromboltatta; még Dávid tornyát is ledöntötte, amelyet eddig minden hódító megkímélt.

A keresztenyeknek szerencséjük volt, hogy a mohamedánok között családi viszálykodások ütöttek ki; e harcokban a szíriaik a keresztenyekkel szövetkeztek, ám bár Damaszkusz lakosai rossznéven vették, hogy fejedelmük a hitetlenekkel szövetkezett. Az egyesült szíriai és kereszteny sereg Askalonnál támadta meg az egyiptomiakat, de maguk a szíriai mozzimok fordultak kereszteny szövetségeseik ellen és a szövetségesek vereséget szenvedtek. A keresztenyek ezért kénytelenek voltak békét kérni, s ezt meg is kapták azon feltétel alatt, hogy a foglyokat szabadon bocsátják. A keresztenyek két erődjüket megtartották a Jordán mellett.

Egyiptom tehát békében maradt a keresztenyekkel, de a karaki fejedelem ellen, aki három évvvel ezelőtt Jeruzsálemet elpusztította, a kereszteny vitézek erős, kemény háborút folytattak. A kíméletlen harcokban nem adtak és nem kértek kegyelmet, így pl. Jeruzsálem kapuja előtt a mozzimok egy szálig lekaszabolták a zarándokokat, viszont a keresztenyek Nablus bevételénél minden kezükbe esett mohamedánt kivégeztek.

Nemsokára azonban a dühös karaki fejedelem és Szíria más uralkodói ismét a keresztenyek segítségéhez fordultak Egyiptom szultánja ellen. Látjuk tehát, hogy a kereszteny uralom, különösen a lovagrendek hihetetlen hősiessége folytán, még mindig elég nagy tekintélyben állott, s mindegyik félre becses volt. Így érthetjük meg, hogy előzőleg mily könnyen szánta rá magát Egyiptom a békére a kereszteny fejedelmeikkal. Az egyiptomiak ismét vissza akarták állítani Saladin birodalmát, s ezt a szíriaik sehogy sem engedhették meg. A szíriaik a keresztenyeknek átengedték Jeruzsálemet, Séfedet, Tiberiast, Askalont és más városokat. Most tehát a keresztenyek rövid időre ismét a Szentföld urai voltak, s az Omar mecsetje kereszteny templommá lett. Azonban ez az uralom nagyon is rövid ideig tartott, mert az egyiptomiak a mongoloktól előző khovaresmi törökökben igen hathatós szövetségeseket találtak. Ezek a vad lovasok, miután a Kaspi tenger mellett fekvő hazájukat a mongolok elől elhagyták, beszáguldozták Perzsiát, Georgiát, Örményországot és Mezopotámiát, mindenütt pusztítva, rabolva; hullák és holttestek jeleztek a borzasztó lovasok útjait.

A damaszkuszi fejedelem serege megfutott előlük, a karaki pedig gyorsan visszavonult. Ezután semmi sem tartóztatta fel őket abban, hogy meg ne rohanják Jeruzsálemet, ahol az összes keresztenyeket, férfiakat, nőket, gyermeket mind felkoncolták, vagy pedig rabszolgákul vitték el. A Szentsír templomát lerombolták, a Szentsírt feldúlták, a királyok sírjait feltörték s csontjaikat elégették. Jeruzsálemből Gazába siettek, ahol az egyiptomiak már várták őket.

A közel Karaki helység mellett kellett eldőlnie, hogy ki lesz a győztes. Ide vonultak a szíriaik és keresztyének egyesült seregei is, hogy ütközetet vívjanak. A keresztyének nagy vágyakozással néztek a csata elébe, de a szíriaik nem valami nagy harci kedvet mutattak. Egy szemtanú mohamedán író Ibn Dsiuzzi a következőket beszéli el az ütközetről:

„A szíriai mozlimok most a hitetlenek vezetése alatt állottak. Láttuk a keresztyéket magasra emelt keresztekkel vonulni, papok vegyültek hadsoraikba, áldást osztottak, az áldozókelyhet még a mozlimoknak is odanyújtották, hogy igyanak belőle. Ilyen szövetség nem állhatott fenn sikерrel. A frankok a jobbszárnyat képezték, a karaki fejedelem csapatai a bal, a középet az emesabeliek. Nem volt még dicsőségesebb napja az izlámnak, mint ez, még Nureddin és Saladin alatt sem. Legelőször a balszárny állotta ki a rohamot, a frankok egy lépést sem hátráltak, mígnem a sereg többi része felbomlott. A frankok már megfutamították az egyiptomiakat és táborkat elfoglalták, azonban szövetségeseik cserben hagyták, a khovaresmiek pedig körül fogták őket; az 1500 lovasból és 10.000 gyalogosból csak 800 ember kerülte el a vérfürdőt, s ez a 800 is fogásigba jutott. Én másnap végigmentem a csatamezőn és láttam itt embereket, akik számoló golyókkal kezükben megolvasták a holtakat, s azt mondták nekem, hogy számuk 30.000. Emesa fejedeleinek csaknem egymaga érkezett Damaszkuszba, miután poggyászát, fegyvereit, lovait és csaknem egész sereget elvesztette. Egy darab rongy sem maradt meg zászlóból a csata után, amelyre fejét lehajthatta volna és könnyezve kiáltott fel: „Jól sejtettem, hogy nem lesz szerencsénk, mert frank keresztek és zászlók alatt vonultunk a táborba.”

A győzelem Kairóban nagy örömet okozott, egész éjen keresztül fényáradatban úszott a város, s az uccákat vigasság és zene töltötte be. A keresztyének levágott fejeit a város kapuira tüzték.

Ilymódon a szultán ismét elfoglalta Jeruzsálemet és Askalont, de egész Palesztina és Szíria is az egyiptomiaké lett. Ez időben szent Lajos Egyiptomba érkezett és Damiette városát elfoglalta, ami az egyiptomiakra igen nagy csapás volt, de szent Lajos fönrevebb elbeszélt szerencsétlensége ismét visszaadta az egyiptomiak bizalmát. Talán jobban ki is használták volna győzelmüket, ha a szíriaikkal nem kellett volna ismét heves küzdelmet folytatniok; továbbá a fogsból kiszabadult Lajos király még a Szentföldön volt, s bár nagyobb sereg nélkül, személye mégis olyan súlyjal esett latba, hogy az egyiptomiak a testvérharcban kimerülve, 10 évre, 10 hónapra és 10 napra békét kötöttek. A keresztyének kezében maradt a Jordán

és a Földközi tenger közé eső országrész. A szíriaui Malek Naser megtartotta birtokát, s Egyiptom is megmaradt saját határai közt.

Az aránylagos békességet azonban megzavarták a mongolok, akik 1257-ben Szíria határához közeledtek, s miután a bagdadi kalifaságnak megadták a kegyelemdöfést, Aleppót is tűzzel-vassal elpusztították. Damaszkusz és más városok meghódoltak, s lassanként a mongolok egészen Egyiptom határáig parancsoltak. A keresztenyek örülték a mohamedán hatalom elbukásán; az antiochiai fejedelem, aki Tripolisz felett is uralkodott, 1260-ban Hulaguval, a mongolok vezérével tanácskozást folytatott, hogy a mozzimok ellen közös erővel lépjene fel. Hulagu a keresztenyeket, azok püspökeit és papjait, mint erről a mohamedán Abulfeda értesít bennünket, Damaszkuszban fényes fogadtatásban részesítette. A keresztenyeknek hamarosan templomaik és házaik voltak a városban, s mint mondják, néhány mecsetet és minaretet templomaik közelében le is romboltak. Mikor azonban híre jött, hogy a mongolokat Kotuz szultán a Jordán völgyében megverte, s Hulagu felsőbb parancsra az Euphrates mögé húzódott vissza, a damaszkuszi keresztenyeket megölték, házaikat lerombolták, templomaikat elégették.

Most Kotuz szultán erőszakos halála után olyan változás történt Egyiptomban, amely a keresztenység sorsára és Kelet egész kilakulására rendkívüli hatással volt. Egy rabszolgából szultánná lett hatalmas férfiú, Bibars vette át az uralmat Egyiptom felett. Bibars a kor legnagyobb emberei közé tartozik: hatalmas termetű, óriás erejű, fáradhatatlan lelkületű, fanaticus és rettenthetetlen ember. Országát bejárja, szinte folyton vándorúton van, mindenről gondoskodik, mindenütt rendet és igazságot akar teremteni. Természetes, hogy ilyen ember minden erővel azon van, hogy a keresztenyeknek még megmaradt uralmát végleg megdöntse.

Legelőször Egyiptomot akarta mentesíteni a nyugatiak támadásától, s ezért megtiltotta, hogy soha semmiféle kereszteny hajó országába be nem hatolhat. Az Asmun csatorna torkolatát fatörzsekkel eltorlaszolta és így többé Damiettebe nem lehetett bejutni. Mindig figyelte a nyugatiak készülődéseit, s e célból a szicíliai Manfréd udvarában követet tartott, akinek feladata volt, hogy a pápával ellenséges uralkodó környezetében minden kikémléjjen, ami esetleg a mohamedanizmus ellen készülőben volna.

Mikor a latin császárság Konstantinápolyban megbukott, Bibars ennek nagyon örült, s az újra helyreállított mohamedán mecsetnek ő küldötte a templomi szereket.

Ilyen uralkodó az előbb említett békét nem soká tarthatta meg, s ennek megszegésére a közeljövőben alkalom is kínálkozott.

Azokat a követeket ugyanis, akiket Bibars Konstantinápolyba küldött, Cyprus kereszteny királya elfogatta és bilincsekbe verette; ehhez járult még, hogy egy fogolycsere alkalmával a keresztenyek visszatartották az előre elküldött kereszteny foglyokat, ők viszont egyetlen mozlimot sem küldtek vissza Egyiptomba. Ekkor Bibars 1263-ban Szíria ellen indult, Ptolemais területén minden tüzzel-vassal elpusztított, s körülvette a várost. Az egyiptomiak nagy dühös-séggel harcoltak, de azért a roppant erős várost nem tudták bevenni. A genuaiak, akik a velenceiekkel ezidőben rossz lábon állottak és tudták, hogy a városban ellenfelek nagy kiváltságokat élveznek, készek voltak arra, hogy a szultánt a tenger felől segítsék az ostromban, azonban a genuaiak még sem támadták meg a várost, mire Bibars abbahagyta az ostromot. A szentföldi keresztenyek nagy szorongattatásukban Örményország királyához fordultak, s fel-szólították a mongolokat is, hogy keljenek át az Euphratesen. Bibars nagy sereggel vonult a mongolok ellen, s ezek kénytelenek voltak előle visszavonulni. A haragos Bibars most a keresztenyeken töltötte ki bosszúját, s számos fontos helyet elfoglalt. 1266-ban a szultán harmadszor is megindult Szíria ellen, amely hadjáratban Akkont, Tripoliszt és Sédédet akarta kézrekeríteni. Midőn Hebronon átvonult, a keresztenyeket és zsidókat haragiában eltiltotta attól, hogy a mohamedánok előtt is szent Ábrahám sírját meglátogathassák. Ptolemais területét tüzzel-vassal pusztította és nagy zsákmányt szerzett, majd pedig Tripolisz grófjának seregét verte tönkre. Egy igen erős vár volt még hátra, Sédéd vára, mely a Jordán mellett húzódó síkságon uralkodott. Ezt a várat templomosok védelmezték. A szultán számos ostromgépet hozatott a vár alá, s mivel igásállat kevés volt azok vontatására, ő maga is a szekerek elé fogatta magát, s úgy segítette az ostromgépeket felállítani a várfalak ellen. Az ostrom óriási erővel, szüntelen trombitaharsogás és harci zene közt folyt; az egész szultáni hadseregek, bármily hősiesek is voltak a védők, mégsem tudtak ellentállni. Tárgyalásba bocsátkoztak a szultánnal, s ez beleegyezett abba, hogy a templomos lovagok vagyon és fegyver nélkül elvonulhassanak; minthogy azonban né-mely templomosnál apróbb értéktárgyakat találtak, ezt a szerződés megszegésének tekintették s kettőjük kivételével, az összeseket megölték.

Bibars a mongolok betörései ellen, az imént elfoglalt Sédéd várát akarta főbástyává tenni. Maga a szultán is részt vett a város megerősítési munkálataiban. Azután, míg az építkezés tartott, Ptolemais területére rohant, a fákat kivágta, s a házakat, amelyeket elérhetett, felperzselt. Maga a város nem esett az ostromlók bir-

tokába, de 1268-ban Jaffát meglepték az egyiptomiak, s el is pusztították. A kereszteny egyházak márványoszlopait és cédrusfáit Kairóba szállították, s ott mecsetek építésére használták fel.

Tripolisz nagyon gyenge volt, de 1289-ig még úgy ahogy fennállott. A templomosokat megyengítette, miután Séfed várát elfoglalta; hátra volt tehát, hogy Antiochiával is végezzen. Bibars, mint a vihar rontott Antiochia területére, s olyan hevesen rohanta meg a várost, hogy négynapi ostrom után bejutottak a falakon; Antiochia Bibars kezébe került. A vérfürdő borzasztó volt, a düh első hevében mindenkit felkoncoltak a mozlimek, aki előbük került. Nemsokára elesett a fellegvár is, s így Antiochia, mely 170 éven át kereszteny birtok volt, 1268-ban a mohamedánok uralma alá jutott. A város kapuin lévő ezüst, s a templomok fedelein található ón óriási zsákmányt nyújtott. A városnak 100.000 lakosa volt, elképzelhető tehát, mennyi rabszolgát vittek magokkal az egyiptomiak. Oly olcsó volt az ember, hogy egy fiúért 12 fillért, egy leányért 5 fillért adtak.

Tripolisz grófja még némileg független volt, s állott még Ptoilemais, virágzott a kereszteny uralma Cyprus szigetén is, de midőn szent Lajos király 1271-ben Tunisban meghalt, s így nem kellett Egyiptomot nagyobb támadástól féltetni, hozzákezdett Bibars Tripolisz földjének pusztításához, s elfoglalta a János lovagoktól Krak várát.

1271 tavaszán érkezett meg Ptolemaisba 30 hajón Edward angol herceg.

A herceg megjelenése arra készítette Bibarsot, hogy a tripoliszi gróffal békében maradjon és most Ptolemais ellen vonult. A vár egyik bástyáját el is foglalta. Bibars a legnagyobb kereszteny hatalommal, a cyprusi királysággal is végezni akart; azért keresztekkel ellátott hajókon, csellel akarta megrohami a szigetet, de az első hajó egy sziklára futott, a többi is megsérült és a kikötő védőinek kezébe jutott.

Ptolemais ostromát a tatárok betörése miatt Bibars nem folytathatta. Edward angol herceg is útjában állott, akit orgyilkos módon akart láb alól eltétetni. Edward bevett egy moslim várat és a helyőrséget kardékre hánnyatta. A megadás után az egyik mohamedán főember azt színlelte, hogy keresztenyé akar lenni, s azért két megbízottját küldte el a herceghez. A megbízottak azonban assassinusok voltak, akiknek egyike öt tőrszúrással megsebesítette a herceget, de ez a gyilkost földhöz vágtá és megölte. Ezt a cselekedetet Bibars szultán tanácsolta, amennyiben egyik levelében kifejtette, hogy néha nagyon előnyös, ha az ember a tőrhöz folyamodik.

Bibarsnak szerencséje volt a tatárokkal szemben, mert ezek egymás közt meghasonlottak. Abaga, a tatárok egyik vezére 1272-ben békét kért Bibarstól, de a szultán ellene indult, s rajta fényses győzelmet aratott. Ez volt utolsó nagyobbszabású diadala, mert a tatárok ellen viselt egyik hadjárata alkalmával, Szíriában 1277-ben meghalt. Bibars a mamelukok közül emelkedett trónjára; ezek az egyiptomi hadsereg legvitézebb lovasai voltak, s eredetileg cserkesz és kipcsak vérből származtak.

Bibars utódja a kiváló és vitéz Malik Manssur lett, aki kedvenc szavától: „meg akarom tenni” (kilavun) kapta Kilavun nevét.

A szíriai helytartó, Sankor Alesker szultánná kiáltotta ki magát és a mongolokat hívta segítségül. Kilavun a szövetséges sereget, amelyben elég sok kereszteny is volt, Emesa mellett legyőzte. A többi keresztenyek e győzelem előtt azt hitték, hogy okosan cselekszenek, ha a mozzimok országait pusztítják, de most kénytelenek voltak megalázcodva, békét kérni. A János-lovagok, templomos lovagok és Tripolisz grófja mind békét kértek Kilavuntól. Egyedül Merkab vára fejtett ki nagyobb ellenállást, amely egy hatalmas szikla tetején feküdt. A várat a johanniták tartották megszállva. Kilavun irtózatos ostromot kezdett a vár ellen, földalatti aknái a vár közepéig hatoltak, s az ostrom annyira kimerítette a védőket, hogy a feladásnál csak 25 lovag tudott fegyveresen kivonulni.

Folytonosan hanyatlott tehát a kereszteny fejedelmek hatalma, s most már a szultán egészen véget akart vetni a megmaradt gyenge hatalomnak is. Megindult tehát Szíria ellen, de 1290 november 10-én meghalt. Nagy és hatalmas uralkodó volt, úgy emlegették, mint „a győztes fejedelem, a vallás dísze, Szíria megszabadítója”.

Utóda, Alasraf Chalil, Kilavun második fia lett. ő is, mint atya, nagyon gyűlölte a keresztenyeket, s az ellenük indított szent háborút tűzzel-vassal akarta folytatni. 1291 április 2-án Chalil Ptolemais (St. Jean d'Acre, Akkon) elé érkezett, miután már a hadigépeket előbb felállították; ezek mázsás köveket zúdíthattak a várra. Kilencvenkét hadigép működött szakadatlan erővel, de a csekély számú örség olyan hősies ellenállást fejtett ki, amilyent csak az első daliás időkben tapasztalhattak a mozzimok.

A keresztenyek nagyon is érezték, hogy a gyönyörű szép várost erőik minden megfeszítésével meg kell védelmezniük. Ptolemais pompás város volt, a keleti és nyugati országok tengeri forgalmának központja, nagy gazdagság székhelye. Szép házai tömör kövekből épültek, üvegablakkal, festményekkel díszítve; mindenfelé lugasok, virágos kertek és mesterséges vízvezetékek üdítő vize gyönyörködtette a szemlélőt. A különböző nemzetek egyes városrészeket mond-

hattak magukénak, s azokat gazdagságuknak megfelelően iparkodtak széppé tenni. Az uccák szélesek és tiszták voltak; végükön egy-egy torony állott vaskapukkal és láncoikkal. A boltokban Kelet és Nyugat összes termékei és művészeti tárgyai voltak láthatók. mindenféle idegentől, mindenféle nyelvtől voltak hangosak az uccák és a terek. A város szépségét a híres Kölhnöz hasonlították. Lakosainak száma 150.000 volt. Falai oly vastagok voltak, hogy rajtuk két szekér egymás elől kitérhetett. Mióta a keleti keresztenység sorsa e várostól függött, azóta a zarándokok kegyes adományaikkal mind hozzájárultak ahhoz, hogy erődítéseket emeljenek a város védelmére. Némelyik király és gazdag főür egész tornyokat és bástyákat emeltetett.

Itt állott tehát a szép város előtt a szultán 300.000 emberből álló seregével. Először felhívást intézett a városhoz, hogy ha minden lakosa váltságdíjat fizet, a szultán megszünteti az ostromot. A lacosok vezetői az ajánlatot büszkén visszautasították. Ebben mindenjában egyetértettek, hősies szívvel is készülödtek a harcra, de hiányzott a belső egyetértés. A velenceiek a genuaiakkal, a templomosok a johannitákkal voltak feszült viszonyban; azonkívül egy kiváló egyéni-ség is hiányzott, aki a lelkes tömeget eszményi célok felé vezethette volna. Ilyen nagy megpróbáltatások okvetlenül megkívánják, hogy a tettre kész tömeget oroszlánbátorságú és lángeszű hős egységesen vezérelje.

Megérkezett Henrik cyprusi király is, de hamarosan elhagyta a várost, mert megijedt a görögüktől és a hajtógépek rettenetes kőzáporatól; úgy látszott, mintha tűz-, szikla- és nyílzápor esett volna. A falak is már több helyen leomlottak, sőt május 16-án egy 60 öl széles rést nyitottak a mozlimek, az árkokat betöltötték földdel, mire a keresztenyeknek egy nyíllövésnyire vissza kellett vonulniok. A szerencsétlenséget rövid időre csak a János-lovagok nagymestere akadályozta meg, mert a visszavonulókat ismét harcba vezette és az ostromlókat megfutamította. Az éj folyamán kövekből, deszkákból és a házak ajtaiból ideiglenes falat készítettek, s e mögött 70 kisebb és nagyobb hajtógépet helyeztek el. E nagy rohamnál 2000 kereszteny esett el, de a mozzimok közül 20.000. A szultán azonban tetszése szerint pótolhatta országaiból elesett vítezeit.

A védők tanácsában, e borzalmas napok után, olyan hangok emelkedtek, hogy a várost jó lenne feladni, de a pátriárka lelkes beszédében kimutatta, hogy nincsen semmi mód a menekülésre; csupán a vitézség és az Istenbe vetett hit mentheti meg őket. Kifejtette, hogy a város 7000 védője legutóbb is 20.000 szaracént tett harcképtelenné, ha tehát kitartanak, végre is el fog pusztulni

a mohamedán sereg. Szép beszédéből álljanak itt a következő, a kor szellemének megfelelő intelmek:

„Ha közületek valakit hűbérura arra szólítana fel, hogy becsületét egy ellensége vagy többek ellenében megvédje, akkor ez, hogy hűségét megtartsa, valamint hogy magáról és utódairól a szégyent elhárítsa, bizonyára inkább meghalna a vímez harcban, semhogy a gyávaság szemrehányását vonja magára. Krisztus, mindenjunknak hűbérura és gondolja meg mindenki, hogy a Megváltó őt arra szólította fel, hogy örökségét hűbér-esküvel erősített kötelessége szerint, a hitetlenek ellen megvédelmezze.”

Miután a pátriárka beszédét befejezte, a jelenlévők szent lelkesséssel egymás nyakába borultak, meggyóntak, megáldoztak, megfogadták, hogy teljes egyetértéssel, kölcsönös szeretettel, megvetve a halált és veszedelmet, az utolsó csepp végig védelmezni fogják a várat. Május 18-án a mozlimek 300 dob hangja mellett, nagy rohamra indultak. A keresztyének nagy vímezéggel ellenállottak, de a hevnyészett falon keresztül mégis sikerült az ellenségnak a városba behatolni. Ekkor a János-lovagok nagymestere ismét megfordította a harci szerencsét, mert a betolakodókat visszavetette. A szultán a fedavikat vitte most rohamra (a fedavik azok a fanaticus harcosok, akik megesküsznek arra, hogy ebben a rohamban vagy csatában, okvetlenül meg fognak halni), s támadásának a sűrű köd is kedvezett. A keresztyének a közeledő ellenséget nem látták, s egyszerre az egyik kapu hatalmukba került. A johanniták nagymestere ismét a veszélyeztetett pontra rohan, de a harcban lova felbukik, ő maga a földre kerül, s testét lándzsák járják át; a templomosok nagymestere, s 10 kivételével valamennyi lovagja, hősiesen elesik. Az ellenség tehát a városban van, a lakosok nagy része a hajókra menekül, de szerencsétlenségiükre olyan vihar dül, hogy a hajók is elsüllyednek. Mások a templomosok erős kolostorába vonulnak vissza; ezeknek a szultán szabad elvonulást ígér, ha megadják magukat, de midőn a kapukat kinyitják, a mozlimek gyilkolni kezdenek, s most rettenetes végső harc kezdődik, amelyben minden keresztyén vímez elpusztul. A várost a szultán kifosztotta, felégette, erősségeit lerontotta.

Vége volt tehát a legszebb és leghíresebb várnak, az utolsó őrkoronynak, mely annyi dicsőséges harc után egészen megsemmisült, s vele együtt a keresztyének szentföldi uralma is. A többi kisebb várak, így Tyrus és Berytus is, a mohamedánok kezébe kerülnek. A szultán nagy diadalmenetet tartott Damaszkuszban és Kairóban, amelyeken a keresztyén vezérek fejeit lándzsákon hor-dozták körül.

Nyugaton nagy volt a szomorúság a város eleste miatt; a genuai

asszonyok ékszereiket adták oda egy újabb hadjárat céljaira, mások felvették a keresztet, hogy 1301-ben új harcot kezdjenek. Némi remény volt is a sikerre, mert Kazán, a tatárok fejedelme elfoglalta Damaszkuszt, s a cyprusi király is hajlandó volt vele szövetkezni a mozlimek ellen. A templomosok maradványai 1302-ben Aradus szigetét szállották meg, hogy innen a partvidéket nyugtalanítsák. Ha a tatárok sikerrel harcoltak volna a mozlimek ellen, a keresztyének talán elértek volna némi sikert, de az egész moslim haderő ellenében a kisded kereszteny sereg nem állhatta meg helyét. Ettől kezdve, ha kisebb hadi készülődésekről hallunk is, de nagyobb vállalkozás már nem indult meg. A templomosok is otthagyták kisded szigetjüket, s a johanniták 1310-ben Rhodus szigetére költöztek. Megszűnt tehát minden erő, amely a mohamedánok uralmát gátolta volna, s most már Európára is oly fenyegetővé vált Kelet hatalma, hogy annak nem annyira a Szentföld visszafoglalására, mint inkább saját védelmére kellett gondolnia. Egy ideig a pápák még hirdetik a keresztes háborúk eszméjét; Marino Sanuto Torselli, egy velencei utazó, kifejtette XXII. János pápának, hogyan lehetne Egyiptom meghódításával a Szentföldet hatásosan újra megközelíteni, s azt elfoglalni. Ekkor már Kisázsíában uralkodott a mohamedanizmus legerősebb hatalma; a törökök csakhamar megvetették lábukat Európában, s Kelet fanatikus harcosai annyira előrehaladtak, hogy csakhamar Magyarország lett a harcok színhelyévé, melyeket a keresztnek a félhold ellen kellett vívnia.

Annyi vér folyt el tehát, szinte eredmény nélkül, annyi nagy törekvés dölt dugába, s a Szentföld mégsem lett a keresztenység birtokává. De tévednénk, ha a keresztes hadjáratokat haszontalan, fanatikus és ostoba vállalatoknak bélyegeznők, mint ezt olyanok teszik, akik a történelem mélyebb ismerete nélkül írnak e korról, s elfogultságuk miatt a kor szellemét nem képesek megérteni és azt megbecsülni. minden kornak mások az ideáljai, mások a céljai, s lehetetlen a középkor vállalkozásait és eszméit a 20. század szemüvegen át nézni. Igenis, ennek a kornak szüksége volt Krisztus sírjának birtokára és nem kevesebb szükségét érezte annak, hogy azt megszerezze, mint ahogy a modern nemzetek más népek kizákmányolásával és leigázásával, a mai gazdasági szempontok követelményei szerint, tüzzel-vassal gyarmatokat akarnak szerezni. Legyünk tehát igazságosak a középkor iránt, mert ők legalább nem önzésből, hanem tiszta idealizmusból áldoztak annyi rengeteg vért.

Becsüljük meg azt a hihetetlen hősiességet, amely e vállalkozásokban megnyilvánult; oly nagyszerű az emberi léleknek ez a kirobbanása, hogy méltán mondja egy keresztes vitéz, ki a had-

járatok egyikében részt vett, bizonyos Róbert szerzetes: „A világ teremtése óta, a kereszt titka óta semmi sem történt, amit e hadjárathoz lehetne hasonlítani”. Maguk a mozlimek is áradozó szavakkal szólnak néha arról a nagyszerű szellemről és hihetetlen vitézségről, mely a kereszteseket áthatotta. Midőn az arabok a niceai szultánnak szemére vetették, hogy a keresztesek elől meghátrált, az így kiáltott fel:

„Ti nem ismeritek e frankokat, az ő bátorságuk isteni vagy pedig ördögi. Talán már legyőztük őket, hogy láncokat kovácsoljunk számukra? E megszámlálhatatlan nép, mely a haláltól és ellenségtől nem fél, hirtelen szállt le hegyeiről és csapatainkra rontott. Melyik szem bírja ki fegyvereik csillogását! Lándzsáik úgy villognak, mint a ragyogó csillagok, pajzaik úgy fényenek, mint a hajnal pírja, fegyvereiknek csattogása félelmesebb a mennydörgésnél; ha harcra készülnek, felemelik lándzsáikat, hadsorokba sorakoznak és hallgatnak, mintha hangjuk sem volna, s azután úgy rohanják meg az ellenséget, mint az éhes oroszlánok.”

Még együgyűebbek azok, akik a keresztes hadjáratokban nem látnak egyebet, mint a pápaságnak azt a törekvését, hogy hatalmát növelje. Erre nézve nagyon szépen jegyzi meg a francia Michaud:

„Ez a hadjárat leginkább megcáfola azokat (az első keresztes hadjáratokról szól), akik azt állítják, hogy a pápák azért hirdették a keresztes háborúkat, hogy hatalmukat növeljék. Ha ez igaz volna, miért nem fordította II. Orbán, kinek szava az egész Nyugatot mozgásba hozta, vitéz harcosait Guibert (ellenpápa) ellen? Nem lett volna könnyű neki egy ilyen harcnak vallási színezetet adni? Hiszen Rómát, a keresztenység fővárosát, Jézus Krisztus egyházát védelmezni, e század fogalma szerint, szent vállalkozás volt! Bizonnyal! Azonban a keresztes hadjáratok nem valami politikai számítások következményei voltak, hanem önkénytelen támadtak a korghangulatából és talán valamivel később is létrejöttek volna, ha Remete Péter nem is prédikál érdekükben és II. Orbán nem is lelkesít mellettük”.

E vállalkozások egyébként is nagy hatással voltak az európai kultúra kifejlődésére. Nyugat és Kelet szorosabb összeköttetésbe kerültek, az ismeretek kicsérélődtek, a kereskedeleml fellendült, az európai életbe új eszmék, mintegy frissebb vérkeringés került.

Tekintetbe kell vennünk azonkívül azt is, hogy a keresztesek hihetetlen erőfeszítései a különben diadalmasan előretörtető mohamedán hatalmakat évszázadokon át feltartóztatták, hogy Európának rohanjanak, s annak kultúráját teljesen tönkretegyék. A keresztes hadjáratok nélkül Magyarország sokkal előbb érezte volna meg a

mozlimek hatalmát, mert friss erejükben talán már a 13. században megdöntötték volna a görög birodalmat, s így a Balkán és hazánk is támadásaiak körébe jutott volna.

Fejezzük be tehát e történeti részt, azzal a megállapítással, hogy a Szentföld visszafoglalására irányuló törekvések az emberiség történelmének mindenkor legszebb lapjaira tartoznak.

## IX. A Szentföld története az egyiptomi és török uralom alatt.

Miután Ptolemais elesett, megkezdtődött az évszázadokig tartó egyiptomi uralom korszaka. E korszakból nem hozhatunk fel változatos és figyelemreméltó eseményeket: egyhangú, megszokott uralma volt ez a mohamedánizmusnak, amely nem épített, nem alkotott, a Szentföld alatta megmaradt a maga elhagyatottságában, a kereszténység tengődött, s legfeljebb az 1313. esztendőben a nápolyi Róbert kiráytól kivívott engedmény, a franciskánusoknak ittmaradása, biztosított némi enyhülést a keresztenyek életében. Azidőben számos kereszteny és zsidó zarándok lepi el Jeruzsálemet. A keresztenyek szabadon látogathatták a szent helyeket, bizonyos adó lefizetése mellett. Midőn a 14. században Egyiptomban trónváltozás következett be, a kereszténység azt hitte, hogy enyhébb sorsa lesz az új dinasztia alatt, de ez nem következett be. Az új uralkodócsalád éppen úgy gyűlölte a keresztenyeket, miként elődei. Nevezetes ez évszázadokból Bertrand de la Brocquiere francia zarándoknak tudósítása az itteni viszonyokról. Elmondja, hogy csak két francia ferencrendi van itt a keresztenyek lelki gondozására, de ezek is ki vannak téve a mozlimek gúnyának és önkényének; a kereszteny kereskedőket este bezárják bazárjaikba és csak reggel ereszti ki őket, ha ugyan a mozlim hivatalnoknak ez úgy tetszik. A zsidókkal kissé enyhébben bánnak, ezek itt mindenféle ipart üznek, ami által a mohamedánok részére nélkülözhetetlenné teszik magukat.

Nagyon érdekes az az értesítés is, amit egy kölni lovag, Arnold von Harff beszél el a 15. század végéről. Ebből megtudjuk, mily sok veszedelemnek vannak kitéve a keresztenyek, milyen szeszélyes és önkényes velük szemben a keleti uralom, s milyen nagy okossággal és türelemmel kell rendelkezniök, hogy a minden fejük fölött lógó Damokles kardját kikerüljék. Arnold, miután lefizette a 10 arany adót, meglátogathatta a kereszteny szentélyeket, s azután megint jó csomó arany lefizetése után, éjjel elmehetett azokra a mohamedán szent helyekre is, amelyeket a keresztenyeknek, vagy

zsidóknak halálbüntetés terhe mellett tilos volt meglátogatniok. Megindító, mily lelkes szavakkal írja le azt a szíves fogadtatást, amelyben a Sión hegyén lévő kolostorban fogadták őt a jó ferenc-rendi atyák. Néha a hivatalnokok kicsérélése folytán jobb vagy rosszabb sorsa volt a Szentföldnek, de igazi, mai értelemben vett elnézést és szabadságot a kereszténység a mozlim uralom alatt sohasem élvezhetett.

Az egyiptomi uralom egészen 1517-ig tartott, amidőn is I. Selim megtámadta Kansu Gauri szultánt, aki Aleppó mellett 50.000 főnyi sereggel fogadta a törökök szultánjának sokkal nagyobb seregét. Hiába volt az oly legendás vitézségi! egyiptomi mamelukok lovassága, a törökök ágyúi elseperték az egyiptomi sereget, s maga az egyiptomi szultán is futás közben lelte halálát. Haleb (Aleppó) és más fontos helyek Önként megnyitották kapuikat a győzelmes ozmánoknak. Damaszkusz, virágos keleti nyelven a „paradicsom illatá”-nak nevezett város, néhány héttel utóbb szintén meghódolt Selimnek, akinek most nemcsak Szíria és Palesztina népei siettek hűségesküt tenni, hanem még a vándor beduinok és arabok is hódolva jelentek meg előtte. Az ozmánok gyorsan haladtak Egyiptom felé, s 1517 január havában már a piramisok alatt táboroztak. Selim újra megverte a mamelukok hadait, s Egyiptomot végképpen hatalmába kerítette. Selim a következő telet már Damaszkuszban töltötte, ahonnan meglátogatta Hebront és Jeruzsálemet, mint a mozlimek előtt is szent és kegyeletes helyeket, majd kétévi távollét után, 1518 nyarának derekán visszatért Európába. Így tehát még hatalmasabb, még világbíróbb nép kezébe került a Szentföld uralma, s most már Keleten semmi sem hirdette a kereszt uralmát, mint Rhodus szigete, ahol a johanniták telepedtek meg, s Cyprus, ahol még 1570-ig tartott a keresztenyek uralma, miután 1489-től kezdve Velence vette birtokába a szigetet az egykori cyprusi királyok kezéből.

A Szentföld történetében a török uralom alatt nem történik semmi lényegesebb esemény. A keresztenyek sorsáról tovább is a jó franciskánus atyák gondoskodnak, akik a szent sír őrzőinek tiszttét is ellátják.

A világtörténelem színpadára csak akkor lép ismét a Szentföld, amidőn a 18. század végén Napóleon Egyiptomot megtámadja, s e hadjáratában összeütközésbe kerül a török haderőkkel is, akik Palesztina felől támadnak. A törökök Szíria északi határan gyülekeztek; Napóleon szokása szerint gyorsan az ellenség ellen vonult, hogy azt minél előbb szétszórja. A sereg, mely 1799 február 11-én Egyiptomból a Szentföld felé megindult, 13.000 főből állott; kicsi sereg, de a legnagyobb hadvezér és kitűnő tábornokok vezérlete

alatt állott: Kleber, Lannes, Berthier, Junot, Murát állottak a sereg élén mint táborskókok. A török hadsereg vezére a kegyetlen Achmed Dsezar (mészárló) pasa volt. Kisebb csatározások után



Gaza elé érkeztek, mely nem tanúsított ellenállást, azért a várost a franciák megkímélték. Jeruzsálem csak 7 órányi járásra volt, de azért Napóleon nem látogatta meg a szent várost. Többen megkérdeztek tőle, nem volna-e hajlandósága keresztülvonulni a híres városon, de Napóleon így felelt: „Nem. Jeruzsálem nem esik hadműveleteim vonalába, nem akarom, hogy a szűk szorosokban a hegyilakókkal legyen dolgom; azonkívül a terület túlsó oldalán nagyszámú lovasság támadna meg.” Azonban levelet küldött Jeruzsálembe, melyben kijelentette, hogy a városnak nincs fénivalója tőle, legyenek nyugodtak, semmi káruk nem fog esni a franciáktól.

Gazától Jaffáig sivatagon kellett átvonulniok, mely a szél által összehordott homokhegyekkel volt tele. A város csak gyengén volt megerősítve, de az őrség mégis vitézül helytállott. A franciák csakhamar rést lőttek a falakon, s elkeseredett uccai harcban, mely 36 óráig tartott, a várost elfoglalták. Az őrség a karavánszerályba vonult vissza, s itt védekezett életre-halálra. A védők mégis kénytelenek voltak magukat megadni, s ezeket a szerencsétlen foglyokat, mivel nem tudták öket a franciák élelmezni, agyonlövették.

Március 18-án a franciák St. Jean d'Acre előtt állottak. A falakat, mint egykoron, most is hatalmas tornyok védelmezték, s bent a városban a török fővezér nagy ellenállást fejtett ki. A franciák hajókat várak, amelyeken 6 nagy ágyúnak és lóportnak kellett volna érkeznie az ostrom folytatásához, de a hajókat Damiette közelében az angolok elfogták, s így a franciák ostroma nem sikerültet úgy, mintha jó ostromágyúik lettek volna. Ezek nélkül is felállítottak a franciák ittlevő ütegeiket, megkezdték a tüzelést. Szerencsétlen-ségükre az erősségen két kiváló európai vezette a védelmet: az angol Sidney Smith és a francia Phelippeaux. Most tehát az ügyes vezetés sokkal nagyobb nehézségeket okozott Napóleonnak, mint amilyet az eddigi ostromoknál tapasztalt. Szükséges volt, hogy a váról jól irányzott lövések ellen a földbe búvóhelyeket ássanak, amelyeket növényekkel és cserjékkel iparkodtak némileg kényelmesebbekké tenni. A francia táborskó szerencséje volt még, hogy jobbra és balra két forrás csergedezett. Március 28-án már elég nagy rést lőttek a falakra, s azért a gránátosok mindenáron rohamra

akartak indulni. A roham azonban az ügyes védelem folytán nem sikerült.

Ezalatt híre jött, hogy Abdalah pasa Damaszkusz mellett nagy sereggel áll, s a vár alá igyekszik. Napóleon Junot tábornokot 500 emberrel kémszemlére küldte ki, s ez először Názáretbe ment, ahol a török sereg némi nyomait fedezte fel, majd nemsokára 3000 lovas rohant rá. Junot négy szögeket formált gyalogságával, s miután sikерrel védekezett, Názáretbe vonult vissza. Kleber tábornok a szorongatott franciák segítségére jött, s azt a hírt hozta, hogy a közelben több, mint 30.000 főnyi török sereg áll. Napóleon most el akarta venni a törökök kedvét, hogy a vár alatt viaskodó franciákat megtámadják, azért a környékbeli török sereg ellen indult, csak néhány hadosztályt hagyván hátra a vár előtt.

A legendáshírű Tábor-hegy vidékén állott tehát a világverő francia, ott, ahol már más annyi nevezetes esemény történt a múltban. Kleber már nagyon szorongatott helyzetben volt, midőn Napóleon megjelent; ez óriási erővel támadott az ellenségre s a törökök vad futásban kerestek menedéket; a század leghíresebb lovas vezére, Murát, 1000 lovassal üldözte a menekülőket, kiknek nagyrésze a Jordán folyóba ugrált, s ebben lelte halálát. Ez volt a híres Tábor-hegy melletti győzelem.

A vár ostromát tehát tovább folytathatták, annál is inkább, mert a francia hajóknak sikerült Jaffában nehéz tüzérséget és lőszert lerakni, melyeknek segítségével a franciák a vár egyik nagy tornyát ledöntötték. Most sikerült a franciáknak a város közepéig behatolni, de itt minden ház valóságos erőddé változott át, úgy hogy Napóleon nagy veszteségeket szenvedett.

Május 7-én hajókat pillantottak meg az ostromlók, s örültek, hogy a francia hajókról segítséget kapnak, de fájdalommal látták, midőn a hajók közelebb jutottak, hogy angol hajók közelednek. Mindent meg kellett tehát most tenni, hogy a várost hatalmukba kerítsék, mielőtt az angolok újabb erősítést és élelmet hozhatnak. Halálmegvetéssel rohantak a franciák a városba, de a pasa kastélyának erős falain megtört az erejük. A városbeliek a hajókról is segítséget kaptak, s így a franciák helyzete napról-napra nehezebb lett. Nemsokára végső elkeseredett rohammal megint behatolt 200 francia a városba, de szinte láthatatlan helyekről halálos golyózápor zúdult rájuk, a sereget vezénylő tábornok elesett, maga a hírneves Lannes is megsebesült.

A franciák annál is inkább kénytelenek voltak a rettenetes küzdelmet abbahagyni, mely az angol segítség miatt úgyis kilátás-talannak látszott, mert a seregben a pestis ütötte fel fejét, s továbbá

híre járt, hogy Egyiptomban lázadás tört ki, s egy török sereg az egyiptomi partokon akar partra szálni. Nehéz szívvel bár, de május 17-én Napóleon elrendelte az általános visszavonulást.

Napóleon rendkívül fontosnak tartotta a vár elfoglalását, s ez a gondolat még Szent Ilona szigetén is foglalkoztatta, midőn így nyilatkozott: „Ha St. Jean d'Acre elesett volna, megváltoztattam volna a világ helyzetét, de a legcsekélyebb körülményektől függnek gyakran a legnagyobb események.” A hősies védelmezőről, Sidney Smithről ezt szokta mondani: „Ez az ember rabolta el szerencsét!” Napóleon egyik bizalmas embere, kivel még május 8-án a tengerparton sétált, említi, hogy Napóleon fájdalommal beszélt az ostrom sikertelenségéről: „E nyomorult fészek sok emberembe került és sok időt rabolt el tőlem, de sokkal mélyebben bocsátkoztam a dologba, hogysem egy utolsó kísérletet ne tennék. Ha ez sikerül, amint hiszem, akkor a városban megkapom a pasa kincseit, egész Szíriát felkelésre szólítom fel, elmegyek Damaszkuszba és Aleppóba, kihirdetem a rabszolgaság eltörlését, fegyveres hatalommal jelenek meg Konstantinápolyban, s megdöntőm a török birodalmat. Új nagy birodalmat alapítok Keleten, mely helyet fog nekem biztosítani az utókor évkönyveiben, s talán Drinápolyon vagy az osztrák ház megsemmisítése után, Bécsen át térek vissza Párizsba. Nem látja, hogy a drúzok csak a vár bevételét várják, hogy felkeljenek? Nem ajánlották-e fel már nekem Damaszkusz kulcsait...? Ha az utolsó roham, melyet kockáztatni akarok, nem sikerül, azonnal felkerekedem, mert az idő drága.”

A sebesülteket és betegeket május 18. és 19. napjain elszállították, s ugyanezen hónap 20-án éjjel a francia csapatok is ott-hagyták St. Jean d'Acret, s megindultak Jaffa felé. Napóleon kímélni akarta a lovakat és öszvéreket, mert azokra szükségük volt a sebesülteknek és betegeknek. Midőn istállómestere azt kérdezte tőle, hogy melyik lovat akarja, nagy haraggal ennek arcába vágott, s rettentő haraggal szólt: „Mindennyi gyalog megy, én legelőször; nem ismeri a rendeletet?” Napóleon a 35°-os hőségen a sivatagi homokon át gyalog menetelt, és így érkeztek meg Jaffába. Itt 3 napig pihentek, mely idő alatt Napóleon meglátogatta a kórházat is, amelyben a sebesültek és a dögvészesek feküdtek. Gyakran látni képeket, melyek azt ábrázolják, hogy Napóleon a kórházban megérintette a pestisben szenvedőket, hogy haláltmegvető bátorságát kímitassa. Ez csak legenda, mert ily esztelenséget az okos Napóleon nem engedhetett meg magának. Különben legbizalmasabb embere és iskolatársa, Bourienne, aki vele ment a kórházon keresztül, határozottan tagadja, hogy Bonaparte valami ilyet cselekedett volna.

Napóleon tehát végigjárta a Szentföldet, diadallal és kudarccal is, s azzal a tényel, hogy a világtörténelem legnagyobb hadvezére oly fontosságot tulajdonított Palesztinának, s nagyralátó tervezet ennek birtokától tette függővé, mintegy elismerte e helynek oly sokszor bebizonyult világtörténelmi fontosságát.

A 19. század elején újabb nevezetes történelmi események vihara zúgott végig a Szentföld felett. A meggyöngült ozmán hatalom e vidékeken vívta küzdelmét a nagy hatalomra jutott Mehemed Alival, Egyiptom kormányzójával. Mehemed Ali származására nézve albán, olyan hatalmat vívott ki magának Egyiptomban, hogy a központi hatalom gyengesége folytán arról álmodozott, hogy kiterjesztheti uralmát Szíriára, s talán egész Kisázsírára is. A hódítás megkezdésére termézzetesen ürügyet kellett keresnie. St. Jean d'Acre parancsnokától néhány menekült alattvalójának kiadatását követelte, de a pasa ezt állhatatosan megtagadta. Mehemed Ali most, 1831 október havában fiát, Ibrahimot tekintélyes haderővel a vár ostromára küldte, s mialatt az egyiptomi sereg a várat ostromolta, azalatt Ibrahim a sereg másik részével szinte ellenállás nélkül megszállotta Gazát, Jeruzsálemet és Jaffát.

II. Mahmud szultán roppantul felbőszült, midőn Ali önkényes eljárásáról értesült, s 50.000 fönyi sereget küldött Keletre, hogy Ibrahimot elűzze. Midőn azonban a török sereg Szíriába érkezett, az egyiptomiak már St. Jean d'Acret elfoglalták (1832 május 27), továbbá Damaszkuszt és Tripoliszt is. Július 6-án Homsnál a régi Emesánál megütközött a két sereg, s a szultán serege oly isszonyú vereséget szenvedett, hogy kénytelen volt a Tauruszon át visszavonulni. A szultán megint küldött egy sereget, de ezt ugyanezen év decemberében az egyiptomiak Ikoniumnál csúfosan megverték. Ibrahim tehát akadálytalanul nyomult előre, s már a török főváros előtt állott. Úgy látszik, az egész birodalmat meghódította volna, ha az oroszok közbe nem lépnek, s az ozmán birodalom roskadózó épületének megmentésére sereget nem küldenek a szultán segítségére. Mehemed Ali az egész orosz birodalommal már nem akarta felvenni a harcot, ezért a szultánnal békére lépett, s a török felsőbbség elismerése mellett nemesak Egyiptomot, hanem Krétát, Szíriát s így a Szentföldet is megkapta.

A békeszerződés után Ibrahim visszavonult, s az oroszok is hazájukba térték, miután a portával egyetértésben biztosították a birodalom sérthetetlenségét. A szultán a béke megkötése után egy fermánban kijelentette, hogy az egyiptomi basát ismét kegyeibe fogadja, de azért folyton készülődött arra, hogy lázadó alattvalóját megbosszulja. 1839 június i-én ismét hadat indított Egyiptom

ellen, de Ibrahim ezt a sereget Nisib mellett, Észak-Szíriában teljesen tönkreverte.

Ezenközben Mahmud szultán meghalt s utódja, Abdul Medsid békajánlatot tett Alinak, amelyben a többek közt Palesztinát is megkapta volna. Mehemed Ali ezeket a feltételeket nem fogadta el, s így a Törökország megmentésére egyesült hatalmak, nevezetesen Anglia és Ausztria, 1840 szeptember havában 12.000 főből álló sereget és megfelelő hajóhadat küldtek a szíria partokra. E hajóhad több partmelléki erősséget bombázott, s november 4-én St. Jean d'Acre várát négyórai tüzelés után bevette. Az osztrák-angol sereg a törökökkel egyesülve Ibrahim csapatait Kaleb Medinánál, a Libanon tövében, véres csatában megverte.

Mivel időközben a libanoni druzok, továbbá Szíriában és Palesztinában a pusztai arab törzsek fellázadtak, a basa békére hajlott. A megkötött egyességen lemondott Szíriáról, s így Palesztináról is; csupán Egyiptomot tartotta meg magának, mint örököshfibérbirtokot.

Egy évtized múlva ismét előtérbe került a világpolitikában a Szentföld kérdése, amennyiben III. Napóleon, aki uralkodása első éveiben meg akarta nyerni vallásos érzelmeivel a falusi lakosságot és a papságot, nagy érdeklődéssel karolta fel Palesztina katolikus érdekeit. 1852 március havában egy fermánt eszközölt ki, amelynek értelmében a római katolikus keresztenyeknek a szent helyekre való joga, a görögökkel szemben, biztosabb alapot nyert. A cár ezt a fermánt rossznéven vette, s ürügynek használta fel arra, hogy a szultánnal éreztesse hatalmát és megkezdje a támadást Törökország szétdarabolására. Tudni kell ugyanis, hogy miután 1808-ban a Szentsír temploma tűzvész áldozata lett, a rombadolt templomot a görögök építették fel, így arra keleti jogszokás szerint úgyszólvan teljes igényt formáltak.

Palesztinának ilymódon való előtérbejutása hosszas diplomáciai alkudozásokra adott alkalmat, amelyek azonban a békét nem hozták meg. Kitört az úgynevezett krimi háború (1853—56), melyben a törökök szövetségesekük nyerték meg az angolokat, franciákat és a piemontiakat. E véres háború, melynek legkiemelkedőbb eseménye Szebasztopol elfoglalása, azzal ért véget, hogy Franciaország jogot nyert a keleti részek katolikusai felett a vallási protektorátusra. E vallási protektorátust Franciaország féltékenyen őrizte s még akkor is súlyt helyezett reá, midőn a köztársasági francia kormány már nem volt vallásos érzelmű.

Egyházpolitikai tekintetben a 19. század közepén nevezetessé esemény a jeruzsálemi pátriárkátus betöltése. Őszentsége IX. Pius

megszüntette a címeztes pátriárkátust és valóságos pátriárkává ki-nevezte 1847-ben Valerga Józsefet s e tényel a szentföldi kereszteny egyház szép virágzásnak indult. Figyelemremélő különösen Lavigerie bíboros és a különböző szerzetesrendek buzgó működése.

## X. A Szentföld legújabbkori története. A világháború.

A 18. században a zsidóság figyelme is erősen Palesztina felé fordult, különösen akkor, midőn megkezdődtek a cionista mozgalmak. Ennek megalapítója Herzl Tivadar bécsi újságíró, aki az oroszországi és romániai zsidóüldözések hatása alatt tűzte ki magának azt a célt, hogy az üldözött zsidók Palesztinában ismét hazát nyerjenek (1896). Herzl és követői a cionisták, kik nevüket onnan vették, mert az ősi Siont akarták visszaszerezni, valóságos világhozzájárulást indítottak, amelynek nagynevű pártfogói voltak. Igaz ugyan, hogy már előbb is történtek kísérletek arra, hogy Palesztinában zsidótelepek létesüljenek; így Jaffától északkeletre Nahr el Audia vidékén 1879-ben telepedtek le először külföldi zsidók. 1883-ban a zsidók betelepítése már biztosabb alapot nyert, midőn a párizsi Rothschild hatalmas összegekkel kezdte ez akciót támogatni. 1915-ben már 36.000 hektár földet birtokoltak a zsidó telepesek. A telepek az egész országban szét voltak szórva, de nagyobb részük a tengerparti Sáron és Sepela síkságain, s a Genezáret tó vidékén terültek el. Gabonát, narancsot, szőlőt, mandulát termeltek, olajfát tenyészettek és a Jordán völgyén gyapotültetvények is voltak.

A cionizmus az 1913. évi bécsi kongresszus után megindítja a palesztinai településeket. Egyesület alakul, amelynek 144.000 font tőkéje van. A világháború idején a tevékenység súlypontja Amerikára esett, ahol Brandeis newyorki állami főbíró lett az ügy vezére, politikai harcosává pedig Weitzmann Chaim manchesteri tanárt választották meg. Most főként arra törekedtek, hogy az angolokat meggyőzzék arról, hogy szükséges volna egy zsidóállam megalapítása. Anglia Törökországgal úgyis heves harcokban állott a palesztinai és mezopotámiai fronton. Angliának tehát nagyon is érdeke volt, hogy egy zsidóállam eszméjét szívesen fogadja, mert ezáltal a világ zsidóságában hathatós szövetségest találhatott. Azonkívül a világ-hódító Anglia arra is tekintett, hogy ez állam önmagában meg nem állhat, s így kénytelen lesz a hatalmas Anglia protektorátusát igénybe venni. Érdekes megfigyelni, hogy a világháború első esztendejében már mennyire vitatták a Szentföld problémáját. Egy német folyóirat

érdekes cikkben ismertette Oroszország és Palesztina viszonyát (1. Pfleger: Historisch-politische Blätter). Ez értekezés kifejti, hogy az oroszok már régóta vágyódnak Palesztina birtokára, hiszen a krimi háború kitörésére is tulajdonképpen a Szentföld kérdése adott okot. Állítását egy, nem sokkal a háború kitörése előtt megjelent könyvből merített adatokkal támogatja. Az adatok hitelesek, a könyv szerzője az ismert francia diplomata Edward Bapst, ki sok évet töltött úgy Orosz-, mint Törökországban. Pfleger kimutatja, hogy Franciaország volt az, mely követeléseivel a hatalmak közt az ellen-tétet felidézte, s lehet, hogy ma ugyanaz az eset fog beállani, ezúttal azonban Franciaország és szövetségesei lesznek azok, akik között Palesztina birtoka miatt az ellenségeskedés ki fog törni. Több-kevesebb nyíltsággal már folyik is a torzsalkodás. Így nagy fel-túnést keltett a közelmúltban a Palesztina-kérdés iránt különösen érdeklődő körökben a párizsi Matin egy cikke, amely — anélkül, hogy orosz szövetségesét megkérdezte volna — Angliának osztotta ki Mezopotámiát, Arábiát, míg Szíriát és Palesztinát Franciaországnak kívánta mint zsákmányt. A terv nagy meglepe-tést szült Oroszországban. A Petrogradski Kurír felszólította az orosz diplomatákat, hogy ilyen szándékkal szemben védjék meg erélyesen az ország keleti érdekeit. Egy dumainterpeláció, mely szintén a palesztinai kérdésben történt, megmutatta, hogyan gondol-kodnak a keleti kérdésről a cár birodalmában. Nemcsak Örmény-országot, nemcsak Konstantinápolyt, hanem a Szentföldet is bírni akarja Oroszország. Mikor aztán a ravasz Anglia, tekintettel a franciaik és oroszok által támasztott igényekre, sajtojában Palesztina semlegességének szükségét magyaráztatta, akkor ismét orosz ellen-állásra talált, de Franciaország is alig volna hajlandó a Palesztina-kérdés ilyen megoldásába belenyugodni.

így elmélkedik a német író, kinek fejtegetéséhez vegyük még hozzá a Le Correspondant egyik cikkét: „Es Palesztina?”, amelyben J. Lagrange hosszasan magyarázza, hogy a Szentföld birtokáért versenyző országok között egy sincs oly mértékben hivatva annak kormányzására, mint Franciaország. Felsorolja, hogy szent Lajos óta mi minden tettek a franciaik a szívüknek oly drága földért. Különösen sikeresnek mondja a napóleoni háborúk óta kifejtett tisztnán vallásos akciókat. Jeruzsálemben, Jaffában, Názáretben, Caifában francia szerzetesek és apácák a gyermekek ezreit tanítják Franciaország szeretetére, s az eredmény oly fényes, hogy a francia nyelv húsz év alatt kiszorította a többi modern nyelvet, ami annál csodálatosabb, mert ez olyan országban történt meg, ahol nincsenek nagy számban francia kereskedők. A cikkíró végre is arra a meg-

állapításra jut, hogy legalkalmasabb lenne a Szentföldön élő nemzetiségek számára a francia protektorátus.

A világháború döntötte el, hogy kié legyen Palesztina, s hogy megalakulhat-e ott a független zsidó állam. A török uralom alatt kevés anyagi és szellemi haladást mutatott az ország. Vasútja csak Jaffától Jeruzsálemig terjedt és később készült el a Haifától Derratáig terjedő vasúti vonal, amely a Hedzsász vonalhoz csatlakozott. A világháború alatt számos kisebb vonal épült, melynek vezetésében a kitűnő magyar vasutasok közül is többen résztvették. A szellemi élet a török uralom alatt nagyon maradi volt, s leginkább idegen ösztönzésre mutatott fel némi eredményt. E téren a szerzetesrendek sok sikerre mutathatnak rá. Nevezeteseik az 1890-ben megindult nagyarányú ásatások, amelyeket német, osztrák és angol kutatók végeztek, s ennek eredményeképpen, 1899-től 1900-ig felfedezték az Ősi Gath maradványait. Majd Megiddot, Taanathot és Gesert ásták ki. Kiváló eredménye volt a kutatásnak, midőn 1907-ben a régi Jerichó falait hozták felszínre, s a biblia elbeszélését ez ásatásokkal kiváló fénybe helyezték. Az újabb időben az angolok rendszeresen folytatják az ásatásokat, melyek közül legutóbb a Holt-tenger melléki kutatások során Szodoma nyomaira akadtak. A kitört világháborúban Palesztina jelentős szerepet játszott. Fekvésénél fogva egyik legsebezhetőbb pontja volt az ozmán birodalomnak; mivel továbbá a Szuezi csatorna szomszédságában fekszik, a törököknek Szuez elleni támadásaiknál Palesztina déli része hadműveleti alapul szolgált.

Az 1914-ben kitört világháborúban csakhamar részt vesz Törökország is, s minden oldalról megkezdődik az ádáz küzdelem. Törökország arra számított, hogy Egyiptom felhasználja az alkalmat arra, hogy az angol uralmat lerázza magáról, de az angolok a törökökkel hű uralkodót letették, s helyette szultán címmel új uralkodót neveztek ki. A törökök fő törekvése arra irányult, hogy Palesztina felől megtámadják Szuezt s lehetőleg Egyiptomba behatoljanak. Heves harrok dúltak a háború kezdetétől fogva a Szinai félszigeten és a csatornánál. 1914-ben a IV. hadsereg 15.000 embere a Vörös tenger partján El Akabáig, a Földközi tengernél pedig El Arisig jutott előre. 1915-ben a törökök 7 nap alatt átkeltek az El Ti sivatagon, február 3-án El Kantara, Izmaila és Tusun alatt elértek a Szuezi csatornát, de az angolok visszaverték őket. 1916-ban a Szinai félszigeten magyar és osztrák tüzérség, németekkel együtt támadt egy török hadosztály kebelében. A támadás célja El Kantara, de támadásuk nem sikerült, kénytelenek Gazába és Bir-Sabába visszahúzódni. Annál is inkább, mert a hátuk mögött arab és palesztinai

lázadók felkelést szítottak. A palesztinai haderő nevezetes és tevékeny vezére Dzsemal pasa, akinek kitűnő szervező ereje az ország érdekében sokat tett, úgyhogy némelyek Szíria újjáalkotójának tekintik őt. Nem lesz talán érdektelen, ha ez időtájban, midőn Palesztina oly mozgalmas hadiesemények színtere volt, meghall-gatjuk egy magyar katonapapnak színes leírását arról az útról, amelyet a háborúsújtotta vidéken, angol repülők bombáitól veszélyeztetve, tett meg Damaszkuszról Jeruzsálemig Dzsemal pasa különvonatán: „Aleppóban láttam először Szíria urát és a IV. török hadsereg teljhatalmú parancsnokát. Középnagyságú férfi, klasszikus római fejjel, éjfejeket szemekkel, melyeknek kiszámíthatatlan mélységeben az uralkodásra termett nagy férfiak parancsoló villámai szikráznak. Titkos vágyam volt, ennek az embernek lelkébe mélyebben bepillantani. Egy szerencsés véletlen folytán útitársam volt Damaszkuszról Jeruzsálemig. A Dzsemal pasához szárnytisztként beosztott Moró kapitány kedves előzékenységének köszönhetem, hogy Dzsemal pasa különvonatán száguldhattam végig egész Palesztinán. Es érdekes mondanivalója annyira lekötötte figyelmemet, hogy alig vettettem észre, miként műlik óra óra után.

Szíria ura és újraalkotója végtelenül lelkes barátja a magyaroknak. Magyar vasutas vezeti különvonatját; kedves fiannak nevezi a szíriai fronton álló magyar tüzéreket és magyar tisztek gyakran ülnek asztalánál.

21 óráig tartó szakadatlan utazás után megérkeztünk Jeruzsálem falai alá, szerencsésen és minden baj nélkül. Még az angol repülő éber figyelmét is elkerültük, pedig ritka eset, hogy a vonatot egy-egy gyilkos bombával felrobbantani meg ne kíséreljék. Sokat olvastam és hallottam arról, hogy e legszentebb város első megpillantására mily titokzatos és mély érzelmek kelnek, még a leghiggadtabb lelkű embernek keblében is. Én sem tudtam szóhoz jutni, annak a gondolatnak hatása alatt, hogy íme azon a darabka földön állok, melynek története az egész világ eseményeire a legnagyobb befolyással volt.

Tizenkét napig tartózkodtam Jeruzsálemben, honnét kirándulásokat tettem Betlehembe, Szent Jánosba és néhány más szíriai helyre; titkos vágyam és imám volt minden helyeken: bárcsak a világháború annak az áldatlan és az egész kereszténységre megálapító állapotnak, melyben a szent helyek sínylődnek, véget vetne!” (P. Schrotty Pál.)

1917. évben az angolok meglehetősen előnyomulnak Palesztinában, s így a török birodalom egyik hadszíntere lett. Az 1. (március 26–27) és 2. (április 19) gazai csatában a törökök győznek. Ugyanekkor megalakítják az úgynevezett Jildirim csapatokat (Jil-

dirim: villám) német vezetés alatt. (Falkenhayn Erik tábornok stb.) November 7-én Allenby angol tábornok hatalmába ejti Gazát és tíz nap múlva Jaffát. Kétségtelen ilyen sikeres előnyomulás után, <sup>no</sup>gy Jeruzsálem nem tarthatja magát sokáig, s valóban december 9-én az angolok be is vonulnak a szent városba.

1918-ban a keleti front vezére a kiváló német tábornok, Limán von Sanders. Ez év márciusában a török sereg Jaffától északra a tengertől Hedzsasz vasúti állott fel. Az angolok a Jordántól nyugatra állanak, a felkelő arabok viszont Fejsal vezérlete alatt a Jordántól keletre vonulnak fel. A törökök március havában a turnus-ajai és áprilisban a Jordán melletti csatákban, továbbá Nablus mellett (augusztus 12) megverik az angolokat, de már szeptember 19-én Birket Atife és Kalkilje közt az angolok áttörök a török frontot s a megvert török erők mélyen visszavonulnak, előbb Damaszkusz, később Aleppó felé. Minthogy ez év őszén a bulgárok abbahagyták az antanttal szemben az ellenállást, Törökország sem folytathatta tovább a már kilátástatlannak látszó küzdelmet, s azért október 31-én fegyverszünetet kötöttek. Egyébként a perzsa öböltől ki-indulva, az angolok Mezopotámiába is mélyen behatoltak és Bagdad is birtokukban volt.

Törökország tehát kényetlen volt lemondani keleti tartományairól, s így Palesztina is az antanthatalmak kezébe jutott, s sorsáról a rákövetkező békekötések döntötték. Minthogy a győzelem kivívásában az oroszlánrész az angoloké volt, bizonyosnak látszott, hogy az ország felett való protektorátust Anglia nyeri el.

A tartomány 1917-től 1920-ig katonai kormányzat alatt állott, melyet 1920-ban polgári közigazgatás váltott fel. 1922-ben a Népszövetség Palesztina mandátumát Angliának juttatta, s a végleges elszakadást Törökországtól a lausannei béke végleg megerősítette (1923). Minthogy Palesztinát még Allemby bevonulása előtt, 1917 november 2-án Lord Balfour külügyi államtitkár, a zsidó nép otthonául jelentette ki, amely kijelentést az arabok nagyon zokon vettek, az angol zsidóság kérelmére több kiváló angol államférfiú odanyilatkozott, hogy „Öfelsége kormánya szívesen pártfogolja a zsidó nép nemzeti otthonának létesítését Palesztinában”. Anglia kívánságához 1918 februárjában csatlakozott Franciaország, s nem-sokára Itália és Wilson is hozzájárultak. 1919 februárjában a békekonferencián már a cionisták delegátusai is megjelentek és 1920 április 24-én a „Legfőbb Tanács” San Remóban beleegyezett abba, hogy a zsidó állam Anglia mandátuma alatt megalakuljon. Első főbiztosa Sir Herbert Sámuél. Csakhamar megindult Palesztinának modern értelemben való átalakítása, s a zsidóságnak bevándorlása.

Palesztina arabjai a cionisták földvásárlásait rossz szemmel nézték, s ezért 1920-tól kezdve több véres lázadás volt. Különösen népes zsidó kolónia Tel-Aviv városa.

Az angolok minden lehetőt megtettek a mandátumuk alá jutott ország felvirágzatására. Nagyszerű utak és közintézmények létesültek. Nélkülük a zsidóság a többségben lévő arabokkal szemben, akik fanatikus gyűlölettel tekintettek a bevándorlókra, nem állhatott volna meg. Az angolok most körülbelül azt a szerepet töltik be Palesztinában, mint egykor a rómaiak, csak hogy az ország sorsát sokkal jobban szívükön viselik. Szépen virágzik a kultúra a szent városban: 1924-ben Jeruzsálemben felavatták a Skopushegyen a szép és monumentális zsidó egyetemet; vannak hébernyelvű iskolák is: fiú- és leánygimnázium, továbbá politechnikum. A zsidó művészet operaházat kapott; a mezőgazdasági tudományokat Akadémián tanítják. Új világ támadt tehát a Szentföldön, a modern Nyugat szelleme hatolt be a régi keleti petyhüdtsg és elfogultság világába, s remélni engedi, hogy mindebből a szent helyeknek, az értük annyira aggódó és velük törődő keresztenységnek is csak hasznuk lehet.

### Magyarország összeköttetése a Szentfölddel.

Minthogy a Szentföldről való gondoskodás s az érte való aggódás az egész kereszteny világot áthatotta, minthogy továbbá a keresztes hadjáratok egy része Magyarországon keresztül vette útját a szent helyek felé, természetes, hogy hazánk a századok folyamán élénk összeköttetésbe került a keresztes hadjáratokkal s általában mindenügyekkel, amelyek a Szentföldre vonatkoztak.

A következőkben röviden beszámolunk azon mozzanatokról, amelyek a történelem folyamán hazánkat a Szentfölddel érintkezésbe hozták. Tudjuk, hogy II. Endre királyunk keresztes hadat vezetett a Szentföldre s ezzel nevét örökre beírta ezen mozzalmára századok évkönyveibe; mindenkorral e hadjáratával mélyebben nem foglalkozunk, mivel mint már említettük, könyvünk erről külön fejezetben számol be, mint ahogy e tárgy fontossága és magyar szempontból való rendkívül érdekes volta ezt meg is érdemli. Szólunk azonban több olyan kisebb mozzanatról, eseményről, alapításról, adományról, zarándoklatról, amelyeknek ismerete szükséges ahhoz, hogy megismerjük azt a viszonyt, amely évszázadok folyamán hazánk és a Szentföld között volt.

Első szent királyunk, Szent István — mint ezt a krónikások feljegyzik — élénken figyelte a Szentföld sorsát, s fejedelmi bőkezűséggel az oda zarándokoló magyarok részére menhelyet alapí-

tott. Némelyek azt hiszik, hogy Szent István Jeruzsálembe is elzarándokolt; így Temesvári Pelbart: „Henrik császárral ment Jeruzsálembe és a magyarok vitéz karja által leverettek a szaracénok; amit látva a császár, minden nemesebb zsákmányt neki engedett

át, ő pedig mindez Isten tiszteletére fordította.” Nem hisszük ugyan, hogy Szent István Jeruzsálembe zarándokolt, de alapos okunk van annak elhivérére, hogy a szent király Jeruzsálemben magyar házat alapított. Tudjuk, hogy Szent István Rómában és Konstantinápolyban is alapított házakat a magyar utazók részére, nem lehetetlen tehát elhinnünk azt, amit Hartwik püspök ír: „A legbuzgóbb kereszteny király bizonyára nem

volt utolsó a fejedelmek között, ki kegyessége és munkálkodása hírért, melyet széles birodalmában annyi egyház építetése által szerzett, messze földre, s a legnagyobb hírű városokba terjeszté; mert Jeruzsálem városában, mint Krisztus emberi társalkodásának helyén, szerzeteseknek nemcsak monostort állított, hanem naponként táplálékot rendelt s őket bő örökséggel és szőlőkkel gazdagítá”. A Jeruzsálembe zarándoklók és a legnagyobb dicsérettel halmozák el Szent István kegyességét is bőkezűségét. II. Szilveszter felhívása az egész keresztenységhez a mohamedánok által elfoglalt Szentföld érdekében fölkeltette az érdeklődést s megindította a zarándoklatokat a Szentföld felé. Az út is rövidebb lett Magyarországon át, s mivel az ország most már lehetőleg kulturált és kereszteny volt, meg merték kísérelni a rajta való átkelést, n. századbeli író tanúsága szerint azon időben nemesek és nem nemesek nagy számban zarándokoltak a Szentföldre. 1026-ban Szent Istvánhoz Angoulémeből nagy kísérettel jött Vilmos gróf, hogy hazánkon át a Szentföldre menjen. Némelyek úgy vélekednek, hogy a szent király a nemes gróf közvetítésével alapította jeruzsálemi házát. Tudjuk azt, hogy Magyarország apostola Szent Gellért is eredetileg a Szentföldre akart zarándokolni, de mivel hajótörést szenvedett, hazánk földjére jutott, s Szent István a kiváló szerzetest itt tartotta.

Magyar szállóháza alapított Jeruzsálemben az 1135. esztendőben bizonyos Petronilla nevű, bizonyára előkelő magyar asszony, aki bizonyos Bernátnak és feleségének Hasisának házát, amelyet az a Szentsír priorjának, Péternek 200 bizánci aranyért eladt, megvásárolta 440 aranyért, saját nemzete számára, hogy ottan azok örök időkre szállást nyerjenek. Ezt a szerződést a többek közt alá-



írta Kosmas magyar remete (Chosmas Ungaricus Heremita), Bonifác az ő társa, Simeon magyar főesperes (Symeon Ungaricus Archidiaconus).

A megindult keresztes hadjáratok közül nem egyik magyar földön vezetett keresztl: így az első keresztes hadjárat vezérét, Bouillon Gottfriedet, Kálmán király vendégszeretőleg fogadta, őt élelemmel és minden szükségessel ellátta, s az ország határáig kísérte. A sok gyülevész kereszteshad, mint Péter remete és Pénznélküli Walter csapatai, sok gondot okoztak a magyar királynak, de képes volt ezek ellen is megvédeni az ország nyugalmát.

Vannak, akik azt hiszik, hogy Szent Lászlót a keresztesek vezérüknek akarták megválasztani, de ezt általában tagadják; legfőbb érvük az, hogy Szent László előbb halt meg, mint a clermonti zsinatot megtartották. Tény az, hogy Szent László 1095 júliusában meghalt, s a zsinat csak összel gyűlt egybe. Tudnunk kell azonban, hogy a szent király halála előtt tavasszal Piacenzaban is volt egy zsinat, mely hazánkhoz sokkal közelebb lévén, mint a későbbi franciaországi zsinat, talán szóba jöhett, hogy a kitűnő hírnévnek örvendő és hatalmas magyar királyt kellene megkérni arra, hogy a hadsereget a Szentföldre vezesse, vagy legalább is a szárazföldi nehéz úton országában és a Balkánon barátságosan elvigye a tengerig. Mindenesetre ez csak terv lehetett s aligha jött küldöttség Magyarországba, de ennek a tervezetnek híre, miután magyar egyházi férfiak is jelen lehettek a szomszédban tartott, nagyfontosságú gyűlésen, eljutott Magyarországra is, s ennek hagyománya századokon át fennmaradt.

II. Géza királyunk a johanniták számára Jeruzsálemben templomot és szállót építetett, egyszersmind a rendnek az esztergom-melléki Abony földet adományozta. A hazai földre telepített lovagrend III. Béla anyjának, Eufrozinának bőkezűsége folytán csakhamar gyökeret vert. A 13. század első évtizedében már számos rendházzal bírt hazánkban. E rendházak közül a II. Géza király adományából 1141—61 közt létesült esztergomi és a Martyrius esztergomi érsek által 1150—1158-ban alapított székesfehérvári jutottak nagyobb jelentőségre. A rend hazánk vörzivataros napjaiban hűséggel harcolt a haza és korona védelmében.

III. Béla még mint Dalmácia hercege megvette Gilberttől, a lovagok nagymesterétől a Jeruzsálem mellett fekvő Emaus várát oly feltételekkel, hogy az csak akkor megy tulajdonába, ha ő vagy felesége a Szentföldre találnak menni.

A templomos lovagrend első nyomára 1169-ben akadunk. III. István idejében a rendnek már több birtoka volt Horvát- és

Tótországban. 1187 körül, midőn Saladin szultán veszélyeztette a Szentföldet, a rend mestere, Ridefort Gellért felszólította III. Bélát, <sup>no</sup>gy jöjjön a Szentföld segítségére, de ekkor a király akadályozva volt. Mindazonáltal megengedte, hogy a lovagok Magyarországon adományokat gyűjtsenek a Szentföld javára.

A rend szintén kiváló szolgálatokat végzett a haza érdekében; így a muhi csatában a tatárok ellen egy szális leste.

A német lovagrendiek magyarországi telepítéséről II. Endre alatt már a főcikknél szólottunk. Kívülük megemlíthetjük még a Jeruzsálemben alakult Szent Sámson-lovagokat, akikről első említés II. Endre alatt történik.

A második kereszteshadjárat szintén Magyarországon vonult át, melynek eseményeit a hírneves Freysingi Ottó püspök, a császár mostohatestvére írja le, s hazánkról és annak lakosairól néhány feljegyzést találunk nála. Gyönyörűnek tartja Magyarországot, s csodálkozik, hogy az Úristen ily rút, szinte nem is emberformájú lényeknek, már mint a magyaroknak, ily csodálatos szépségű földet adományozott.

A harmadik keresztes hadjárat alkalmával III. Béla a kereszteseket megvendéglte. Ez alkalommal a császári sereghoz jelentékeny magyar had is csatlakozott a györi püspök és hat főúr vezérlete alatt. Néhány évvel később III. Béla is felvette a keresztet, de a halál megakadályozta terve kivitelében. Fiára, Endrére kincseket hagyott, hogy a Szentföldre hadat vezessen, de ez a gyűjtött sereget testvérharcra vezette bátyja ellen.

III. Béla magyar királyt Konrád montferrati határgróf és több más kereszteny lovag tudósítja az eseményekről, amelyek a Szentföldön Saladin szultánnal kapcsolatban végbementek. Elmondják, hogyan foglalta el a szent várost, hogyan semmisítette meg a palesztinai király hadsereget és hogy egyedül Tyrus városa maradt meg, amelyet erőteljesen megvédték. De a dühös Saladin nagy erőt fejt ki, hogy a kereszteny uralmat megtörje. „Kihez kiáltunk az uralkodók közül, kihez esedezünk, nem tudjuk. Hozzátok kiált Jeruzsálem, titeket hív Betlehem, hogy a pogányok hatalmától megszabaduljanak. Mert ugyan ki a felelős azért, ha nem a kereszteny fejedelmek, hogyha a Szentföldet a barbárok elfoglalják. Ezért rendelt Isten a földön két kardot, egyiket tudniillik a pápának adta, mint szellemi kardot, a másikat pedig a fejedelmeknek, hogy megfékezzék azokat, akiket a lelki hatalom nem képes megzabolázni. Repüljön tehát ki a te kardod is, siess legkeresztenyibb király, ne késlekedjél, hogy a legközelebbi áprilisra megérkezzél, vagy küldj helyetted másokat.”

Mikor a negyedik keresztes hadjárat alkalmával a tévútra vitt keresztesek Zárát 1202-ben a magyar birodalomtól elfoglalták, III. Ince pápa ezen felettesebb bánkódott s megparancsolta a kereszteseknek, hogy a magyar királyt kérjék meg alázatosan: „bocsássa meg nekik Isten szerelméért, veleszületett kegyességénél fogva, az elkövetett sérelmet”.

Egyébként III. Ince nem szűnt meg a háborgó II. Endrét arra buzdítani, „hogy szem előtt tartva Magyarország békéjét és lelke üdvösséget”, teljesítse fogadalmát a szentföldi hadjárattal szemben, különben egyházi kiközösítés alá esik.

II. Endre király 1217. esztendőben a jeruzsálemi johannitáknak 1000 márkat adományoz, mert megemlékezik arról, hogy mily sokat szenvednek a Szentföldért, s méltónak és igazságosnak találja őket megajándékozni; de mivel szentföldi útján úgy láttá, hogy a Tripolisz tartományban lévő Krak vára azon a földön mintegy a kereszteny uralom kulcsa, jónak látja a várat is 100 márkkával megajándékozni.

III. Honorius pápa 1217-ben meghagyja Magyarország főpapjainak, hogy az egyházi jövedelmek huszadrészét a Szentföld segítségére gyűjtsék össze és a bejövendő pénz kellő kezeléséről gondoskodjanak.

Ugyanezen pápa 1217 nyarán tudósítja a génuai érseket, hogy II. Endre magyar király és az ausztriai herceg keresztes hadjáratra indulván, a Boldogasszony születésének legközelebbi ünnepén, Ciprus szigetén találkozni fognak. Ez ügyben a pápa értesíti a jeruzsálemi királyt is, s felszólítja őt, hogy az uralkodó előküldjön ünnepélyes követséget. December havában a pápa buzdítja a keresztenyeket, hogy II. Endre magyar királyt keresztes hadjáratában segítsék. „Miután már a mi legkedvesebb fiaink, Magyarország királya, Ausztria hercege, e kiváló férfiak, hitbeli buzgóságtól vezéreltetve, számos főuraikkal és egyéb kíséretükkel, bízva Isten segítségében, Jeruzsálem tartományába szerencsésen megérkeztek. Mivel tudjuk, hogy Isten szemében nem számít az, hogy sokkal vagy kevessel segítünk-e, minthogy Isten a győzelmet nem a seregek erejéből, hanem isteni segítségből szokta adni, azért ők is Babilonnak földjére nem mérhetetlen seregekben, hanem serény buzgóságukban és jámborságukban bízva léptek... Ezeknek a kereszteseknek megsegítésére tehát serényen buzdítunk benneteket és ti is buzdítsatok másokat, akik erre alkalmasok; úgy hogy Isten vezérlésével ezek mindenjában keljenek át.”

1222-ben bizonyos R., II. Endre király káplánja felvette a keresztet, s azért III. Honorius pápa őt különös oltalmába veszi,

s ezt külön okmányba foglalja. Ugyanezen évben egy előkelő férfiút, akit a pápai okmány N. betűvel jelez, bizonyos soproni ispánt a pápa szintén oltalmába vesz, mivel a hit buzgalmától indítatva vállaira tűzte a keresztet és elhatározta, hogy a Szentföld megsegítésére zarándokságra kel.

Miután II. Endre keresztes hadjárata nem valami fényesen sikerült, III. Honorius pápa 1222-ben rendkívül meleg és buzdító igékben bővelkedő levélben buzdítja a királyt új keresztes hadjáratra. „Kelj fel — írja a pápa — és szabadítsd meg azt a földet, amelyen az emberiség üdvössége létrejött, s melyet személyével szentelt meg az Üdvözítő. Kelj fel, hogy összszúzd a gonosz és átkos nemzetiséget, mely kérkedve emlegeti, hogy ugyan hol is van a keresztények Istene, s a keresztény nevet sok gyalázattal tétezi. Úgy-e megbosszulod azt, ha valaki hozzátartozódat megseríti? Ha valaki tieid örökségére tenné erőszakos kezét, úgy-e nem hagyod ezt? és hagynád most, hogy elvesszen a gonoszok által az Úr öröksége? Nehogy tehát úgy lássék, hogy Istenkel szemben eltűrőd azt, amit az emberekkel szemben nem tűrnél el, továbbá, hogy nőjön és gyarapodjék érdemeidnek száma, kelj fel tehát és vítez karral jöjj segítségére az említett Szentföldnek.”

A következő esztendőben II. Frigyes római-német császár III. Honorius pápához írt és arra kéri őt, hogy küldjön a többek között Magyarországba is alkalmas követeket, hogy azok itt keresztes háború előkészítésében buzgólkodjanak. Mikor II. Frigyes császár 1227-ben keresztes hadjáratra gondolt, ugyanekkor III. Honorius pápa II. Endre király, s Magyarország főpapjait és főurait felszólítja, hogy a hadjáratban résztvegyenek; egyszersmind Magyarország érsekeihez és püspökeihez apostoli levelet küld, hogy buzgón hirdessék az új keresztes háborút. A pápa a hadjárat tartamára a császárt különös oltalmába vette, s erről 1227. évben Magyarország főpapjait is értesítette. Sajnos, II. Frigyes a nagy lelkesedéssel hirdetett hadjáratot különböző ürügyek alatt a Szentföldre nem vezette el.

A következő években a pápák még mindig igen nagy figyelmet fordítanak a keresztes háború hirdetésére. Így olvasunk 1232-ből is *oklevelet*, amelyben IX. Gergely pápa keresztes háború ügyében intézkedik. E levelében a pápa a bizánci latin császárság megsegítésére kéri a magyar főpapokat, mert úgy véli, hogy ez a császárság nagyon fontos arra nézve, hogy a Szentföldet minél hathatósabban megvédelmezhessek.

Három év múlva IX. Gergely pápa ismét levelet küld Magyarországba II. Endre királyhoz, amelyből értesülünk, hogy a király

ismét keresztes hadjáratot fogadott s ez alkalomból őt minden más kötelezettségtől, melyet előbb a keresztesek javára tett, felmenti.

Ugyanezen esztendőben a pápa Magyarország püspökeihez parancsot intéz, hogy akadályozzák meg azt, hogy némelyek kisebb csapatokban induljanak a Szentföldre, nem várván meg a nagy keresztes hadjáratot, amelyet a római egyház szervez és az ilyenek-től, akik mégis elindulnak, meg kell vonni azon búcsúkat, amelyeket a római szentszék a keresztesek számára engedélyezett.

Ezidőtájban a latin császárság a görögök támadása miatt, nagy nehézségekkel küzdött; mivel IX. Gergely pápa úgy érezte, hogy a császárság fenntartása mintegy „szükséges kapu” a Szentföld visszafoglalásához, azért IV. Béla királyhoz fordult, s őt kérte, hogy segítse azokat a kereszteseket, akik a latin császárság oltalmazására országán keresztül vonulnak (1238.) Két esztendő múlva pedig elrendeli, hogy Magyarországon a latin birodalom megsegítése végett keresztes hadjáratot hirdessenek. A pápa annyira fontosnak tartja a császárság megsegítését, hogy akik részt vesznek e hadjáratban, azoknak ugyanazon lelki javakat biztosítja, mintha a Szentföld védelmére siettek volna.

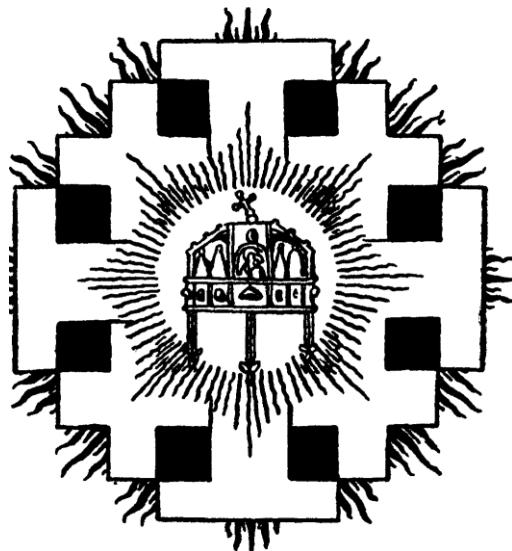
IV. Sándor pápa 1258-ban IV. Béla királyt felszólítja, hogy azt az ezer arany márkat, amelyet atya a jeruzsálemi johanniták házának ígért, a királyi kincstárból fizesse ki, mivel már több éven át elmulasztotta az évi segély kiutalását.

Amint látjuk, a Szentföldért folytatott harrok idején Magyarország, ha nem is nagyon sűrűn, de elég jelentős összeköttetésben volt a Szentföldet érintő eseményekkel. A későbbi évszázadokban ez az összeköttetés már csak arra szorítkozott, hogy hazánkfiai a szent helyeket meglátogatták. A zarándokokról részletesen nem írhatunk, mivel erre adataink nincsenek, de annyit tudunk, hogy 1386-ban István királyi főlovászmester, 1418-ban Salgai Miklós, Simon bán fia, János pap, fehérvári plébános és ugyanazon egyházból való Benedek pap, továbbá Baconi Imre, Gáni Péter, Pósa Imre, Szabadi Péter, 1429-ben Stibor vajda, Perényi János és mások látogattak el a Szentföldre; ezek csak az előkelőbbek nevei, de valószínű, hogy velük együtt még számosan voltak hazánkfiai közül. A későbbi időkben a zarándoklások nagyon megritkultak, s különösen a török uralom alatt a folytonos háborús viszonyok között ez alig volt lehetséges; néha alig néhány idegen zarándokot találunk Jeruzsálemben; így hazánkból is nagyon kevesen zarándokolhattak e századok folyamán a Szentföldre.

A Szentföld magyarországi Commissariatusáról külön értekezésben számolunk be.

Ferenc József királyunk követve elődeit, Szent Istvánt és II. Gézát, Jeruzsálemben zarándokházat építettet (építeni kezdték 1857-ben), amelyet osztrák-magyar háznak neveztek el; ez a ház ma is fennáll, s az odazarándokoló híveket vendégszeretőén fogadja be. Midőn Ferenc József a Szuezi csatorna megnyitására Keletre utazott 1869 őszén, a ferencrendieknek a Szentsír templom mellett lévő házában szállott meg; ez alkalommal a király észrevette, hogy a szoba, amely neki szállásul szolgált, a különös helyi viszonyok folytán egy töröknek istállója alatt fekszik. A bőkezű király az istállót megvette, s az atyáknak adományozta. Egyéb adományairól e műben még több adatot közlünk.

A legújabb időkben is élénk figyelemmel kíséri a magyar katolikus társadalom a Szentföld ügyét, amelynek kifejezői a számos zarándoklat és a Szentföldre küldött pénzbeli és művészeti tárgyakban történő adományok.



# II. ENDRE KERESZTES HADJ ÁRATA



ÍRTA:

GABÁNYI JÁNOS

NY. TÁBOROK.

## A keresztes hadjáratok.

Keresztes hadjáratoknak azokat a hadi vállalkozásokat nevezzük, amelyek a 11. század végétől mintegy másfél századig tartottak. Céljuk az volt, hogy a mohamedánok birtokába került Szentföldet, ahol Krisztus urunk született, tanított és kereszthalált szenvédvén, a mennyekbe fölment, ismét visszaszerezzék a keresztenység tulajdonába. Ami természetes, a római pápák jelentékeny szerepet játszottak e hadjáratok megindításánál. A n. században nagyon megélenkült a vallásos és a lovagi szellem; ennek köszönhető, hogy a keresztenyek a Nyugat országaiból ismételten útra keltek, hogy Palesztinát visszaszerezzék. A vallásos indítékon kívül politikai okai is voltak e hadjáratoknak. Ugyanis abban az időben már veszedelmesen kezdtett mutatkozni a mohamedán hatalom térfoglalása, mely úgyszöván nyilt hadat üzent a keleti és a nyugati keresztenységnak. A szeldzsuk-törökök 1076-ban elfoglalták Palesztinát és az araboktól addig tiszteletben tartott szent helyeket meggyalázták és a kereszteny zarándokokat bántalmazták. Midőn már a pogányok Konstantinápolyt is fenyegették, akkor *Komnenosz Elek* görög császár a római pápához fordult segítségért. Már *VII. Gergely* pápa (1073—1085) foglalkozott az első keresztes háború tervével, ö azonban még ezt nem valósíthatta meg, ellenben utódai alatt megindult a mozugalom. A Szentföldre vonuló lovagok és egyéb harcosok jobb vállukon vörös keresztet viseltek, valamint fegyverzetükön is. Innen is származott a „keresztes vízérek” megnevezés.

*Az első keresztes hadjárat 1096-tól 1099-ig* történt. Először *Amiensi Péter* remete kelt útra rendezetlen hadaival, aki eredményt nem ért el. A többi, szintén szervezetlen, sőt rabló hadakat *Kálmán* magyar király szórta szét. Ellenben *Bouillon Gottfried*, Alsó-Lotha-

\* Fő forrásaim: Doberdói Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. IV. Rész. — Gr. Wilczek Ede: *II. Endre király keresztes hadjárata*. (Századok, 1894. évf.)

ringia hercege vezetése alatt mintegy 300.000 főből álló sereg sikерrel indult meg a Szentföld felé, oda is érkezett és Jeruzsálemet is elfoglalta. A kereszesek Bouillon Gottfriedet királyá választották, ő azonban megelégedett a „Szentsír védője” címmel. Halála után öccse, *Balduin* 1100-ban fölvette a királyi címet. A jeruzsálemi királyság majdnem száz évig feimállott. Bouillon Gottfried mellett öccse, a már említett *Balduin*, továbbá *Tankréd* délitáliai normann lovag és más vezérek is működtek.

*A második keresztes hadjáratot 1147—1149-ig szent Bernát clairvauxi apát buzdítására VII. Lajos francia király és ///. Konrád német császár szervezte. Előbb a németek, azután a franciaik vonultak át hazánkon 1147-ben. //.* Géza királyunk mindenkel ellátta őket. Ennek a hadjáratnak nem volt sikere. A keresztes seregek legnagyobb része elpusztult.

*A harmadik keresztes hadjárat. 1189—1192.* Az előbbi hadjárat szerencsétlen kimenetele a mohamedánok eréyes megmozdulását vonta maga után. Megszűnt a jeruzsálemi királyság és a pogányok ismét elfoglalták Jeruzsálemet is. Ekkor a nyugati keresztenység három leghatalmasabb uralkodója, *Barbarossa Frigyes* német császár, //, *Fülöp Ágost* francia király és *Oroszlánszívű Richárd* angol király igyekeztek a mohamedánok ellen küzdeni. A németek 1189-ben Magyarországon vonultak át, ahol őket III. Béla király nagyon szívélyesen fogadta. A kezdetben sikeres hadjáratnak kedvezőtlen fordulatot adott Barbarossa Frigyesnek a Szalef folyóban történt szerencsétlen halála 1190 január 10-én. Azután meghalt Frigyes is, a császár fia. A többi vezér kivívott ugyan valamelyes sikert, de a Szentföld még sem kerülhetett egész terjedelmében a győzők birtokába.

*A negyedik keresztes hadjárat. 1202—1204.* Ennek élére *Flandriai Balduin* és *Montferrati Bonifác* állottak. Ebben a hadjáratban a vallási célok már a politikaiak elől háttérbe kerültek. *Dandolo* velencei dózse a maga előnyére használta ki a kereszeseket, akik — az ő kikötésére — *Imre* magyar királytól elfoglalták Zára városát. A kereszesek el sem érték a Szentföldöt, hanem Konstantinápolyt vették birtokukba.

*A gyermekké keresztes hadjárata 1212-ben.* Ennek eszméjét az a balhiedelem szülte, hogy annyi sikertelen kísérlet után az ártatlan gyermeknek kell megkísérelniük a Szentföld visszafoglalását. Ezért 1212-ben a francia és német gyermekek nagy tömege kelt útra, hogy a szent célt megvalósítsa, azonban részben meghaltak, részben pedig rabszolgaságba kerültek, még mielőtt elértek volna Palesztina földjét.

*II. Endre magyar király keresztes hadjárata 1217-ben.* Erről alább részletesen meglemlékezünk.

*II. Frigyes német császár hadjárata 1228—29.* Ennek a vállalkozásnak már volt valamelyes sikere. A császár 1229-ben *Al Kamil* szultánnal szerződést kötött, melynek alapján Jeruzsálemé Názáret és Betlehem a keresztények birtokába került.

*IX. (szent) Lajos francia király első keresztes hadjárata 1249—1254.* Mivel Jeruzsálem 1244-ben ismét az egyiptomiak birtokába került, a szent francia király útra kelt, hogy azt elvegye a pogányoktól. Azonban ez a vállalkozás sem sikerült. A keresztes sereg elpusztult és maga a király is fogásigba került, ahonnan csak nagy váltságdíj mellett szabadult ki.

*IX. (szent) Lajos második keresztes hadjárata 1270.* A szent király élete végén elhatározta, hogy még egy kísérletet tesz a Szentföld visszafoglalására. Azonban először Tuniszt akarta elfoglalni öccse, *Anjou Károly* nápolyi király számára. Tunisz ostroma közben azonban seregében ragályos betegség tört ki, melynek maga a király is áldozatává esett. Időközben az egyiptomiak előnyomultak és egymásután elfoglalták Antiochiát és Tripoliszt, majd Accont is, a keresztények utolsó erősségeit a Szentföld területén.

## II. Endre keresztes hadjárata 1217.

### Előzmények.

Minden állam arra törekszik, hogy magának megszerezze a világ kapuját, a tengert. Ezt a törekvést tapasztaltuk árpádhai királyainknál is. Amint Magyarországon az állami élet megszilárdult, őseink azonnal az Adria felé tekintettek és távolbalató politikával országunknak a nagy világ felé kaput nyitni igyekeztek. *Szent László* megszerezte Szlavóniát és Horvátországot, *Kálmán* király pedig 1105-ben egész Dalmácia urává lett. Itt azonban szembekerült a hatalmas Velencével. Dalmácia megszerzése és nyugodt birtoklása Velencére nézve életkérdés volt, mert Dalmácia erdeiben termett a fa, amelyből a dózsék országa hajót építhette és a dalmátokból kitűnő hajósokat és zsoldosokat toborozhatott. Ezért tehát szinte természetes, hogy Velence a magyar impériumot nem tűrhette az Adria keleti partjain. Már láttuk, hogy a negyedik keresztes hadjárat alkalmával *Zára (Jadra, Jadera)* városát a magyar király elvesztette. Ha tehát a magyarok az Adria tengerről kiszoríttatni nem akartak, akkor föl kellett venniük azt a kesztyűt, amelyet Velence odadobott nekik.

Ez volt a tengeri politikai helyzet akkor, amikor a keresztes hadjáratok megindultak. E hadjáratok nagyon növelték Velence hatalmát, mert a keresztesek, részben azért, mert vonzotta őket a tenger, de főként pedig, mert az álnok görögök behatásától mentesek kívántak lenni, a Szentföldre *tengeren* igyekeztek. Minthogy pedig a kiindulás legalkalmasabb pontja Velence volt, ettől az államtól bérlelték a hajókat. Velence drága pénzért adott is nekik mindig tengeri járműveket, amelyek azután a Keletről kincsekkel megrakodva térték haza.

//. *Endre* magyar király 1205-ben került a magyar trónra. Ó 1175 körül született, mint *III. Béla* magyar királynak és első nejének, *Annának (Ágnesnek) az antiochiai herceg (Chatillon Rajmond) leányának fia*. Endre tehát bizonyos mértékben már születésekor a Szentföldhöz kapcsoltatott, mert az antiochiai hercegséget *Bouillon Gottfried* fegyvertársa, *Tarenti Bohemud* alapította az első keresztes hadjáratban. Ez volt annak oka, hogy II. Endrét kortársai különösen hivatottnak tekintették arra, hogy a Szentföldre hadat vezessen. *III. Ince* pápa is egyre erősebben sürgette a magyar királyt, hogy kezdje meg már a hadjáratot. Endre, bár arra régóta készült, szándékát és a pápa sürgető meghagyását csak 1217-ben valósíthatta meg, mivel a nagyszabású vállalkozásban több dolog akadályozta. A *belvisszonyok* nagyon kedvezőtlenek voltak akkor Magyarországon. Endre költekező hajlamú lévén, az ország elégedetlensége egyre fokozódott. Bajor származású neje, *Gertrúd* oly kedvezőtlenül befolyásolta a könnyelműségre hajló királyt, hogy a magyar urak 1213-ban megölték a királynét. Ami a *kiülső politikát* illeti, éppen Velencével szemben mutatkoztak nagy kellemetlenségek. Zárának elvesztése súlyos csapás volt a magyar tengeri politikára; ezt pótolni kellett. Ezért tehát Endre, mielőtt a hadjáratot megkezdette, támponokat szervezett Dalmáciában. Almissa, Noná, Zára vecchia (Biograd) és Spalato városait nagy kedvezményekben részesítette, kiváltságaikat megerősítette és így Dalmáciát anyagi és erkölcsi kapcsokkal Magyarországhoz fűzni törekedett. Miután pedig végre 1217-ben elérkezett az az idő, hogy a bel- és külpolitikai viszonyok tűrhetőkké váltak, akkor Endre elhatározta a keresztes hadjárat megkezdését, de nem a szárazföldön, hanem a tengeren, hogy Dalmáciából, mint koronájának egyik tartományából indulván, tengeri hatalmát megmutassa. A lateráni zsinat a hadjárat megkezdésének határidejét 1217 június i-ére helyezte; ettől eltérni már nem lehetett.

Sajnos, a magyar király súlyos akadályok előtt állott akkor, midőn a hadjáratra sereget óhajtott szervezni. A pénzhiány oly nagy

volt az országban, hogy *Endre* — egyebek között — *Szent István* nejének, *Gizella* királynénak nehéz aranykoronáját, a veszprémi egyházból, azután egy drágaköves kelyhet Tihanyból, értékesített, azután kényszerkölcönök útján igyekezett pénzt szerezni, de igyekezete nem ért el olyan sikert, aminőre szükség lett volna. Sőt az erőszakos kölcönök és maga a hadjárat terve is, melynek messzenő értékét a magyar nép nem ismerte föl, az országban újbóli elégedetlenséget okozott. *Endre* zászlói alá úgyszólvan csak a király tiszviselői és barátai sorakoztak.

Minthogy így a magyar erők nem voltak elegendők a nehéz hadi vállalat megvalósítására, *Endre* szövetségesek után nézett. Ezeket első sorban a templomosrend és a Szent János-rend vitézeiben találta. A két rend közvetítése alapján még a címzetes jeruzsálemi király, *Jean de Brienne*, aki Ciprus szigetén várta vesztett trónjának visszafoglalhatását, azután e sziget királya, *Lusignan Hugó*, valamint a tripoliszi hercegség fejedelme, *Gt. Gilles Raymund* gróf is a magyar király szövetségébe léptek. Igaz ugyan, hogy ezek a szövetségesek alig adtak néhány hajót és katonát, de nevük varázsa és — bár csekély számú, de mégis valamelyes hadi erejük — előnyére vált a vállalkozásnak. VI. *Leopold* osztrák herceg, továbbá Németország áhítatos vitézei, köztük *Egbert* bambergi püspök és *Ottó* meráni herceg, továbbá a münsteri és utrechti püspökök, a hennebergi és öttingi grófok és mások is odacsatlakoztak kereszteseikkel a magyar király hadához. *Endre* szívesen vette ugyan a tettrekész csatlakozásokat, de egyúttal a folyton szaporodó kereszesek elhelyezése, és különösen elszállítása napról-napra nehezebb feladat elé állította őt. A magyar uralom alatti dalmát városok hajóit mind *Spalatóba* rendelte, ahonnan ugyanis a kereszeseknek indulniok kellett, azonban ez a hajóraj korántsem volt elegendő a kereszesek befogadására. Ezért tehát, éppen ahhoz az országhoz kellett fordulnia *Endrének*, melynek hatalma őt a legjobban aggasztotta: *Velencéhez*. *Endre* megbízottai már 1217 elején alkudoztak a signoriával, de ez olyan nagy árat kért a hajókért, hogy a tárgyalások nagyon elhúzódtak. Végre létrejött a szerződés, mely szerint Velence a magyar királynak tíz, teljesen fölszerelt gályát bocsát rendelkezésére, mindegyiket legalább 3000 mázsa teherbírással és 50 hajóslegénnyel. Azonban ennek nagy ára volt! A magyar király 5500 ezüst márkat fizetett — előre — a hajókért, vámmentességet biztosított a legfontosabb velencei áruknek Magyarországra való bevitelénél és — ami már lealázó volt — lemondott Zárára vonatkozó minden igényéről. Igaz, hogy ezt a várost *Endre* elődje már 1204-ben elvesztette, azonban ez nem okozta azt, hogy a magyar király egy, tisztán anyagi

természetű üzlet miatt a városról egyszer s mindenkorra lemondjon. Endre azonban mégis elfogadta a gőgös Velencének ezt a követelését is. Azonban még ezek a gályák sem bírták befogadni a kereszeseket. Ezért tehát Endre Zárától, Anconától és más, nem a magyar fen- hatóság alatti városoktól is bérelt hajókat.

*Az egész szállító flottának 1217 július 27-ig, Spalatóban kellett lennie.*

Ilyen előzmények után *Endre* is útnak indult. Otthon rendezte a családi és kormányzati viszonyokat. Kormányzónak — távolléte idejére — *János* esztergomi érseket nevezte ki, Erdélyt *Raphael* vajdára, Horvát-Dalmátországot *Da Croce Pontiusra*, a templomosok magyarországi perjelére bízta.

Július végén állott serege élére, mely — ha igaz — 10.000 lovasból és számtalan egyéb népből állott. A magyar király fényes kísérettel Zárábon át igyekezett Spalatóba. Kíséretében voltak: *Dénes* újvári gróf és tárnochmester, *Ugrin* kancellár, *László* lovászmester, *Lőrinc* pohárnokmester, *Demeter* asztalnokmester, *Péter* győri püspök, *Tamás* egri püspök, *Úriás* pannonhalmi apát, *Smaragdus* pozsonyi gróf, *Miklós* soproni ispán, *Sebes*, a Hunt-Pázmány nemzetségből, továbbá a *Moys-* és *Ratold-*nemzetseg egy-egy tagja és még többen. A király kíséretéhez Dalmácia határán csatlakoztak a már említett német urak, valamint *Leopold* osztrák herceg is seregével, amelyben szintén több főúr volt az *Auersperg*, *Stubenberg*, *Kuenringen*, *Pleigen* stb. osztrák és stájer nemzetsegékből.

*Endre* király augusztus 23-án érkezett Spalatóba, ahol reá és kíséretére már számos keresztes várakozott. A város nagy ünnepélyességgel fogadta Endrét. Az egész polgárság, élén a papsággal, kereszttel és füstölővel, eléje ment a királynak és őt ünnepélyesen a székesegyházba kísérte, ahol nagy misét tartottak. Azután a királyt és kíséretét fényesen megvendégítétek s egy egész városrész kiürítettek a kereszesek számára, sőt nagyobb pénzösszeget is ajánlottak föl a szent hadjárat céljára.

A hajók már valóban ott várakoztak Spalató kikötőjében, azonban kiderült, hogy számuk és befogadóképességük még mindig nem elég. Részben ezért, részben más okok miatt a magyar király hosszabb ideig maradt a városban. *Leopold* herceg azonban azonnal hajóra szállt és előre ment Ciprus szigetére, ahol a haditervet letárgyalni szándékoztak. Így a kereszesek száma megesappant. A szászok türelmesen várakoztak, ellenben a magyarok közül sokan türelmetlenkedtek és — hazatértek. Endre serege állandóan fogyott, még mielőtt a hadműveletek megkezdődtek volna.

Hadműveletek 1217 november közepéig.

*II. Endre 1217 szeptember 25-én indult el Spalatoból.* Sok keresztesnek kellett visszamaradnia, vagy sokan elszéledtek, mert a király nem tudta őket hajóira fölvenni. Durazzóig a spalatóiak két gályája kísérte őket. Október elején Ciprus szigetére érkezett *Endre*, ahol a sziget francia királya, *Lusignan Hugó* hozzácsatlakozott. Majd tovább ment Acconba, ahol a jeruzsálemi király, továbbá *Menincourt Rudolf* jeruzsálemi pátriárka, az osztrák herceg és a német urak türelmetlenül várták. Itt néhány napi pihenőt tartott és *Famagusta* helységben, *Hugó* király székvárosában ezzel, továbbá *Jean de Brienne*-né. és a többi fejedelemmel haditanácsot tartván, megállapította a haditervet.

Azt a hadműveleti tervet, amely *Endre* király kereszteseinek működését megszabta, még *III. Ince* pápa és a lateráni zsinat 1215-ben állapították meg. Eszerint a kereszteseknek Egyiptomban kellett volna az ellenséget fölkeresniük, hogy Damiette városát elfoglalván, itt, az egyiptomi szultán székhelyén, törjék meg ennek hatalmát.

Azok a kilátások, amelyek a hadművelet sikerét befolyásolták, nagyon kedvezők voltak. Már annak a híre, hogy a vitéznek ismert magyar király maga állott egy hatalmas keresztes had élére, úgy szólva három világrészben keltett nagy örömet és lelkesedést a keresztyénknél, ellenben a muzulmánokat nagyon lehangolta. Francia-, Német- és Olaszországból nagyszámú keresztes sietett a király zászlói alá és a vezért Acconban, a szíriai keresztyének fő fészkében s a Jánosvitézek székhelyén várták. Itt tehát *Endre* király jogosan számíthatott seregének szaporíthatására. Igaz ugyan, hogy a sivár tengerparton összesereggel tömeg élelmezése és ivóvízzel ellátása súlyos teherként nehezedett a hadvezetőség vállára, sőt a drágaság és az éhínség is felütötte a fejét annyira, hogy már szepemberben 46 hajón igen sok utast vissza kellett küldeni Európába, azonban a lelkesedés és a vallásos harci vágy az ottmaradottakban jó ideig mégis ébren maradt. Ez a lelki momentum erős tápot kapott az ellenségről érkezett hírektől is. A muzulmánok hatalma abban az időben Szíriában nagyon gyengének mutatkozott. A bagdadi kalifa uralma itt már csak névleges volt, mert Szíria és Palesztina valóságban az egyiptomi szultán fenhetősága alatt állottak. Egyiptomban az eréyles és vitéz *Szaladin* szultán 1193-ban elhunyt és gyenge s öreg utóda, *Szafedin* alatt azok a kötelékek, amelyek Szíriát és Palesztinát Egyiptomhoz fűzték, nagyon meglazultak. A belügyek terén is kedvezőtlenek voltak a viszonyok a szultán birodalmában.

A villongások, a hatalmas urak túlkapásai, a nemzeti és felekezeti súrlódások és más kedvezőtlen jelenségek megrendítették az össztartást és — legalább látszatra — lehetetlenné tették az országot valamely jól szervezett hadsereg legyőzhetésére. Mindezekhez hozzájárult az is, hogy Egyiptomban abban az évben nagyon rossz volt az aratás, ami az éhínséget és a lakosság lázadásszerű mozgolódását vonta maga után. A tengerpartot nagyobbára a keresztyének tartották megszállva. A három lovagrendnek, a templomosoknak, Jánosvitézeknek és a német lovagrendnek sok megerősített várkastélya volt a parti sávon; ez a terület tehát igen jó alapul kínálkozott az ország belseje felé irányuló műveletek számára.

Mindezeket figyelembe véve az ellenség sikeres leverése nagyon valószínűnek látszott és az is bizonyosnak mutatkozott, hogy *leg-helyesebb lett volna az eredeti haditerv szerint a szultánt a maga otthonában térdrekényszeríteni*.

Sajnos, ez nem történt meg.

Endre keresztesei nem tudták megítélni a helyzetet, ők nem azért keltek zarándokúira, hogy Egyiptomba menjenek, hanem hogy Palesztinában megcsókolják az Üdvözítő által megszentelt helyeket, megfürödjenek a Jordánban, imádkozzanak Betlehem, Názáret, Jeruzsálem városaiban, az Olajfák hegyén és visszaidézzék emlékezetükbe Krisztus tanításait a Genezáret taván. A tömeg hatása befolyásolta a vezért és így a *keresztes had nem ment Egyiptomba, hanem az első hadi terv után azonnal új terv lépett érvénybe*. Sietünk azonban megjegyezni, hogy a terv megmásításának nemcsak a tömeg befolyásolása volt az okozója, hanem maga az ellenség is. A szultán ugyanis, akit történelmeink *Szafedin, Al-Adil*, sőt teljes néven *El Málék dl Adil Szeif ed Din* néven ismernek, tudomást szerzett a keresztesek közeledéséről s ezért őket — megelőzte. Abban a jogos feltevésben, hogy *Endre* király hadai vagy Jeruzsálemet, vagy Damaszkuszt fogják megtámadni, *Al-Muazzam (El Málék al Muaddam Szarferdin)* nevű fiával kijött Egyiptomból és Ramlenél, Jaffától délre, illetve Jeruzsálemtől északnyugatra táborot ütött. Innen azután a Jordán közelében levő Betszean felé vonult.

Valószínű, sőt bizonyosnak vehető, hogy *Endre* király és a fejedelmek hírt kaptak az ellenség mozdulatairól és ezért, félretéve az előző nagyszabású haditervet, elhatározták, hogy *Al-Muazzam* illetve latinusan: *Coraddin* seregét fölkeresik és szétszórják. E műveleti terv alapján *november 3-án* mintegy 20.000 lovásból és 30.000 férfi- és nőzarándokból álló keresztes *Eszdraela (most Al Füla)* helyégen át egyenesen *Betszean* felé tartott. A sereg előtt biztosító és földerítő osztagok haladtak, mindig figyelvén arra, hogy

az ellenséggel való összeütközés kedvező körülmények közt történték. Azonban a szultán serege kitért minden nagyobb vállalat elől. A hőség rendkívül nagy volt és a hatalmas tömeg igen sokat szenvedett ettől, továbbá a ki nem elégítő élelmezés miatt. Voltak ugyan kisebb csatározások a pogányok utóvédeivel, az ellenség főerejét azonban seholsem lehetett föltalálni. *Dénes* tárnochmester — amint írják — magát a szultán fivérét ölte meg egy kisebb csetepaté alkalmaival, de ez a személyi diadal sem befolyásolta a hadjárat tökéletes meddőségét.

*November* y-én érkeztek a kereszesek *Betszean* községhoz, ahol azonban már csak *Al-Muazzam* csekély utóvédével ütköztek össze. Az ellenség innen futásszerűen menekült, visszahagyván minden hadifölszerelését és egyéb kincseit. Ezek mind a kereszesek kezébe kerültek. Amilyen örvendetes volt ez a váratlan siker, annyira kedvezőtlennek mutatkozott a — különben sem kifogástalan — fegyelem szempontjából. A kereszesek ugyanis azt vélték, hogy az egész hadjárat így fog tovább is folyni és az előnyomulás csak zsákmányolásból áll. Nekiestek a talált hadianyagnak és az ellenséget teljesen lebecsülvén, elbizakodottan kezdték a mohamedán lakosságot sanyargatni, raboltak, rabszolgákat szedtek, még a gyümölcs- és olajfákat is kivágálták. A fékevesztett tömeg garázdálkodását *Endre*, aki talán gyengének is mutatkozott, nem bírta megfékezni, már azért sem, mivel a Szentföldön az volt az általános nézet, hogy a pogányok minden javát el kell pusztítani. Ezekhez a szomorú jeleniségekhez más olyan dolog is járult, amely a hadjárat sikerét már ekkor nagyon kérdésessé tette. *A fejedelmek között már ekkor nézeteltérések voltak. Mutatkozni kezdett az, amit előre lehetett látni, hogy a nemzeti büszkeség és becsvágy nagyobb, mint az eszményi közös cél.* ..

A hadműveletek a következőképpen folytatódtak.

A kereszesek három napot töltötték *Betszean* környékén, majd megfürödtek a Jordán szent habjaiban és *november* 10-én átkeltek a folyó keleti, bal partjára.

*Al-Muazzam* szorongva figyelte a kereszesek mozdulatait. Abban a jogos föltevésben, hogy ezek Damaszkusz felé tartanak, minden előkészületet megtett, hogy az erős várost okvetlenül megvédelmezze, mert tudta, hogy annak elvesztése a döntő vereséget jelenti. Azonban a kereszesek nem mentek Damaszkusz ellen, hanem, most már meglehetős rendetlenségben a Jordán keleti partja mentén észak felé vonultak és elérkeztek a Genezáret tó északi partja mellett fekvő *Betszaida* helységhoz, ahol kisebb utóvédharcot vívtak. Itt ismét tanácsot tartottak a fejedelmek. Szóba

került, hogy siessenek Damaszkuszba, ahol az ellenséget döntően megverhetik, azonban kiderült, hogy erre sem a vezéreknek, sem a harcosoknak nincs kedvük. Egyre jobban mutatkozott, hogy a küzdelemtől mindenki tartózkodni igyekezett, ellenben az ereklye-egyjtés, valamint a zsákmányolás napról-napra jobban előtérbe lépett, mintha ez lett volna a célja a hadbavonulásnak. A szellem ilyen megrendülését siettette az is, hogy a szokatlan éghajlat, a hőség, a nélkülözések rendkívül sok keresztest tettek harcképtelenné. Ezért tehát — majdnem azt lehet állítanunk — minden cél nélkül bolyongtak és ösztönszerűen ismét a tengerpart felé igyekeztek. Betszaidától még egy ideig észak felé vonulván, a *Huh* tótól délre levő „Jakab leányai hídján” átkeltek a Jordán nyugati partjára, onnan ismét dél felé tartván *Kafarnaum* városát érintették s azután sok fogolyal, nővel, férfiakkal és gyermekekkel, valamint nagy zsákmánnyal ismét visszatértek *Acconba*.

Két hétag tartottak ezek a kalandozások, amelyeket rendes hadműveletnek nem nevezhetünk. Bebizonyult, hogy szervezetlen tömeggel nem lehet sikeres hadjáratot viselni és bebizonyult az is, hogy ha a seregnek több feje van, akkor a vezetés lehetetlen. A belső meghasonlás ilyen alkalmakkor minden kudarcot eredményezett, már a múltban is. Így volt az, amikor VII. *Lajos* francia király és 777. *Konrád* német császár, vagy amikor II. *Fülöp Ágost* francia és I. *Richárd* angol király szövetkeztek, pedig ők erélyes, hatalmas uralkodók voltak. „*Oroszlánszívű*” *Richárdot* mint kíméletlen, erőszakos uralkodót ismeri a történelem, de még ő sem tudott sikert elérni a Szentföldön. Endre szövetségesei szintén királyok, fejedelmek, hercegek voltak, akik mindenjában a maguk dicsőségét keresték. *Jean de Brienne* jeruzsálemi király élettes és nagyhírű lovag volt, akinek érzékenységét különösen kímélni kellett. Föltehető tehát, hogy Endre, ha gyengének mutatkozott is a vezéri szerep betöltésére, tehetetlen volt a külső befolyásokkal szemben.

Hadműveletek 1217 november közepétől.

Az acconi táborban kedvezőtlen hírek vártak Endrére. Magyarországból rossz hírek érkeztek és a hírholzók kérve-kérték a királyt, hogy azonnal induljon haza. Azonban *Endre* nem akart addig eltávozni a Szentföldről, amíg valamelyes hadisikert el nem ért, mert tudta és érezte, hogy az addigi műveletek inkább nevezhetők rablóhadjáratnak, mint rendszeres hadviselésnek. Ezért tehát, talán éppen az ő óhajára, a fejedelmek újra haditanácsot tartottak. Ismét megvitatták az Egyiptom ellen vezetendő hadműveletek tervét,

amelyet azonban hamarosan el is ejtettek, ezzel szemben egy, meg lehetősen kicsinyes, úgyszólvan csak taktikai értékű vállalkozást határoztak el, nevezetesen a *Tábor-hegynek elfoglalását*. Ez a hegy az acconi táborról mintegy 40 km-re emelkedett ki a síkságból. Meredek oldalai és aránylag nagy viszonylagos magassága, valamint erődítései alkalmassá tették arra, hogy a pogányok szívósan védelmezzék és onnan a kereszesek táborát veszélyeztessék. A hegy általános magassága mintegy 600 méter és csúcsán 77 toronnyal és tornyocskával bíró hatalmas vár épült, amelyet 2000 válogatott „szerecsen” védelmezett. A haditervet *Raimund gróf* kivételével a fejedelmek mind elfogadták, sőt még a gróf is hozzájárult ahhoz későben.

*A kereszesek 1217 november 28-án hagyták el az acconi táborit.* Nem valószínű, hogy a vállalkozásban maga *Endre* király is részt vett, az azonban bizonyos, hogy *Dénes* tárnochmester vezetése alatt sok magyar vitéz indult a veszélyes ostromra. A Názáreten át előnyomuló sereg november 30-án érkezett a hegy lábához. Két napon át tétlenül vesztegeltek ott, mert a vízhiány és az ostrom kilátásainak kedvezőtlensége őket az ostrom megindításától visszatartotta. Két nap múlva azonban fölfedeztek egy kutat. Ez bizalmat ültetett a csüggédők lelkébe, annál is inkább, mert egy szerecsen fiú mutatott nekik egy olyan utat, amelyen a várat legkönnyebben megközelíthették, így tehát *december 3-án* nekiindultak a ködbeborult várnak. Az egyik oldalon *Dénes*, továbbá *Leopold* osztrák herceg és a templomos vitézek, a másikon *Jean de Brienne* jeruzsálemi király és *Lusignan Hugó* ciprusi király, valamint *Raimund* tripoliszi gróf támadtak. A vezérek hősiesen harcoltak; az ósz *Jean de Brienne* — amint írják — a maga kezével ölt meg két török vezért. Az ellenség az előterepről a várba menekült. Már minden jel arra mutatott, hogy a kereszesek elfoglalják a várat is, amikor egyes vezérek közt olyan civakodás támadt, hogy ketten ott is hagyták a harcateret. Erre természetesen a csapatok is visszavonultak, akik pedig mégis a falak alatt maradtak, azokat a nagyobb létszámu pogányok visszaverték.

Az első támadás tehát kicsinyes személyi okok miatt meghiúsult. Két nap múlva, *1217 december 8-én* a támadást ismét megkísérelték, azonban ekkor már a védők nagyobb óvatossággal fogadták a kereszeseket, akik minden szükséges ostromszer nélkül, csak létrákkal közeledtek. A szerecsenek megvárták, amíg ezeket a falakhoz támasztják és rajtuk a támadók megkezdték a föl felé mászást, de ekkor égő naftába mártott nyilakkal árasztották el őket. Ennek következménye nemcsak az lett, hogy a nyilak sok keresztest közvet-

lenül megöltek, hanem az is, hogy a létrák meggyúltak és darabokban hullottak alá a nagy mélységbe s velük együtt a támadók nagy sokasága is, akik a sziklák között szintén halálukat lelték.

A második ostrom nem sikerült. Sajnosan kell megjegyeznünk, hogy ekkor sem érvényesült az egységes vezetés; a vezérek civakodása talán még erősebbé vált, mint az első támadás alkalmával.

*Mivel a Tábor-hegy elfoglalása ezek után lehetetlennek látszott, a legújabb terv szerint nyílt harcmezőn kívántak a szultán és fia seregével megütközni, amely a Tábor-hegy és a Jordán folyó között a hegyes, sziklás vidéken figyelte és várta az eseményeket. A terv szerint el is indult a keresztes had, azonban az öreg szultán ezekkel a szavakkal utasította el Coraddinnak azt az ajánlatát, hogy fogadja el a harcot:*

— Ezek a keresztesek halálmegvetéssel küzdenek, én pedig nem akarom embereimet feláldozni. Mivel pedig úgy látszik, hogy közös uruk és parancsnokuk nincs és mindenki a magáéból él, ha elfogy az, amijük van, önként elmennek innen.

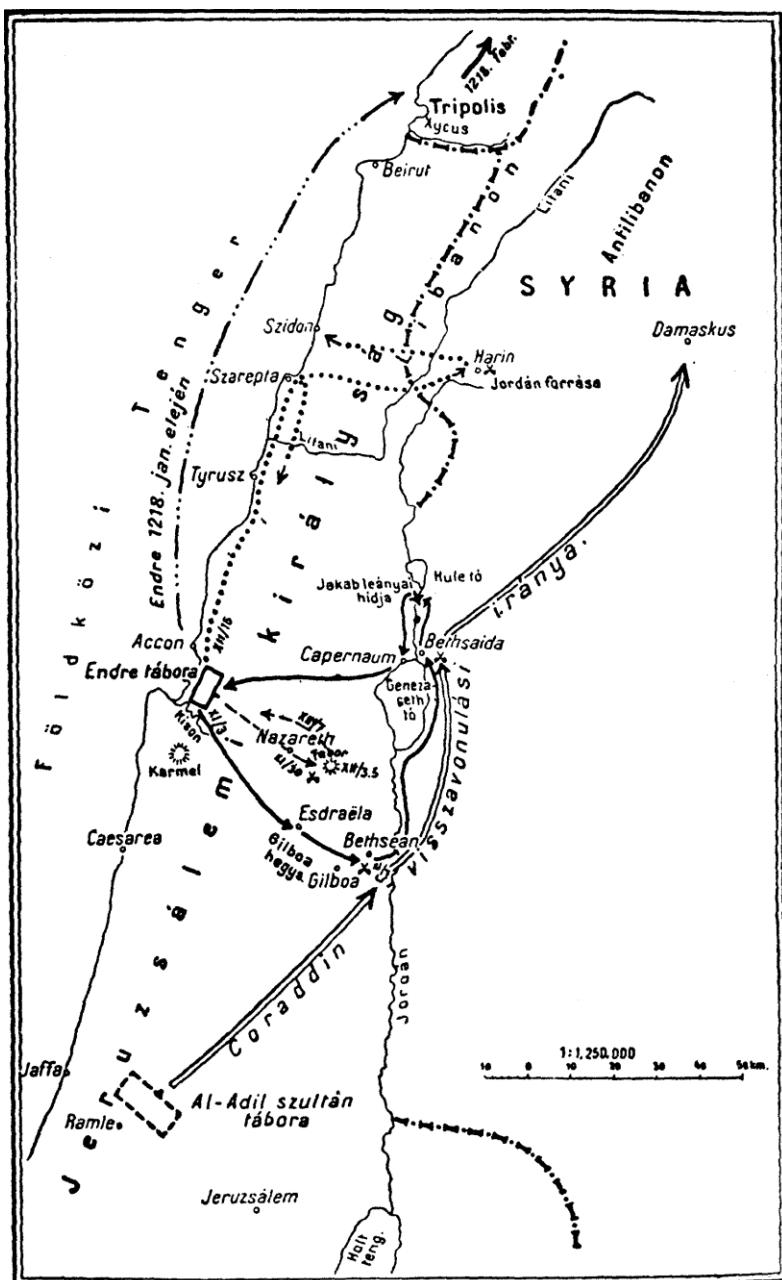
Igaza volt a ravasz pogánynak. A keresztesek, civakodva, rabolva és rabszolgákat szedve tábort bontottak és visszamentek *Acconba, ahova körülbelül december 11-én érkeztek*. Sok gyermeket is hurcoltak magukkal; ezek egy részét *Vitry Jakab*, Accon jószívű püspöke, a maga pénzén megváltotta s megkeresztelvén, nevelés végett a szentföldi zárdákba küldötte.

*A táborhegyi vállalkozás tehát nem sikerült. De az az eredménye mégis volt, hogy a pogányok attól tartván, hogy a keresztesek ismét veszélyeztetik a megerődített hegyet, a gyönyörű várat maguk lerombolták és a védőrséget onnan teljesen visszarendelték.*

Befejező műveletek 1217 végén.

A keresztes had néhány napig pihent az acconi táborban, majd *december 15-én* ismét útrakelt, a tengerpart mentén észak felé, hogy a Libanon és Antilibanon között lakó mohamedán népeket és főképpen az „asszaszinok” néven ismert vérszomjas, kegyetlen és az őrjöngésig fanatikus szektát megfenyítse és a tripoliszi határok-ról elűzze. Ez a vállalkozás is szerencsétlenül sikerült. A keresztesek elérkeztek ugyan *Szarepta* városához, ahol megállapodtak. Az időjárás hirtelen kedvezőtlenné vált; kemény hideg és nagy havazás következett, majd tartós esőzés. Éppen karácsony estéjén földrengés, valamint rettentő vihar félemlítette meg a keresztenyeket, akik nemcsak a halálos fáradtsággal és a nélkülözésekkel, hanem pusztító járvánnyal is küzdöttek. A hegyvidék lakossága kerülte a nagyobb

## H. Endre keresztes hadjárata 1217—1218-ban.



összeütközést, ellenben folyton zavarta a kereszteseket, éjjeli támadásokkal, törbecsulásokkal és minden út és szoros eréyles védelmével folyton rettegésben tartotta a vitézket, akiknek száma rohamosan csökkent. De — dicséretükre mondhatjuk — egy kis merész csapat mégis elhatározta, hogy nagyobb vállalkozással törekszik az ellenség erejét bénítani. *Mintegy 500 magyar vitéz a szareptai táborból kelet felé tartott*, hogy az ottani kegyetlen lakosokat megfenítse. A szidoni báró igyekezett ugyan őket lebeszélni erről a veszedelmes vállalkozásról, de hiába. A merész csapat a Jordán forrása közelében fekvő *Harin közséig* jutott és itt lovaikról leszállván, pihenőt tartott. A vad hegyi lakók azonban minden oldalról megtámadták a magyar vitézket, akik igen nagy veszteséggel igyekeztek a vad hegyek közül Szarepta felé visszamenni. Azonban egy áruló éppen az ellenség vidékeire vezette őket s midőn az árulást észrevették és a hamis kalauzt agyonverték, akkor már késő volt, mert a csapat egészen odaveszett és csak három keresztes vitéznek sikerült visszatérni a szareptai táborba.

*Ennyi balsiker után a keresztes had maradványai elcsüggédve indultak vissza Acconba, ahova 1218 január i-én érkeztek vissza.*

A meghasonlás és nélkülözések, valamint az ellátás akadályai arra készítették a fejedelmeket, hogy a különben is rendkívül megtizedelt csapatokat több táborba osszák szét. Az egyik része *Cezareába* vonult, a másik a *Karmel-hegyén* ütött tábort, *Endre* pedig és *Lusignan Hugó* ciprusi király hajóra szállva *1218 január elején Tripolisba* mentek át. Itt még nagyobb baj, az éhínség miatt dögvész támadta meg a maroknyi sereget. Maga a fiatal *Hugó* király belehalt, sőt *Endre* is súlyosan megbetegedett. Azt is írják, hogy megmérgezték, de ez nem bizonyítható, az azonban bizonyos, hogy a hirtelen támadt betegségen akkor majdnem elpusztult és hogy haláláig sem gyógyult meg teljesen.

Endre király hazatérése 1218 elején.

*Endre Tripolisban* meglátogatta a János-rend erődítéseit, amelyeket az ellenség folyton megtámadott és a látottakkal annyira meg volt elégedve, hogy — bár pénze nem volt — mégis több alapítványt tett a vitézek javára.

Tripoliszi tartózkodása alatt ismét szomorú híreket kapott Magyarországból. Ezek hallatára, bár a fejedelmek hevesen ellenezték és bár a jeruzsálemi pátriárka egyházi átokkal sújtotta, most már elhatározta, hogy hazája érdekeit minden más érdek fölé helyezi és elhagyja a Szentföldet, ahol sikert úgysem érhet el. Így is történt.

1218 februárban útrakelt, de most már nem a tengeren, hanem a szárazföldön. Csak Tamás egrí püspök maradt vissza a had egy részével Szíriában.

Nemcsak a szorosabb értelemben vett Magyarország területén voltak nagy kellemetlenségek, hanem a *magyar tengerparton* is. Ugyanis *Endre* távolléte alatt *István* szerb fejedelem, bízván a pápa és a velenceiek támogatásában, igényt támasztott a magyar tengerparti területekre. A pápára és Velencére jogosan számított, mert *Dandolo Enrico* dózse unokáját vette nőül. Számítása nem volt légvár. Ezt bizonyítja, hogy *Istvánt III. Honorius* pápa mint „*Rascia, Dioclea, Trebunia, Dalmácia és Zachulmia*” királyát koronázta meg. Igaz, hogy ezek részben — egyelőre — csak címek voltak, azonban a magyar királyt mégis gondolkodóba ejtették, hiszen közel látszott az a veszély, hogy a címekből valóság lesz és Dalmáciát Magyarország elveszti.

*Endre* hazautazását tehát az otthoni és a tengerparti állapotok sürgették. Azok pedig, amiért most már a szárazföldön igyekezett hazájába.<sup>^</sup> volt, hogy útjában négy császári, illetve királyi udvarban: *Antiochia, Nicaea, Konstantinápoly* és *Tirnovo* városokban megállt a látogatásokat, sőt az iconiumi szultánnal is behatóan tanácskozott. Ezek a látogatások nemcsak azt eredményezték, hogy a magyar király Kelet uralkodóit megismerte és velük legalább személyi téren kapcsolatba lépett, hanem azt is, hogy *Endre* gyermekeinek a keleti uralkodók gyermekeivel történt eljegyzése a fejedelmi házak közötti kapcsolatokat még erősebbé tette. Így óhajtotta a magyar király *Velence* hatalmát a Keleten ellensúlyozni és Magyarország tekintélyét növelni.

II. *Endre* 1218-ban, talán csak az év vége felé, érkezett haza országába, ahol a viszonyok nagyon kedvezőtlenek voltak.

### Összegezés.

A magyar király keresztes hadjárata semmiféle sikerrel sem járt. Legfeljebb azt lehet sikernek mondanunk, hogy a magyar vitézséget megismerték a Keleten is, valamint, hogy *Endre* — amint említettük — kapcsolatokat keresett és talált is a keleti uralkodókkal. Azonban sem azt nem érte el *Endre* király keresztes hadjárata, hogy a Szentföld a pogányok uralma alól fölszabaduljon, sem pedig, hogy a magyar király megtörje *Velence* hatalmát, vagy éppen, hogy Endrének megszerezze titkos vágyainak tárgyát, a konstantinápolyi latin császári koronát.

Maga a hadjárat, amint már erről szintén szólottunk, katonai

tekintetben csirájában magán viselte a vállalkozást jellemző szervezeti gyengeség minden jellegét. Az egységes, eréyes vezetés hiánya, az egyes fejedelmek versengése, a haderőnek különböző nemzetből való összeállítása, ami nélkülözte a tökéletes összeforrást, továbbá a nehéz fegyverzet, azután az ellátás és egészségügyi berendezés hiányai, a haditervek folytonos változtatása, végül az ellenség előrelátó, óvatos, vagy ha erre szükség volt, kegyetlen működése már csak azért is lehetetlenné tették a nagy cél megvalósíthatását, mert a rendszeres pótás az anyaországtól való rendkívüli nagy távolság miatt lehetetlennek mutatkozott.

Így volt ez minden keresztes hadjáratban. Tartós sikert egyik sem ért el. Ellenben a lelkek megnyerésében, a kereszténységnek lassú, de biztos terjesztésében, egyházak és hitközségek alapításában igen nagy része van Assisi szentjének, Francescónak, akinek követői, a ferencrendi szerzetesek minden földi jót és még életüket is megvetvén, már a XIII. század közepe óta szakadatlan és áldásos tevékenységet fejtenek ki Krisztus urunk születése, működése és halála szent helyein. Dicséret és elismerés ezeknek a névtelen hősöknek!...

Valóban elmondhatjuk Assisi Szent Ferencről, hogy:

*... Isteni szózatra utazik Keletre.  
Hirdeti az igét durva, vad pogánynak.  
Előtte a példa: Krisztusnak keresztre ...  
Százszor néz szemébe a mártírhalálnak!*

*Sokan követik Őt, hirdetve az igét.*

*Jézus katonái, mint szegény koldusok ...*

*S — nem Tankréd, Balduin, Gottfried, a hős vitéz,*

*Hanem — Ferenc rendje diadalmaskodott! ...*



# A S Z E N T F Ö L D I KEGYHELYEK



ÍRTA:

ZADRAVECZ ISTVÁN

Ha megkérdezném a jó kereszteny, mi a földi vágya, sóhajtva mondaná: látni a Szentföldet, csókkal illethetni Krisztus lábanyomát. E vágy mindenkor élt a kereszteny lélekben.

Mindszenty Gedeon lantján így zeng e vágy:

*Kelet felé szárnyal az én lelkem.  
Oda hajtja vágyaim szellője —  
Oda, hol a hajnalcsillag támad,  
Virányidra Jézusom szent földje;  
Hol a rózsa istenvértől pirul,  
Szeretettől forró — meleg a lég,  
Hol a harmat édes, tiszta manna ...  
Ah Istenem, csak oda mehetnék! ...*

*Nem tudom én, ne is kérdezzétek,  
Hogy mit tennék tájékára érve?  
Tán lehullnék szent porába mélyen,  
Vagy az üdv tán felvinne az égbe!  
Hiszen ott a porszem is egy-egy csillag  
Századokra kiragyogó emlék...  
Nem tudnám, hogy rálépjek-e vagy sem,  
Ah Istenem, csak oda mehetnék! ...*

Ez a vágy rendezi a szakadatlan zarándoklásokat a Szentföldre, amelyektől úgy hullámzanak a Szentföld felé a világrészek népeinek gyermekei, mint a ringó tenger fodrai a szárazföld felé. E vágy most még erősebb, lüktetőbb, mert nagy szentföldi jubileum előtt állunk. Jézus Krisztus halálának tizenkilenc évszázados fordulója köszönt ránk, a drága véren megváltottakra ...

Munkánk e fejezetét a zarándoknak szánjuk. Ha elzarándokolhat

a vágyak földjére, úgy könyvünknek különösen ez a része legyen útmutatója, vezére; ha pedig csak lelke szállhat oda, úgyis meg tudjon pihenni a szentelt sziklákon, el tudjon ringani a tengereken, le tudjon borulni a szent titkok homályos barlangjaiban.

És mivel a lehetőség szerint minden kegyhelyet be akarunk mutatni, nagyon rövideknek és tömöreknek kell lennünk, — ami miatt egyáltalán nem tesszük feleslegessé a sok és szép szentföldi útleírást és kalauzt. A kegyhely rövid bemutatása végén minden esetben ráutalunk a Szentírás ama részére, mely leírja a hellyel kapcsolatos szent eseményt, amelytől a hely kegyeletét és szentségét kapta ... A kegyhely meglátogatása alkalmából e szentírási részletek okvetlenül átolvasandók! Kiváló költőink engedelmével, az egyes kegyhelyek ismertetése végére helyeztem szépséges körömményeket, így a legméltóbb helyre kerülnek azok...

A világ legszentebb kegyhelyei, a legjavarészt Palesztinának gyöngyei, mert az Üdvözítő áldott élete és működése majdnem kizárolag e helyütt folyt le. Emezek ismertetésén feltül azonban tekintettel óhajtunk lenni ama néhány kegyhelyre is, mely a Szentfölddel kapcsolatban Palesztinán kívül fekszik.

### Palesztinai szentélyek.

A földrajz három hatalmas részre osztja Palesztinát: Judeára, Szamariára és Galileára. Ez a fölosztás Jézus Krisztus működése idején, tehát kegyhelyeink keletkezése napjaiban már megvolt, amiért is ennek alapján, egész jogosan, három csoportba oszthatjuk Palesztina kegyhelyeit: judeai, szamariai és galileai csoportba.

#### A) Júdeai kegyhelyek.

Júdea, Jeruzsálem város központjával, Palesztina déli nagy részét foglalja el. Kegyhelyei:

##### I. Jeruzsálem (arabul: El Kuds).

Jeruzsálem önmagában is egy nagy kegy hely. Hisz minden időben főszínpadja volt a szent történelemnek. Emiatt „szent város”-nak is nevezi az Ó- és Új-Szövetség egyaránt. Sőt a túlvilági boldog és örök lakásunkat is róla mintázza, nevezi el: mennyei Jeruzsálemnek. Nagyon természetes, hogy minden Jézus csodáit, tana és vére által megszentelt Jeruzsálemnek szól, nem pedig az anyag-Jeruzsálemnek, amely sajnos, a keleti városok sok-sok ízléstelenségeinek, mosdatlanságának a netovábbja! Hárrom-négy méter szélességű

uccákon hömpölyög az arab nép. Ruhája rongyos és mocskos. Arca mosdatlan, gondozatlan. Majd kilencven százalékban betegszemű, amely gennyedzik, vagy csak a szem üregei vannak meg. Az anyák karjain, vagy a falra akasztott tarisznyákban mocskos csecsemők, amelyeken a legyek százezrei elősködnek. És nem szabad elkergetni őket, nem szabad megmosni a gyereket, mert a csinosnak, a tisztának feltétlenül megárt az igézet... Az emberekkel vegyest jönnek-mennek a kis szamárkák, meg a hatalmas tevék. Nem egyszer a teve hasa alatt bújhatsz át, hogy tovább mehess. Az arab nők, s a lefátyolozott gyászruhájú török nők, járnak-mennek, mint akiknek céljuk van, de a férfiak jórésze a falhoz ül, vagy a boltkapuba és szívja gondtalanul a nargilos, vízcsutorás pipáját, vagy kockát játszik. A boltok ajtai kecskehúsok lógnak, s az ételek, gyümölcsök, zöldségek száz szagával vegyül össze!... A házak öregek, piszkosak. Az uccakövezet egyenetlen, kiálló, jó tyúkszemtiprós és síkos. Sokan törték már el lábukat, s estükben kezüköt Jeruzsálem uccáin... Sohse járj testtel Jeruzsálemben, vagy egyéb kegyhelyeken — mert nagyon nagyot fogsz csalódni. Lélekkel járj itt és egyebütt, s Jézus közelsége elbűvöl. (Apocalypse. XXI. 10—27.)

### 1. A Szentsír. — Golgota.

Csúnya uccák és értékteren ócska házak tengere közt fekszik a világ legszentebb helye: a Golgota és a Szentsír. Feléje jövet, egyáltalán nem látszik. Ha üggyel-bajjal átvergődtünk a bazáros zsivajon, egyszerre előterén találjuk magunkat.

*Előtér.* 17 m széles és 25 m hosszú terület ez, elég rossz követettel. Egynéhány oszloponk hirdeti a régi, keresztes-atrium szépségét. Az előtér jobb- és baloldalán görög és örmény kápolnák állanak, s ugyancsak szakadár kolostorokhoz bejáratok.

*Facciata.* A bazilika arca szintén a régi üde szépség hervadt, fonnyadt benyomását teszi. A keresztes művészettel a remeke volt, párkányaival, díszítéseiivel, reliefjeivel s díszoszlopaival. Ma megrendítő pusztulás vigyorog le róla. Jobboldalt lépcsőfeljáró az úgynévezett „Frank kápolna”-hoz, mely a bazilika arculatánál valamivel jobban őrizte meg stílusának gyönyörűségeit. Közvetlen a bejárat jobbján egy vasracsos védő alatt, a nagy keresztes lovagnak, III. Henrik angol király nevelőjének: Aubigny Fülöpnek a síremlékét láthatjuk, ki 1228-ban jött a Szentföldre II. Frigyes kíséretében. Azért is érdemel különös figyelmet e síremlék, mert egyetlen latin emlék, amely fennmaradt ama barbár pusztításból, amelyről később beszélek.

*A bazilika.* Kétség nem fér hozzá, hogy a bazilika eredeti és történelmi helyen áll. örökök és makacs hagyomány bizonyítja ezt. Keleten pedig ez nagy szó, mert nekünk fogalmunk sincs arról a makacsságról, mellyel a keletiek őrzik atyáik hagyományait. És a tudomány, az ásatások, rendszerint csak megerősítették e hagyományokat.

Hadrian császár ép azért, mivel a keresztyények e helyet kegyelettel őrizték, hogy nyoma vesszen, törmelékkel tömette be 135-ben. Majd Jupiter és Vénus tiszteletére ligeteket szentelt a néhány száz méternyi térségen. Szent Ilonának két századdal később, csak az volt a munkája, hogy elhordatta a ligeteket s a törmeléket, s a szent hely egész eredetiségeben előtte állt. Fia Nagy Konstantin pedig a megtisztított helyre „a világ legcsodálatosabb helyéhez méltó” szent emlékeket emelte, melyek egymástól alig néhány lépésnyire állottak. A kereszteseknek az a tervük támadt, hogy e sok (majdnem egy helyen álló) szentélyt egy födél alá vegyék. Jourdin mester meg is oldotta a tervet 1149-ben. Bazilikája, mely sok templomot zár magába, változtatással bár, de a mai napig fennáll. Nem az ő, hanem a későbbi görög ízléstelenség rovására Irandó, hogy e hatalmas bazilika egyáltalán át nem tekinthető, sőt valóságos zürzavarnak a netovábbja.

Két kapun történt az eredeti bejárás, melyek egyike most befalazottan áll.

Belépve a nagy ajtón, mingyárt balra, egy szoba nagyságú emelvényes helyet látunk, tele szőnyegekkel leborított heverőkkel. Ez a török őrségnek a helye. Sajnos, a török uralom bukása dacára, itt hever továbbra is az őrség. Igaz, hogy pusztá jelenléte sok veszedéseknek, sőt vérontásnak is elejét veszi, amelyre nagyon hajlandók itt a felekezeti szenvedélyek, esztétikai szempontokból azonban bántó e jelenlét. A templom kulcsát ők őrzik. Estefelé becsukják a templomot s reggel csak díjazás ellenében nyitják ki. A kinyitásért 10 piaszttert (2—3 pengő) kell fizetni. Ez összeget az a felekezet fizeti, amelyiknek érdeke, hogy az ajtó kinyíljon. Természetes, hogy legtöbbször a franciskánusok fizetik.

Jourdin mester tervei szerint, innen oldalt kellene meglátni a bazilikát s a hatás olyan volna, mint amikor egy nagy kupolájú, világos templomba a kereszthajó egyik oldalán lépünk be. E hatás azonban teljesen el van sikkasztva. Egy nagy kormos fal mered felénk. Jobbra-balra a fal mentén sötét folyosószerűség. Elöttünk pedig valami szokatlan alkotmány, körülrakva nagy gyertyatartókkal és gyertyákkal, körülaggatva lámpákkal. Egy hosszúkás, téglányszerű, vöröses márványlapot vesz körül minden.

„Petra unctionis.”

A megkenés helye ez. A keresztről levett Jézust ide fektették, itt balzsamozták be, s innen vitték a sírba. A vöröses márványlap az eredeti sziklát fedи, hol ez történt. Itt borul le először a jámbor zarándok, hogy csókkal illesse a fedőlapot. (János XIX. 38—40.)

A szent asszonyok kövétől jobbra egy pár lépéssel belépünk egy hatalmas, 18 pilléres, 18 árkádos karzattal ellátott kupolában végződő, világos, kerek helyre, amelynek neve „Rotonda”. Közepén, a kupola alatt áll a Szentsír, minden szentföldi zarándoklás főcélja.

Görögök emelték 1810-ben. A homloka orosz cári koronára emlékeztet. Mint építésmű nem számíthat besorozásra a remekművek közé, sőt alig éri meg a közepek értéket. Előtte a katolikusok, görögök és örmények gyertyái és lámpái. Belseje két részre oszlik: előrészre, amelynek neve *Angyalok kápolnája* és a benső részre, a tulajdonképpeni *Szentsírra*. Az angyalok kápolnája, a Szentsír előcsarnoka. Itt ült az angyal, ki elhengerítette a követ a sír szájától. A kápolna közepén egy díszoszlopra vagy virágkártára emlékeztető alkotmány áll, mely egy töredékét tartalmazza az angyal által elhengerített könek. Az angyalok kápolnájából csak térdén csúszva, vagy mélyen meghajolva jutunk a Szentsírhoz, a nagyon alacsony és szűk nyílászon. Három-négy embernél több nem fér ide. A szent sziklaüreg elől is, meg felül is fehér mű-bevágású márványlapjal van borítva. Maga az eredeti szikla e miatt nem látszik. Hiteles feljegyzések szerint e márványlap alatt eredeti szikla van, homorúan kivésve. Ide temették Jézust... Innen támadt fel dicsőségesen.

Centiméter pontossággal van megjelölve a felekezetek birtokhelye a Szentsíron. A balsarok a ferenceseké. (A falra illesztett gyönyörű ezüst feltámadási dombormű díszíti e felirással: „Ecce locus, ubi posuemus Eum.”) A közepe a görögöké (a falon nagy, elég gyatra feltámadt Krisztus festmény, piszkos művirágokkal, értékterű gyertyatartókkal és lelőgő velummal). A jobbsarok az örményeké. (Itt is egy feltámadási kép, értékterű olajnyomatban, ócska aranyozott rámában, gondozatlan több miegymással.)

És mégis, ez a világ legszentebb kegyhelye. (Máté XXVII. 59—66. és XXVIII. 1—15.)

*Kopt kápolna.* A Szentsírból kijövet, ha folytatjuk utunkat, az épület végén egy kis kápolnát találunk. A koptok igénytelen, szegényes, s a helyhez méltatlan kinézésű kápolnája ez.

*Arimatheai József sírja.* Innen rézsútosan két pillér közé menve, egy kis sötét helyre érünk. Gyertyát gyűjtve mehetünk csak tovább balra, a jakobiták kápolnájába, mely még az előbb említett koptoké-

nál is elhanyagoltabb. Balkéz felől, néhány lépcsőn lemenve, sírboltba érünk. A sziklafalból több sírüreg tátong. A hagyomány szerint ide temették Arimatheai Józsefet, miután az előre elkészített sírját Jézusnak bocsátotta át.

*Mária Magdolna kápolnája.* Arimatheai József sírjától kijövet, balra folytatjuk utunkat a Szentsír oldalán. Fordulóhoz érve, vele szemközti falhoz építve oltárt találunk. Itt történt Mária Magdolna és a feltámadt Jézus bájos találkozása. (János XX. n—18.)

Kizárolag a franciskánusoké e hely. Az oltárral szemben vannak felállítva a gyóntatószékek. Úgy gyónni mint itt, talán sehol a föld hátán nem lehet...

*Szűz Anya kápolnája.* Magdolna kápolnájától balra, néhány lépcsőn felmenve, belépünk a Szűz Anya kápolnájába. A szent hagyomány szerint a feltámadt Jézus mindenekelőtt édesanyjának jelent meg, hogy kárpótolja a kiállott anyai fájdalmakért. E szent örööm emlékét Örzi e kápolna, melynek oltárképe hűségesen tükrözeti vissza a megjelenést. Az oltár jobbján egy kisebbszerű mellékoltár áll, amelyen a vesszőztetés oszlopának egy nagy darabja van elhelyezve. Vasracs mögött tartják e szent oszlopot. Kérésre szívesen megmutatják a zarándoknak. Egyébként egy pálca áll az oltárka oldalán, s a járatosak úgy tisztelik az ereklyét, hogy e pálcával a vasrácson keresztül érintik azt, majd megcsókolják a pálca végét. A főoltár baloldalán szintén egy oltárszerűség áll, több ereklyével. E kápolna különben egészen a mi érzelmeink szerinti. Kizárolag franciskánusoké. Érzik benne a tömjénillat! Itt őrzik a legméltóságosabb Oltáriszentséget, s itt végzik a jó Atyák a körust.

*Sekrestye — kolostor.* Szűz Anyánk csinos kápolnájából kijövet, balra egy ajtón át a ferencesek sekrestyéjébe lépünk, s innen a kolostorba. A sekrestyében megtekinthetjük Bouillon Gottfried kardját és sarkantyúit, amelyekkel ma is avatja a szentföldi lovagokat a rend nagymestere, Jeruzsálem mindenkorai latin pátriárkája. A kolostor pedig csodálatos különlegesség. Sziklába vágott cellácskák, amelyek azelőtt a levegőt is a bazilikából kapták, mert semmiféle kijárójuk nincs az uccára. Egyetlen be- és kijárójuk a bazilikán keresztül a templom főkapuja, amelyet a török őriz, nyit és csuk. E borzasztó és egészségtelen helyen mégis századok óta laknak a szerzetesek s őrzik a Szentsírt, végzik az éjfeli zsolozsmát. Egyik-másik szerzetes egyhuzamban 35—40 esztendőt is töltött ablaktalan cellácskájában, amelyekről I. Ferenc József megjegyezte, hogy rosszabbak az Ő gonosznevői börtöneinél. Nagy jótevőjeként tiszteli e kolostor I. Ferenc József apostoli királyunkat, ki meglátogatva e helyet 1869-ben, nagy bőkezűséggel megvette a kolostor fölött

álló török istállókat. Ezután falakat törve, sziklákat repesztve, felülről levegőhöz, friss levegőhöz juttatta őket. Óriási előny ez, bár még mindig szorosan körül vannak bástyázva török házakkal, s útjuk uccára ma sincs.

Apostoli királyunk e bőkezűségét és nagylelkűségét az ebédlőben elhelyezett fehér márványtábla hirdeti. Egyébként ide iktathatom, hogy öreg királyunk a Szentföld legkiválóbb jótevője volt. Alig van szent hely, alig történt valami építkezés, amelyhez hozzá ne járult volna királyi összegekkel. Hálából mindezért, a szentföldi barátok évenként egy kosár jaffai narancsot küldtek neki. A nagy uralkodó minden nap szeretettel fogadta a küldeményt hozó barát-követséget ...

*Krisztus börtöne.* A kolostorból, a sekrestyén át visszajövet, folytassuk utunkat a fal mentén, s oszlopok közt. Egyenesen egy fülkébe érünk. Krisztus börtöne-kápolna ez. A görögök tulajdona. A hagyomány szerint ide lökték Jézust, míg fönt a Golgotán minden elkészítettek keresztre feszítéséhez.

Ezután még két, igazán semmitmondó kápolnát látunk: *Szent Longinus* tiszteletére (ő nyitotta meg lándzsájával Krisztus oldalát) és a *Ruhaelosztás* emlékének szentelt kápolnát.

*Szent Ilona temploma.* Az említett kis kápolnácska után 29 fok lépcsőn kell lemenni és egy elég nagy, hat monolit oszlopon nyugvó, kupolában végződő templomba érünk. Szent Ilona tiszteletére szentelt templom ez. E szent asszony méltán foglal oltárt e szentélyek sokaságában, hisz ő tisztította meg e helyet Hadrián szentségtörésétől, az ő fia építette fel e helyen az első nagyszerű templomot. Azonban a nagy, szent és bőkezű császárnéhoz, ki vagyonokat költött a szenthelyekre, egyáltalán nem illő ez a templom, örményeké és siralmás állapotban van. Oltára csupasz, dísztelen.., Falai ütött-kopottak ... Levezető lépcsői és kövezete egyszerűen óvatosságra int, hogy lábtörést ne kapunk... A kupoláján keresztül, esős időben behatol a víz ... Az ablakok törötték, amelyeken keresztül vigan röpködnek ki-be a zajongó verebek... Szomorú, nagyon szomorú hely!

*Szent kereszt feltalálásának a kápolnája.* Szent Ilona templomának jobboldalán ismét 13 fok lépcső vezet le a mélységebe. Ezek aztán a kopott lépcsők! Évszázadok millió zarándokai koptatták el azokat lábbal-térről. Itt találta meg Szent Ilona a legdrágább ereklyét, a szent kereszttet. A zsidó törvény szerint ugyanis nemcsak a kivégzettek testét kellett naplemente előtt eltakarítani, hanem a kivégzés eszközeit is. Ellenkező esetben tisztátlan lenne még az is, aki megnézi azokat. Sőt nyolc napig tisztátlanná lenne, aki érinti

azokat. Arimathei József elvitte a szent testet, a kivégzés eszközeit pedig valószínűleg a poroszlók tüntették el, úgy hogy a kivégzéshez közellevő ciszternába hajtották azokat s tetejükbe törmeléket szórtak.

Szent Ilona, ismerve a zsidó szokást, közel a kivégzés helyéhez kerestette a szent keresztet, s e helyen meg is találta mind a hármat. Tudjuk, hogy Jézus kereszttét a latrokétől csoda különböztette meg, mivel érintésére egy haldokló rögtön meggyógyult, s egy halott föltámadt. E szűk, kis, alaktalan sziklabarlang a ferencesek tulajdona. Szép márványoltárán Szent Ilona bronzszobra áll, amint ölelke tartja a szent keresztet. E szép szobrot Miksa főherceg, a későbbi szerencsétlen mexikói császár, I. Ferenc József apostoli királyunk öccse, adományozta és állította ide.

*A gúnyolódás kápolnája.* Szent Ilona templomán át és lépcsőin föl, visszatérve a bazilika körfalához, mindenki egy kis kápolnára akadunk. Ez a gúnyolódás helye. Itt gúnyolódtak a Megváltón a gonoszok. Töviskoszorú kápolnájának is nevezik e helyet, mert ősi időben itt őrizték, tisztelték a szent koronát, mely ma már egy-két tövist leszámítva, eltűnt.

### Golgota.

Csak néhány lépés a gúnyolódások kápolnájától és a sötét folyosószerű helyből és a „petra unctionis” elé értünk. Itt tulajdonképpen a Golgota hegy tövében állunk. Balkéz felől nagyon meredek és síkos, 18 fokú lépcsőn felmegyünk s felértünk a Hegyre, amelyen lejátszódott az isteni tragédia, ahol ömlött üdvösségünk vére...

Elég tágas kápolna áll itt a Kálvária tetején. A kápolnát a középen álló két nagy pillér egyenlő két részre osztja: a jobboldali rész a ferencieké, a balrész a görögöké. A katolikus rész falában egy rácsos ablak áll, amelyen keresztül a frank kápolnába láthatunk. Régente, a kápolnán át, erre jártak fel a Golgotára.

Három oltár áll a szentély végén, kettő a katolikus, egy a görögök kezén. Egy vonalban állnak ez oltárok.

### *Keresztrerefeszítés oltára.* A katolikus jobbszélű oltára.

*A Fájdalmas Szűz oltára.* A középen. Elég szűk oltár, ahol a Fájdalmas Anya állott a kereszt alatt, majd ölébe fogadta meghalt Fiát.

A balszélű, a *Kereszt felállításának s Jézus halálának oltára* (görög). Itt halt meg Krisztus. Az oltár alatt mély gödör, amelyben a keresztfá állott; Az oltár jobbján egy hosszúkás érclap, amelyet ha félreecsúsztatunk, meglátjuk a sziklák repedését, mely az Üdvözítő halálakor történt.

E homályos helyen, a gyertyák titokzatosan lobogó lángjai mellett halld, mi történt itt. (Máté XXVII. 33—56. és Ján. XIX.

25—27.)

## S Í R Ó T E S T V É R N E K



*Testvér, én érzem, a lelked remeg,  
Pillád nehéz, nagy könnyek égetik.*

— *Testvér, mellettes áll a Krisztus.  
Testvér, töröld le könnyeid.*

*Nehéz, nehéz, fojtó a fájdalom,  
Ráül a szívre, mint az éj sötétje.  
Búsan, bágyadtan, elapadtan:  
Testvér, nézz föl a fényes égre.*

*Csaló a könnycsepp. Hazug a halál.  
Látom a lángját egy nagy fényességnak.  
A szeretet nagyobb, mint a halál,  
A szeretet az élet, élet.*

*A fájdalom óriás titka ez:  
Isten csókol meg, ha a lelkünk reszket.*

— *Testvér, mellettes áll a Krisztus.  
Testvér, csókold meg a keresztet.*

*Sik Sándor.*

*Ádám-kápolna.* A Golgotára kettős feljárat szolgál. Görög és katolikus oldalon. Akármelyik lépcsőn jövünk hát le, befordulunk egy nyíláson, mely egy barlangszerű kápolnába vezet, mely éppen a Golgota alatt áll. Ez Ádám kápolnája. A hagyomány szerint ide volt eltemetve Ádám, s midőn Krisztus halálakor a sziklák megrepedtek, a hasadékon át lefolyó jézusi vér Ádám koponyájára hullott. (Innen a szokás, a keresztfá tövébe koponyát festeni.) A hosszúkás barlang végén, az oltár mögött, vasráccsal védett helyen, nagyon jól látszik a sziklarepedés, mely a fölöttinek, a kálváriái görög oltár oldalán látottnak a folytatása. E kápolna a görögöké. Régente a jeruzsálemi királyok temetkezési helye volt. Kápolnába lépve jobbra és balra egy-egy kőpadot láthatunk. Jobboldalt Bouillon Gottfried (f 1100), baloldalt I. Balduin († 1113) aludta örök álmát.

A Szentsír és Golgota szentélyeit, 1240 óta, Saffedino szultán írott fermánja erejével, a ferencesek bírták egyedül. Idővel e bir-

toklást még több okmány szentesítette. Mindezek dacára, jelenleg csak egész kis része van a ferencesek kezén, s a bazilika többi nagy része a görögök kezére jutott. A török pénzéhség és az orosz propagandapénz tette ezt 1808-ban. Ez évben keletkezett nagy tűzvész után ugyanis a ferencesek képtelenek voltak az építkezésre, amire a török kormány, orosz aranyakon megvásárolva, írásos engedélyt adott a görögöknek az építkezésre. Így vették birtokba a helyet a görögök s megkezdték a tűzvész utáni restaurációt. Egy tudatlan kőművesmester, a görög papok tervei alapján látott a munkához, s adta a gyönyörű keresztes-korbeli bazilikának a mai szörnyű képét. A kupolát felemelte, de úgy, hogy rövidesen rá bedüléssel fenegetett s újítani kellett. A csinos Szentírás kápolnát lebontotta, s a jelenlegi, orosz cári koronást emelte helyébe, teleirkálva görög szövegekkel. A körust köröskörül befalazta, s így külön templomot csinált ott. De ezzel aztán teljesen tönkre is tette a bazilikát! Emiatt sötét folyosó az egész, s áttekinthetlen. Körútunkban e körül falazott körust kerülgettük. Így jutottak a görögök majd az egész bazilika birtokába, testvéries részt engedve az örményeknek. A latinok meg hálát adhattak az Istennek, hogy egyáltalán megmaradhattak a bazilikában. De a legfajóbb barbarizmus, amit ekkor a görögök elkövettek, az volt, hogy minden latin vonatkozású és feliratú dolgot elpusztítottak. Latin gyűlöletük nem kegyelmezett a jeruzsálemi királyok márványlapjainak, sőt hamvainak sem. A sírlapokat porrázították, a királyi hamvakat pedig egyszerűen szélnek szorták. A bejáratnál lévő síremlék csak azért menekült meg, mert egy török kőpad állt fölötté. Bouillon Gottfried királyi síremlékén a következő megható felirat állt:

Hic jacet inclitus Dux Godefridus Buillon  
 Qui totam istam terram acquisivit cultui Christiano,  
 Cujus anima regnet cum Christo. Ámen.

Hogy a Szentírás jósłata: „és az Ő sírja dicsőséges lészen” lélekben beteljesüljön, a jó ferencesek naponként áhítatos körmenetben járják a bazilikában levő kegyhelyeket. Hetenként egyszer, pénteken délután pedig azt az utat, melyet Jézus tett meg kereszttel a vállán Pilátus udvarából a Golgotára. Ez ájtatos körmeneteikhez a zarándokok is csatlakoznak, sőt a Jeruzsálemben élő néhány száz katolikus életprogramjának tudja a péntek délutáni kereszttújárást. A kegyelet szigorúan őrzi ez útvonal emlékét, melyet „Via Crucis” = Kereszttú, vagy „Via Dolorosa” = fájdalmas útnak nevez. Dacára a sok mindennek, nagyon nagy hatással van a hívő keresztenyre e nagy kereszttú megjárása... ott, hol maga az Üdvözítő járta azt, örök példaadásnak... Emberáradat, zsivaj veszi

körül, vagy hideg nemtörődömség csapja meg a lelkét — de az ő szíve tele van érzéssel, a stációk megrendítő meditációjával.. .

Poros, piszkos az ucca, de ő letérdel s szeméből nem egyszer gördül ki a hitnek s szeretetnek drága könnye ... (János XVIII. 28—40. és XIX. 1—16.)

A kegyteljes keresztút mentén álló kegyhelyek:

*Flagellatio*, a megkorbácsolás ferencesek kolostora, a kétszeres kápolnával. A jobboldali a megostorozás, a baloldali a keresztfelvétel emlékére. A hely történelmi. E hely volt a lithostrotos, amelynek ősi, rovatkás és malomjátékos kövei képezik mai napiglan a kápolnák padozatát.

*Ecce homo-ív*, mely belenyül a Sión leányai templomába, s ott a főoltárral kombinálva, gyönyörű kiképzést kap. E női zárda alsó folyosói is lithostrotosi kövekkel vannak borítva.

## 2. Coenaculum. (Utolsó vacsora helye.)

Akár a jaffai kapun (Bab el Khalil) lépünk ki az ősi falakon és a Dávid tornyának nevezett fellegvárszerű romok mellett a fal mentén haladunk, majd balra kanyarodva a sírok közt egy pillanatra méltatjuk *Kaifás házd-t<sub>3</sub>* ahol ma örmény kolostor áll, Szent Péter tiszteletére épült templommal, melynek legfőbb ereklyéje az oltár falába épített nagy darab kő, amabból, mely Krisztus sírját zárta (Máté XXVI. 57—75.), — akár pedig Sión vagy Dávid kapuján (Bab el Nebi Daud) át lépünk ki a városból, a Sion-hegyre érünk. A kaputól balra *Gallicantus-* (kakaskukorékolás) szentély áll. Francia assumptionista atyák birtoka. Midőn Péter önmagára döbbent a Kaifás udvarában elkövetett Krisztustagadás miatt, kifutott onnan és „keservesen síra”. Ide futott egy barlangba zokogni, sírni. E barlang fölött gyönyörű templom épült a közelben történt szörnyű Krisztus elítélés emlékére: *Jesus Judex* — Jézus Bíró tiszteletére... Sok szent emléket őriz e hely. Nem utolsó ezek közt a templom és a városfal közt látható törött-kopott, sziklába vájt lepcsőzet, mely lefelé egyenesen a Siloe tavához vezet.

Ha követnök ez útirányt, a következő emlékekkel találkoznánk:

*Natatoria Siloe*. Siloe tava. Régen szép templom állt itt, most török minaret. A víz még bőven folyik. Itt történt a vakon született meggyógyítása. (Ján. IX. 1—41.)

*Hitnon völgye*. Gyehenna. Siloétól tovább. Molochnak itt áldozták fel gyermeket a pogányságba süllyedt zsidók. Különben minden időkben szemétlerakodó és égető hely. Tipikus jelépe a pokolnak — Gyehennának.

*Haceldama.* A Hinnon völgy baloldalán. Ez a Júdás-pénzen megvett fazekas-telek!

*Kefr Siloan.* A völgytől jól látható, dombon épült helység, szembetűnő hosszú fehér épüettel. Ez a bélpoklosok tanyája.

E rémes betegség itt keleten még mindig pusztít. Az angol kormány teljes elzárásra kényszeríti a fertőzötteket, míg a török uralom alatt szabad volt nekik egész a városkapuig jönni és koldulni. Különben e rémes betegség nem ragad a levegőn keresztül, hanem csak a közvetlen érintkezéssel, különösen pedig házassággal terjed. A helység közepe táját egy hatalmas kiugró sziklalap áll. Ez a *Zohelet*. E tájék két bűnös lázadásnak a színhelye volt. Itt szőtte gonosz terveit atya, Dávid király ellen Absalon (Kir. II. k. 17.); s itt akarta magát királlyá kiáltatni atyával, Dáviddal szemben Adonias. (Királyok III. könyve. I. 5—53.)

De térjünk vissza a Gallicantusi lépcsőre. E lépcsőt gyakran használták az apostolok, sőt az Üdvözítő is. Amidőn elküldötte Jézus apostolait elkészíteni a húsvétöt (Márk XIV. 13—16.), e lépcsőkön jutottak a vizet vivő nyomába, a Coenaculumba ...

Az utolsó vacsora terme! Az Isteni Gondviselés csodálatosan őrködött e legszentebb hely fölött. A jeruzsálemi pusztulásban megvédte azzal, hogy Titus e téjre szállásolta a X. légiót, ami miatt e vidék nem ítéltetett lerombolásra. Csak így magyarázható meg, hogy az evangéliumi alsó és felső terem napjainkig szinte sértetlenül megmaradt.

Itt történtek az Úr halála előtti és utáni nagy események. A lábmosás, a főpapi oktatás és imádság, az utolsó vacsora, az Oltáriszentség rendelése: Ján. XIII., Máté XXVI. 26—29. A Szentlélek eljövetele: Apóst. Cselek. II. 1—4. — Mátyás apostollá választása: Apóst. Cselek. II. 13—26. — Első zsinat: Apóst. Cselek. XV. 4—30.... stb. stb.

Szent hely! Ha valahol, úgy itt nagyon óhajt megpihenni a zarándok lelke ... A nagy, félhomályos márványbazilikában ... arany tabernaculum előtt... a gyertyák örököls lángjai közt székelő, tömjénillattal körülímadott Fehér Kenyér irgalmas trónja zsámonlyánál ...

Sajnos, a Coenaculum a keresztenység legmeggyalázottabb helye! A vagy kétszáz ember befogadására alkalmas, boltíves, támosszlopos terem jelenleg török mecset. Környéke? A régi franciskánus zárda romhalmaz ... Bűzös, mocskos török háremek rácsai gúnyolják az örökimádás kereszteny kórusainak rácsait...

A ferencesek már 1219-ben itt laktak. 1333-ban Róbert, Sicilia királya nagy pénzen megvásárolta az egyiptomi szultántól az egész

környéket és nagy zárdát épített nekik. Mindezt jóváhagyóan meg-erősítette 1342-ben VI. Kelemen pápa.

Miután azonban a zsidó rabbi Benjámin da Tudela minden alap nélkül ráfogta a Coenaculumra, hogy rejti Dávid király sírját — úgy a zsidók, mint a törökök minden megtettek, hogy a kegyhelyről elűzessének a frank-kutyák. A többszöri elűzetésnek vérrel és pénzzel álltak ellen a barátok, míg végre 1551 június 2-án kiadott szultáni fermán örökre elkergette őket. A jogos tulajdonosok sóhaja és könnye az egyetlen évszázados tiltakozás az égbekiáltó jogtalanság és a legszentebb hely meggyalázása ellen...

### 3. Dormitio. (Elszenderülés.)

Szűz Anyánk elhalálozásának helye ez a kegyhely. Egészen közel áll az előbb leírt szomorú kegyhelyhez. Ugyanis a legősibb keresztenyek nagy előszeretettel telepedtek le a Coenaculum táján. A Boldogságos Szűz is e lelki kényszernek engedve, nem a Gecsemáné birtokán lakott, hanem e szentély közelében. Itt is hunyta le boldog örökkévalóságra, földi szemeit.

Amilyen meggyalázott a Coenaculum, oly diadalmas és méltó a Dormitio kegyhelye.

1898-ban II. Vilmos német császár megvásárolta e helyet és környékét, azt a német katolikusok Szentföldi Társaságának adományozta. A Társaság nagystílú bazilikát emelt e helyen, mely tornyával uralja egész Jeruzsálemet. Német bencésekre bízta a kegyhely őrzését. XI. Pius pápa 1926-ban apátsággá tette: „Abbas Dormitionis B. M. Virginis” címmel.

### 4. Szent Anna.

A fájdalmas úton álló Flagellatio kolostortól egy kevésbé feljebb, az ucca baloldalán áll a fehér atyák szép nagy területe, mely sok szent emléket összpontosít.

A terület közepén szép nagy templom áll Sz. Anna tiszteletére. A templom alatti barlang a hagyomány szerint Joachim és Anna háza volt, ahol született a Boldogságos Szűz. Alig néhány évtizede jutott e hely újból a keresztenység kezére.

Addig, századokon keresztül török kézen volt, s csak egyszerkétszer egy évben — tekintélyes pénzek lefizetése mellett — jöhettek ide a ferencesek misézni. Akkor is csak egy mellékkaplon bújhattak be a barlangba. A jelenlegi lépcsőlejárat jobbján még látható a régi bebújó-ablaknyílás ...

E szép templommal szemben, óriási költséggel, tudományos ásatásokat végeztek a fehér atyák. Az eredmény csodálatos volt. Sajnos, hogy pénzhiány miatt ez ásatások nagyon lassan haladnak . . . Felfedték tizenhat méterrel a templom szintje alatt a Bethesdát (Betsaida), vagyis a Probatica piscinát. Ha vigyázva, a romok közt az ósrégi lépcsőkön lemegyünk, elénk tárul a nagy medence, melyben még ma is vigan úszkálnak az apró halak. (János V. 1—9.)

## SZÜZ MÁRIA SZÜLETÉSE



*A háztetőn, zsoltárban elmerülve.  
Dúlt férfi áll. Szorongva néz a holdra.  
Csillámlik a Holttenger messze fodra.  
Felharsan egy-egy pásztor méla tülke.*

*A házban sáfrányfényű mécs világol.  
Jós-asszonyok figyelnek a nagy ágyra,  
Hol Anna asszony fájdalom közt várja  
Egyetlen magzatát az éjszakától.*

*A nagy hegyek térdelnek és figyelnek.  
Imád susog mindenki: agg s a gyermek.  
Néma a nagy karámok tulka, ökre.*

*És ím a Hold, mint ezüst csipkebölcső,  
Angyalserg közt lángragyúlva följő,  
Benn Isten lányát most hozzák a földre.*

*Harsányi Lajos*

### 5. Szent István első vértanú megkövezésének a helye.

Szent Anna kegyhelyétől tovább haladva, a várost Szent István kapun át elhagyva, szemünk elől tárul az egész Olajfák hegye a Cidron-patak mély ágyával.

A Cidron-patakban hiába keresünk lágyan csobogó, vagy zuhogva rohanó vizet. Nincs ugyan abban egy csöpp sem, de nem is szokott lenni, legfeljebb a nagy és bővizű záporok idején szalad le rajta a hegyéről lefutó esővíz. Ezt jelenti különben a „torrens” (trans torrentem Cedron), amilyenekből igen sok van Palesztinában.

### Szent István vértanúsága.

Nagyon rövid utat téve, megint erős útkanyarodáshoz érünk. Az útszélen, a kanyarodónál, egy görög templomot találunk. Itt tisztelik az első vértanú, Szent István megköveztetésének a helyét. A templomban megragadva, s a Porta Speciosán (mely innen szépen látszik) kihurcolva, a lépcsőkön le a Cedron-völgybe hozták, s itt agyonkövezték. E szentély előtt jobbra még láthatók a sziklába vágott lépcsők. Ezen hozták le Istvánt. És teljesen bizonyos, hogy e lépcsőkön nagyon gyakran járt föl-le az Úr Jézus is. A buzgó zarándok nem is röstel leborulni, s csókjával illetni itt Üdvözítője lábanyomát. Lehet, hogy e lépcsőkön ült a kis Saul, őrizve a kövezők ruháit. (Apostolok cselekedetei VI. 8—15. és VII. 51—60.)

Ez tehát Szent István vértanúságának a helye. Temetésének a helye a Damas (Bab el Amud) kapun túl van, ahova már Eudoxia császárné építettet nagy bazilikát és kolostort. Ennek romjain építettek új, gyönyörű templomot Szent István vértanú tiszteletére, az új gazdák, a domonkosok.

### 6. A Szűz Anya sírja.

A Szent Istvántól alig néhány lépést téve, átkelünk a Cedron hídján. Az átlépés után balra térünk le az útról s néhány lépcsőfokon lehaladva, a Szűz Anyának sírjának előterére érünk.

Ütött-kopottan és nyomottan mutatkozik be a keresztenység e legrégebb bazilikája e legszentebb emlékhelyen. A templom föld alatt terül el. Már az 5. század elején állt, melyet még a perzsa dúlás is megkímélt. A keresztesek restaurálták. Később franciskánusoké lett, akiknek kezéből erőszakkal és bűnös gonoszsággal ütötték ki a görögök 1757-ben. Azóta javításról szó sem esett. Mállik, porlik e szent hely, míg össze nem dűl, vagy a Gondviselés jogos birtokosainak, a ferenceseknek vissza nem adja.

Lépjünk be e szent helyre. Teljes sötétség. Csak gyertyával a kézben, vigyázva szálljunk le a vagy ötven fokú lépcsőn. A lépcsők közepetájt jobbra-balra a falban fülke áll oltárral a Szűz Anya szent szüleinek: Joachim és Anna és jegyese, Szent József tiszteletére. Ha leértünk és szemünk hozzászokik a sötétséghez, a gyertya lángjánál észrevesszük, hogy itt tulajdonkép egy nagy bazilika van a föld alatt. Leérve a lépcsőkön, jobbra fordulunk s egy a Szentsírhoz hasonló épületecskét találunk. Szűk ajtócskanyílásból lámpák világossága szűrődik át. Ez a Szűz Anya sírja. Fiáéhoz hasonlóan, fehér márvány-

lap födi elül és fölül... s Fiához hasonlóan *az ő sírja is üres*. Üres ... mert nincs itt ő ... Feltámadott.

Assumpta est Maria in coelum — Gaudent angeli!  
(Felvitett Mária az égbe — örvendnek az angyalok!)

Eltemetése után három napon át angyali ének hallatszott itt... majd elcsendesedett minden ... Az apostolok, az elkövett társ kedvéért felnyitották a sírt, hogy tisztelesse a szent maradványokat, de üresen találták azt, telehintve illatos virággal... Megértették az Úr akaratát: felvitte a feltámasztott Anyát az égbe!... És ezt így hiszi az egész kereszténység ...

Olyan csendes, sötét, rideg itt minden!... Pedig a három napig hallatszott angyali éneknek, bár gyenge emberi hangon, de századokon át, vég nélkül kellene itt zsongnia ...

#### 7. Gecsemáné.

A Szűz Anya sírjától kijövet, balra egy rövid sikátorba térünk. Ez bevezet egy barlangba, mely bár oltárokkal van felszerelve, de teljes ősiségében van mégis meghagyva. Ez a barlang volt az a hely, ahova „szokás szerint” tért Jézus tanítványaival — itt étkeztek, itt aludtak. Egyszóval ez volt a hontalan, örökké járó-kelő társaságnak az otthona, ha Jeruzsálemben tartózkodtak. Ide vezette őket Jézus elfogatása estéjén, s itt hagyta őket, míg ő egy kőhajításnyira odább ment imádkozni... „Júdás pedig tudta vala e helyet...”

E barlang kizárolagos tulajdona a ferenceseknek. Közepetáját két biztonsági pillérrel aláépítve. Az egyik pillérre egy érdekes kereszt van erősítve. Egy magyar zarándok hozta e keresztet, gyalog, Bajáról. Súlyos, keményfából való e kereszt. Rossz stilizálással ez van belevésve:

AZ ISTEN DITSŐSÉGIRE  
A JÉZUS SZERETETIÉRT HOZTA EZEN KÖRÖSZTÖT

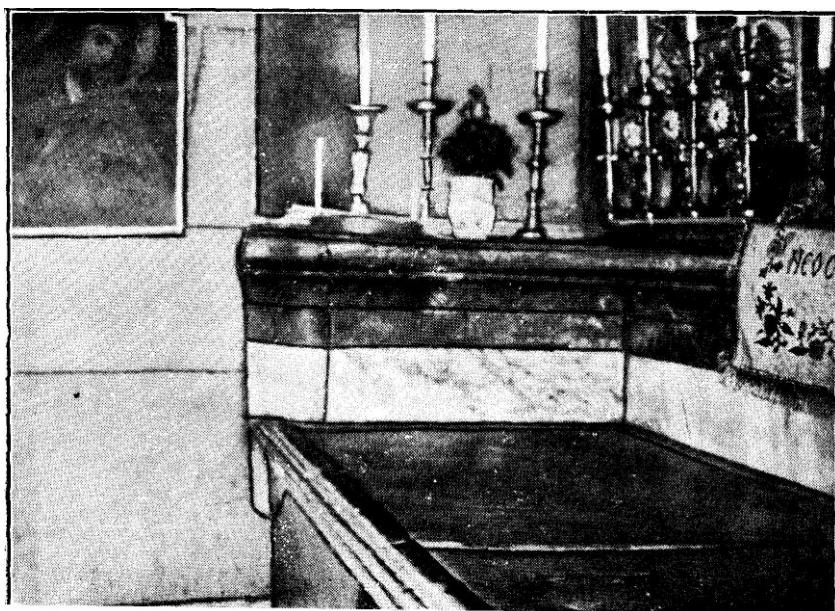
MAGYARORSZÁGBÓL  
BAJAI LAKOS MÉRŐ JÓZSEF 60 ÉVES ZARÁNDOK

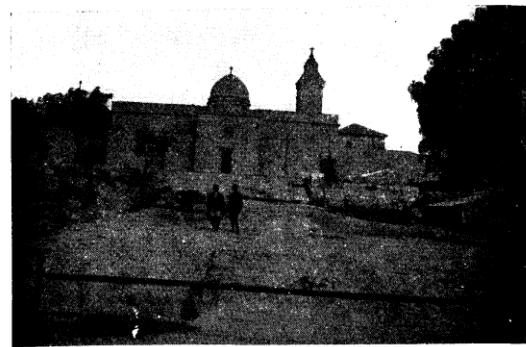
1868.

Csakugyan alig egy kőhajításnyira a barlangtól van a Gecsemáné-kert, s oldalán a szép, új bazilika. Itt történt az Isten-ember szörnyű haláltusája. A gyönyörű, értékes szent kertben még áll nyolc darab nagyon öreg olajfa. Adatok vannak arról, hogy a VII. században már éltek. A legtöbb útleíró azt szokta róluk megjegyezni, hogy ha nem is teljesen Krisztus-korabeliek, de minden bizonnyal ama ősi fáknak törvényes hajtásai. Az olajfa ugyanis, ha előregszik

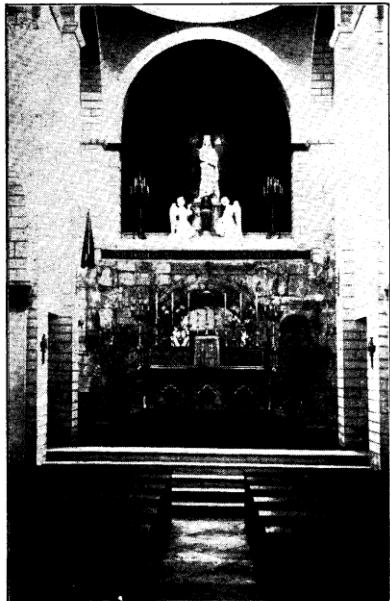


A SZENTSIR BAZILICA HOMLOKZATA





MIATYÁNK SZENTÉLYE

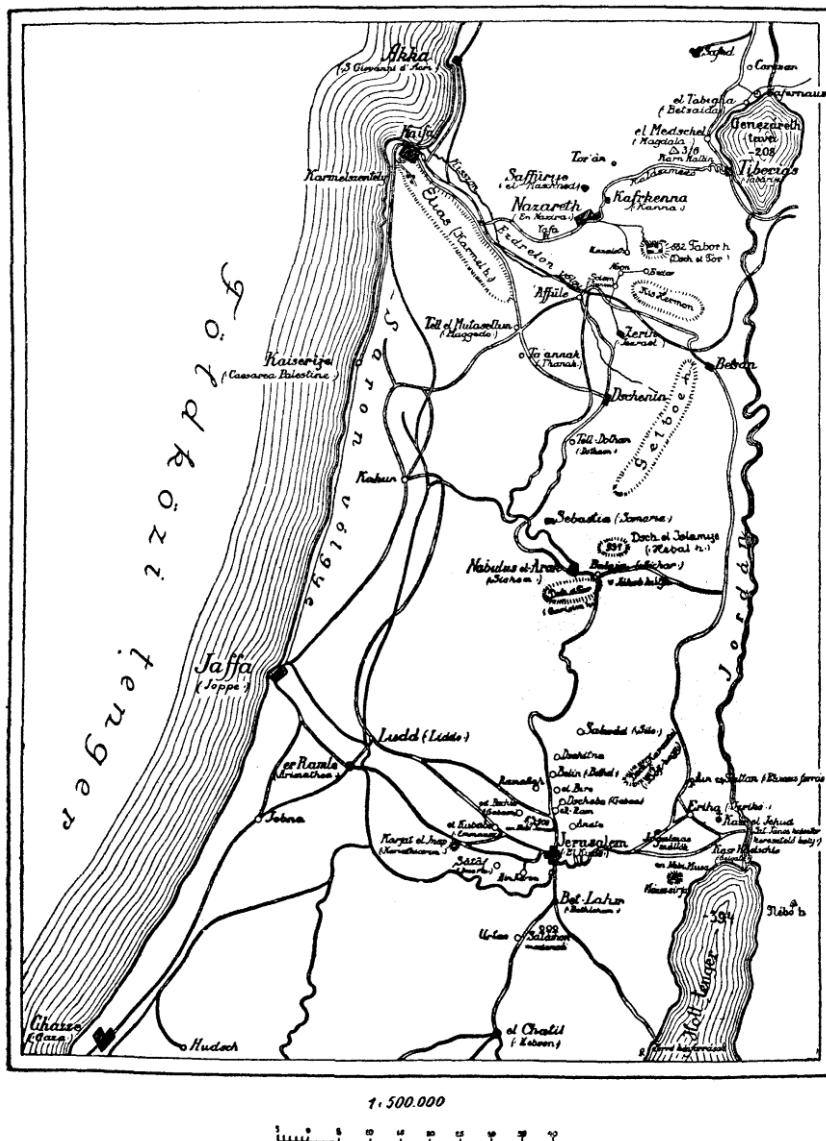


ECCE HOMO IV



A SZENTSÍR

## Szentföldi zarándok térkép.



is, nem pusztul ki, hanem öreg gyökereiből új hajtásokkal megifjítja magát. Ottjártamban egy bizottság jelent meg e fák alatt. Severino Ximenes spanyol fatudós vezette. Sokáig tanakodott a tudós társaság, míg valamennyiünk érthető örömére a tudós professzor Ximenes kijelentette, hogy eme nyolc darab olajfa minden egyike legkevesebb 2000—2500 éves. Eszerint e fák látták Jézust, ki itt alattuk vívódott a halállal. Érthető az a féltő gond és aggodalom, amellyel a barátok őrzik e fákat, nehogy a durva kegyelet széthordja, széttépje azokat. minden levélkéjét, bogyóját összeszedik, s drága emlékként adják a zarándokoknak. A szép, új bazilika szentélyében pedig öt méternégyzetben két arasznyi magasságban szikladarab fekszik, melyen térdelt, imádkozott, rimánkodott s vért izzadt a Mester. A bazilika még nem egészen kész. Még a mozaikdíszítés hiányzik belőle. Már a háború után épült, és pedig az ásatások alapján felfaltál 5. századbelinek a nyomán, melynek tört mozaikdarabjai látszanak az új padlózatában.

Különben bármily borzadályos emlékek fűződnek is e szentélyhez, mégis érzi valahogy a lélek, hogy ez volt Krisztus otthona ... (János XVIII. 1—11. Márk XIV. 32—52.)

### *C S Ü T Ö R T Ö K E S T E*

*Az égre halvány, hűs csillagok ültek  
S imbolygó lépéssel, némán vezette  
A tizenegyet Jézus akkor este —  
Csütörtök este ...*

*A kertben minden ágyan letelepültek,  
A földet ólmos, szürke köd beeste,  
S Jézus tovább ment. Fázós volt a teste,  
Csütörtök este ...*

*Ment meghajolva, súlyos zord teherrel:  
Világnak minden bűne őt követte,  
S ő alázatos, szűz vállára vette,  
Csütörtök este ...*

*És lerogyott egy éles, bús kövön —  
Miként a bárány, vágóhídra vetve ...  
És felnyögött, felsírt, kegyelmet esdve,  
Csütörtök este.*

*Környei Paula.*



### 8. Páter Noster és Credo (Miatyánk és Hiszekegy) szentélye.

Gecsemáné templomból Olajfák hegyének tartva, rövidesen a Miatyánk és Hiszekegy szentélyekhez érünk. Sokat ígérő ásatások folynak e helyen, s már nagy számban láthatók az 5. századbeli bazilikának a maradványai. Oszlopok, mozaikok stb. Mindezektől eltekintve, ez az a hely, ahol Jézus a legmagasztosabb s legemberibb imára tanította apostolait, s bennük az egész emberiséget. (Lukács XI. 1-13.)

Csinos, egyszerű templom áll e helyen. Előtte álló csarnokban köröskörül a faiban szép hatalmas porcellantáblákon a világ minden nyelvén — a Miatyánk. Úgy vettetem észre, hogy semmi nemzetiségi vagy bármi más fölény-előny nem vezette a nyelvek elhelyezését, hanem amilyen sorrendben jelentkeztek a jótevők. A templomocska főajtajából kilépve a csarnokba, balra nézünk, s látjuk a magyar nyelvű Miatyánkot. Flamand és breton nyelvek közt áll.

Kifelé indulva, szinte a bejárat balján, áll a Hiszekegy szentélye. Föld alatt húzódik. Lépcsőkön kell lemenni. Hosszú, keskeny, folyosószerű épület ez, különféle oszlopokkal a falban. A hagyomány szerint itt jöttek össze az apostolok, miután felosztották maguk közt a földet, s innen indultak, ki-ki a neki kijelölt országba. És mielőtt elindultak, itt szövegezték meg a hitegység fundamentumát, a Krédót. minden apostol egy-egy mondatot szerkesztett.

Mondjuk csak el itt, e pinceszerű szentélyben, hangosan és szívből a Hiszekegyet.

### 9. A Mennybemenetel.

Kevés gyaloglás után Kefr et Tur nevezetű kis falucskába érünk. E kis mocskos hely közepén, mint szemétdombon a drágakő, áll a Mennybemenetel szentélye. Sajnos, ez sem ragyog úgy, mint régen, midőn Heléna felépítette. Török kézen van. A régi nagyság romjai sokatmondóan veszik körül ama kis oszlopos kerek épületet, mely őrzi ama sziklát, amelyen állott az Úr, s amelyről (rajta hagyva lába nyomát) felemelkedett az égbe. E hely minden szépsége lelki szépség, szent emlék. (Apostolok cselekedetei I. 4—12.)

### 10. Betfagé.

A falucskán keresztülmenve, s a hegyoldalon leereszkedve, elérjük Betfagét. Egy kis franciskánus zárda áll e helyen, templommal, két nagy emléket őrizve. Itt szállt Jézus szamárra, s Olajfák

hegyén át bevonult ünnepélyesen Jeruzsálembe és itt találkozott Mártával és Máriával, midőn Lázár feltámasztására indult. Jézus idejében ugyanis a jerichó—betániai út Betfagén vezetett keresztről. A mai jerichói útból Betfagé kiesik.

Mind a két esetben ugyanazon a helyen állt Jézus. Ügy akkor, amidőn szamárra szállt, valamint akkor, amidőn Márta és Mária elője jöttek. A követ, amelyen állott, a betfagéi templomban őrzik nagy kegyelettel. Alig ötven éve találták meg e régi festményekkel ékitett szikladarabot. Régente, virágvasárnapján, egész Jeruzsálem kijött ide püspökével együtt, s innen mentek énekszóval Jeruzsálembe. Megtekintve a szent követ, induljunk mi is vissza az úton, amelyen Jézus ment a híres pálmasárnapon Jeruzsálembe. (Lukács XIX. 29—40.)

A menet áthaladt az olajfák hegyén. Tehát amerre jöttünk, Kefr et Tur helyén át. Onnan Jeruzsálem felé fordult. Jézus igazán használhatta e szavakat: „a kövek fognak kiabálni” — mert az út rém rossz és köves. Jeruzsálem felé menve, megkapóan tárul szemeink elő a város. Akkor még pazarabb lehetett. A falak, az Antónia vár tornyával... Dávid tornya és a templom ... a Templom. (Lukács XIX. 41—44.)

És amint közeledett, látván a várost, síra azon, mondván: Vajha megismerted volna te is legalább ezen a te napodon, amik békességedre szolgálnak, most pedig el vannak rejtve a te szemeid-től! Mert rád jönek a napok, és körülvesznek ellenségeid árokkal, és körülfognak és megszorongatnak téged mindenfelől. És földig lerontanak téged és fiaidat, kik benned vannak, és nem hagynak benned követ kövön, minthogy nem ismerted meg a te látogatásod idejét.

Régen, a jézusi sírás e szörnyű helyén, az út jobboldalán, szép templom állt. Később török mecsetté lett. Ma romhalmaz. Az út baloldalán, majdnem átellenében, a franciskánusok egy kápolnát építettek.

Innen a menet egyenesen haladt és a Porta Speciosán át ment a Templomba.

#### 11. Az Úr Oltára.

Nem mondható kereszteny kegyhelynek, — mégis teljes búcsút engedélyez az Egyház annak, ki felkeresi. Az Ó-Szövetség legszentebb helye ez, ahol hajdan a frígy szekrény ben az emberek közt lakott az Úr ... Jézus is igen gyakran tért ide be, a világ nagy csodája templomába ... Itt tartotta megrázó tanításait, vitte végbe csodáit... .

Ahogy Jézus megjövendölte, a templom elpusztult, — úgy, hogy kő kövön nem maradt...

A kereszténység egyáltalán nem gondolt arra, hogy e helyen szentélyt emeljen. A Jeruzsálembeliek sok századon keresztül személerakodóhelynek használták ... Csak a zsidók jártak és járnak mai napiig az ósi templom megmaradt kis falához, hogy annak köveire borulva, szivettépően sirassák letűnt nagyságukat...

690 tájt épült e helyre a bizánci építészet remeke, Omár kalifa mecsetje. (Kubbet es Sakhara = sziklatemplom). A mecset kellő közepén, faktorláttal védve terül el a *szent szikla*. Ez az egyetlen darab, amely a salamoni templomból megmaradt. Ez természetes élő szikla, nem pedig ide állított kődarab! Tehát eredeti. Ezt szentelte meg az Úr, s avatta oltárául — ezt öntözte az áldozatok vére ... ezt simogatta a tömjén édes füstje ... E sziklához, az Úr eme oltárához zarándokoló nyer teljes búcsút. Íme pogány foglalatban, egy különleges kegy hely, — az Úr kegy teljes oltára ...

Omár mecset művészete nagyon megérdemli a figyelmet, bár a hozzáfűzött török mosolyra derítenek.

A mecsetet minden átalakítás nélkül, kereszteny templommá avatták a győztes keresztesek. A szent szikla lett az oltárkő ... Ma a keresztes művészeti építészeti remekei tört hervadtán állják körül az újból győztes mecsetet...

Omár mecset egy nagy téglánytéren áll. Érdemes körüljárni a teret, megtekinteni az El Aksa mecsetet (a régi Nagyboldogasszony templomot); a földalatti, csodálatos salamoni istállókat; a régi falakat; különösen a Szentírásban is szereplő „Porta Speciosa”-t. (Aranykapu, díszkapu.) (Apóst. Csel. III. 1—10.)

Elragadó látványban lesz része annak, ki a falakra is felmegy (könnű járásúak). *Jozafát* völgye végtelen sírtengere terül el lábai előtt, az izzó nap fényében szikrázó, meszelt sírköveivel...

Sír a sír hátán, beláthatatlan területen. Zsidók sírjai ezek. Az egész világról szállítanak ide holtakat, mert nem egy zsidónak egyetlen, leghöbb vágya, Jozafat völgyében pihenni. Ép ezért, hogy több férő hely legyen, aránylag nagyon kevés van szánva egy-egy halottnak. Ülve, lábait megtörve hantolnak el sokakat. (Máté XXIII. 27—33. Joel próféta III. 2—12.)

A temető végén egynéhány figyelmet érdemlő emlék áll. Zakkariás, Jozafát, Absolon és Szent Jakab sírjai, illetőleg emlékhelyei ezek. Absolon sírját a törökök „Tangur Firaun” = Fáraó sípkájának nevezik, bizonyára alakja és stílusa miatt. E síremléken egy hatalmas lyuk tátong. Az áthaladó zsidók követ hajtanak bele, az engedetlen rossz fiú megvetésére.

E falakról taszították le a mélységebe Szent Jakab apostolt a zsidók...

## II. Betlehem (Beit-Lam).

Jeruzsálemtől másfél órai gyalogút. Van azonban nagyon jó autóközlekedése is a fővárosból.

Jaffai kapun elhagyva a várost, Dávid tornya mellett haladunk Betlehem felé.

Dávid tornya Jézus születése idején királyi palota volt. Itt lakott Heródes, s itt keresték fel tanácskérés végett a messze keletről jött királyok. (Máté II. i—10.)

A betlehemi úton több emlék ragadja meg figyelmünket.

*Mágusok kútja.* Elhagyva a várost, illetőleg a vasútállomást, rövidesen egy kutat látunk. A szent királyok kútja ez, ahol megpihentek és megitatták barmaikat.

*Illés kolostora.* Balról, jókora magaslatról, egy görög kolostor kér figyelmet. Itt bujkált Jezabel királyné dühe elől a nagy próféta. Még mutogatják a sziklát is, amelyen egy boróka árnyában elfáradva elszunnyadt. (Kir. III. k. XIX. i—8.)

*Rachel sírja.* Már közel Betlehemhez, az út jobbján. Nagy tiszteletben tartják ezt a helyet a zsidók, keresztenyek és törökök egyaránt. Igazán nem sokat mutat.

Előrészében falmélyedés látszik. Török imairány Mekka felé. Inkább csak a férfi nemes szerelmi fájdalmának és az önfeláldozó anyai szeretetnek örökös poézisa ez a hely ... Csak ily alapon említi Jeremiás (XXXI.) és Máté. Mint zokogó édesanya típusát, ki siratja fiait, a meggyilkolt betlehemi kisdedeket. (Gen. XXXV. 16—20.)

Már el is érkeztünk Bethlenembe!

*Betlehem* (Kenyérház). Nem oly zord és komor, mint Jeruzsálem, bár a környéke csakúgy sziklás, kopár. De azért mégis több itt a fa. Valahogy sugárzik belőle az élet!... Vagy csak a lelki érzés teszi mindezt ama tudattól vezetve, hogy amott sír, emitt meg bölcső? Ott halál, itt meg élet? ... Lehet. Különben bármi az oka, a valóság az, hogy kedélyesebben, örvendezve, tán mosolyogva lépünk Betlehembe. Uccái csak oly rosszak, mint Jeruzsálemé, de tisztábbak, barátságosabbak. A házak is. A legtöbbje ormán meszelővel rápingált nagy fehér kereszt díszeleg.

És a jövő-menők? Tisztán felöltözött szép szál férfiak. A nők szépen hímzett ruhában, mind-mind, valamennyien egyforma hófehér, hátul majd a földig lógó főkötővel. Ez a leányoknál simán szorul a fejre, az asszonyoknál pedig föl van boglyazva. E boglyában, a fehér kötő alatt, szinte kilószámra hordja a betlehemi asszony az arany- és ezüstpénzt, az ő hozományát, belefonva a hajába. A gyerekek is mosottak, tisztábbak... Nagyon meglátszik, hogy

Betlehem keresztény és pedig főleg katolikus város. Így tehát annak is tanúja lehet e város, hogy a vallás nemcsak lelket, de testet is, sőt uccát is tisztít — vagy mocskol... Itt csakugyan — mint régen Rómában — ujjal lehet megmutatni, különösen a nőknél, melyik a keresztény. A falusi mohamedán nő arca tetovált, tekintete aljas és durva, megjelenése piszkos, dacára, hogy csakúgy zörög-csörög rajta a sok ezüst, sőt arany; a keresztény nő tiszta, szeméből és arcáról nemes jóság és nőiesség sugárzik ...

Ilyen előnyös benyomások és érzelmek fogadják a zarándokot Betlehemben. Ügy közeledünk a szentély felé, mint a gyermek, karácsony este, a csillgó karácsonyfa alá ... Dávid király szülővárosa ez, de minden bája, nagysága attól van, ki véréből később született itt: Jézus Krisztustól.

Szentélyei:

#### 1. A Bazilika. — Szent Barlang.

Előtere bizony nagyon rossz kövezetű, s a bazilika arculata nagyon szomorú. Az egész bazilika görög kézen van. Régi nagy bejárója befalazva és csak egy lyuk van hagyva, amelyen be kell bújni, hogy bejuthassunk a bazilika előcsarnokába. Az átrium baloldala elfalazva, laktanyául szolgál a templomot, illetőleg a szent barlangot őrző katonáknak. Az átriumból benyíló faajtó régi ugyan, de csak a keresztesek korából való. Belépve ez ajtón, végtelenül kellemes érzés fogja el az embert. Hatalmas nagy, világos, oszlopos bazilikában vagyunk. Konstantin építette, s egyike a legjobban fennmaradt ósi bazilikáknak. Méretei szabályosak, márványoszlopai csodálatra ragadnak. Itt-ott a 12. századbeli mozaik maradványai sejtenek velünk, micsoda pazar templom volt ez. El ne mulasszuk megnézni a jobboldali hajóban álló régi kereszteleőt. A 6. századból való. Az épület remek, egészen áttekinthető. Hála érte az angol hatóságnak, mely egyszerűen erőszakkal lehordatta a görögök falát, mely a kereszthajó előtt állt, s az áttekintést egészen megakasztotta. Egy kevés, csak korlántról való maradt meg e bántó falból. E falacsán túl van a görög kórus. Az egész bazilika így mindenestől a görög szakadárok kezén van jelenleg — jogtalanul.

Ugyanis már 1240-ben itt tartózkodtak a ferencesek s Medephar egyiptomi szultán (1309—1310) adományaként birtokba vették a bazilikát. Századokon át körömszakadtáig védték e helyet. Itt, hol „békességet” hirdetett a földnek az ég, a legtöbbet szenvédtek a barátok. Sokan áldoztak közük e szent helyért ütlegeket, börtönt, vörstanúhalált. Hiába! 1690-ben, majd 1758-ban, a töröktől megsegített görögök, szinte utolsó szálig kiirtották a hős barátokat, s

magukhoz ragadták a kegyhelyet. De a vérstanúbarátok utódai, csak visszatértek, s a Szent Paula által Szent Jeromosnak épített régi kolostor és barlangok helyén zárdát építve, a nagy bazilika közvetlen szomszédságában megvetették lábukat. Itt laknak ma is. A nagy bazilikához csak annyi joguk van, hogy a karácsonyi nagy felvonulást, a bazilika egy kis részén keresztül tarthatják, továbbá egy részt a szent barlangból is birtokolnak.

A kereszthajó baloldalán van a lejáró a *szent barlangba*. Ez a lejáró a latinoké, vagyis a franciskánusoké. A görögöké e lejáróval szemközt, a kórusukról vezet le. Olajlámpáktól megvilágított hosszúkás, sötét barlangba érünk. A főhely kerek mélyedés, fehér márványlapokkal borítva. A márványlapra egy nagy ezüst csillag van erősítve, e latin nyelvű körírással:

HIC DE VIRGINE MARIA JESUS CHRISTUS NATUS EST. (1717.)

Itt született tehát a Megváltó ... E szent fülkétől egy-két lépéssel lejjebb egy másik fülke. Jobboldali része a jászol helye, ahova a Szűz Anya fektette őt; a baloldali pedig egy szűk oltár, a szent királyok tiszteletére, kik itt borultak arcra, s imádták őt. És kinyitván kincseiket, aranyat, tömjént és mirhát ajándékoztak Neki.

(Lukács II. 1—7.)

### A HÁROM KIRÁLYOK

*Sas-orrú agg, nagy bibor tiarával,  
Mazsola-szem. Sok citromsárga ékszer.  
Fehérkesztyűs kezével ölt elég szer.  
Most aranyat nyújt s térdelni nem átáll.*

*A másik barna. Holdszínű köpenyén  
Úgy árad szerte szédült ámbara-illat,  
Mint mikor szél kapormezőket ingat.  
Most 8 is térdel. A kezében tömjén.*

*A harmadik, a fekete király,  
Fehér mosollyal néz. Mirhát kínál.  
A turbánján retekpiros tollforgó.*

*Az ég káprázatos. Arany és bordó.  
De Mária most sem néz semmi mást,  
Csak kisdedét, az ács szegény fiát.*



*Harsányt Lajos.*

Sajnos, e legszentebb helynek is, a bazilikáéhoz hasonló törtenete van. Régen teljes egészében a franciskánusoké volt. (A csillag latin szövege is bizonyítja.) 1873 ápr. 25-én több mint háromszáz görög pap, szerzetes és világi megrohanta a szent barlang táját, teljesen kirabolta, értékes felszereléseit megsemmisítette, a franciskánusokat felkoncolta, s az egész barlangot birtokba vette. Sok huza-vona, perpatvarnak az lett a vége, hogy a főhely a görögöké lett, a mellékfülke pedig kizárolag a ferenceseké. És hogy hozzá hasonló eset meg ne ismétlődjék, azóta állandó katonaőrség tartózkodik a barlangban. Nem a díszörség benyomását teszi, mert piszkos matracain hever egész nap a görög lépcsőn, mivel az kevésbé használt ... Sajnos! „... Et in terra pax hominibus!”

A barlang hosszú nyúlványa következik e fülkék után. E nyúlvány jobb sarkán egy kutacska áll. Ehhez sok bájos legenda fűződik. Itt mosta pl a Szűz Anya a ruhácskákat stb.

A nyúlvány balsarkán, egy ajtón át, a franciskánusok tulajdonában levő barlangok egész labirintjába érünk. Különféle barlangfülkék vannak itt oltárokkal: *Szent József* tiszteletére; *Aprószentek emlékére*. (Máté II. 12—18.)

Majd *Szent Paula, Eustochium* és *Jeromos* sírhelyei (testük Rómába szállítatott); végre egy nagyobb-szerű kápolna: *Szent Jeromos barlangja* néven. Itt élt a szent barlang közelében a Szent Atya; s itt, e barlangban dolgozott a Szentírás fordításán, a „Vulgata”-n. Ez összes helyek a ferencesek kezében vannak. Anélkül, hogy vissza kelljen térti a szent barlangba, e helyről fölérhetünk a ferencesek nagy templomába. E templom szép, nagy, de szentélyi nevezetessége nincs. A nagy bazilika baloldalán fekszik, mellette ferences kolostor, Casa Novával.

## 2. Crrotta di latte. (Tejbarlang.)

A bazilika jobboldali uccájában van e kedves szentély. Amidőn már módját ejthette a Szent Család, otthagyta a szükségsbarlangot, s ide jött lakni. Nagyon csinos szentélyt építettek ide a barátok. A barlang fekete a gyertyafüsttől, de ha megkaparjuk, tejfehér. Annak emlékére, hogy a kis Jézus szoptatása közben, a szent tej földre csöppent. Kereszteny, török nők vegyest járnak ide könyörögni anyaságuk szükségleteiért. Épezárt e hely legelsősorban édesanyák szentélye.

## 3. Pásztorok mezeje.

Egy félórányira a szent barlangtól. Itt őrizték ama szent éjszakán nyájaikat a boldog pásztorok... Nincs semmi e mezőn ... De érdemes oda sétálni. Részint, hogy a lélek szabad folyást engedjen ama szent feszülésnek, mely Betlehemberen úrrá lesz felette és nem enyhül, míg a szabadba nem fut és karácsonyi énekekbe nem tör ... részint azért, hogy a helyszínén élvezze az evangéliumi elbeszélésnek itt különösen édes zamatját. (Lukács II. 8—20.)

III. Ain Earem.  
(Keresztelő Szent János szentélyei.)

Jeruzsálemtől délnyugatra fekszik. Autón egy rövid fél órányira.

Városon kívül, a jaffai útról, balra fordulunk és szép, modern, sokatigérő zsidó kolóniák közt elhaladva, gyorsan odaérünk a Sorec-völgy peremén fekvő Ain Karembe. Ez az Úr előhírnökének, Szent Jánosnak a hazája. Ide is énekes, nótás hangulatban jön a zarándok, mert e tájakon termett az örökszép „Benedictus” és a magasztos „Magnificat”.

Három szentély áll itt a völgyben. Az első San Giovanni, ahol Szent János született. A második vele szemben a völgy túlsó peremén a „Vizitatió”, ahol Erzsébet és Mária találkoztak. A harmadik e kettőtől egy óra járásnyira, de ugyancsak Sorec völgyében a „Deserto”, ahol János fiatal éveit elvonulásban töltötte.

1. San' Giovanni. (Ain Karem.)

így nevezik olaszosan a szentföldi barátok, e szentély (és a másik kettőnek is) őrei. Nagy kolostor, templommal és Casa Novával áll e helyen. Azonban annyira körül van építve ronda török házakkal, hogy alig lehet ráakadni. A templom főoltárától balra széles lépcsők vezetnek egy barlangba. Ez volt Zakariás házának ama része, amelyben fia, János született. Kápolnává van átalakítva. Oldalait márványlapok borítják, de a teteje meg van hagyva eredeti szikla formájában. Vaspántok szelik át a mennyezetet, amelyekre lámpákat és egyéb díszítményeket akasztanak ünnepek alkalmából. Oltára szép márvány. Oltár alatt félkör fulke, Szent János életéből vett fehér márvány reliefekkel. A fulke talapzatának közepén szentföldi kereszttel, e körülírással:

„Hic Praecursor Domini natus est.”

Es ha e félhomályban meditációba merülsz, csakúgy zsong lelkedben a „Benedictus” . . . Majd látod őt Jordán partján szörnyű lángszavakkal ajkán: „Viperák fajzat!” ... És amint közeledett Jézus: „Ecce Agnus Dei” ... Hát a dévaj heródesi mulatság?! A táncoló leányzó szörnyű kívánsága: „Add nékem a tálban János fejét!” mert volt bátorsága odazúgni a zsarnok kéjencnek: „Nem szabad testvéred feleségét bírnod!” ...

Hát itt született Ó, akiről maga Jézus mondotta: „Az asszonyok szülöttei közt nem támadt nagyobb Jánosnál”. (Lukács evang. I. 5—25. és 57—79.)

A főoltár jobboldali fülkéjében áll egy oltár Szent János édesanyja, Erzsébet tiszteletére. E fülke jobboldali falában, márványrács mögé egy jókora szikladarab van elhelyezve. Ezen állva prédkált Szent János. A templom főajtaja előtt egy érdekes sírbarlangot mutatnak értékes mozaikkal. Nem régen fedezték fel. Az 5. századból való.

## 2. Vizitatio.

San Giovannitól alig néhány perc. Csak át kell menni a völgyön, s ott fekszik az átelleni magaslat kezdetén. Útban láthatjuk a völgy mélyén fekvő forráskutat, amelynek neve „Mária-forrás”. Török minaret áll mellette. Itt tartózkodva Mária, bizonyára járt e kútra vízért, s vitte fején a korsót épügy, ahogy ma is viszik az itteni leányok, asszonyok. „Mar Zachariah”-nak nevezik a benszülöttek a Vizitációt, mivel itt állott Zakariásnak valami nyaralóféléje. Ide vonult vissza boldog terhességében Erzsébet. Már hatodik hónapos volt, midőn isteni sugallatból, mint valami énekes madárka, röpült ide Názáretből meglátogatására rokona, Mária, ki már túlvolt az Angyali üzeneten. (Lukács I. 39—56.)

Énekes és poétikus hely ez. Itt termett a legszebb ének, a „Magnificat”, itt született meg a költői ima „Ave Maria” egy része. Egyszerű templom áll a barlang, illetőleg a zakariási ház fölött, őrizve annak ősi formáját. A barlang nyúlványában, az oltár baloldalán kutacsát találunk, jó iható vízzel. Akkor fakadt, midőn a két asszony összeöllelkezett, s felcsengett a Magnificat. A templomocska jobb sziklafalában egy mélyedés áll egy szikladarabbal a szájában. A fölírás megmondja nékünk, hogy a betlehemi és környéki gyermekmészárláskor, Erzsébet ide rejtette Jánoskáját. (Hisz közel voltak Betlehemhez!) És amidőn a zsarnok katonái erre szimatoltak, egy angyal zárta el a lyukat e kövel.

A templom homlokára rá van írva „Magnificat anima mea Dominum!” A torony vékony, és magas. Szokatlannul magas. Talán

hogy jelezze azt, hogy itt az énekes kedv égig szeretne csapni. A templom környékén romok. A keresztes vagy még ősibb bazilikának érdekes, még meg nem fejtett romjai.

### 3. Deserto.

A két leírt szentélytől nyugatra, részint a Sorec-völgy oldalán, részint át a hegyeken, rossz hegyi utakon, háromnegyed órai gyaloglással, a Deserto kapujához érünk. A falba illesztett márványtábla megmondja, hogy azért végeztettek e munkálatok, hogy könnyebben meghallja a lélek és megértse itt, a nagy Hírnök figyelmeztetését: „Készítétek az Úr újtát!”

A. MCMXXII. Sacellum hoc super Cryptam,  
 Hospicium Coenobiticum,  
 Conclave ad Peregrinorum solatium  
 E solo excitavit — Terra Sancta,  
 Quo facilius in solitudinis quiete  
 Audiretur Praecursoris monitum:  
 Parate viam Domini.

Néhány szobácskából álló kolostor és vendégfogadó áll itt szép, modern stílusban, fecskefészkeként a hegyoldalon. Mélyen alatta Szent János magánya.

*A szent barlang.* Egyszerű sziklabarlang, meghagyva teljes eredetiségeben. Csak egy oltár áll benne, hogy lehessen e szent helyen misézni. Tíz-tizenöt ember fér el egyszerre a barlangban.

„A gyermek (János) pedig növekedék és erősödék lélekben és a pusztában vala azon napig, midőn megjelenendő vala Izraelnek.” (Lukács I. 80.)

Innen szólította el az Úr lelke Jordánhoz, bűnbánatot hirdetni. (Lukács III. 1—3.)

Földi ember még nem kapott akkora dicséretet, amekkorát János, — magának Jézusnak ajkáról. (Máté XI. 7—11.)

### IV. Emmaus (El Kubeibeh).

A zarándokok nem igen szokták felkeresni e kegyhelyet, mert kimondhatatlan rossz utak vezetnek hozzá, amelyeknek legnagyobb részét gyalog vagy szamárháton kell megtenni. Pedig megérdemli a látogatást, hisz a Coenaculum szent kenyér-átváltoztatását, itt meg-  
 ható módon megismételte a Mester.

Jeruzsálemből a jaffai úton autón mehetünk egész Abu-Gosch község felett fekvő Kariathiarim magaslatig.

Karjet El Inab (Kariathiarim).

Méltóságosan ül hegye ormán. A régi keresztes templom romjain, egy új szép templomot emelt nemcsak tudásával, de pénzával is, egy buzgó francia mérnök. Azután pedig, midőn már minden készen volt, a nagyszerű templom, a francia Szent Szív apácák zárdája, — megtörtént a legszebb eset: a mérnök édesanya és két nővére apácáknak vonultak ide, ő meg a jeruzsálemi szemináriumba kispapnak. Évek multán, a Kariathiarim ormán, a saját zsenialitása emelte templomban szentelték pappá a mérnököt, ki jelenleg a templom lelkésze és az apácák spirituálisa.

E hely bibliai nevezetessége az, hogy az Úr frigyszekrénye itt állott jó ideig, miután a szabadjára engedett tehenek ide hozták a nliszteusi fogságból. (Királyok I. könyve. VI. i—21.)

Kariathiarimtól gyalog jó másfél órai út északnak. Rossz, nagyon rossz, éleskövű hegyi út. Az út Sorec-völgy peremén vezet, egynéhány dombon-hegyen keresztül. A magasban megnyílik a lát-határ ... látszik balra a Földközi tenger, Joppe ... Cesarea sárga homokja ... Fönt messze, a tengernél Karmel hegye. Majd el-haladunk nem nagy távolban Kefir a mellett s a Gabaoniták, majd a rómaiak várromjai látszanak. Jobbra távol a legmagasabb hegycsúcs, a Nebi Samuil. Közelebb a Gabaonhegy csúcsai, ahol Józsua megállította a lehanyatló napot... Amidőn nem is gondolnók, a hegycsúcról meglátjuk a völgyben fekvő El Kubeibeh kis igénytelen arab falucskát. Ez az Emmaus. Itt volt Kleofás tanítványnak a háza. Ide tartottak a levert tanítványok, midőn a feltámadt Jézus hozzájuk csatlakozott, s gyönyörű beszélgetés folyt le közöttük. (Lukács XXIV. 13-35.)

Nagyszerű templom áll Kleofás birtoka helyén. Kicsi háza a templom balhajójába van beépítve és nagyon díszes oltárral és padlódísszel építve. És minden a régi keresztes templom feltárt romjain épült. A Kleofás-ház végén, az emmausi szentély leg-nagyobb jótevőjének: Pauline de Nicolay francia asszonyak hamvai pihennek. Boldoggá avatása már jól előrehaladt.

Emmausban tartja a szentföldi Custodia a kis szemináriumát. mindenféle nemzetiségű és benszülött arab fiúk végzik itt a gimnáziumi tanulmányokat.

Van itt Casa Nova is.

Ha azonban Kariathiarimig az autóutat nem vesszük igénybe, s Jézus és apostolok módjára, gyalog óhajtjuk elérni Emmaust,

mely 60 stádiumra fekszik Jeruzsálemtől, akkor ama boldogságban részesülnünk, hogy ugyanama régi római úton járunk, amelyen Jézus ment Emmausba tanítványaival. Elhanyagolt, nagyon rossz út ez, mély völgybe ágyazva.

Még több áldozatossággal, felkapaszkodhatunk ez út mentén álló *Nebi Sámuel* hegyre.

E magaslat Júda hegyeinek a legmagasabb pontja (900 m). Mint valami őr toronyból, majd egész Palesztinát át lehet fogni szemmel. Északra Karmel- és Garizim-hegyig, délről Hebron magaslatáig, keleten Jordán völgyéig, nyugaton a Földközi tengerig látunk. És e nagy területre épített sok-sok helység, város, minden lábaink előtt fekszik. Különben bármerre járunk Júdeában, ez a magaslat elő'-elő bukkan.

De e magaslatnak bibliai nevezetessége is van. Sámuel prófétáról van elnevezve, ki sokszor járt itt, sőt talán itt is temették el. Egyébként ez a Gabaonhegy ama magaslata, ahol Salamon áldozott, mielőtt elkészült a Szent Templom, s ahol az Űrtól a bölcsességet kapta. (Királyok III. könyve. III. 4—15.)

E helyen már korai századokban templom épült, amelyet nagy premontrei apátsággá fejlesztették a keresztes királyok. Később a muzulmánok lerombolták, s egyrészét mecsetté alakítottak. Ez a mai képe is.

#### V. Jaffai út.

Kariathiarim-(Abu-Gosch)-tól folytatjuk utunkat a jaffai úton. Elsőrendű autóút áll rendelkezésünkre. Nicapolis-Amuas és Latrun (a jó lator szülőhelye, hol tiszteletére „Szent Dismas” templom áll) falukon átmenve, Sáron síkságra érünk.

Jaffai úton három szép kegyhelyet találunk:

#### 1. Ramle. (Arimathea.)

Már 1296-ban tartózkodtak itt a ferencesek és szentélyt építettek Arimathei szent József háza helyén. A századok folyamán sokszor üztek ki őket a törökök, de csak visszatértek. A ródui lovagok és a szultán közt létrejött egyezmény alapján 1403-ban szép új templomot és zarándokházat építettek ugyanazon a helyen. Itt fogadták vendégül 1799-ben a Palesztinába tört Napóleont. De ezért keservesen megfizettek! Napóleon eltávozása után ugyanis a törökök földig lerombolták és fölégették a szent helyet és az összes szerzeteseket meggyilkolták. De a ferencesek újból megvették Szent József házahelyét, s arra a jelenlegi nagy szentélyt építették. (Márk XV. 42—46.)

## 2. Liddo. (Lidd, Ludd.)

*Liddo* (Lidd, Ludd). Arimatheától jobbra fekszik, alig egy-két percnire. Bár kiesik a jaffai autóútról, könnyen megközelíthetjük. Valamikor nagyszerepű város volt s valamikor püspöki székhely, ma nagyon mocskos kis falucska. Bibliai szerepe van. (Apostolok cselekedetei: IX. 32—35.)

Liddóban született Szent György, kinek kultusza még ma is oly elterjedt. Lovagoknak világszerte ő a patrónusa. Tiszteletére hajdan nagyszerű bazilika épült Liddóban, amelynek helyén ma török mecsetjáll.

## 3. Jaffa. (Joppé.)

*Jaffa* (Joppé). A Földközi tenger partján fekszik. A szentföldi zarándokok nagyon sok esetben itt érnek partot. Nevéhez hűen (jope = szép) a tenger felől rendkívül szépet mutat, de annál piszkosabbak az uccái. Nagyon sok hányattatáson esett keresztül ez a város, míg a jelen kikötővárosi értékét nyerte. Vidéke nagyon termő gyümölcsben (narancs, citrom).

Az itt partralépő zarándokok nagy lelki meghatottsággal lépnek itt a szárazföldre, hisz Szentföldre értek. Nem egy borul le, s csókjával üdvözli azt.”

Ez az a város, ahol hajóra szállt Jónás próféta, hogy Tarsusba fussen az Úr elől. De nagy szélvész támadt, úgy hogy majd elmerült a hajó. Jónást — miután megtudták a valót — a tengerbe hajították. De Isten egy nagy halat rendelt oda, mely elnyelte, s három nap multán az Úr parancsára, a szárazföldre dobta.

Új-Szövetségen, Péter fejtett ki itt munkát. Itt támasztotta fel a jámbor Tabithát. (Apostolok cselekedetei IX. 36—43.)

Itt kapott parancsot, pogányok felvételére az Anyaszentegyházba. (Apostolok cselekedetei X. 1—48.)

Jaffában már 1252-ben gyönyörű templomot építetett a ferencesek számára IX. Szent Lajos francia király. De ezt a törökök már 1267-ben földig lerombolták. Századokon keresztül csak misézgetni jártak ide a ferencesek és a partra szállt zarándokok fogadására és tovább kalauzolására. E századok folyamán sokan szenvedtek vér-tanúhalált. A jelenlegi szentély 1830-ban épült fel. Tabita háza és Simon varga háza helye ismeretlen. Simonét ott sejtjük, ahol ma Mor Botrus török mecset áll.

Jaffában partralépett zarándokok a legtöbb esetben vonaton mennek Jeruzsálembe. Ez esetben is útba esik Liddó, Ramleh. Innen

a vonat még jó darabig Sáron síkságon megy. Érinti Akir falut, a híres bibliai Ákkaront, ahol filiszteusok a zsidóktól elfogott frigyszekrényt tartogatták. Majd Sorec-völgyébe tér és kezdődnek a hatalmas és változatos, de kopár judeai hegyek. A magasabb hegyek kezdésénél, mintegy kapujában, baloldalt a magasból, hatalmas barlang ásít le ránk.

*Sámson barlangja* ez. Itt rejtőzött a nagy hős, innen rohant le filiszteusokra, kik a saroni síkságot lakták. Itt állt őrt hazája fölött! E tájakon még ma is sok sakál tartózkodik. Előszereettel bújnak elő ez éjjeli csavargók, megbámulni a vonatot. Vagy talán be akarják magukat mutatni, hogy ők is bibliai lények? Mert róluk mondja az álmodó menyasszony: „capite nobis vulpes parvulas” = Fogjátok meg nekünk a kisded rókákat, melyek pusztítják a szőlőket, mert a mi szőlőnk már virágzik... (Énekek éneke II. 15.) — És Sámson sokat összefogott belőlük, farkukra csóvát kötött, behajtotta őket a filiszteusok érett vetésébe, — s elpusztította az ellenség kenyérét...

A döcögő vonat végighalad a régi zsidók legszomorúbb helyein, s Bittir állomáson megáll. E tájék volt az ál-Messiás, Bar-Kochba (Kr. u. 2. sz.) alatti nagy lázadás színhelye. E lázadásban fél millió zsidó vérzett el. Itt szűnt meg végleg a zsidó nemzeti uralom.

## VI. Jeruzsálemből Jerichóba.

Cedronon át, Gecsemáné mellett és Jozafát sírjai közt elhaladva, autón néhány perc alatt Bethániába érünk.

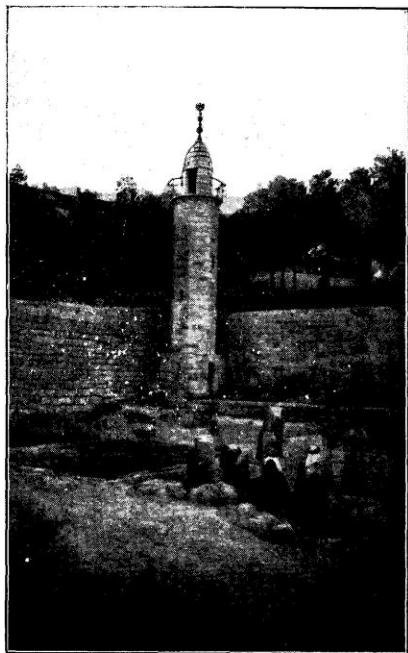
### 1. Bethánia, (El Azarijeh.)

Híres evangéliumi hely. Jelenleg igénytelen arab község. Előtte mutatják ama helyet, ahol állott a fügefa, amelyen Jézus hiába keresett gyümölcsöt. (Máté XXI. 17—22.)

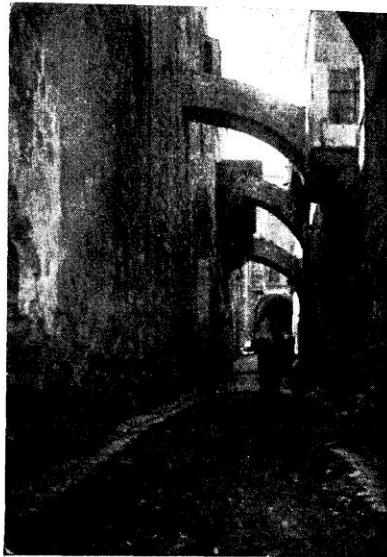
Bethániában lakott a család, melyet Jézus meg-meglátogatással tüntetett ki, sőt a megvendégelést is elfogadta tőle. (Lukács X. 38-42.)

Itt történt Magdolna megható cselekedete. (Ján. XII. 1—1.)

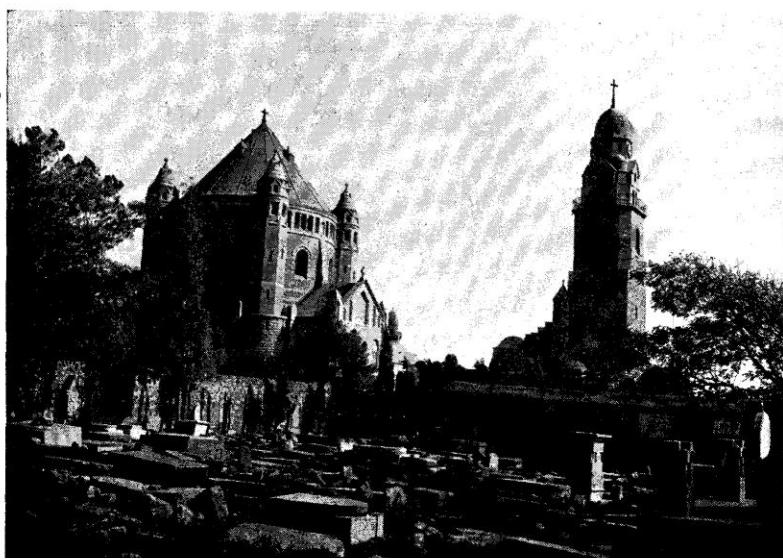
Bethániának nagy érdekessége Lázár sírja, amelyből feltámasztotta Jézus. Szokásos módon készült. Lépcsőlejárón az előcsarnokba, s innen kis nyíláson át a sírkamrába jutunk. Üres, semmi sincs benne, de eredeti. Sajnos, török kézen van. Valamikor nagystílú bazilika állt itt. Romjai még látszanak. (Ján. XI. 1—46.)



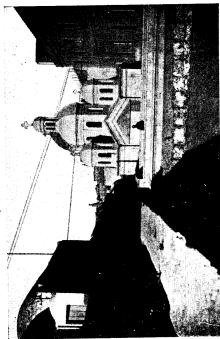
SIOE TÓ



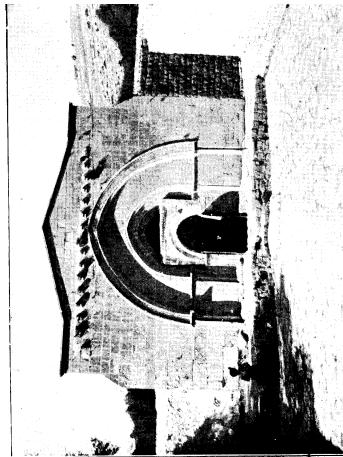
VIA DOLOROSA



*MONUMENTO  
a szűz Anya elhalálozási helye*



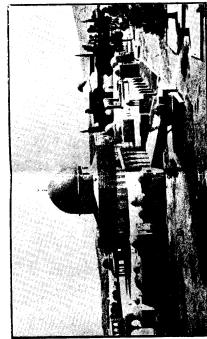
FLAGELLATIO SZENTÉLY  
a ferencesek báthi köröndjén



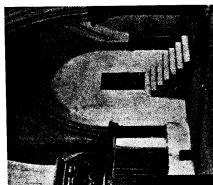
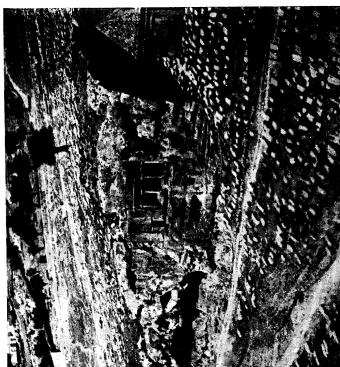
széfz. MARIA SÍKJA.



COENACULUM



OMAR MECSET

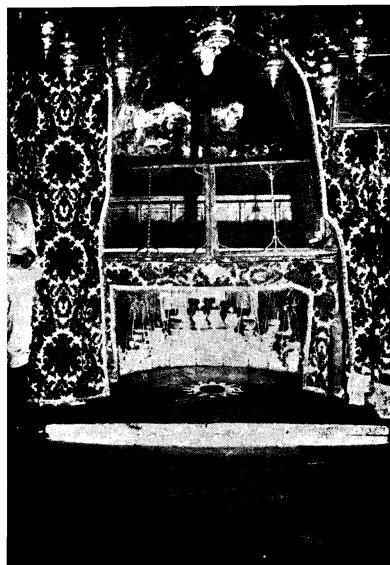


ÜLTETŐ BRISEPE

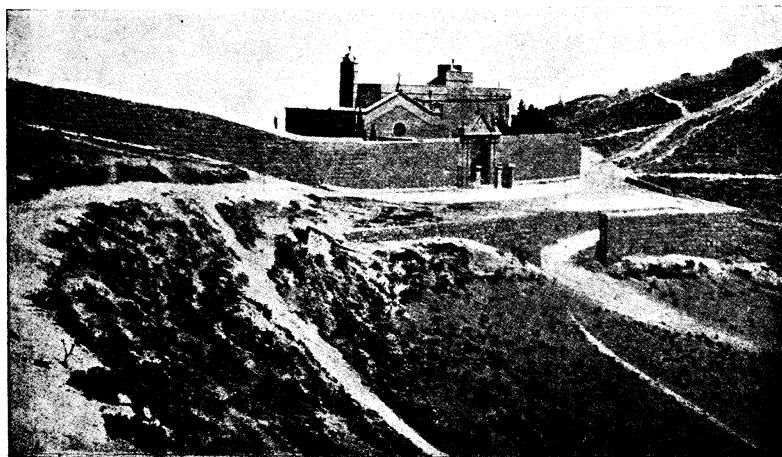


A

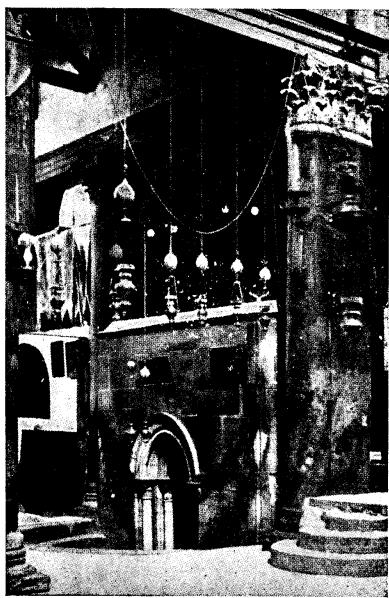




**SZÜLETÉSI BARLANG**  
A Megváltó születéshelye



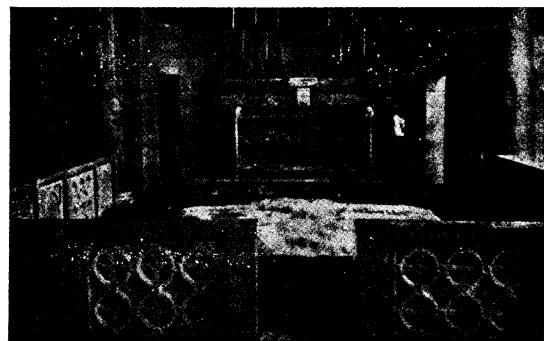
**BETFAGÉ**



LEJÁRÓ A BETLEHEMI BARLANGBA



EMMAUSI SZENTÉLY





PROBATICA PISCINA



MENNYBEMENETEL SZENTÉLYE



SÍRÁNKOZÁSOK FALA



## A NÁRDU S K E N E T

*Márta dologban töltött éjt, napot,  
Varrt, süttött, főzött, kendert szárított.  
Rózsás kaláccsal ment az Úr elé  
És Jézust azzal megvendégelez.*

*Mária, Márta testvérnénje volt,  
Kendert szárítni, sütni nem tanult —  
Keskeny kancsóban nárduskenetet  
hozott... Letérdelt: nagyon szeretett...*

*S a nemes láb, hű kezében pihent  
és ömlött, hullt, csurgott reá a nedv.  
Csukott, selyemcsomójú naphaját  
megoldozá — és felszáradt a láb ...*

*Az asztal mellől halk, fősvény szavak  
sziszegve, súgva felkomorlanak:  
pazarlás illatban füröszteni —  
ez pénzben ezer dénárt tenne ki...*

*Lévi, azonnal be is váltaná  
s inkább egy árvának ajánlaná...”  
„Csend! — szólt a Kezdet — Júdás ne  
feledd,  
mindig pazarló — ki nagyon szeret!”*

*Környei Paula.*

## 2. Irgalmas szálló. (Khan Hatrur.)

Jókora utat téve, az út baloldalán egy szállót találunk. Jézus legszebb példabeszédeinek egyike, az irgalmas szamaritánus fűződik e helyhez. Vannak, kik e beszédet való történetnek mondják, azok szerint ez történelmi hely. Akik pedig csak példabeszédnek tartják, azok szerint ez emlékhely. Bármint legyen, a zarándokok itt megállnak, sót a szállóba is betérnek, a gyönyörű példabeszéd hangos elolvasására. (Lukács X. 25—37.)

Tovább haladva a mindig egyformán kopár vidéken, egyszer csak elénk ötlik egy nagy tábla, amelyen angol, arab és zsidó nyelven jelzik, hogy elértük lefelé jövet, a tenger színét. Innen tehát már csak a tenger színe alá szállunk. És ezt érezni is lehet a lépésről-lépésre fokozódó hőségből, amely nyáron tűrhetetlenséggig fokozódik.

Rövidesem, mintegy megszakadnak a hegyek, s előttünk a Jordán völgye. Jobbra távol a Holttenger látszik. Csillag, mint a napsugarat fogott tükr. Balra előttünk Jerichó, nagy oázis közepette.

### 3. Jerichó. (Eriha.)

Pálmák városa. És valóban pálma-, banánerdők környezik.

Három Jerichó van: ős Jerichó, melynek falai Józsua trombi-tálasára összedűltek; Heródes Jerichója, vagyis a Krisztus-korabeli; és a jelenlegi Jerichó.

Útban lévén, legelőször Heródes Jerichójához érünk. A jelenlegi előtt balra fordulunk. Csak termékeny zöld földek, banán- és pálma-erdők vannak a helyén, egy kevés rommal a heródesi képalotából. Itt telelt Heródes gyönyörű palotájában és mesés pálmaligetiben... itt fojtotta vízbe sógorát, Aristobulos főpapot... s itt is halt meg.

Itt járt gyakran Jézus, „perambulabat Jerichó”. Itt szólította le Zacheust egy sikomorfáról, hogy vendégül fogadja. (Lukács XIX. i—10.)

Itt gyógyította meg a vakot. (Lukács XVIII. 35—43.)

E teljesen eltűnt Jerichótól visszatérve, az országúton előre-haladva, gyorsan érjük a jelen Jerichót. Itt ugyan nincs mit nézni! Nyomorult vályogviskók, amolyan hazai cigányputrik, a pálmák, banánok, narancsok buja erdejében. A ferenceseknek egy kis házuk és templomuk van itt.

Mesébe illő délszaki fák közt elhagyva e Jerichót, néhány percnyi autóittal elérjük a régi, cananeusi Jerichót. Csak néhány éve ásták ki a földből. Kicsi területen, kis magaslaton állanak a romok, roppant szorosan egymásmelletti házaikkal. Az épületek szintén vályogból valók, s emiatt, a kiásás óta, nagyon rongálja őket az időjárás. (Józsua VI. 1—27.)

E régi Jerichó előtt bő- és édesvízű forrás van, amely bőven ad vizet a mai Jerichónak. *Eliseus forrásának* (Ain es Sultan) nevezik, mert a nagy próféta hozta rendbe valamikor, s tette ihatóvá a vizét. (Királyok IV. könyve II. 19—22.)

### 4. A bojt hegye. Quarantana. (Dzsebel Karantal.)

A régi Jerichótól nyugatra egy nagy hegy emelkedik, amelyen Jézus a negyvennapi böjtjét tartotta. A felvezető utat a hegy urai, a görög szerzetesek elég járhatóvá tették, bár a nagy hőség miatt elég áldozatos vállalkozás a megjárása. Csak gyalog lehet felzará-

dokolni. Jerichó határán túl megint megszűnik minden élet s csak kő, por, szikla minden, amit szem lát, amire láb hág. Meredek, nagyszerű kőszál hegy, szédítő mélységekkel. A hegy tele van természetes barlangokkal, melyek a távolból fekete foltoknak tűnnek fel. Az Ó-Szövetségen ezek tele voltak prófétafiakkal, az Új-Szövetségen pedig jámbor remetékkel. Volt olyan is, ki esztendőket töltött olyan barlangban, ahova a mélységből kötelen húzta fel a legszükségszűkeket ... E tájon tartózkodott Illés is, midőn holló táplálta. (Királyok III. könyve XVII. 2—7.)

A hegy háromnegyede táján, hosszúkás fecskefészkeként, egy nagy kolostor húzódik. Görög szerzetesek lakják. Szeretettel fogadják a zarándokot, sőt frissítővel is szívesen szolgálnak. Templomukban mutatják a krisztusi böjtölés helyét, s a sziklát, amelyen Jézus állott az ördögi kísértés alatt. (Máté IV. 1—11.)

A hegyen, de különösen a mellette fekvő mély szakadékban, *cipő-alakú* kövek teremnek. „Mondd, hogy e kövek kenyerek legyenek!” — emlékeként...

Még jó negyedórányi gyaloglás a kolostortól a hegy csúcsa. Az oroszok ide hatalmas bazilikát terveztek, mely befejezetlenül áll. Innen megcsodálhatjuk a kilátást a szörnyű kőhegyekre, a jerichói oázisra és völgyre. Majd az egész Holttenger látszik. Szemben Dock-kastély romjai, ahol Ptolemaeus jerichói vezér csalárdul, lakoma ürügye alatt, leölette apósát, Simon főpapot két fiával együtt (Kr. e. 135.) (Machab. I. k. XVI. 11—17.), hogy magához ragad-hassa az országlást.

##### 5. Jordán.

A hegyről lejövet, folytatjuk utunkat a Jordán folyóhoz. Csak száraz időben járható meg ez az agyagos, gipszes, sós terület. Átmegyünk Galgala romjain. Miután átkeltek a honfoglaló zsidó csapatok a Jordánon, itt ütötték fel sátraikat. Itt tanyázott a szent sátor is hat évig. E hely a későbbi zsidó történelemben mindig szent emlékű maradt. (Józsua IV. 19—25.)

Útba ejtjük Szent János kolostorát (Kasr el Jéhud), mely görög tulajdon. Innen már csak néhány száz méter a szent folyó ama helye, ahol János keresztelt. Jerichón túl újból eltűnik az eleven élet, s jelentkezik a tipikus palesztinai halál. A Jordán partjait azonban buja növényzet és fák borítják. Jordán. Kicsi, zavaros, sebes folyó. A Genezáreti tótól a Holttengerig 190 méteres lejtőn fut le. A keresztenyének nagyon szent folyója ez.

Itt kezdte dörgő beszédeit Szent János, s itt volt méltó, Jézus alázatosan meghajtott fejére is, vizet önteni. (Máté III. I—17.)

Sajnos, e helyen csak egy csárda áll. A parthoz több csónak van kötve. Egy kis borravalóért szívesen oldják meg az arabok. Kedves, kegyeletes szokása a zarándokoknak itt térdreereszkedni és megújítani a keresztségi fogadalmat.

### 6. Holttenger.

A Jordántól elkanyarodva, autónkon tíz perc alatt a Holttenger-hez érünk. Sokan szurkos, fekete, nyúlós tömeget várnak. Śgy élt a képzeletünkben, mint egy nagy aszfaltot forraló katlan. Ehelyett szemre gyönyörű, tiszta, kristály, csillagó víztömeget találnak ... Északi szélességi partján állunk. Hosszában feltűnően mása a mi Balatonunknak. Kedvesen, bár kicsit nehézkesen hullámzik, s édes muzsikaszóval verdesi a partot. Szép kavics és tiszta föveny borítja a partot. Sok kagyló vegyül a föveny és kavics közé. Nem a tengerben élők jele, hanem a magából minden életet kivető halálnak a bizonyítéka. Élő lény e gyönyörű vízben nincs. Amit belesodor a Jordán, az itt felfordul s partra kerül holtan. Környékét sem fű, sem fa nem ékíti. A víz tapintatra síkos, olajos. ízre nagyon keserű, sós.

Szodoma és Gomorra városok — amelyek szörnyű büntetésével együtt szerepel a bibliában a Holttenger — lent a déü részen feküdtek. (Genesis XVIII. 16—33., XIX. 15—19.)

A tenger erősen körül van véve vulkánikus, kopár hegyekkel.

Baloldalt merészen kiemelkedik a hegyláncból Nebó hegye.

Ez az a hegy, melyről az Úr megmutatta Mózesnek az ígéret földjét, s mely hegyen meghalt a nagy törvényhozó. (Deuteronomium XXXIV. 1—8.)

### B) Szamariai kegyhelyek.

Szamaria Palesztina középső részét foglalja el. Nem mondható nagyon gazdagnak, különösen krisztusi emlékekben, illetőleg kegyhelyekben. Legfőbb oka ama lelkei eltávolodás, mely szamariabeliek és zsidók között volt Jézus korában. Szamariabeliek pogányokként szerepeltek a zsidók szemében. Emiatt Jézus sem igen tartózkodott Szamariában. Csak átment rajta, ha Galileából Júdeába, vagy viszont tartott. Ez átalmenetből maradt reánk néhány emlékhely. De annál gazdagabb Szamaria a vallásegység idejebeli, azaz ószövetségi emlékekben.

Régente a zarándok igen terhes utat tett meg Szamarián keresztül, Jeruzsálemből Názáretbe. Csak szamár vagy teveháton tehette útját, amely testi fáradtsága mellett telve volt félelemmel és aggodalommal az útonállóskodó, felfegyverzett beduin, török bandák miatt. E döcögős haladás bizony két-három napot is igényelt. Ma, az angol protektorátus szorgosságából, a 140 km hosszúságú útvonal a világ legfinomabb autóútja, amelyen pár óra alatt elszágveldhat a modern zarándok.

A kegyhelyi vagy bibliai értékű helyek ez útvonal mentén állanak és a legkényelmesebben megtekinthetők.

Jeruzsálemből kiindulva, a következőket láthatjuk:

#### 1. G-abaoth Saul.

Alig érünk ki Jeruzsálemből, rövidesen egy kúpalakú hegyorom tűnik fel jobboldalt. Ez Gabaoth Saul. A zsidók első királynak, Saulnak a születéshelye. Saul itt országolt.

#### 2. Maspha.

Nyomorúságos hely és romok az út jobbján. Pedig régen erődítmény volt. Itt bíráskodott a nagy próféta, Sámuel. Ide hívta össze az ország nagyjait, midőn királyt követeltek, s itt mondotta el nagyszerű vádbeszédjét a nép ellen. (Királyok I. könyve. VII. 5—6., XII. 1—5. és 18—25.)

#### 3. El Bireh.

Az itteni templom a Szent Család tiszteletére van szentelve. Ez volt a zarándokok első stációja, ha Jeruzsálemből jöttek. Van nagyszerű forrása, ezáltal még alkalmasabb volt e célra. József és Mária is idáig jöttek Jeruzsálemből, s itt vették észre, hogy nincs velük Jézus. A szentírási „egynapi járás” — ez első pihenő stációt jelzi, nem pedig szószoros értelemben vett egy nap alatt megtehető utat. (Lukács II. 41—52.)

#### 4. Bethel.

A kánaáni Luz vagy Luza = „Mandulafák”. 18 km Jeruzsálemtől, az út jobb oldalán. Nevét Jákob pátriárkától kapta, ki itt tanyázott. Bethel = Isten háza. Itt láitta az égbenyúló lajtorját. Itt viaskodott az Úrral is. (Genesis XXVIII. 10—22, XXXII. 23—31.) így tehát, a Szentföld legelső szentélyévé lett e tájék.

## 5. Siló.

Bethel után az Ó-Szövetség legszentebb helye: Siló = „Béke”, „Nyugalom”. Hosszú időn át itt állt a Szövetség sátra, tehát itt összpontosult a zsidó élet.

Itt imádkozott Anna, hogy fiat kapjon. És anyjává lett Sámuel prófétának. Itt, Silóban szolgált a kis Sámuel az Úrnak, s itt kapta a szörnyű üzenetet Héli főpap számára. (Királyok I. könyve II. 18—20., III. 1—18.)

Siló tipikus tanuja annak, hogy minden nagyság Istenről van. Amint elragadták innen a frigyszekrényt, az Isten, már az Ó-Szövetségben minden jelentőségét elvesztette. Ma meg nyomorult kis arab hely.

## 6. Jákob kútja.

Siló után rövidesen gyönyörű és termékeny völgybe érünk. Nagyon jogosan pátriárkák völgyének nevezhetnők, mert itt élt, tartózkodott Ábrahám, itt Jákob fiaival. „Sichem-fbldje” a neve e szép síkságnak. Jákob birtoka volt, s öröksékgép kedves fiának, Józsefnek hagyta. A síkság végefélé áll a síkság nevét viselő város, Sichem. A város előtt van a híres Jákob kútja. Itt pihent Jézus és beszélgetett a sichemi nővel. (János IV. 5—42.)

Jákob kútja a görögök kezében van. Nagystílú építkezéseket eszközölnek e helyen, de az orosz pénzforrások szünetelése miatt, ez építkezések abba maradtak. A fundamentumokból egy-két méternyire fölemelt falak sajnálatraméltóan állanak az idők viszontagságaiban. Az egész hely, kúttal együtt eladó ... A kút a templom közepére van tervezve. A görög szerzetesek szívesen adnak magyarázatokat. A kútból kis vődörrel vizet húznak. A vize nagyon jó. Majd egy, három égő gyertyás tartót engednek le egy kötélen. E fénynél láthatjuk a kút építészetét és mélyét. Harminckét méter mélységen kezdődik a víz. Víztömege igen nagy.

E kút mögött, alig száz méternyire látható *József pátriárka sírja*. Nem vágyott fáraók arannyal, drágasággal tömött sírjára, lelke, szíve hazahúzta a földbe, amelyet örökségebe kapott atyjától; a földbe, amelyen kis gyermekkorában báránkyákat legeltető testvéreit kereste. Nem jöhettet haza életében, hát meghagyta véreinek, hogy legalább porait hozzák ide, hogy a honi földben pihenhesse öröök álmát. (Józsua XXIV. 32.)

## 7. Sichem.

Jákob kújtához és József sírjához egész közel feküdt Sichem városa. E régi város eltűnt a föld színéről. Fellázadt ugyanis királya ellen, még Gedeon idejében (kb. 12 századdal Kr. e.). A király lemeszároltatta a népet, a várost földig romboltatta, s helyébe sót hintett. Helyette — Salamon király halála után (980 Kr. e.), egy kevessé nyugatra — az új Sichem, Naboulous (Napulus) épült fel, a Garizimhegy nyugati oldalán. Ez új város pogány gyarmatosai felvették a torzított zsidó vallást, mely szamaritánusi szekta elnevezés alatt még mai napig is fennáll. Egy ősi kódex, a „szamaritánusi kódex” birtokában vannak, mely tartalmazza a Pentatheukust és Józsua könyvét. Nincsenek már sokan a szamaritánusi zsidók, csak alig egyszázötvenen. Van főpapjuk is, aki azonban maga mondotta, hogy rövid időn belül menthetetlen a kipusztulásuk, mert csak maguk közt szabad házasodniok.

Az ó Sichem és Naplus közt egy szűk hegyszoros vezet, jobbról Hebal (938 m), balról Garizim (868 m) hegységgel. Józsua Hebal hegynél nagy emléket állított fel a tízparancsolat kötábláival. A szamaritánusok pedig a Garizim hegynél kontra templomot építettek, amellyel protestáltak a jeruzsálembelinek. Ma már nyoma sincs a két hegy e nevezetességének.

E két hegyen zúgott a legnagyobb kórus, mely valaha kiáltott földről az ég felé. Garizim hegynél az áldás, Hebalon az átok. Ahogy azt Mózes megparancsolta. (Deuteronomium XI. 29—32., XXVII. 11—26.)

.... A nagy kórus elnémult örökre. De a két hegy szikláit izzón csókoló napsugár mintha mondáná az áldást, a hasadékai közt süvítő szél pedig mintha ma is zúgná az átkot...

## 8. Szamaria.

Kevés idő múlva feltűnik Szamaria, a tartomány fővárosa. A régi izraeli királyok székvárosa. Dacára, hogy még Krisztus előtt Sebastenak lett elnevezve, az Evangélium és a köznyelv csak Szamariának nevezi. Fülöp diákónus sokat dolgozott a város megtérítésén. Nagy is volt a siker, dacára hogy itt működött a nagy szemfényvesztő Simon mágus. (Apostolok cselekedetei VIII. 5—25.)

Jelenleg nagyon értékes ásatások folynak Szamariában.

## 9. Dothain.

Nagy hegyekkel körülvéve, szelid dombon fekszik. Itt találta meg József pástortestvéreit, s itt pecsételtetett meg, szomorúan édes sorsa. (Genesis XXXVII. 12—36.)

## 10. Ginnea. (Dzsenin.)

Már közel a galileai határhoz, az Esdrelon-völgy torkolatában. Annyit jelent, mint: A kertek forrása. Valóban buja oázis ez a helység. De egészen muzulmán. Itt gyógyította meg Jézus a tíz bélpoklost, akik közül csak egy jött vissza meghálálni a jótéteményt. (Lukács XVII. 11—19.)

*C) Galileai kegyhelyek.*

Galilea Palesztinának északi nagy része. Nagyon gazdag a kegyhelyekben, hisz a Názáreti Jézusnak, ki Galileainak is neveztetik, a hazája.

Elhagyva Dzsenint, néhány percnyi autóút után, szemünk előtárul a nagykiterjedésű Esdrelon-síkság.

Régi nevén Jezrael völgye. A nagy síkság igazi szépsége, hogy szinte egészen belátható szemmel. Szegélyei: nyugaton Karmel hegye (552 m); északon Isachár hegyei, amelyeknek közepetájt el nem téveszthető módon feltűnik Názáret, Galilea fővárosa; keleten (hözünk közelebbi részről) a kopár Gelboe (520 m) nagyszerű változatosságával, majd a Kis Hermon (295 m), végül a Tábor (595 m), a magánosan álló Szenthégy.

Gelboe hegyei között estek el Saul és fiai a filiszteusok elleni harcokban. Elestük hírére Dávid szivettépon kesergett. (Királyok II. könyve I. 17—27.)

Esdrelon síksága valóban istenáldotta föld. Rendkívül termékeny, mit elősegít egynéhány örökvizű patakocska, mely keresztülkasul szeli. Cison folyó is innen eredve fut Karmel mellett a Földközi tengerbe. A földek legnagyobb része a cionizmus kezében vannak. Több népes és virágzó zsidó kolónia épült rajta, Affüle központtal. A hegyek oldalain balra: Thanack és Maggedo; jobbra Jezrael és Sunam városok látszanak. Többször esik róluk szó a bibliában. Sunam város látta Eliseus próféta nagy csodáját, a háziasszonya holt gyermekének a feltámasztását. (Királyok IV. könyve IV. 18—38.)

Dávid öreg napjainak vigasztalója, gondozója, a szép Abizag is Sunam városából való volt.

Esdrelon völgye rengeteg vért nyelt el. Saul király háborúi a filiszteusokkal javarést erre dültak, sőt az asszir seregek is itt jártak. Judit, a hős asszony, itt vágta le az istenkáromló, részeg Holofernes fejét.... Magyar vér is öntözte, II. Endre szentföldi hadjáratában ...

Látogassuk sorba, Galilea szépséges kegyhelyeit:

I. Názáret (Nezer = rügy, bimbó, virág).

E város is minden értékét, dicsőségét attól kapta, ki innen való, a Názáreti Jézustól. Régebbi időben egyáltalán nem szerepelt, sőt egészen ismeretlen, lenézett volt. „Kerülhet-e valami jó Názáretből?” (Ján. I. 46.) Jelenleg fővárosa Galileának és uralója a tartománynak. Valóban mint valami fejedelem ül az Isachári hegylánc közepén ... Esdrelon szelid síksága után merész kapaszkodással emelkedik hozzá autónk.

*Szentélyei:*

1. Annunziata (Gyümölcsoltó Boldogasszony temploma),  
a szent barlangal.

E szentély egyedüli őrei a ferencesek. Mikor vetették itt meg lábukat? Okmányok tanúsága szerint már a 13. század vége felé. De az első három század csupa küszködés volt, sok testvér vétanúhalálával. Sokszor elűzve minden visszaosontak ide, míg végre Fakher Edin, szíriai emir 1620 dec. 19-én kelt engedelmével, a feldült régi bazilikájuk romjain felépítették szép templomukat, mely nagyobbítását és szépségét I. Ferenc József bőkezűségének köszönheti.

E templom, eltérve a hagyományos szokástól, nem keletnek, hanem nyugatnak épült. Magának a templomnak különös művészeti értéke nincs. Annunciáció, Gyümölcsoltó Boldogasszony tiszteletére van szentelve. A főoltár alatt van a szent barlang, a Szűz Mária szerény házikója helyén. Lemenet először egy széles pihenőre érünk. Jobbra egy fülke Szent Joachim és Anna tiszteletére szentelt oltárral és balra egy fülke Szent Gábor arkangyal tiszteletére. Majd két lépcsőfokkal lejebb, a félhomályos *szent barlangba* lépünk. S ott, hol az olajmácses pislog a barlangoltár alatt, ott, ahol a barlangoltár alatti nagyszerű márványdíszek közepén egy nagy fehér márványszínpaizsba ez van írva:

VERBUM CARO HIC FACTUM EST

borulj le, ne szégyeld ajkaddal illetni a követ, mert itt lett érettetd emberré az örökk Ige. (Lukács I. 26—38.)

Természetes barlang ez a szentély. Régi zsidóházak típusa, amelyeknek előrész a hegyból kiállt, de a hátsó része barlangként a hegybe mélyedt. Márvánnal vannak borítva a barlang oldalai, de a mennyezete érintetlen régi szikla. A barlang különös érdekessége a baloldalt, a mennyezetből lógó vastag gránitoszlop. Szinte fél az ember, hogy a földre zuhan a négy méter hosszú és egy méter átmérőjű kődarab, mely a 4. századbeli templomból maradt itt. Úgy mesélik, hogy afrikai mórok törték el ama hiszemben, hogy kincs van elrejtve benne. Az oltár jobboldala mellett, egy vasrácsos ajtón, be lehet menni több barlangba. Itt vélték sokan (a sarokban látható nyitott kéményforma miatt) feltaálni a Mária-ház konyháját. Bármi volt, de a szent házhoz tartozott. Az üldözések alatt sokszor mentette meg a barátok életét.

Néhány év előtt nagy ásatások és kutatások folytak a szentély környékén, amelyeknek lelke R. P. Prospero M. Viand, az akkori házfőnök volt. minden kétséget kizárvá megtalálták a Konstantin-féle, majd a keresztesek bazilikájának nyomait, alapjait. A házi múzeumban csodálattal tekinthetjük meg a gyönyörű oszlopfejeket, amelyeket itt találtak. A ferencesek Custodiájának egyetlen óhaja, a régi bazilikát életre kelteni, s itt Názáretben, a Szűz Anyához méltó szentély teremteni.

### *A MEGGYPIROS MISERUHÁJÚ ANGYAL*



*Ezüstfelhők az ifjú tavaszt hozták.  
A föld remegett vággyal teli hanggal,  
Mikor a meggypiros miseruhájú angyal  
Belebbent égi hódolattal hozzád.*

*Ibolyaszínű szárnya összehajlott  
És szép szemében aranycsillag égett.  
És üdvözölt olyan szavakkal téged.  
Minőket addig földi fül nem hallott.*

*Te reszkettél, mint szélben ifjú nyírfa.  
De meg volt rólad mindöröktől írva,  
Hogy anyja lesz az Isten kisdedének.*

*S mikor az angyal eltűnt, térdre esve  
Ujjongtál boldogan és aznap este*

*A borús mennyben zendült már vig ének.*

*Harsányi Lajos.*

## MÁRIA A NÁZÁRETI HÁZ KERTJÉN



*Sűrű arannyal festettek a festők.  
Fejedre tűztek aranycsillagot,  
Pedig belül a szívedben lakott  
A csillagos ég maga, mindenestől.*

*Tested aranyból vert virágnak mondja  
A trubadúr ajkán a lovagének,  
Pedig voltál Isten nagy ligetének  
Egyetlen élő földi liliomja.*

*Oszlopsor nem övezte ősi házad.  
Kicsiny viskó volt, csupa szent alázat,  
Mely falairól a díszt mind lehányja.*

*Rózsa helyett kertedben édes borsó.  
Merengve nézted. Kis kezedben korsó. . .  
Istennek voltál egyetlen leánya.*

*Harsányi Lajos*

### 2. A zsinagóga. (Preeipitum. Mons tremoris.)

Görög katolikus szentély az ős zsinagóga helyén, ahova Jézus szombatonként el-eljárt, ahol imádkozott, s ahol első nagy beszédét mondotta, kijelentvén, hogy ő a Messiás. Emiatt megragadták a földjei és kihurcolták a magas hegyre, hogy letaszítsák a mélységbé. E hegyszakadékot „Precipizio” néven mutogatják. Esdrelon völgye felé mered. Tőle idább egy kisebb domb, ahova kiszaladt a Szűz Anya, midőn a rémhírt meghallotta, hogy hurcolják fiát letaszítani. Bizonyára reszketett minden tagjában. Emiatt „Mons tremoris” e domb neve. Rajta egy kis kápolna áll.

E zsinagóga, a precipizio hegye és a mons tremoris dombja, örök időkre hangosan igazolják Jézus keserű szavait: „... egy próféta sem kedves hazájában.” (Lukács IV. 16—30.)

A zsinagóból ma már semmi sincs. Még csak romok sem.

### 3. Szent József háza.

A ferencesek területének a szélén, Szent József háza helyén egy nagyszerű és új templom áll. Ide hozta József Máriát és a Gyermeket, ki itt e helyen volt engedelmes nekik. Itt töltött Jézus majd

harminc esztendőt. Az alsó templom (József tulajdonképpeni háza helye) alatt csodálatos barlangok vannak. Még nincsenek is egészen felfedve, s a tudományos világ még nem mondotta ki, hogy mik lehettek. Lehet, hogy börtönök voltak. Talán prehisztorikus időkből valók.

### *A SZILFAERDŐ ÁCSA*



*Szép almapiros arca csupa készség.  
Ruhája durva és kopott a válla.  
De mindig tiszta szalmaszín szakálla  
S öreg szeme, mint júliusi kék ég.*

*Szorgoskodik a szilfaerdő alján.  
Fát döntöget, mint régimódi ácsok.  
Körötte zöldveres harkály kopácsol  
S a táj egy szent titoktól szinte halvány.*

*A munka mellől gyakran néz vigyázva  
Az elvarázsolt tömjénszagú házra,  
Hol Mária szent ihletben dalolgap.*

*Fohászkodik. A távolba mereng el.  
És este vágyó, álmata tag szemekkel  
Soká nézi az ostyaszínű holdat.*

*Harsányi Lajos.*

#### 4. Jézus asztala.

A zsinagógától valamivel feljebb egy kupolás kis kápolna áll. A ferenceseké. A kupola alatt egy hatalmas szikla fekszik, azaz mered ki a padlózatból. Nem ide helyezett kő ez, hanem eleven szikla. Asztalalakja van. A vándortársaság, Jézus és apostolai sokszor étkeztek róla. Innen a neve: Jézus asztala.

#### 5. Mária kútja.

Nagyon ősi forrás a város szélén. minden bizonnyal a Szűz is járt ide vízért, akárcsak ő előtte és ő utána a názáreti leányok, asszonyok — mindig. Emiatt viseli a nevét is.

## II. Tábor (Dzsebel et Tur).

E szent hegy a legfáradtságosabb stációja volt régente a szentföldi zarándoklásnak, 4340 fokú lépcsőn kellett felküzdenie magát a zarándoknak — vagy szamárháton, nagy kerülővel. . . Ma Názáretből, autón, egy óra alatt kényelmesen elérhető.

Názárettől délkeletnek fekszik. Egész egyedül áll az esdreloni síkság északkeleti sarkában. És ép ez az egyedülállása teszi oly különös széppé és magasztossá. Találónak oltárnak is szokták nevezni, mert valóban úgy hat, mint Istenkéz alkotta hatalmas oltár. Nem túl-magas. 595 m. De ez éppen elég, hogy a vidék felett fenségesen uralkodjék.

Felérkezünk. A szélkapun (Bab el Haua) átmenve, egyenes úton haladunk. Az út oldalain üde zöld fák, ciprusok. — Tábor teteje: 1200 m hosszú és 400 m széles fensík.

Balkéz felől a görögök nagy kertje és táborhegyi temploma áll, melynek különös nevezetessége nincs.

Rövidesen a szentélyhez érünk. Jobbra a Casa Nova és a kolostor. Egyenesen, a szép kert és romok szegélyezte út végében pedig a nagyszerű bazilika.

Egész a háború utánig a Tábor teteje csak romhalmaz volt. Sok-sok kornak és még több világnézetnek a romhalmaza...

Ősi zsidó házak, illetőleg barlangok, Flavius Josephus falai, Szent Ilona bazilikája, a bencések és a magyar pálosok kolostora, a keresztesek temploma, a törökök erődítményei mind-mind rendetlenül, egymásra borulva hevert itt, mint a tülekedő világnézetek kifáradt, síri tanúja. — Fakher Eddin fermánja 1631-ben juttatta végleg a ferencesek kezére a szent hegyet.

Es mind e romoktól körülvéve, részben ezek tetején épült a nagy világosszeomlás után, a hatalmas bazilika. Az Újvilág, Amerika építette. Nem remélt nagystíluság és lehelletszerű finomság fogadja e szentélyben a zarándokot. Az ősi bazilika nyomán épült fel az új. A művész az ősi köveket érintetlenül hagyta, vagy ügyesen felhasználta. A szent, élő szikla, amelyen Jézus átváltozása történt, érintetlen és gondos védelembe lett téve. Széles lépcsőkön kell lemenni e sziklához. Rajta régi, durva kövekből összeállított szikla-oltár áll, ez a Tábor szentélye. Ehhez fűződik a szent esemény: Urunk színeváltozása. (Máté XVII. 1—9.)

Szent Péter önkívületi felkiáltását: „építsünk itt három hajléket: Neked egyet, Mózesnek egyet és Illésnek egyet...” gyönyörűen megoldotta a ferences Custodia. A nagy templom: Jézus hajléka. A szentélyt köröskörül értékes mozaik díszíti, mely a képletek transz-

figurációkat mutatja (születés, Oltáriszentség, halál és feltámadás). A sziklaoltár mögött, hatalmas művészeti ablak, félkörben. A Jordán felől előbukkanó nap első sugarai rajta keresztül a sziklaoltárt érik.

A szentély fölött művészeti főoltár épült. Az Absid méltóság teljes modern mozaik, prof. Rodolfo Villani római művész mesterműve. Jézus átváltozását mutatja. A bazilika ablakai egész sajátos módon készültek. Fehér márványlapok, opállemezekkel elzárt lyukakkal. Valami hasonló lemezek borítják a tetőzetet is. És mindez, sajátos és nagyszerű fényt ad, mely az egész bazilikát amolyan sűrű tejlevegővel tölti meg. Ez összepréselt sajátos fény pedig, bár a felső mozaikot egészen megvilágítja, mégis feltűnő erősen a fel-emelkedett Jézus lábai alá veti a fényt, hogy szinte csillag tőle.

A bazilika főbejáratától jobbra Illés, balra Mózes hajléka áll, egy-egy csinos kápolna alakjában.

*Panoráma.* A kolostor vagy a Casa Nova lapos tetejéről fönséges a kilátás.

*Délfelé fordulva:* balról Jordán völgye, Kis Hermon, Gelboe hegyek Bethsam csúcsával, ahol a filiszteusok kitüzték Saul fejét, majd Esdrelon völgye, távol Carmel hegységgel. Egészen szemközt a hegység oldalán két helyszég látszik: Endor és Naim. Mind a két hely bibliai nevezetességgű.

Endorban a szorongatott, szerencsétlen Saul szellemet idézett (Királyok I. könyve XXVIII. 5—25.),

Naimban pedig Jézus lelket adott vissza az özvegyasszony fiába (Lukács VII. 11—17.).

Naimban valamikor templom állt a feltámasztás helyén, mely később sokáig török mecsetül szolgált. Egy-két évtized óta újból a franciskánusoké, kik egyelőre egy kis kápolnával jelölték meg a helyet.

Endor és Naim alatti síkságon és Tábor közt táboroztak 1217. év karácsonya tájt II. Endre magyar király keresztes seregei. Kétszer is támadtak Tábor ellen, de sikertelenül. Mire a király hazament, serege meg szétszóródott.

*Észak felé fordulva* tán még szebb a panoráma, mint a délfelőli. Jobbra messze a Genezáret tó mögötti hegyek, Basán csúcsai, majd a nagy Hermon havas feje, alattuk a tóból egy kis részecske, Kafarnaum és Bethsaidával; a szemben levő hegylánc a Zabulone; jó szemmel és tiszta időben, e hegylánc fölött, két helyen is látható a Libanon csúcsa. Kelet felé, a Táborhegy lábainál, a kis Sáron síkság terül el. Cion-kolóniák állnak rajta nagy számban.

A Tábor területén, a szentély környékén — ahogy már jeleztem — rendkívül sok az ősi rom. Nagyon is megérdemlik a megtekintést,

különösen a bazilika alatt, a hegy keleti oldalán levő remetebarlangok. Az első századok buzgó remetéinek nagyon érdekes helyei ezek. A házfönöknek erős a törekvése ezeket egy kicsit rendbe hozni, megközelíthetőkké tenni, hogy a késő zarándok épüljön a régi elődök hősiességén.

Meg akarom még említeni azt a kegyeletet és hitet, amellyel maguk a muzulmánok is viseltetnek e szentély iránt. Szemtanúja voltam, hogy a Genezáret tó túlsó partjáról, a Basán hegységekből meztitláb, gyalog zarándokolt ide fel, gyertyával a kezében, egy törökhitű *nő*. A szentélyben meggyújtotta a gyertyát és megható módon rimánkodott, könyörgött a fiáért, beteg fiáért.

A környék muzulmánjai a legkényesebb ügyes-bajos dolgaikkal idejönnek. A házfönöknek, P. Antonionak elmondják ügyeiket, s tőle kérnek döntést. És az ő döntése olyan, hogy abba aztán mindenki belenyugszik, még az is, akinek rovására történt.

A hegyről lejövet, autónk újból *Daburijéh* községen halad át. E helynek bibliai nevezetessége van.

Itt hagya ugyanis Jézus tanítványait, midőn a választottakkal felment a Tábor hegyére. És lej övet a nagy esemény után, itt találta őket egy ördöngössel tehetetlenül veszkelődve, kit azután, ő gyógyított meg. (Máté XVII. 14—20.)

### III. Kána.

Názáretet a Szűz Mária kútja mellett hagyjuk el. Amint a názáreti hegykatlan peremére érünk, nagyszerű távlátás kapja meg a szemet, amely távol messze egy magas, hóval borított nagy hegynél pihen meg. Ez a nagy Hermon. Balra néhány kilométernyi távolságban Seforis (Sefurijeh) városa, Szent Anna születési helye; majd, szintén balra, de egészen közel az út mentén Geth Hefer, nyomorult arab falucska. Itt született Jónás próféta, s itt is halt meg. Sírja felett török mecset épült.

Alig távoladtunk 7—8 km-t Názárettől, kaktuszok, füge- és egyéb fák üde zöldje közt, ím a galileai Kána, Jézus első csodájának a színhelye.

A város elején forráskút áll, nagy szarkofágszerű vályúval. A zarándokok örömmel állnak meg e kútnál és isznak vizéből, mert ennek a vizét változtatta át borrá a Mester. Itt aztán már tíz-húsz mocskos gyerek meg is rohan bennünket, nyújtogatva elénk apró kis amforákat. Ezek hasonmásai ama hat nagy amforának, amelyekben állt a mennyegzői víz.

Kánában két szentély van:

## 1. A menyegzős ház.

Régente nagyszerű bazilika állhatott itt. Bizonyítják a fel-fedett régi mozaikok, oszlopfők, oszlopok stb. Később, hosszú századokon keresztül, török mecset foglalta el a helyét. 1641-ben a ferencesek nagy pénzen megvették a romokat. De a görögök sok akadékoskodásai miatt csak 1862 után építhettek ide templomot, melyet később nagyítani kellett, mert hetven görög család a katalikus hitre tért. Rendes szentföldi építkezési szokás szerint itt is több lépcsőn, a szentély előtt le kell menni a lakodalmas ház am részébe, ahol a csoda történt.

Roppant fölemelőleg hat a kedélyre, a lejárat homlokára vésett klasszikus liturgikus körtemény e strófája:

Nóvum genus potentiae  
Aqua rubescunt hydriae  
Vinumque jussa fundere  
Mutavit unda originem.

(Hatalomnak ím új neme:  
Piroslik a korsók vize.  
ím bor folydogál ki belőlük,  
Mert forrást váltott a vizük.)

A homályos kápolnában oltár áll. Előtte, valamivel jobbra, vasráccsal körülvéve, kövekből rakott, négyszögű emelvény. Tetején egy régi amfora e körírással:

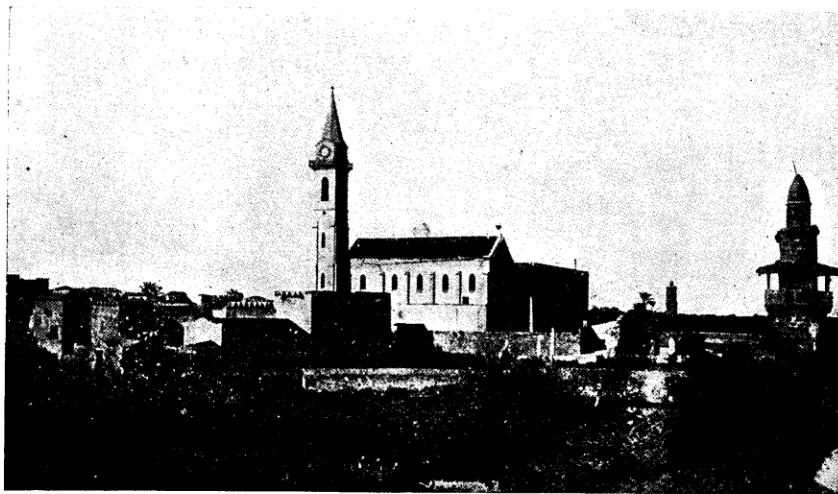
Hic erant sex hydriae positae, juxta  
CONSuetudinem JUDAEORUM ...

Ez amfora a hat eredetinek egyike, a kőépítmény pedig eredeti zsidó munka a rituális mosdásra...

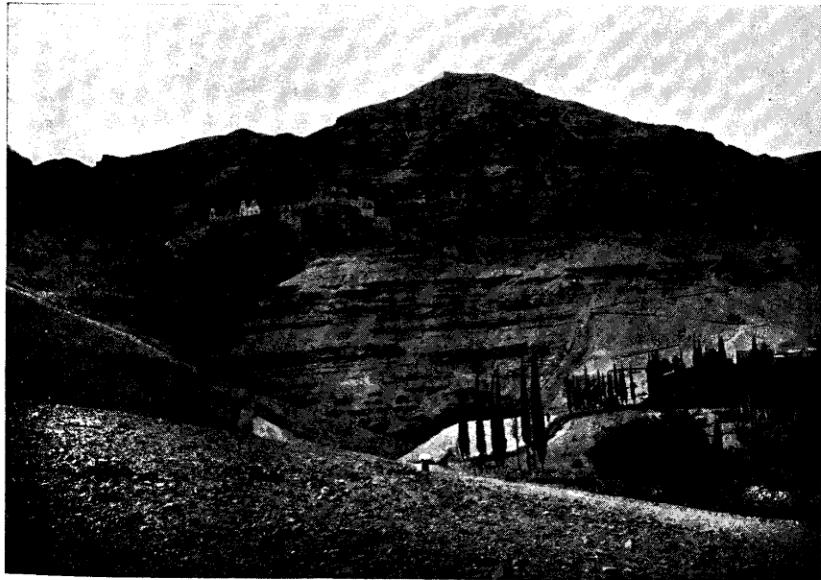
Szűz Mária hathatós közbenjárására tehát itt történt az első jézusi csoda. (János II. 1—11.)

## 2. Bertalan-szentély.

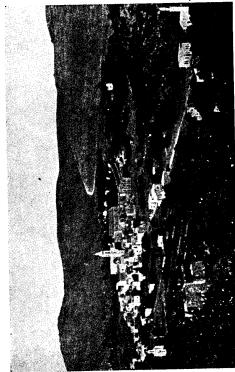
Az első csodaszentélytől nem messze áll a Bertalané. Csak egyszerű kis kápolna, Nathanael vagyis Bertalan háza helyén. Ez az az apostol, kit Jézus e gyönyörű szavakkal üdvözölt: „íme, az igaz izraelita, akiben nincs álnokság!” (János I. 45—51.)



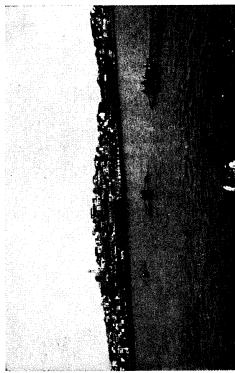
RAMLE



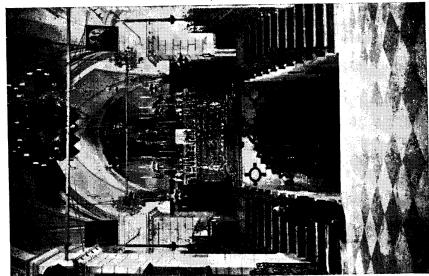
QUARANTANA  
(a bőjt hegye)



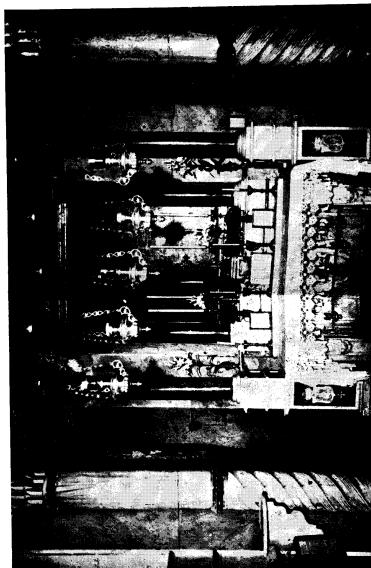
AIN KAREM



JAFFA



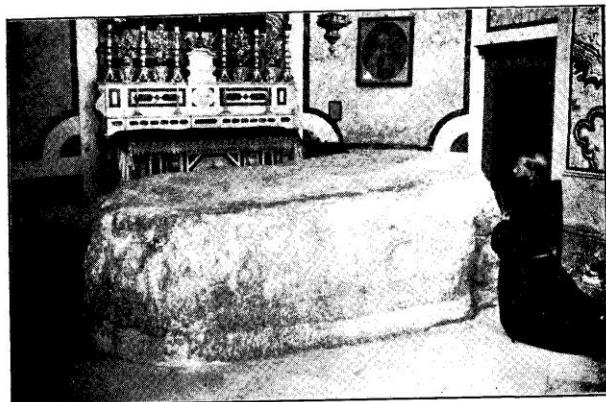
ANNUNCIATIÓ TEMPLOM NÁZÁRETBEN



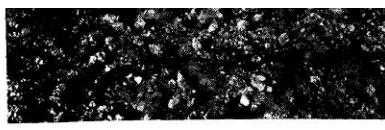
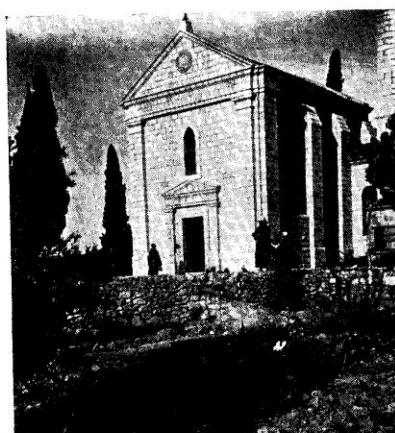
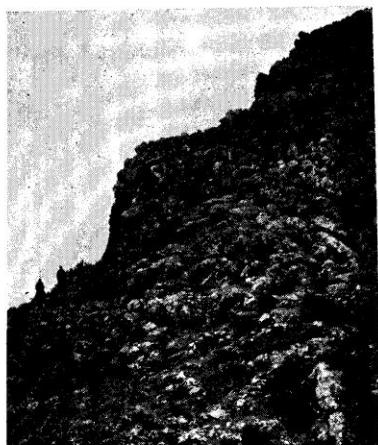
SCENT BÁRLANG NÁZÁRETBEN



LÁZÁR SÍRÁ



MENSA CHRISTI NÁZÁRETBEN



PRECIPIZIÓ

MONS TREMORIS KÁPOLNA

## A KÁNAI MENYEGZŐ

*A vőfélyeknek piros a hajuk.  
 Vígan isszák a tornácon a bort.  
 A szolga telt tömlőket hogyha hord.  
 Útját állják s a tömlő bajba jut.*

*Bent halk beszéd. A násznép meghatott.  
 Magas vendég van: Jézus s Mária.  
 Soká kell a násznagynak várnia.  
 Nincs bor. A gazda szégyentől dadog.*

*De Mária Fiára néz esennen.  
 Légyszárny se hallik a halotti csendben  
 S szól Jézus: vizzel teljen hat veder meg!*

*S hoznak belőle. A víz: tiszta bor.  
 A násznagy ámul. Künn a pitvaron  
 A vőfélyek komoly kardalba kezdnek.*

*Harsányi Lajos.*

### IV. Tiberias (Taburijeh).

Elhagyva Kánát, útban Tiberias felé, több emlékhellyel találkozunk.

*Kalászmező.* Kánából jövet, rövidesen, balra egy falut pillantunk meg, *Turan* a neve. Majd egy nagyon szép, termékeny mezőn vezet utunk. Itt ringott a bibliai kalásztenger, amelyről az éhes apostolok szombat dacára, búzafejeket szaggattak, éhségük keleti módi csillapítására. (Máté XII. i—8.)

*Korún Hattin.* (Hattini szarvak.) Nyerges formája miatt kapta e furcsa nevét e hegy. E hegyen romok látszanak. A keresztenységre szomorú, nagyon szomorú emlékű hely ez. Saladin szultán 1187 július 4-én itt mérte az első hatalmas csapást a keresztes királyságra. A hatalmas keresztes seregből alig maradt hírmondó. Húszezer vitéz fejét vesztette, harmincezer pedig szörnyű rabszolgaságba került. A szomorú hegy tájékán, a földművelési munkálatok közben, még manapság is, nem is nagyon ritkán, elő-előgurul egy koponya ... Tudj' Isten, melyik áldozatos keresztes vitéz földi maradványa ...

Több palesztinológus szerint ez a hegy a nyolc boldogságok hegye.

Kevéssel Korún Hattin után, elérjük a tenger színét. A hegyeknek vége szakad és pazar szépséggel elénk tárul a Genezáreti tó, vagyis a galileai tenger. Balra magasban nagy város: Safed, alatta lent a tó partján Magdala, Betsaida, Kafarnaum. A háttérben a nagy Hermon. A tó túlsó oldala Basán hegység, szép változatosságával. Előttünk, a tó partján, Tiberias városa. A tó ragyog a belesütő napfényben. Nagyon szép látvány.

Merész kanyargókkal és fordulókkal, a városba érünk. A tulajdonképpeni várost zsidó kolónia előzi meg, modern házaival, s pálmászegényes szép uccáival.

A várost Heródes építette 17-ben Kr. u., s Tiberius császárról nevezte el. Nagy súlyra sohasem vergődött. A nagy zsidó katasztrófa, Jeruzsálem pusztulása után, egyidőben zsidó centrummá akarták tenni, de a magasságban fekvő Safeddel nem versenyezhetett.

*Tiberiasi szentély.* Egészen a tó partján épült. Már ősi időkben állt itt, Szent Péter apostol tiszteletére épült szép templom. A 16. században a franciskánusok birtokába került. Itt is csak sok küzdelem árán lehetett megtartani a helyet. De itt kettős volt a küzdelem: a zsidók ellen, kik nagyon vágytak ide zsinagógát állítani és törökök ellen, kik el is vették a templomot 1726-ban s moschévá, majd istállóvá tették. A ferencesek újból visszaszerezték és 1847-ben a jelenlegi kicsi, de nagyon csinos templomot építették fel, amelynek szentélye a tenger felé hajóorr formába hegyesedik, Szent Péter hajócskájának emlékére. IX. Pius pápa nagy kegyelettel és bőkezűséggel járult a templom ékesítéséhez. A templom előcsarnokában ép olyan Szent Péter bronzszobor ül, akárcsak Rómában, a Vatikánban. Franciaország ajándéka.

Nagy, nagyon nagy gondolatnak az őrzője ez a kicsi szentély! Amitől ragyog a Vatikán, amitől örök Róma, az született meg e helyen: Szent Péter apostol primátussága... (János XXI. 15—19.)

A zarándokok itt nemcsak eléneklik a pápai himnuszt, hanem innen távirati hódolatot is szoktak küldeni Péter utódjának, a római pápának.

Igen, igen, mert a római katolikus egyháznak, az igazi jézusi anyaszentegyháznak, e kicsi hely itt a tiberiasi tó partján, mintegy a kiinduló pontja ... És itt a tó partján, e kis szentélyben, minden oly szegény és csendes . . . Csendes! ... Ha valahol, e hely fölött szörnyen lebegnek Jézus megrendítő szavai: „Elvétetik tőletek az Isten országa, s pogányoknak adatik, kik megtermik gyümölcsét!” (Máté 21. 43.)

Tiberiasban, eme igazi kis Vatikán városában, ma 10.000 zsidó, 3000 török, 200 szakadár és 20 fő katolikus él.

A Casa Nova lapos tetejéről nagyszerű kilátás nyílik a tóra. Az egész tó szem előtt fekszik. 20 km hosszú és 10 km széles. Köröskörül vulkanikus képződményű hegyek övezik. A tavon eleven élet folyik. Halászélet. A tó nagyon gazdag halakban. Különlegessége a szélesszájú, ízletes húsú Péter-hal, amilyennek szájában, Jézus utasítására, Péter egy statért talált, hogy kifizesse az adópénzt minden kettőjükért. (Máté XVII.) A tó és környékének a klímája meleg. Hisz 200 m-nél mélyebben fekszik a tenger színe alatt. Meleg klímája miatt nagyon buja a növényzete.

A város déli végén kenes fürdők vannak. Ezek fölött a zsinagóga. Itt tanulta Szent Jeromos, Rabbi Bar Anina vezetése alatt, a héber nyelvet. Itt készült a Mischna és Gemara, azaz a Talmud (3. század Kr. u.).

#### V. Galileai tenger. Kafarnaum.

Valóban, e tenger egy nagy kegyhely! A galileai tenger és környéke, az evangélium igazi bölcsője. Itt a tenger színe alatt 200 m-nyire fekvő meleg tó partján melengette Jézus az evangéliumi magot; a legszebb tanításait itt mondta; e tájakról vette leggyönyörűbb hasonlatait;... innen választotta apostolait;... s innen indult a 800 m-nyire a tenger színe fölött fekvő rideg Jeruzsálembe tanaiért meghalni...

Nincs jámborabb öröm, mint csónakázni a Genezáreti tavon... Tanácsolom, el ne mulassza e nagy lelki élvezetet a zarándok ...

Hogy e nagy vízszentélyt némileg megismertessem, ideiktatom az én csónakázásomat!

Mindenki ellene volt. Merésznek mondották a vállalkozást, mert felhők borították Hermont. A bárkások is húzódoztak a hosszab csónakázástól, mert decemberben egyáltalán nem megbízható a tenger. Egész szép időben kelünk útra, s ott Magdala tájt elérhet a a vihar, s bajba kerülünk!... Ez egyben azonban nem tágítottam. Egy bárkát bérletem hát egész napra. Hamisítatlan nagyobbfajta halászbárka volt, négy evezős arab ifjúval. Tökéletesen Ilyen lehetett Péter bárkája, minden berendezével... Míg kettő evezett, addig másik kettő pihent. És pedig egyszerűen a hajó orrában levő mélyedésbe húzódva. Az evezők egyenletesen csapták a szép vizet... a nap égetően tüzelt,... a pihenő két evezős elaludt,... A tiberiasi ferences házfönök pedig, fennhangon olvasta az írást: „Jézus lecsitítja a háborgó tengert.” (Máté VIII. 23—27.)

Nagyon nyugodt volt a tenger ... Nem hullámzott... S mégis, <sup>az</sup> írás szavaira, oly sok-sok minden hullám csitult el a szívben ...

Majd a másik itt történt esetet olvasta: „Péter a tengerbe ugrik, hogy Jézushoz közeledjék ...” (Máté XIV. 23—33.)

P. gvardián jobbra mutat, a túlsó part hegyláncára. „Ott, hol az a törés látszik, éppen a tenger partján, ott volt a *Gerazenusok földje*. Ott történt a következő eset: Két ördöngöst gyógyít... majd disznókba engedi az ördögöket.” (Máté VIII. 28—34.)

Balra, ott, hol szélesedik a tenger, a hegység merész, egyenes vágást mutat. Sok-sok lyukféle látszik rajta és a vele szemben levő szikláson is. Régen, az Ó-Szövetségben, ez volt az Úr Templomának a „*columbarium*”-2i (galambdúca). Itt tenyészették a szükséges galambokat, s innen vitték őket a jeruzsálemi áldozatokra. Innen vett a Szűz Anya is pár galambocskát, áldozata számára. (Lukács II. 22—24.)

E szent galamboknak késő, elvadult unokái, a mai napiglan, ezerszám tanyáznak e tájon.

Ugyancsak balra, a tenger legszélesebb csúcskén túl van a *Magdala*. A nagy bűnbánó, Mária Magdaléna (magdalai Mária) született ott. Jézusnak később hűséges kísérője, egészen a szörnyű kereszт aljáig.

Amott feljebb, a tó északnyugati felső sarkán, az a *Betsaida*. Az apostolok városa. Péter, András, Fülöp idevalósiak voltak. (Márk I. 16—20.)

Gyönyörű napsütésben, nagyon erős melegben, bárkánk jól haladt, s egyenesen *Kafarnaumnak* tartott. Itt kikötöttünk és partra szálltunk. Azt gondoltam, hogy — legalább is a palesztinai fogalmak szerint — elég nagy helységet találok itt. Pedig nincs egyéb, mint csak a ferenceseknek egy szép, modern háza és az ősi zsinagóga romjai. Ettől keletre, egynéhány nyomorult beduin viskó. Ez Kafarnaum, az Ó városa.

Csodálatra ragadnak az ősi zsinagógának néhány évvel ezelőtt napvilágra hozott romjai. Pazar egy építmény lehetett az! Kiáltják a kövek, az oszlopok, a kapitelek. És nekünk, Krisztushívőknek, ez egyike a legszentebb szentélyeknek! Ezek a kövek látták Jézust... e lépcsőt érintette lábával... e követ súrolta ruhája ... e kőpadon ült... innen beszélt... E helyen Igérte meg ünnepélyesen az Oltáriszentséget. (János VI. 24—60.)

Itt gyógyította meg a kafarnaumi százados szolgáját, ki ez öröksépségű alázatos szavakkal térdelt elője:

„Uram, nem vagyok méltó, hogy hajlékomba jöjj, hanem csak egy szóval mondjad és meggyógyul az én szolgám.” (Máté VIII.)

Itt támasztotta fel a zsinagóga fejedelmének, Jairusnak a leányát. (Máté VIII.)

Itt, bent a zsinagógában, szombat dacára, meggyógyította az elszáradt kezű embert. (Márk II.)

Egyszóval: „Estve pedig hozzája sok ördöngöst hozának és kiűzé a lelkeket igéjével és minden beteget meggyógyítá, hogy beteljesedjék, amit Izaiás próféta szólott, mondván: „ő vette el erőlenségeinket és hordozta betegségeinket.” (Máté VIII.)

És most? Romok! De romjaikban is fenséges romok! S e kövek, e romok itt, az erősen, szinte kiállhatatlanul tűzű napban, a tikkadt meleg csendjében, oly sokat beszélnek... És oly rémes átok tanúi... Szomszédságában Betsaida, fölötté, a dombon túl, Corozain... Megborzad az ember háta, mert szinte érzi a jézusi „vae, jaj”-kiáltást, átokként lebegni e tájak, e romok fölött. (Máté XI. 20—24.)

A zsinagógától lejjebb, a tenger felé, ősi templom mozaikjai látszanak nyolcszögben. E helyen állt Péter napa háza. (Márk I. 29—31)

Csak érdekességek hozom elő, hogy a *láz* még mai napig is nagyon dühöng e tájon. A kafarnaumi szentély őre, P. Luigi és két cselédje szintén lázban (malária) gyötrődő betegek voltak, amidőn itt jártam. A sokat szenvédő P. Luigi úgy véli megtörni e kafarnaumi betegséget, hogy szinte erdőket teremt eucaliptusfából. Tiberiás már maláriamentes.

*Mons beatitudinis* (a nyolc boldogság hegye). A nagyszerű kafarnaumi romok megcsodálása után, gyalog északnyugatnak indultunk. Úttalan utakon jártunk. A mező talaja csupa kő, sűrűn telehintve szúró, száraz, nyakig éró tövisgazzal. Talán ép e tájról vette Jézus a nagyszerű hasonlatot a magvetőről. (Lukács VIII. 4—15.)

És itt hasonlította az Isten országát a „sinapishoz”, a mustármaghoz, melynek száraz kórói oly nagy számban állnak e mezőkön. (Máté XIII. 31—32.)

Felértünk a domb tetejére. Itt ült valamikor Jézus, körülötte nagyon sokan. És ő kinyitván a száját, ezeket monda: (Máté V. 12.)

E tanítás miatt e dombot „a nyolc boldogság hegyének” nevezik. Franciskánus apácáké e domb. Szép házuk és gazdaságuk van rajta.

*Ain Tabigha.* (A hét forrás.) A boldogság hegyéről a tó partjára térünk. Nagyon termékeny, üde, zöld rét fogad bennünket, amelyen meleg források hét ere szalad össze-vissza s iparkodik susogva, morogva a tóba. Most, december közepén, vad oleanderok kacagó vörös virágai, s egyéb színpompás virágok százai imboldygartnak fejecskekkel felénk. Az oleanderok ágain s a virágok szárain soha nem látott, acélkék fényes szárnnyú, csilllogó, karbunkulus szemecs-

kéjű, verébnagyságú, gyönyörű madárkák ugrándoznak. Igen férnek, eltűnnek, de csak elő-előbújnak és kiváncsian bámulnak reánk. E paradicsomi helyen, régi templom romjai fogadnak. A főoltár helye, szinte a tó partján, egy asztalszerű szikla. Ez *Mensa Domini*, az Úr asztala. E sziklán ment végbe a kenyérszaporítás első csodája. A kenyeret e buja fűben letelepedett nép fogyasztotta el. (Máté XIV. 14—21.)

Itt várt reánk a bárkánk. Beszálltunk.

Nagyon, nagyon értem azon zarándoklatvezető papot, püspököt, ki a ringó haj ócskáról beszél a parton álló zarándok testvéreihez, úgy mint Jézus. (Máté XIII. 1—3.)

Sajkánk elindult és én egy gyönyörű nap fönséges emlékeiben ringva, észre sem vettem, hogy a tükrösim a tengeren már visszatértünk Tiberiasba.

Este volt már.

A csillagok serege fényesen ragyogott. Itt nagyok, sokkal nagyobbak és elevenebbek a csillagok, mint otthon. Egyenesen észak felől, egy a többinél is nagyobb csillag ragyogott, egy kicsit vöröses fényben. Úgy hatott, mint e nagy vízszentély örökmécsese ... Megesodáltam! „Nem csillag az — mondotta mosolyogva P. gvardián. — Nem csillag, hanem *Safed fénye* /”

Safed fénye? Igen. Midőn a zsidó katasztrófa után, egymásra találtak a bujdosó zsidók, e hegyek közé menekültek és Safedet tették az új élet fővárosává. Itt álmodtak tovább az Eljövendőről, a nagy zsidó királyról, a Messiásról. Idővel meggyőződéses hiedelemmé lett, hogy a Messiás Safedbe jön és innen fog országjam. Galilea felől jön és e tavon közeledik Safedbe. De éjjel, sötét éjjel... És hogy a sötét éjben el ne tévessze az utat, a jámbor hívő zsidók, esténként erős fényt gyújtanak Safedben — mely csillagként ragyog bele a Genezáreti tengerbe — és hívja, hívja a Messiást...

„.... hogy beteljesedjék, ami megmondatott Izaiás próféta által: Zabulon földje és Neftalin földje, a tengermelléki út a Jordánon túl, a pogányok Galileája, a nép, mely sötétségen ül vala, nagy világosságot látta és a halálárnyék tartományában ülöknek világosság támada.” (Máté 4. 14.)

Míg ti, ott fent a hegyen, hittel ápoljátok a Messiást csalogató fényt, addig itt lent, a Galileai tenger édes vize lágy csobogással meséli, hogy a Messiás már átment rajta ... Átment! El is ment, mert akkor sötétség volt a ti szívetekben ... Ügy elment, hogy soha többé vissza sem tér ... Csak, majd ha ítélni jön eleveneket és holtakat...

## VI. Karmel.

Názáretből eljövet, egy nagyon buján befásított és pálmás, mély völgy mellett nyugatra fordulva, jobbkéz felől a domboldalon egy falut látunk.

*Yafa* (Japhia) község ez. Itt született Zebedeus két fia: Jakab és János apostolok, akiknek érdekében édesanyjuk ama kérelemmel járult Jézus elé, hogy fiainak egyike jobbkéz felől, másik balkéz felől üljön az Ő országában. (Máté XX. 20—28.)

Zebedeus háza helyén a franciskánusoknak egy kis szentélyük van.

Nagy szerepet játszott e hely a zsidó háborúban. Erődítmény volt, s Josephus parancsnokolt benne. Azonban a hős védelem dacára, Titus bevette s lerombolta. Ez alkalommal 15.000 zsidó életét veszítette, közel 3000 pedig rabszolgaságba hurcoltatott.

A názáreti hegyek után, az esdreloni síkságon visz jó darabon utunk. Itt haladva, előttünk fekszik a kb. 24 km hosszúságú Karmel hegylánc. A legmagasabb csúcsán, Esdrelon felé nézve, nyugodtan, mint örökö győzelem, ül egy kolostor. Illés próféta áldozati helye az, ahol a pogány Jezabel királynőn és általa terjesztett Baal pogány-ságon, oly fényes diadalt aratott. (Királyok III. könyve XVIII. 16—40.)

Átszaladunk Cison folyón. Esős idényben, záporok alkalmából felelmetesen megdagad. Különben kicsi és csendesen, lágyan cso-bogó. A vize kristálytiszta. Baal papjainak, a negyszázötvennek a hulláját, Sisara hadseregének a vérét, már rég a tengerbe vitte... A borzadályos mészárlásnak semmi nyoma rajta ...

Alig ocsúdunk fel az Igazság szent borzadályosságaiból, im Haifába értünk.

*Haifa*. (Kaifa, Hefa.) Sok keserves napot és véres történelmet látott hely ez. Ma európai arculatú kikötőváros, a Földközi tenger partján. Semmi bibliai nevezetessége, vagy szentélye nincs.

A szentföldi zarándokok itt szoktak a legtöbb esetben hajóra szállni s búcsút mondani a Szentföldnek. A városban van szállóhely a zarándokok részére, karmelita atyák szeretetteljes gondozása mellett.

*Karmel*. A várostól délré, hosszú sávban húzódik le Karmel. Nagy bibüai emlékeknek a helye. Sokat tartózkodott rajta Illés próféta. (Ő róla Dzebel Eljas, azaz Illés hegyének nevezik az arabok.)

Utána az ószövetségi próféták egész serege lakott itt, kiket nyomon követett az újszövetségi remeték sok ezeré. E remeték nem voltak egyebek — tanítják a karmeliták — mint a keresztenységre

áttért ószövetségi próféták. Maguk a karmeliták pedig, ez újszövetségi remetéknak, szerzetesi regulába fogott utódai. Ez alapon Illést alapítójaként tiszteli a karmelita rend, noha jogi alapítója 1212-ben Szent Brokád volt.

A karmeliták nagyon sok viszontagságon mentek keresztül e hegyen. Sok ízben vörterni vérrel hintették meg sziklát. Kolostorukat többször kirabolták, lerombolták. De ők csak vissza-visszatértek e jogos örökökre, s itt tartózkodnak mainapiglan.

A nagyméretű kolostor várszerűen hat a hegyormon. A kolostor arcultatának közepe tájába, minden kitünés nélkül, beépítve áll a templom.

*A szentély.* Alig nagyobb egy jókora kápolnánál. A főoltáron a skapulárés Szűz életnagyságú szobra ül. Rómából hozták, ahol útraindulása előtt X. Pius pápa szentelte meg.

A főoltár alatt — a Szentföldön annyira szokásos lejárattal — egy barlang van oltárral. Sziklabarlang ez ős eredetiségben hagyva. Itt tartózkodott gyakran Illés próféta. A kőszikla, amelyen pihenni szokott, a jelenlegi oltár.

A templom, illetőleg kolostor előtt kert terül el. Ennek közepén emlékoszlop áll, napóleoni katonáknak szentelve, akiket szerzetesekkel együtt 1799-ben mészároltak le itt a törökök.

Jobbra, úgyszólvan a hegynek egészen a csücskére épült a Casa Nova. Ennek a tetejéről elvezethetjük csak igazán a karmelusi kilátást. Nyugatra a tenger fenséges végtelensége ...

Délfelé messze-messze lehet ellátni Athlit, Cesarea, Joppe felé, végig a saroni síkságon, a régi filiszteusok hazáján. Északra, közvetlen a hegyoldalon, a próféták iskolája (régi remetebarlangok, most török kézen); a hegy lábainál a török „Babista” szekta temetője; utána nagy, modern zsidó kolónia fogolybarakkal; végén a nagyszerű panorámát adó Haifa. Túl az öblön egy nagy város, 5. *Giovanni d'Acri*. A keresztenység történelmében nagyon szomorú emlékű hely. A Korún Hattinnál megingott keresztes királyságot itt döntötté sírba 1291-ben Melek el Achraf egyiptomi szultán.

Addig egy évszázadon át fővárosa volt a keresztes birodalomnak» Volt püspöke és sok-sok egyházi intézménye. A győző szultán azonban gyökeres munkát végzett! minden kereszteny leöletett. Nagyon sokat sajátkezűleg. Vagy 30.000 kereszteny vérzett el! A klarisszapaćák (75-en) — nehogy háremhölgyekké legyenek — önkezűleg vágta le orrukat. Az egyházi intézmények tökéletesen kiirtattak. 40 ferencrendi szenvedett vörterni szenvedettséget... A hely neve Akka lett.

D'Acri, évszázadok múltán sem heverte ki a török vad fanatizmusát. Nagy nehézségek árán, a ferenceseknek sikerült ugyan egy

kis kolostort beleállítani e fanatikus muzulmán tengerbe, azonban képtelenség ott bármiféle keresztenyé életet megindítani!...

A Karmelhegy hosszúkásán elnyúlik délkeletnek. Több szentély van még rajta, e most megtekintett főszentélyen kívül. Ezeknek azonban, a tájék és az út érdekességén kívül, különösebb szenthelyi nevezetességek nincsen.

## Palesztinán kívüli szentélyek.

### I. Damaszkusz (Szíria).

Szíriában, mely jelenleg francia protektorátus alatt áll, a katolicizmus sok szép templommal és intézménnyel dolgozik. De a Tirus, Sidon, Beirut, Libanon, Tripolisz stb. stb. helyeken épült templomok, kolostorok nem zarándokhelyek.

Csak egy érdemes zarándokhely áll Szíriában: Damaszkusz.

Már IX. Gergely pápa küldötte ide 1233-ban sz. Ferenc fiait, és nagyon meleg levélben ajánlta őket a szultán kegyeibe. A barátok megszerezték Ananiás tanítvány házát, amelybe hozták a damaszkuszzi úton megvakított tarsusi Sault. (Apóst. cselek. IX. 1—22.)

E helyen templomocskát építettek. De talán egy szentély fenn-tartása sem kért annyi vértanúi vért, mint ezé. Pontosan minden században leölték itt a barátokat, de ők újra felépítették kis szentélyeket.

Az utolsó nagy mészárlás 1860-ban történt, amidőn P. Emmanuel Ruiz gvardiánnal élén, nyolc testvér szenvédett vértanúi halált. Ugyanakkor porrá égették a kegy helyet is. A kegyhely újra felépült 1866-ban, a vértanú testvéreket pedig XI. Pius pápa 1926 okt. 10-én a boldogok sorába iktatta.

### II. Öreg Kairó (Egyiptom).

Itt lakott a szent család, amidőn Isten parancsából elmenekült otthonából. (Máté II. 13—23.)

Amilyen emelkedett iparkodik lenni a világváros, Kairó modern képe, — ép oly rettenetesen mocskos és piszkos az Ős-Kairóé... Földes lyukakban, minden bútor nélkül, ajtó nélkül, állatokkal együtt laknak itt a *kereszteny monophysiták*, a koptok. Keletkezésük, azaz a 4. század óta itt semmiben, semmiféle haladás, javítás nem törtéhetett! — Van itt kopt apácakolostor is. Feketeruhás, mocskos, mezítlábas, tehetetlen anyókák piszkos tanyája ez ...

E kopt-negyed (öreg Kairó) temploma a *kegyhely*. Egy időre

ide is befészkeltek magukat a ferencesek. Tanúsítja a „Szentek szentjének” a falában látható szentföldi ötös kereszt. Jelenleg kopt templom. A templom alatt barlang van. Ez volt a szent család egyiptomi lakása.

*Zsinagóga.* Nem messze e vigasztalan és piszkos helytől, egy zsinagóga áll. Szép márvány bensővel és ősrégi Tórával. A zsidó hagyomány szerint, e helyen tartózkodott Ábrahám.

\*\*\*

Mindezekben szigorúan csak azon szentföldi kegyhelyekre vezettem a zarándokot, amelyeket maga az Egyház is olyanoknak ismer. Nagyon természetes, hogy nem lehettem tekintettel a per alatt álló, vagy sehogysem bebizonyított helyekre.

Szem előtt tartottam és szem előtt kell tartania minden keresztenyek J. Simeoni kardinálisnak, a S. Propaganda Congregatio prefektusának 1891 február 20-án kiadott következő parancsát:

„Mivel pedig szorgosan óvakodnunk kell attól, nehogy a Palesztinában a régi idők óta ismert és bebizonyított szentélyek rovására, az utóbbi időben feltalált vagy feltalálandó helyek hiteleseknek kikiáltassanak, e szent Congregatio a leghatározottabban megtiltja, hogy bárki is az ily keletű helyeket szentélynek hirdesse és azoknak tiszteletét engedélyezze, mielőtt e szent Congregatio vizsgálatot indítana és ítéletével a kérdést el nem döntené.”

A világháború utáni idők nagyon megváltoztatták a Szentföld képét. Az angol uralom elsőrendű úthálózattal láta el. A Cion nap-nap után épít, telepít. A kegyelet pedig új templomokat, bazilikákat emel a régiek, vagy a romhalmazok helyén. A Szentföld képe tehát meglepetésszerű és gyors változásoknak van kitéve. Nagyon is lehetséges tehát, hogy a helyi leírások és képek, melyeket művünkben adtuk, — eltűntek, megváltoztak már. *A zarándok, mégis, a krisztusi vérrel felkent és föntebb elsorolt szent kegyhelyeket mindig meg fogja találni, s Krisztust kereső lelkét az Üdvözítő szent nyomdokaiba indítani.*

### Casa Nova.

A szentföldi ferencesek — kik boldog őrei a legtöbb kegyhelynek — ottlétük nem legutolsó céljának tudják: megkönnyíteni a zarándokok kegyeleti vándorlását szentélytől szentélyig. Ezt nemcsak úgy teljesítik, hogy a zarándokcsoportokhoz egy-egy barátot osztanak be, ki beszéli nyelvüket, s magyarázgatva vezérli őket,

hanem különösen úgy, hogy a zarándokok élelmezéséről, elszállásolásáról is gondoskodnak (amennyiben a zarándok ezt tölük kéri).

Ez nagyon üdvös doleg, mert ezáltal a zarándok megőrizheti lelki összeszedettséget, s nem lesz kiszolgálva a szállodás-üzlet százfél zsarolásainak, mely különösen keleten tobzódik, szinte arcátlanságig.

A szentföldi megélhetési viszonyok bizony jóval drágábbak a miénknél — noha silányabbak. Ez természetes is. A föld java részben terméketlen és kopár szikla. A megdolgozható részeket nagyon gyatrán műveli, vagy egészen elhanyagolja az arab. Ehhez járni még a nagy szárazság, esőtlenség, mely áprilistól decemberig tart. Fő élelmezési cikkek a húsból a kecske és a juh, a növényzetben pedig gyümölcs és zöldség — főleg olajbogyó. Az arab híres arról, hogy kevés az igénye. Egy darab hamubansült lepénytel, fűmagvak lisztjéből készített nagyon rossz kinézésű lángos-féle kenyérrel és néhány olajbogyóval elér egész nap.

A szeretetteljes kalauzoláson felül, hogy az elszállásolás és élelmezés nagyon nehéz feladatát teljesíthessék a barátok, nagyszerű, kényelmes és modern *vendégfogadókat* építettek a zarándokok számára. Egyesek és tömegek kaphatnak itt teljes, szeretetteljes, franciskánus szívből jövő ellátást. E franciskánus szállodáknak a neve: *Casa Nova*. (Jeruzsálem, Betlehem, Ain Karem, Emmausz, Jaffa, Názáret, Tábor, Tiberias, Kafarnaum stb. helyeken találunk szébbnél szébb és kényelmes Casa Novákat). Első és második osztályba osztják az ellátást. Ez azonban nem az ellátás osztályozása, hanem a zarándok tehetőségének figyelembe vétele. A Casa Nónák nem számláznak. Nagyon sokszor egy piaszter megtérítés nélkül, szeretetből adnak a szegény zarándoknak minden. De 40—50 piaszter napi megtérítéssel (ami potom összeg a keleti szállodák számláival szemben) köszönnettel megelégszenek.

Ha a zarándok postát óhajt hazulról, azt bátran a Casa Novába irányíthatja: N. N. — *Jerusalem*, Casa Nova (Terra Santa). Úgy-szintén, ha akár a Custoshoz, akár titkári hivatalához óhajt írni: Rdmo P. Custode di Terra Santa, *Jerusalem*. (Convento di San. Salvatore). Az otthon feladott levél, másfél hét alatt biztosan befut Jeruzsálemba.





### KETTEN A MESTERREL

*Fehér fényben, fehér ruhában,  
Egy férfi jár előttem egyre.  
Vezet, vezet (kezem kezében)  
Föl a magányos, nagy hegyekre.  
Az emberarcok ködbe vesztek,  
Ketten vagyunk a bérceken.  
Kézen fogva vezet a Mester,  
S én követem.*

*Megláboltam a pusztaságot,  
Homokviharos, sívó tengert.  
Szürke porát szemembe szórta,  
Szörnyű magánya majd hogy elnyelt.  
De tikkadt lelkem felüldítve  
A Mester arca járt velem.  
Kézen fogva vezet a Mester  
S én követem.*

*Lehevertem illatos fűre  
Az ősi regéknek erdejében,  
Elálmodoztam rózsás felhőn,  
Távol dalon, zsongó levélen.  
De kezét homlokomra téve  
S megnyitva álmódó szemem,  
Előre mutatott a Mester  
S én követem.*

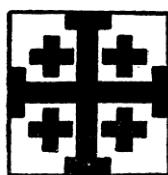
*Elértem a hegyek tövébe  
S indultam fölfelé nyomában.  
Dideregtetem a szirti szélben,  
S a szikla megvérezte lábam.  
Ha megálltam, szemembe nézett,  
És rám mosolygott csendesen.  
S belém szállott a Mester lelke  
És követem.*

*Elértem a hegyek tövébe  
S indultam fölfelé nyomában.  
Dideregtetem a szirti szélben,  
S a szikla megvérezte lábam.  
Ha megálltam, szemembe nézett,  
És rám mosolygott csendesen.  
S belém szállott a Mester lelke  
És követem.*

*Mikor az első csúcsra értem,  
Verejtékes nap estelén,  
Megkísértett a nagy Kísértő  
És egy világot tárt elém.  
De a Mester szemembe nézett,  
Szomorú szemmel, könnyesen,  
S rajta kívül nem láttam semmit  
És követtem.*

*Járok magányos hegytetőkön,  
A magasságos szirthazában.  
S egy férfi jár előttem egyre,  
Fehér fényben, fehér ruhában.  
Magunk vagyunk. A kezem fogja,  
Lelke lobog a lelkemen.  
Kézen fogva vezet a Mester  
S én követem.*

# A SZENTFÖLD CÍMERE



Jézus Krisztus az üdvözítő halált a *keresztfán* szenvedte el. E halál óta a keresztfá nagy értéké lett. Szimbolikus értéke meg egyenesen jelzi magát az Üdvözítőt. Keresztet látni annyi, mint Jézus Krisztust látni. Szent Pál szerint a keresztfája választottak üdvössége ...

A legtermészetesebb elnevezése Krisztus követőinek, tanítványainak: „*Krisztushívő*” (*christianus*). De mi magyarok és mások is mégsem az Üdvözítő szent Nevéről, hanem véres keresztfájáról neveztetünk kereszt-ényeknek. Különben ez mindegy, mert végső elemzésben a *kereszt* név nem egyéb, mint *Krisztus* nevének elváltozása. A kereszt és mélységes tisztelete egykorú a keresztenységgel. Jeruzsálemtől félórányira, a Birket Mamilla vízmedencétől nem messze lévő szép dombon már akkor állt templom a szent kereszt tiszteletére, amidőn még Golgotán elásva, ismeretlen helyen rejtőzött a szent fa — és Ilona nem találta még meg. Azért épült a Szentkeresztről elnevezett dombon oly korán az említett templom, mert őshagyomány szerint e dombnak tetején nőtt fel az a hatalmas ciprusfa, amelynek fájából készült Jézus Krisztus súlyos keresztfája. Ugyanazon hagyomány szerint Lót plántálta ide a ciprusfát. A mai napig áll e dombon Szentkereszt tiszteletére templom s birtokosai, a görög szerzetesek számára kolostor.

A kivégzések szörnyű fája, a bitangok bitófája — nagyon gyorsan a kegyelet legdrágábbja lett. A királyi koronák dísze, a kavargó földi élet pásztorbotja (fegyelmezője, jutalmazója), az elfáradt vándorok síri fejfája ... Életünk és halálunk minden reménysége ... Csak természetes, hogy az egész kereszteny világ eme kegyeletét az üdvözítő jelkel szemben, a szentföldi hívők gyakorolták a legodaadóbban. Ebben, legendáink elbeszélései szerint, a Szentkereszt feltalálásakor kereszteny hitre tért Júdás Noé zsidó, a későbbi jeruzsálemi püspök, Szent Ciriakus, szinte fanatikus példával járt elő. Mindent a kereszt jelével díszített fel; mindenkit buzdított, hogy mellén, ruháján keresztet hordjon s erre ugyancsak példát adott nagy fakeresztjével, melyet örökké nyakába akasztva hordott. Példája és buzdításai nagyban elterjesztették a kereszt jel viselését.

Ezidőtájt történt Rómában, Konstantin szorongatott óráiban, a Szentkereszt csodálatos megjelenése. Az égen, fényességtől övezetten ragyog a szent jel és sugározza a hatalmas ellenséggel megvíjni készülő, de serege gyengesége miatt szorongó császár felé a

biztatást: „*E jelben győzni fogsz!*” A hadsereg jelvényeire a keresztleje kerül; a sereg e jel erejében bízva, támad és megdől a pogány-ság — és kezdetét veszi a Krisztus jegyében való uralkodás ...

A győztes Konstantin, a jelenés emlékére, serege legderekabb ötven vitézét kiválasztotta arra, hogy a *keresztnék védői* legyenek. Elhivatásuk külső jeléül keresztet tűzött fel a mellükre. E védők rövidesen „*kereszt lovagjai*” díszes nevet kaptak. Ezidőtől a kereszttel elválaszthatatlan jele lett a lovagoknak ... Sőt bármikor valaki nagy, nemes, isteni és krisztusi munkára vállalkozott, kereszttel ékítette fel magát.

És midőn a nagy fellángolásban egész seregek, országok vállalkoztak a Szentföld visszahódítására, ezeket „*keresztesvitézeknek*” neveztek el s ismertető jelvényül az Egyház bizonyos szertartások kíséretében keresztet tűzött a mellükre. Később az egyszerű keresztdérékszögeibe apróbb kereszteket kapott s így érdekes képű ötös keresztté lett. Az átfejlesztést ez egyszerű pietizmusi vágy hozta létre: *ötös kereszttel jelezni Jézus öt szent sebét*, melyeket a keresztfán kapott. A keresztesháborúk második felvonása már ez ötös kereszt jegyében folyt.

A keresztesháborúk kudarca és a kereszteny királyság bukása után az új hódítók, kik nem karddal, hanem krisztusi hittel és jézusi szeretettel indultak oda és vették makacs és vértanús birtokba a szent helyeket: a ferencesek már ez ötös kereszt jegyében jártak, dolgoztak a Szentföldön, s ez ötös kereszt jegyét nyomták minden talpalatnyi szent földre és birtokukba jutott szentélyekre.

*így lett ez ötös kereszt a Szentföld tipikus keresztleje és századok óta a Sz en t f öld címere.*

A szentföldi zarándok úton-útfélen találkozik ott ez ötös kereszttel. És ez ötös keresztet hozza magával emlékül haza. Nem egy szentföldi jámbor zarándok utolsó akarataként hagyta meg a hátra-maradottainak, hogy ez ötös kereszttel a szíve fölött adják át testét az anyaföldnek, hogy Jézus öt szent sebénél védőszárnyai alatt aludva álmát, irgalmat találjon a feltámadás nagy napján ...

A Szentsír lovagrendjének jelvényei is ez ötös kereszt művészzi alakjai.

A Szentföld Custosa, vagyis a ferencesek szentföldi tartományfőnöke, XIII. Leó pápának 1900-ban kiadott rendelkezése alapján jogosult szent zarándokemlék és kitüntetésként, bizonyos föltételek mellett, aranyból, ezüstből és bronzból ez ötös keresztnék a legszenetebb kegyhelyek finom domborműveivel díszített jelvényét adományozni, amelyet a kitüntetett zarándoklata emlékére „kitüntetés”-ként viselni jogosult.

# A SZENTFÖLDI BÚCSÚK



ÖSSZEÁLLÍTotta:

P. MAJSAY MÓRA FERENCES MISSZIÓK ORSZÁGOS ÜGYVIVŐJE

**A**z Anyaszentegyház minden bőkezű a búcsúk adományozásában, hogy ezáltal is hat-hatósan segítse híveit az örökk cél elérésében. A Szentföld kegyhelyeit azonban valóságos szent pazarlással halmozta el teljes és részleges búcsúkkal.

Sőt, az Egyháznak emez anyai bőkezűsége nemcsak a Krisztus jelenléte által megszentelt helyekre omlik, hanem még azon szent emléktárgyakra is (rózsafüzér, kereszt, érem, plakett, kép stb.), amelyekkel megérintettük a szent kegyhelyeket.

Könnyebb áttekintés végett a szentföldi búcsúkat két csoportba osztjuk: kegyhelyi és kegytárgyi búcsúk csoportjába.

## I. Kegyhelyi búcsúk.

A kegyhelyi búcsúk, a Szentföld föntebb leírt kegyhelyeihez és szentélyeihez vannak kötve. Tehát csak személyes odazarándoklással és ezenfelül a szokásos feltételek elvégzésével nyerhetők meg (gyónás-áldozás, jöcselekedetek, ima a pápa szándékára). Azonban megjegyzendő, hogy nem szükséges minden kegyhelynél külön gyónni. Az összes búcsú elnyerhetésére elégsges egy, a Szentföldön végzett gyónás és a kegyhelynél külön-külön elvégzett kegyelemállapotbani ima a pápa szándékára (egy Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőség).

A kegy helyi búcsúk részint *teljes*, részint *részleges* búcsúk.

a) *Teljes búcsúk nyerhetők (Lóca in quibus lucraniur Indulgentiae Plenariae):*

1. Civitas Joppen, sive Jaffa. (Joppe, vagyis Jaffa városa.)
2. Sancta civitas Jerusalem. (Jeruzsálem szent városa.)
2. Altare Spiritus Sancti in Ecclesia SS. Salvatoris. (Szentlélek oltára a San' Salvatore templomában.)
3. Altare Corporis Christi in Ecclesia SS. Salvatoris. (Oltáriszentség oltára a San' Salvatore templomában.)

Altare apparitionis Christi factae divo Thomae in Ecclesia SS. Salvatoris. (Jézus megjelenése Szent Tamásnak oltára a San' Salvatore templomában.)

Ecclesia S. Thomae apostoli. (Szent Tamás apostol temploma.)

Templum praeresentationis B. M. Virginis. (Szűz Mária felajánlásának temploma.)

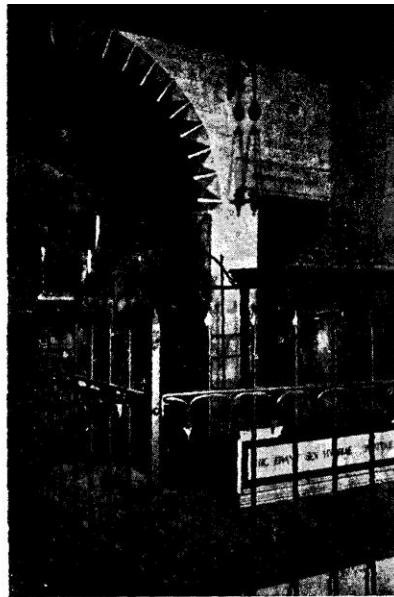
Domus pharisaei, quae et S. Magdalene, ubi üli fuerunt pecc. dimissa. (A farizeus háza, ahol Magdolnának megbocsáttattak a bűnei.)

Ecclesia S. Annae, et locus ubi concepta et nata fűit B. V. Maria. (Szent Anna temploma és ama hely, ahol fogantatott és született a Boldogságos Szűz.)

10. Templum Domini, communiter templum Salomonis appellatum. (Az Úr temploma, vagyis Salamon temploma.)
11. Ecclesia SS. Apostolorum, ubi est Sanctum Domini Coenaculum. (Szent Apostolok temploma, ahol Coenaculum áll.)
12. Domus in qua post Christi in coelos ascens. vixit et obiit B. V. Maria. (Ház, amelyben Jézus mennybemenetele után a Szűz Anya élt és meghalt = Dormitio.)
13. Torrens Cedron. (Cedron patak.)
14. Locus ubi Christus oravit et sanguinem sudavit. (Hely, ahol Jézus imádkozott és vét izzadt = Gecsemané.)
15. Locus ubi Christus osculo traditus et comprehensus fűit. (Hely, ahol Jézust csókkal árulta el Júdás s ahol elfogatott.)
16. Vestigia Salvatoris in rupe Cedron impressa. (Megváltó lábnyomai a Cedron feletti sziklán.)
17. Domus Annae pontificis judaeorum. (Annás, a zsidók főpapjának háza.)
18. Domus Caiphae pontificis. (Kaifás főpap háza.)
19. Palatium Pilati praeidis. (Pilátus palotája.)
20. Ecclesia et locus Flagellationis Christi Domini. (Urunk megkorbácsoltatásának helye = Flagellatio.)
21. Palatium Herodis tetrarchae Galilaeae. (Heródes, Galilea negyedesének palotája.)
22. Arcus, ubi Pilátus Christum judaeis ostendit. (ív, ahol Pilátus Jézust megmutatta a zsidóknak = Ecce Homo.)
23. Templum S. Mariae de spasmo. (Fájdalmas Szűz Anya temploma = IV. Stáció.)
24. Sepulchrum S. Mariae Virginis. (Szűz Anya sírja.)
25. Locus unde Christus ad coelos adscendit. (Krisztus mennybemenetének helye.)



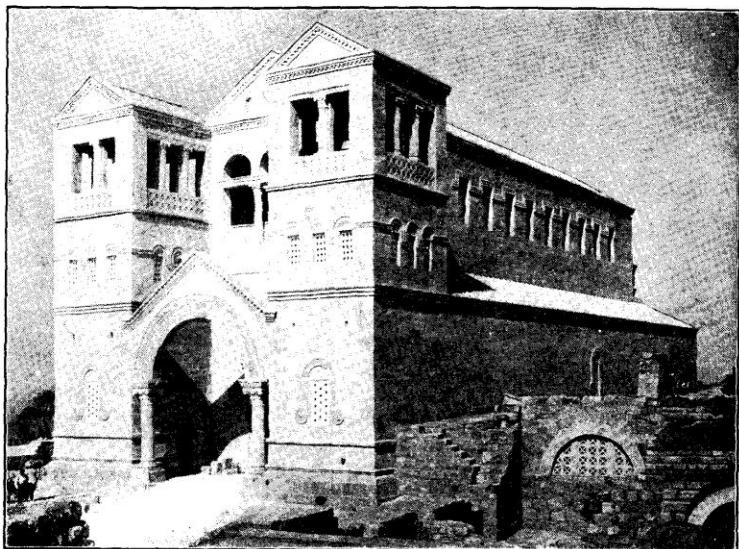
CASA NOVA



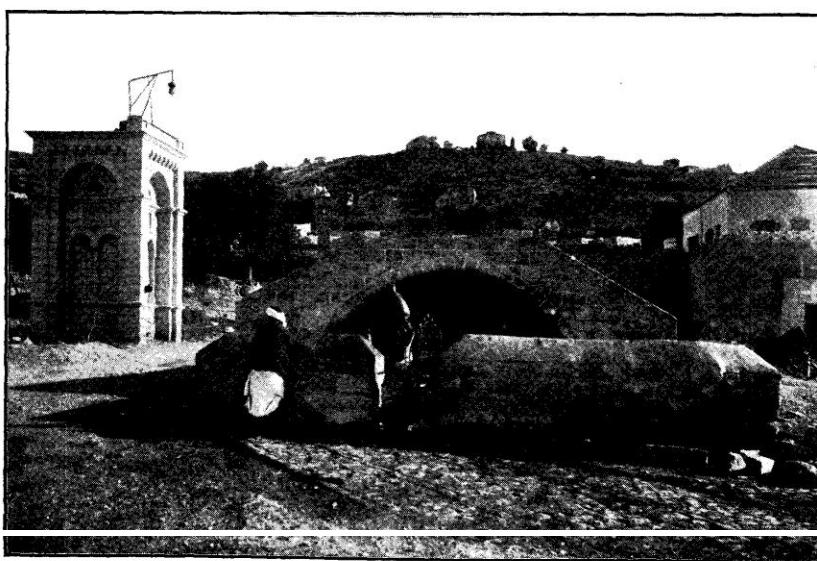
KÁNAI SZENTÉLY



KARMELHEGYI KOLOSTOR



TÁBORHEGYI BAZILika



MÁRIA KÚTJA NÁZÁRETben

26. Sepulchnim S. Lazari. (Lázár sírja.)
27. Lapis Bethaniae ubi sedit Christus. (Betániáai kő, amelyen az Úr ült.)
28. Porta s. Civitatis per quam intravit Christus in die palmarum. (A szent város kapuja (Porta speciosa), amelyen keresztül a városba vonult pálmavasárnapján az Úr.)
29. Sacellum apparitionis Christi factae B. M. Virgini. (Kápolna, ahol a föltámadt Jézus megjelent Szűz Anyának.)
30. Cclumna flagellationis. (Megvesszőztetés oszlopa.)
31. Locus inventionis S. Crucis. (Kereszt feltalálásának helye.)
32. Sacellum S. Helenae. (Szent Ilona kápolnája.)
33. Calvariae sacratissimus mons, ubi Christus fűit crucifixus. (Kálvária szentséges hegye, ahol keresztfeszítették.)
34. Locus ubi fuit in cruce exaltatus et emisit spiritus. (Hely, ahol felemelték a keresztet és Jézus meghalt.)
35. Petra unctionis Christi Domini. (Jézus megkenésének sziklája.)
36. Gloriosum D. N. J. C. Sepulchnim. (Jézus dicsőséges sírja.)
37. Ecclesia S. Catharinae V. et M. in Bethlenem. (Szent Katalin temploma Betlehembern.)
38. Crypta nativitatis D. N. J. C. in qua est locus ubi idem est natus. (Születési barlangban ama hely, ahol Jézus született.)
39. Locus ubi reclinabatur in praesepio. (Hely, ahol Anyja jászolba fektette.)
40. Locus ubi adorabatur a Magis. (Hely, ahol Jézuskát a királyok imádták.)
41. Ecclesia ss. Angelorum in loco ubi fűit pastoribus nativitas nuntiata. (Angyalok temploma a pásztorok mezején.)
42. Ecclesia et locus ubi natus est S. Joannes Baptista. (Keresztelő Szent János temploma és születésének helye.)
43. Emaus castellum et domus Cleophae. (Emauszi templom és Kleofás háza.)
44. Jordanis fluvius. (Jordán folyó.)
45. Sacer mons Quarantanae. (A böjt szent hegye.)
46. Puteus Samaritanae, et praedium Jacob. (Jákob kútja.)
47. Civitas Naim. (Naim városa.)
48. Sanctus mons Tábor. (Tábor szent hegye.)
49. Civitas Nazareth et ecclesia annuntiationis S. M. V. (Názaret szent városa és annunciáció temploma.)

50. Cana Galilaeae civitas. (Kána városa.)  
 51. Mons Sinai, sive S. Catharinae V. et M. (Sinai hegy, azaz Szent Katalin várban szűz temploma.)

b) *Részleges búcsúk nyerhetők:*

In ceteris locis piis et Sanctuariis secundi ordinis, sünt Indulgentiae septem annorum et septem quadragenarum. (Minden egyéb szent helyen és másodosztályú kegyhelyen, hét év és hét negyvennapi búcsú nyerhető.)

## II. Kegytárgyi búcsúk.

A következő búcsúkat nyerhetik mindenek a hívek, kiknek birtokában Szentföldön megáldott kegytárgyak (érmek, olvasók, keresztek, plakettek stb.) vannak, ha azokat magukkal hordják vagy előtte imádságukat végzik:

1. *Teljes búcsút a következő napokon:* Karácsony, Vízkereszt, Áldozócsütörtök, Pünkösdi, Szentháromság vasárnapja, Ürnapja, Jézus Szíve ünnepe, Gyertyaszentelő (febr. 2), Gyümölcsoltó (márc. 25), Nagyboldogasszony (aug. 15), Kisasszony (szept. 8), Szeplőtelenfogantatás (dec. 8), Szent József (márc. 19), Szent József oltalma, Ker. Szent János, Szent Péter-Pál, András, Jakab, János, Tamás, Fülöp, Jakab, Bertalan, Máté, Simon, Júdás, Mátyás apostolok és Mindszentek ünnepén.

*Feltételek:* Legalább egyszer hetenként elvégezni az öt- vagy héttizedes olvasót vagy a kis zsolozsmát, a halottak zsolozsmáját, vagy a bűnbánó zsoltárokat; elég feltételi munka, ha valaki otthon, templomban vagy iskolában alkalmazottainak, gyermekeknek oktatást ad a hit elemeiről; hasonlókép a beteglátogatás a kórházakban vagy fogolylátogatás a börtönben; Krisztus szegényeinek vagy miszsióinak anyagi segítése; naponkénti szentmisse hallgatás vagy miszéz; ezeken felül a jelzett napokon kötelező a szent gyónás-áldozás és a pápa szándékára végzett imádság (egy Miattyánk, Üdvözlégy, Dicsőség).

2. *Teljes búcsút — a halál óráján* nyerhetnek azok, kik meggyóntak-áldoztak és Jézus szent Nevét ajkukkal vagy legalább szívükkel áhítatosan segítségül hívják. Ha pedig nem gyónhatnak, úgy felindítják a tökéletes bánatot.

3. *Hétvégi és hét negyvennapi búcsút* nyernek az Úr Jézus és Szűz Mária fönti ünnepein, akik elvégzik az előírt jócselekedeteket, de nem gyónnak és áldoznak.

4. Ötévi és 5. *negyvennapi* búcsút nyernek ugyanazon jócselekedetek árán az év egyik vasárnapján vagy ünnepén — gyónás és áldozás nélkül.

5. *Háromszáznapi* búcsút nyernek ugyanazon föltételek mellett az év többi napjain gyónás és áldozás nélkül is.

6. *Ötszáznapi* búcsút nyernek, valahányszor a föntemlített jócslekedetek közül valamelyiket elvégzik.

7. *Száznapi* búcsút nyerhet az, aki a harang szavára reggel, délben, este az Ürangyalát elmondja, vagy az elhunytakért szóló harang szavánál (lélekharang) a „Mélységekből kiáltok hozzád Uram” zsoltárt végzi, vagy helyette egy Miatyánk, Üdvözléget mond; épügy ki pénteken ájtatosan gondol a Megváltó szenvedéseire és halálára és háromszor Miatyánk-Üdvözléget mond.

8. *Háromszáznapi* búcsút nyer az, aki bűnei miatt igazi bánattal és azon erős szándékkal vizsgálja meg lelküismeretét, hogy megjavuljon és ájtatosan elmond egy Miatyánk, Üdvözlégy, Dicsőséget a Szentháromság tiszteletére, vagy a Megváltó öt szent sebe tiszteletére imádkozik.

9. *Száznapi* búcsút nyerünk azon a napon, amelyen ájtatosan imádkozunk ama hívekért, akik haláltusájukat vívják. Eme ima legalább egy Miatyánk-Üdvözlégy legyen.

Ezen általános apostoli búcsúkhoz járulnak még a kereszteknek „keresztúti búcsúi” és a rózsafüzéreknek „hollandi búcsúi” (a szent kegyhelyeket érintett rózsafüzér minden egyes szeme elimádkozása ötszáznapi búcsú).

*Megjegyzendő:*

a) A szent Penitenciaria 1923 július 12-én kijelentette, hogy a szentföldi tárgyakat nem kell okvetlenül a Szentföld összes szent helyeihez és ereklyéihez érinteni, hogy azután rajtuk keresztül az apostoli búcsúkat elnyerhessük, hanem elegendő, ha azokat a Szentföldnek csak egy kegyhelyéhez vagy ereklyéjéhez érintettük;

b) a kegytárgyakat nem szabad könnyen törékeny anyagból készíteni;

c) nem szabad a kegytárgyakat — miután azokat a kegyhelyekhez már érintettük — áruba bocsátani, eladni vagy más árukkel kicsérélni;

d) lehet azonban azokat kölcsönadni, hogy ezáltal a Szentföld búcsúit mások is elnyerhessék;

e) elajándékozás által nem veszítik el búcsúikat a szentföldi kegytárgyak.

Az itt jelzett búcsúkat azon hivatalos bizonyítvány alapján állítottuk össze, amelyet a kegytárgyak megáldása alkalmával a ferences atyák adnak a jeruzsálemi San Salvatore-kolostorban.

Szentföldi kegytárgyak, úgymint: érmek, keresztek, olvasók (olajfából, gyöngyházból), plakettek, képek stb. kaphatók: a *szentföldi kommisszariátusnál*, Budapest, II., Margitkörút 23 vagy <sup>^</sup>*Ferences Missziók Országos Ügyvivőségénél*, Budapest, II., Margit körút 23.

Szentföldi kegytárgyakat azoknak küld ajándékba a szentföldi biztosság, akik a Szentföld céljaira bizonyos összegű alamizsnát küldenek; a ferences missziók országos ügyvivősége pedig azokat ajándékozza meg szentföldi kegytárgyakkal, akik megfelelő összeget adományoznak a magyar ferencesek kínai missziója javára.



# AZ ANYA UTOLSÓ TALÁLKÖZÁSA A FIÁVAL



ÍRTA:

Dr. MADARÁSZ ISTVÁN

Vannak szent és titokzatos utak az egyén s a nemzetek életében s vannak fölséges, korszakalkotó utak az emberiség történetében. S ez nemcsak átvitt értelemben a nagy elhátrányosok s hősies cselekedetek útjáról s irányáról áll, hanem földrajzi értelemben vett utakról is.

A pogány rómaiaknak két ilyen szent útjuk volt. Az egyik volt a *Via Sacra*, a „szent út”, a hadvezérek diadalútja, mely a *Forum Romanum-on* keresztül a diadalívig vezetett. A másik a *Via Appia*, a nagy nemzeti hősök síremlékeivel szegélyezett, sűrű lombkoronájú píniákkal díszített út, a nemzeti pantheon volt. Az egyik az élő, a másik az elmúlt dicsőségről beszél a római polgárnak, aki öntudatos büszkeséggel s kegyeletes érzéssel lépkedett ezeken az utakon. Ilyen szent út a jeruzsálemi *Via Dolorosa*, a Keresztút is, sőt amazoknál mélyebb, szentebb jelentőségű. Ez az út nem egy, bárminnyire is hatalmas és dicsőséges nép emlékeit őrzi s nemcsak egy nemzet keblét dagasztotta büszkeséggel s kegyelettel, hanem ez az út az egész kereszteny, sőt az egész kultúemberiség legszentebb s kegyeletre, tiszteletre legmártóbb közös kincse. Ez az az út, melyen Pontius Pilátus palotájától a Kálváriára vezetett, az az út, melyen az Istenember végrehajtotta a világtörténelem legnagyobb művét: az emberiség megváltását.

A római *Via Sacra-n* hatalmas, de halandó hősök ércléptei dobbantak, melyeknek hangjától lelkesedtek a győzők s reszkettek a leigázottak s melyeknek hangja csak a római birodalom határáig hatolt el, a jeruzsálemi szent úton a kereszt súlya alatt megtört Istenembernek reszkető léptei vánszorogtak, de ezeknek hangja elhatott a földkerekség legelrejtettebb zugába is, túlharsogta a világóceánok legvadabb viharait s nem remegő félelmet, hanem édes vigaszt s kegyelmet önt évezredek múlva is a hívők milhárdjainak lelkébe. A római *Via Appia* a dicső holtak utolsó diadalútja, de ez csak kegyeletet és nemzeti önrészletet fakasztott a római polgár lelkében, míg a jeruzsálemi út egy meghalni induló, de halálából dicsőséggel feltámadt Istenember halhatatlan útja, mely nem kegye-

letet, hanem erőt és életet inspirál a hívő lelkekbe, mert ez annak az utolsó útja, aki elmondhatta magáról: „Én vagyok az Út, Igazság és az Élet.”

Még a hitközömbös francia író, a kelet legszellemesebb és legszínesebb írója, *Pierre Loti* is megtorpan lelkében, mikor ezen az úton jár: „Mindenütt keresem ott — írja — az ő nyomát, mely talán már szertefoszlott, de még akkor is imádandó és édes. És anélküл, hogy megérteném, érzem az Ő emlékének elbűvölő varázsát — amaz egyedüli emberi emlékét, mely megőrizte azt a hatalmat, hogy jótékony könnyeket tud fakasztani a szemekből. Megalázkodom és mélyeséges összeszedettségeből mélyedek el e gyászos régi út előtt, melyen Jézus utolsó léptéit tette, midőn fájdalomtól megtörve, mint a legkisebb közülünk, elindult céljának nagy misztériuma felé.” (Jérusalem XI.)

Ha egy hitközömbös, racionalista lélek ily meghatott hangon tud írni erről az útról, mit mondjon, írjon vagy érezzen ennek láttára a Krisztust szerető hívő lélek!

Nem csoda, hogy ezt az utat áhítattal végigjárni minden hívőnek egyik legszentebb ványa.

Mikor 1914. év júliusában, közvetlenül a világháború kitörése előtt először jártam a Szentföldön, vágyva-vágytam végigsírni, végigimádkozni nagy áhítatban ezt a szent utat. Erre tartogattam minden áhítatomat, tőle vártam a legszentebb hangulatot s a legmélyebb épülést.

Délután három óra van. Perzselően tűz a keleti nap a felhődén júliusi égen és tüzes nyilait szórja a lombtalan Szentváros kopár szikláira, köépületeire. A régi Antónia-vár, Pontius Pilátus háza tájékán gyülekezünk, hogy megkezdjük a kereszttúti ájtatosságot az igazi keresztúton. A régi Antóniavár közelében durvakezű munkások éppen egy rozoga ház falait bontogatják. Tompán hangzanak a csákányütések, miközben a marcona alakok előttünk ismeretlen nyelven, kellemetlen torokhangon szitkozódnak. Részvét s érdeklődés nélkül nézik a csoportosulást. A perzselő napsugárban a szétbontott falakból porfelhő száll felénk. Ilyen sivár környezetben, rekkenő hőségen kezdjük el a bevezető imát s indulunk a keresztúton. Az ima rövidre van szabva, négy órára be kell fejezni az ájtatosságot, mert a Szent-sír templomban bezárnak előttünk a szent helyek. Az ortodox orosz pápság, mely a szent helyek birtokosa, négy órakor kezdi meg saját ájtatosságait. Tehát röviden s gyorsan, ez a jelszó. Várom-várom a szent hangulatot, keresem a köveken az Ő nyomát, az Ő könnyfakasztó emlékét, de nem tudom megtalálni. A környezet minduntalan kizökkent az elmélkedő hangulat titokzatos csendjé-

bői. Részvétlen, gúnyos tekintet a járókelők részéről, keleti szenny, bárdolatlan kövek, keleti orrfacsarintó illatok — íme ez a keret. Nem csoda, hogy a szent út emléke nem talál utat a lelkembe. Így megyünk, így sietünk egyik stációról a másikra.

És eközben, ily száraz, rideg hangulatban érkezünk meg a IV. stációig.

E helyen találkozott utoljára az Anya a Fiával: a keresztet vivő, töviskoronás, véresarcú, verejtékes homlokú Üdvözítő az Édesanyjával. Itt akart a megtört Édesanya utolsó búcsúcsókot nyomni isteni Fia homlokára, itt akarta utoljára keblére hajtani a töviskoronás fejet, itt akarta utoljára átölelni. Odasietett az egyik mellékuccából a főútra, a Fia elé. A durvalelkű katonák félrelökték, a részvétlen tömeg gúnyos tekintettel nézte végig. Csak szemük találkozott. Ajkuk nem forrt össze egy szent búcsúcsókban, még csak vigaszataló szóra sem nyílt meg, csak a lélek gyöngyházkapuján, a könnyektől elborított szemeken keresztül tekintett ki a két szerető fájdalmas lélek, csak a szívek dobbantak meg erősebben, csak a vér lüktetett forróbban az erekben.

Miről beszéltek a könnyes szemek? Mit mondtak a néma ajkak? Mit fejezett ki a fájdalmas arc? Mitől doboghatott e két szent szív?

Földöntúli örökk szeretetről, tengermély fájdalomról, egy megtört anyai szív rettenetes kínjáról, az anyai szeretet heroizmusáról az egyik részről. Gyöngédségről, gyermeki szeretetről s isteni vigaszról az Istenember részéről.

Emberi szemszögből nézve ez volt a legszebb, de egyúttal legfájdalmasabb jelenet az Úr életében. S mivel a fájdalom s a részvét az emberi szív legszebb tulajdonsága, ez volt a legemberibb epizód, mely legjobban szól az emberi szívhez.

Ezen a helyen az örmény katolikusok kicsiny, de szép templomot emeltek. A jobboldali kripta oltára beszél e jelenetről. Gyönyörű francia művű márvány örököti meg ezt a találkozást.

Az oltár alatt mozaikba foglalva a négy lábnyom.

Nézzük-nézzük a szobrot, majd le-lepillantunk a lábnyomokra.

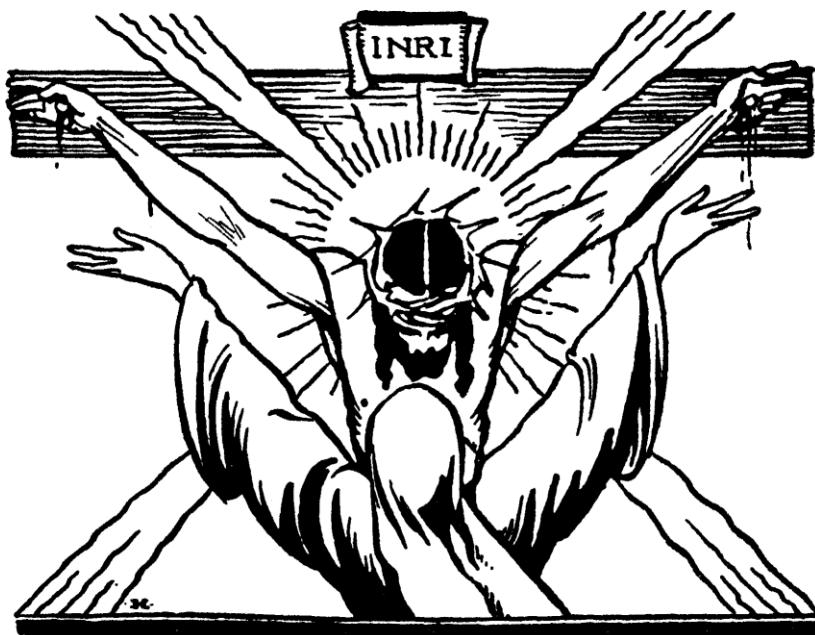
S a nagy emlék egyszerre megelevenedik előttünk. Látjuk a véresarcú, veritékes Üdvözítőt, töviskorona a szent főn, durva kereszт a feltört válon, vörös gúnypalást a testen — s vele szemben áll a hétfájdalmú anya, szemében könnyek, arcán mély fájdalom, ajka vonaglik a benső kíntól. A legártatlanabb, a legszentebb Fiú vérpadra indul s a legszentebb, legjobb, legédesebb Anya nem borulhat kebelére . . .

Egyszerre gyöngyök jelennek meg szemünkben, szívünkben, szorongatja a legszentebb emberi érzés, torkunk összeszorul, ajkunk

megnémül. „Wenn die Lippen erschlafen, erwacht das Herz” mondja Novalis költő. Igen, az ajk megnémult, nem tudott még halk imára sem megnyílni, de felébredt a szív, csordultig megtelt részvettel, irgalommal, szeretettel, hittel s bánattal — s megnyíltak a szív csatornái, a gyöngyszemű könnyek. A legtisztább, a legszentebb csendes zokogás: ez volt az imánk. Nemcsak asszonyok, de katonák, meglett férfiak, világiak és papok — ott térdepeltek a hideg köveken és zokogva sírtak és sírva zokogtak.

Ez volt a legszentebb impresszióm a Szentföldön. Ennek a jelenetnek a képe ott függ hálószobám falán s ha csalódás, fájdalom sebzi szívemet, erre a képre tekintek, ezt a jelenetet varázsolom lelki szemeim elé, s most is könnyek gyöngözőznek a szememben s nyomában földöntüli béke és megnyugvás száll a lelkembe. Szenvedni a legszentebb emberi sors, ezt élte át a két legnemesebb lény, aki az emberiségnek mintaképe volt: a keresztvivő Istenember s a hétfájdalmú Édesanya.

Szenvedni emberi sors, de megnyugodni benne e két nemes példa láttára kereszteny erény — természetfölötti érdem.



# N Á Z Á R E T B E N

ÍRTA: DR. TÓTH TIHAMÉR



**A** názáreti szent ház, a munka és imádság háza, igen sok tanulságot rejt magában a magyar fiúk számára.

Amikor lélekben a Szentföldet járom, rád gondolok, ifjú magyar testvérem, összekötöm szívedet a gyermek Jézus meleg szívével.

Az Úr Jézus gyermekkora az alázatosságnak és a kötelemteljesítésnek volt nagyszerű példája. Elhagyott falu csendes házikójában, senkitől észre nem véve, élt 30 évet:—kicsoda? *Az Isten fia!*

Sokszor gondold el, vájjon milyen is lehetett az Úr Jézus 12—14—16 éves korában? Hogyan töltötte idejét, amikor annyi idős volt, mint te?

Kora reggel fölkelt, legelső teendője volt, hogy leborult mennyei Atyja előtt, s meleg, friss imában öntötte ki szeretetét. És te hogy állasz reggeli imáddal? Elvégzed mindig? Frissen, melegen? Nem kényszerűségből, belédnevelt nehézkes kötelességből? Azért imádkozol-e, mert érzed, mennyire rászorul lelked az imádság áldásaira?

És napközben? Vájjon hogyan telt el az ifjú Jézusnak Názáretben egy-egy napja? Igyekezzél csak, fiam, a legapróbb részletekkel összehasonlítani a te napodat az övével; — meglásd, mennyi javító gondolat s erősítő elhatározás fakad az ilyen összehasonlítás nyomán! Például, gondold el, hogyan játszott társaival az ifjú Jézus — és hogyan szoktál te játszani? Ó, mily kedves, előzékeny, figyelmes lehetett! Isten fia volt és nem hengegett vele, mint te a papád társadalmi állásával. Sőt egy játszótársa sem tudta róla a szent és fölséges titkot. S te? Dicsekszel ruháiddal, hencegsz szüléiddel s hiú vagy szép arcodra!

Vagy például gondold el, hogyan teljesítette kötelességét az ifjú Jézus és hogyan teljesíted te?

Az Úr Jézus legjobban szerette volna, ha az egész napot elmélkedésben, a Mennyei Atya imádásában tölthette volna. Meg is tette, amikor ideje volt rá. De viszont, amikor eljött a munka ideje, nem

habozott egy pillanatig sem megtenni minden, amit tőle kívántak. Tudta jól, hogy akár imádkozik, akár dolgozik, minden esetben kötelességét teljesíti: *a kötelességteljesítés pedig istenszolgálati* Sokat dolgozott, de munkája közben is gyakran emelte lelkét Mennyei Atyához.

Nehéz számtanföladatban vagy elmerülve, izzadva birkózol a megoldásán, mikor egyszerre csak megszólal édesanyád:

— Gyuszi, menj csak a hivatalba, mond meg édesapádnak ezt meg ezt...

Vájjon válladat vonogatod-e erre, mérges arcot vágsz-e, vagy tudsz-e jó kedvvel ugrani abban a pillanatban:

— Megyek, anyám!

Gyönyörű, napsütéses délután ... A fiúk hívnak kirándulni, a lecke meg hív tanulni.

Nagy harc indul meg benned. Tudsz-e hősies elhatározással a kötelességteljesítés mellett dönteni?

Órákhosszat ülsz könyveid mellett, vagy izzadsz a műhelyben, gyárban. Szoktad-e lelkedet a legnagyobb munka és elfoglaltság közben is időnként egy-egy pillanatra párszavas imával Istenhez emelni, mint a dolgozó ifjú Jézus tette?

És mikor eljön az este, bármily fáradt vagy, bármilyen sok tanulás, munka, nehéz kirándulás után vagy is, elvégzed-e kivétel nélkül minden este hálaadó s Isten segítségét továbbra is kérő esti imádat? Vagy el tudnád gondolni, hogy az ifjú Jézus egyetlen egyszer is ima nélkül tért nyugovóra a názáreti házban?

És este lefekvés után, mikor neszteleten csend borult a kis názáreti szobácskára, a fekvő Úr Jézusnak elalvás előtt mik lehettek utolsó gondolatai? Mint maradt lelke állandó összeköttetésben a Mennyei Atyával! Mint járt nála gondolata egészen addig, amíg el nem aludt!

És mik a te utolsó gondolataid lefekvés után? Istenre gondolsz-e, az Úr Jézusra-e, vagy telve a fejed üres, értéktelen gondolatokkal, vagy éppenséggel léha s megdöbbentően bűnös képzelgésekkel?

Édes fiam, nyugodtabb éjszakát s üdítőbb pihenést nem is biztosíthatnál magadnak, mint ha esti imág elvégzése után isteni Barátodat, a 12—14—18 éves Krisztust képzeled magad mellé, s az ő áldott kezébe hajtod fáradt fejedet.

A názáreti ház legyen a magyar fiúk iskolája. Ha ott tanulják meg az istenszeretetet, a lelkismeretes munkát, ha a kis Jézus szívétől kap lángot a szívük, akkor bízhatunk a szébb jövőben, a boldog nagy Magyarországból.

LENDVAY ISTVÁN.

# KÖNYÖRGÉS



Én Jézusom, fehérruhájú kis Jézusom,  
minden gyermeké vagy, én tudom,  
s a te boldogságos éjszakádon  
öröm daloljon e kerek világon,  
de légy ma részrehajló, légy egy kicsinyt  
pártoskodó is — az égi csinyt  
Atyád majd megbocsátja teneked —  
szeresd legjobban a magyar gyereket.

Ládd Jézusom, oly gyermek e nép!  
az apja is mind dalolva lép  
eke nyomába vagy éji sírba,  
s tékozolva, sebgyötörten sírva.  
Oly tiszta, oly bolond és fehér,  
bánata bizony szébb angyalt megér,  
szébb angyalt, ezüstebb csengetyűt  
s képeskönyvébe is aranyabb betűt.

Ládd Jézusom, oly árva e nép!  
s a gyereke a legszomorúbb kép:  
aludni kellene habos párnán,  
s taszigálják föld vásárján,  
kék szeme démont, pokoli tanul,  
s oly ūzött, mint a hóban a nyúl,  
ő a te szegény kis komolyod, —  
néki add a legszebb mosolyod.

Én Jézusom, betlehemi kis Jézusom,  
rá sokat gondolj a hófehér úton, —  
vigyél néki szabadmezőket,  
szabad Kárpátot, székely falut,  
meleg szobát, szentképes falut,  
szelid királyt, aki jóban van veled,  
s álmot is, mely hosszasan feled.

Én Jézusom, fehérruhájú kis Jézusom,  
minden gyermeké vagy, én tudom,  
de néki alig fénylett karácsony, —  
engedd, egyet ő is lásson!  
a más gyereke oly játszva fut,  
s néki oly hosszú még az út,  
alig élt s már annyit temetett, —  
szeresd legjobban a magyar gyereket!

# FERENCESEK ÉS A SZENTFÖLD

ÍRTA: P. TAKÁCS INCE

LBCTOR GENERÁLIS



## A szentföld őrei.

A két név a 13. századtól kezdve szorosan összenőtt. Mindaz, ami a Szentföldből emlék, érték, kincs, jog, tisztelet és kegyelet gyanánt kereszteny szempontból reánk maradt avagy él a jelenben, Szent Ferenc fiainak köszönhető. Ha ők nincsenek, akkor a *Szentföld* előttünk csak *Palesztina*, vagyis geográfiai fogalom és történelmi múlt, de nem volna szívek-lelkek, millió és millió kereszteny tekintetének központja; nem volna a jelenben is élő valóság. Szent Ferenc fiai különleges missziós hivatást teljesítettek hétszáz éven keresztül ama szent helyeken. Misszionáriusok voltak ugyan, hisz a kereszteny katolikus hitet képviselték a mohamedánizmus óceánjában; de ők ott helyzetükön fogva mégis nem hittérítésre törekedtek elsősorban, hanem a keresztenység jogainak védelmére és ama szentséges helyek és emlékek megőrzésére. Ez pedig nehéz misszió volt részükön. A lovagi hősiességgel és bátorsággal a misszionáriusok nagy hitét és áldozatosságát kellett párosítaniuk egy személyben. Tényleg akkor, amidőn fiakereszteny sem volt Paleszinában, egyedül a ferencesek merészkedtek ott tartózkodni. Bár életüket kellett feláldozniok, vérüket ontaniok, de nem tágítottak. Erezük, fegyverük, ép abban rejlett, hogy fegyvertelenek voltak. Emellett a kultúrának és a helyes értelemben vett humanizmusnak is ők voltak mindig egyetlen, kizárolagos tényezői a Szentföldön.

Hogy megismerjük a ferencrendieknek a Szentföldhöz való viszonyát, a következő szempontokat kell megfigyelnünk:

1. Volt-e Szent Ferenc Paleszinában?
2. A ferencesek és a Szentföld viszonyának történelmi háttere.
3. A ferencesek a szent helyek védelői és a katolikus hit terjesztői.
4. A Szentföld az újabb időben.

\*

I. Hogy a ferencesek már kezdettől fogva oly nagy rokonszenvvel viseltettek a Szentföld iránt, leginkább ama fölfogásban leli magya-

rázatát, hogy már a rendalapító Assisi Szent Ferenc is ellátogatott volt „Szíriába”; ezzel megtörte a jeget, utat mutatott fiainak olyan új apostolkodásra, amilyent az egyháztörténelem többet nem ismer. És ámbár bizton valljuk ezt, tényeket, egyenes bizonyítékokat eme látogatásról alig találunk. *Jörgensen*<sup>1</sup> szerint ugyan a legvalószínűbb, hogy Szent Ferenc az 1219. év karácsonyát Betlehember, a nagy pénteket és húsvétöt Jeruzsálemben, Gyümölcsoltóboldogasszonyt pedig Názáretben töltötte volna, miután Damietténél az egyiptomi szultán előtt prédikált. Ezt a feltevést azonban bármennyire is szeretnők igazolni, történeti források hiányában bizonyítani nem tudjuk. Megihlet bennünket a híres palesztinológus és történetíró, *P. Golubovich O. F. M.* szent meggyőződése és minden utógondolat nélküli állítása, midőn tudni véli még a zarándokházat is, amelyben Szent Ferenc jeruzsálemi tartózkodása idején megszállt;<sup>2</sup> de ez még nem győz meg bennünket. A nagy és neves íróknak eme kétséget kizáró állítása nem magyarázható meg máskép, mint ahogy *P. Bernhard Christen—P. Hilarin Felder* nyilatkozik *Wadding* után nagy körültekintéssel,<sup>3</sup> hogy t. i. Szent Ferencnek a Szentföldön való tartózkodása a ferencrendnek „ősrégi hagyománya”, melynek kétégségevonására mi nem vagyunk feljogosítva. Hogy e rendi hagyomány mennyire alapos féltevéseken nyugszik, annak bizonyásai lehetnek ama egykorú feljegyzések, amelyek következtetni engedik, hogy Szent Ferenc volt a Szentföldön. *Celánói Tamás* . és *Szent Bonaventura*<sup>5</sup> szerint Szíria vidékére távozott megtérésének tizenharmadik esztendejében a vétanúság vágyától üzette. Eme források azonban csak arról szólnak, miként került Szent Ferenc *Melek-el-Khamil* szultán elé. De tekintettel arra, hogy a „Szíria” név alatt foglaltatik — az akkori beszédmód szerint — Palesztina is, nincs kizárvá, hogy Damiette felé menve, vagy onnan jövet ellátogatott a szent helyekre is.<sup>6</sup> Különben is Angelus Clarenus, a spirituálisok

<sup>1</sup> *Der heil. Franz v. Assisi*, VI. kiadás, Kempten-München, 1920, 325—26; pl Sabatier szerint is a karácsonyi ünnepeket Szent Ferenc Betlehember töltötte 1219-ben; bár ugyanő megjegyzi: „Wir wissen nichts, absolut nichts von diesem Aufenthalt”; v. ö. Sabatier: *Lében des hl. Franz v. Assisi*. Zürich 1919, 216 old.

<sup>2</sup> Szerinte ezen zarándokház: *Vospizio di Margherita* volt, „e lo assriamo con tutta convinzione, senza téma di esser amentiti” ... v. ö. P. Girolamo Golubovich *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e del' oriente francescano*. (Röviden *Biblioteca* néven idézzük.) IV. k. 1923, Quaracchi. 19. old.

<sup>3</sup> *Leben des hl. Franziskus v. Assisi*. 1922, Innsbruck 253. o.

<sup>4</sup> Legenda I. cap. XX. P. Eduardus Alenconiensis-féle kiadás] Róma, 1906, 59- old.

<sup>5</sup> Legenda Maior c. IX, p. 7.

<sup>6</sup> Politikailag Szíria alatt értendő ez időben az Egyiptomtól egész Antiochiáig terjedő földrész, amely az egyiptomi arab szultánok uralma alatt állott egészen 1516-ig.

vezérfejfia állítja 1314<sup>1</sup> körül, hogy „a szent helyeknek látogatására” is elment a tengerentúli részekre, tehát nemcsak a hitetlenek megterítése végett. Későbbi írók a ferencesek Jeruzsálemben való megtelepedését is magának Szent Ferencnek szeretnék betudni. Így pl. *P. Mariano Morone da Maleo* azt állítja a 17. században, hogy a szeráfi Rendalapító az 1219-i keleti utazásakor Sión hegyén a coenaculum mellett szerzett fiai számára kolostort.<sup>2</sup> E feltevés a 14. századbeli (1322—28) *Actus Beati Francisci et Sociorum eius* című legenda ama kifejezésében leli magyarázatát, amely jelzi Szent Ferencnek a szultán előtt való prédikálása után a szultánnak azt az engedélyét, amely szerint Ferenc és társai a birodalom minden részében szabadon megfordulhatnak. Ott ezt olvashatjuk: „Et dedit illis quoddam *signaculum*, quo viso, a nemine laedebantur”. A későbbi írók ebben a *signaculum-ban* oitalomlevelet véltek felfedezni, amelynek segítségével eljuthatott Szent Ferenc Jeruzsálembe is a szent helyek meglátogatására.

Hogy kellett Szent Ferencnek a Szentföldön is lennie, erről tanúskodik az ő lelti világa és eszmeköre, amelyben élt. Így értjük meg igazán, hogy csak az a „Francesco” rögtönözhetett oly páratlan, gyermekded és idillikus jelenetet Greccióban karácsony ünnepén (1223), aki tényleg is láttá Betlehemet, ott imádkozott és felgyújtotta lelkében az első betlehemi éjszakának minden kedvességét és naivságát. Csak az a Ferenc szerethette oly lángolón a Megfeszítettet, aki végigjárta Jeruzsálemben a szenvédések helyeit. E két hely keltette mély érzés és tisztelet azt bizonyítja, hogy Szent Ferenc járt Paleszinában. Rendjének is mintegy örökségül hagyta mindenkit; mert hiszen a „Bambino” és a „Via Crucis” Szent Ferenc rendjének kiváltságát és ismertető jeleit képezik.

*Ernoul*, a keresztestáborban tartózkodó történetíró, kedves közvetlenséggel így írja le Szent Ferencnek e vállalkozását: (Nem tartom fölöslegesnek egész terjedelmében ideiktatni *Ernoul* elbeszélését.)

„Két papról akarok most beszélni, kik Damiettában, a táborban voltak. Egy szép napon, a pápai bíboros követhez jöttek s jelentették neki, hogy prédikálni mennek át a szultához, ezt azonban mégis az ő engedelmével akarják tenni. (A bíboros követ: Pelagius Galvani spanyol bencés volt.) A bíboros azonban nem engedte ezt meg nekik. Sem azt, hogy prédikálni menjenek, sem pedig azt, hogy követségbe menjenek, mert ott biztos halál várna rájuk, mint

<sup>1</sup> *História septem tribulationum*, P. Golubovich Bibliotecájában: I. k. 1906, 56 old.

<sup>2</sup> V. ö. P. Dr. Leonhard Lemmens O. F. M.: *Die Franziskaner im hl. Lande*. Münster, 1925, 10.

oly sok másra, kik onnan sohsem tértek vissza. De ők tovább könyörögtek engedélyért, mondván, hogyha megölik ott őket, azért nem lesz felelős a bíboros, mert hisz ő figyelmeztette őket... Midőn a bíboros láta ez erős akaratot, monda nekik: „Nem tudom, jó vagy rossz szándék húz benneteket oda, de ha csakugyan átmentek, ügyeljetek, hogy szívetek és gondolatotok egyedül Isten dicsőségéért buzogjon.” És ők azt felelték, hogy nem is mennének át, ha nem hinnék, hogy nagy jót tesznek ezzel. Erre azt felelte a követ, hogy átmehetnek, noha ez egyáltalán nem az ő akarata!

Ezek után az a két pap elhagyta a keresztyének tábort és a szaracénusokhoz ment át. Az örtállók azt gondolták, hogy követek vagy szökevények, kik muzulmánok óhajtanak lenni, elfogták őket és a szultán elé hurcolták. Amint a szultán elé állítottak, üdvözölték őt és ő visszaüdvözölte őket. Majd kérdezte, hogy követek-e, avagy talán muzulmánok óhajtanak lenni? És ők azt felelték, hogy ők egyáltalán nem akarnak muzulmának lenni, hanem ők az egy Igaz Isten követei, s azért jöttek, hogy megmentsék az ő és a népe lelkét. „Mert tudt meg, — folytatták — hogyha e hiteden halsz meg, egész biztosan elkárhozol és az Isten nem fogadja kebelébe lelkedet. Ezért jöttünk hozzád! És ha megakarsz bennünket hallgatni, kérünk téged, hívd ide országod legbölcssebbjeit, s az ő jelenlétében fogjuk neked bebizonyítani hited ürességét.” „Az én hitemben — feleié erre a szultán — nagyon jó papok és főpapok vannak s az ő jóváhagyó tanácsuk nélkül úgysem hallgathatnak meg!” „Ennek még inkább örülünk — lelkendeztek a papok —, hívd hát őket ide, hadd hallják a mi beszédünket. És ha nem tudjuk jól bebizonyítani, hogy a Ti hitetek üres semmi, úgy hát akkor vágasd le a fejünket!”

A szultán előhívatta tehát hite papjait s azok bejöttek a sátrába. E papok pedig az ország legjava és legbölcssebbjei voltak. És mikor már mind együtt voltak, a szultán megmondta idehívásuknak okát, s azt is, miket mondott e két pap. És ők felelének: „Ó, Urunk! Te vagy a törvény kardja. A te kötelességed hát a törvény betartása és megvédése. Isten nevében és Mohamed nevében, ki a törvényt adta, kérünk hát téged, vágasd le emezek fejét! Mert mi még csak meghallgatni sem akarjuk azokat, miket óhajtanának mondani... Sőt megtiltjuk neked is az ő prédikálásukat meghallgatni! Te nagyon jól tudod, hogyha valaki a törvény ellen merész le beszélni, maga a törvény parancsolja annak fejét venni. Az Isten és törvény nevében parancsoljuk hát neked, vágasd le azonnal emezek fejét!” Ezeket mondva, semmiféle feleletet be nem várva, eltávoztak, s a szultán egyedül maradt a két pappal...

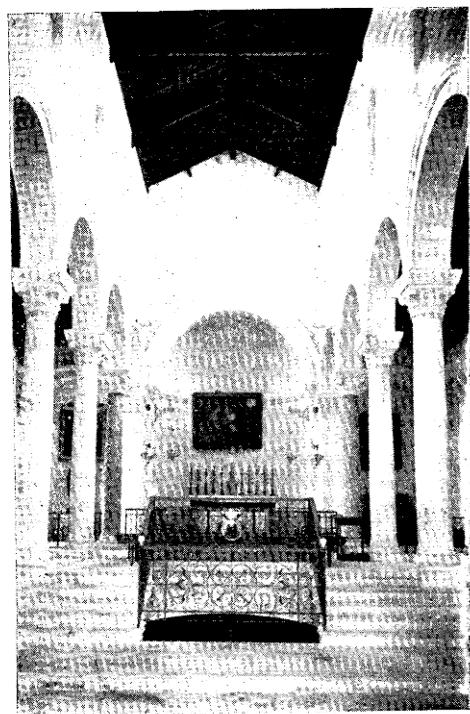
„Tehát azt parancsolták nekem, — kezdé a szultán — hogy vágassam le a fejeteket, mert így parancsolja a törvény. De én most azért is a törvénnyel szembehelyezkedem és nem vágatom le a fejeteket! Úgy érzem, hogy ez csúf hálatlanság volna irántatok, kik azért jöttetek, hogy megmentsétek a lelkemet.” Megjegyezte még a szultán, hogyha itt akarnának maradni, ő sok javakkal és birtokokkal gazdagítaná őket. De ők azt felelték, hogy nem maradnak, hanem ha megengedi, visszatérnek a keresztények taborába, mivelhogy úgy sem hallgatták meg prédikációjukat. S a szultán megengedte, hogy minden nehézség nélkül visszatérhessenek a keresztényekhez, sőt elhalmozta őket ajándékokkal, arannyal, ezüsttel és drága szőnyegekkel. De ők nem fogadtak el semmit, mert mindezek mit sem használnának lelküknek. Kértek azonban egy kis ennivalót, mert éhesek voltak. Ezt bőségesen megadta nekik a szultán, majd elbúcsúzva tőlük, kíséretet adott melléjük, kik egész a keresztény taborig kísérték őket.”

így ír az eset után tíz évre Ernoul szemtanú — a két papról — Szent Ferencről és társáról... Későbbi kéziratok még színesebben hozzák e találkozást. Egy 14. századbeli kódex e nagyszerű jelenetet hozza a szultán és Szent Ferenc találkozásáról: „Mielőtt a szultán fogadta Ferencet, egy keresztekkel kihímezett szőnyeget terítetett trónja elé. Majd meglátjuk, — mondotta — valóban keresztény-e ez az ember? Ha végiggázol a keresztekben, megséríti Istenét, ha pedig nem jön át rajtuk, engedetlen lesz a szultán parancsának, mely trónja elé szólítja.” Szent Ferenc egész nyugodtan végigsétált a keresztes szőnyegen egész a trónig! „Te gázolod üdvösséged és hited jeleit!” — kiált rá a szultán. „Nem én — feleié nyugodtan a nagy misszionárius —, mert ezen keresztek itt csak a bal lator keresztlei s az igazi, az üdvözítő kereszt nálunk van a keresztényeknél!...”

Szent Ferenc még „signaculum”-ot is kapott a szultántól, mely feljogosította arra, hogy díjtalanul meglátogathassa a Szentföldet.

És ő ez engedménnyel élt is. Otthagya a keresztestábot és a Szentföldre zarándokolt. Ott térdelt a Szentsír előtt... Ott zokogott fenn a Golgotán ... Ott ujjongott a betlehemi barlangban ... Majd északnak vándorolva, ivott Jákob kútjából, vendége volt Názáretben a Szent Családnak ... bizonyára felhágott a szent hegyre, Táborra s térdre omolva, széttárt karokkal suttogta imáját: „Deus meus et omnia”.

A jövő év derekán Acriban hajóraszállt és visszatért Itáliába. De magávalvitte és Greccióba plántálta a betlehemi örömtő; magávalhozta a Golgota szentvedő Krisztusát s Alverna magaslatára állította minden népek és korok lelke elé...

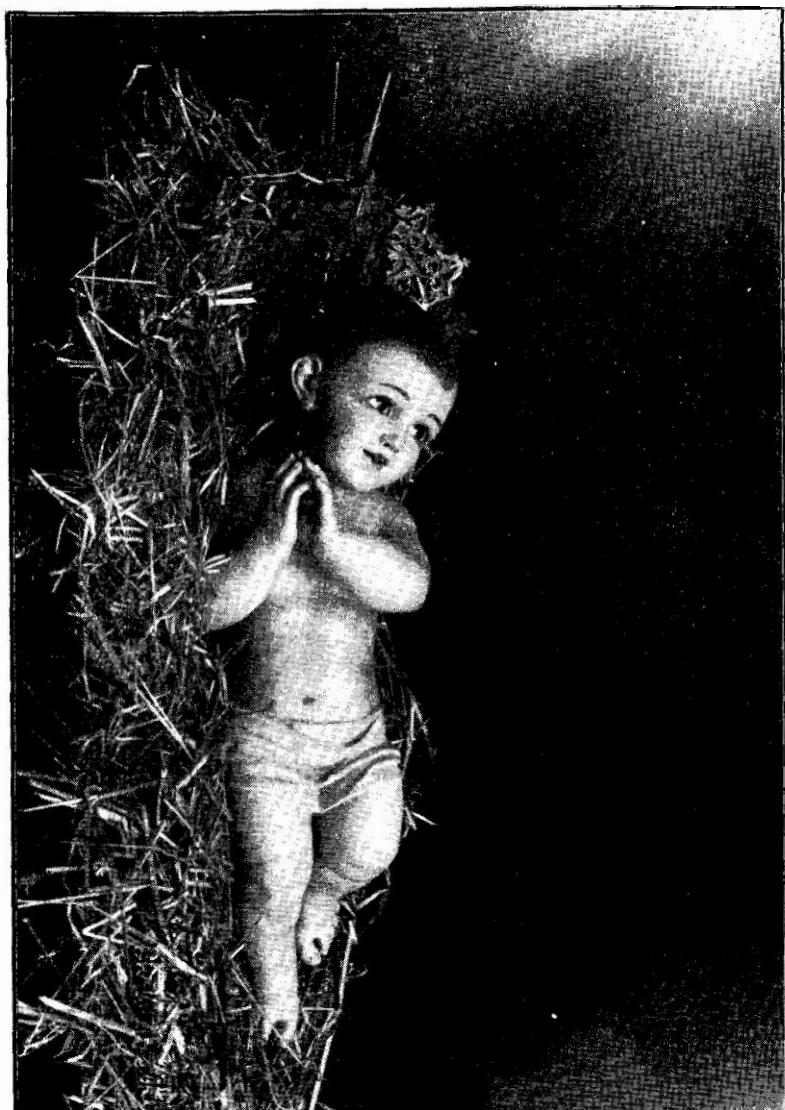


SZENT JÓZSEF TEMPLOMA NÁZÁRETBEN



NÁZÁRET LÁTKÉPE  
a hegyesúcsou a szaléziánusok intézete: „az ifjú Jézushoz“

A BETLEHEMI KISDED



II. Szent Ferenc rendje úgyszölván már bölcsőjében tanyát ütött a Szentföldön. *Fr. Jordanus a Janó Chronicájából* tudjuk, hogy már 1217 vagy 1219-ben Illés testvér rendeltetett a tengerentúlra ministernek.<sup>1</sup> Azon időtől fogva kisebb, 13. századbeli megszakításokat leszármítva, a *Poverello* fiai egész napjainkig, folyvást ott működnek. Bármilyen homályosak legyenek is a legrégebb megtelepedéseknek kezdetei, annyi azonban bizonyos, hogy a ferencesek történelmi szereplése abban a hétközben kezdődik, amelyet II. Frigyes császár létesített az egyiptomi szultánnal az 1229. év februárjának 18-án tiz esztendőre. E békés évtizedben bátrabban szüremkedhettek be Szent Ferenc fiai az egyes szentélyekbe. Mikor emez időközben megvetették lábukat és az első nehézségeken túl voltak, könnyebben törték át a mohamedán fanatizmus állította barrikádokatés egymásután szereztek meg a bibliai helyek szentélyeit. Így pl Jaffában 1252-ben vetik meg lábukat; 1253-ban már Akriban is megtaláljuk őket, sőt itt stúdiumot is létesítnek, ahol a híres *Rubruk Vilmos* is tanított; innét is indult el nagy keleti, mongolfoldi utazására. Ugyancsak 1253-ban van lakóhelyük a tengerparti Sidonban, 1255-ben Tyrusban is. A názáreti ferences megtelkedést valószínűleg IX. Szent Lajos szentföldi tartózkodásának (1250—54) tulajdoníthatjuk.<sup>2</sup> Tehát már 1230-tól kezdve a rendi testvéreknek templomaik, oratóriumaik vannak. Erre enged következtetni IX. Gergely pápa (1227—41) bullája: *Si Ordinis Fratrum Minorum* {1230 febr. 1). Eszerint már állandó letelepedésről beszélhetünk. 1238-ban ugyanazon Gergely pápa „*Credentes*” kezdetű brevejében ugyanolyan búcsúkkal kívánja felruházni a szent helyeken tartózkodó *ferencrendieket* és döméseket, mint azokat, akik a Szentföldnek segítségére jönnek.<sup>3</sup> Állandó megtelkedésüknek erős bizonyítéka ama tény, hogy a keleten is kegyetlennek ismert *Bibars* szultán (1260—77) több fermánt (^szultáni leírat) adott a ferenceseknek,<sup>4</sup> amelyek biztosítják védelmüköt a hatóságok részéről;<sup>5</sup> sőt már anynyira ismeretesek akkoriban, hogy ugyanazon *Bibars* szultán a hírhedt asszasszinok (mohamedán felekezet) 12 tagját *ferencrendi* ruhába öltözött és egy génuai hajóra ültette ama küldetéssel, hogy öljék meg I. Károly szicíliai (1265—82) és III. Fülöp (1270—85) francia királyt.<sup>6</sup> Népszerűségük és elterjedtségük révén a ferencesek

<sup>1</sup> *Analecta Franciscana* I. 1885, 4—5. old.; v. ö. *Archivum Franciscanum Históriáim* I. 1908, 5. old.

<sup>2</sup> V. ö. P. Lemmens i. m. 15—24.

<sup>3</sup> *Biblioteca* I. 160, 180.

<sup>4</sup> Kiket a mohamedán hatóságok *frank* szerzeteseknek vagy *fratres de cordá-*nak neveznek.

<sup>5</sup> *Biblioteca* I. 282.

<sup>6</sup> *Biblioteca* I. 300—301.

mindenütt ott vannak, jó és balsorsban osztoznak Palesztina többi lakosaival. Így olvassuk, hogy midőn *Kalaun* egyiptomi szultán 1289-ben a jeruzsálemi keresztény királyság egyik erős várát, Tripoliszt bevette, kegyetlen halállal múlt ki Krisztusért hét *kisebb testvér* is, míg Szent Klára leányait zsákmányul hurcolták el az arabok. Az egyik angol ferences, midőn láttá itt, hogy a keresztenyek mennyire elkedvetlenedtek az ostrom alatt és már föl akarják adni a várat, odament hozzájuk és lelkesítette őket a további harcra. De azok kinevették és arra öszönöztek, hogy próbálja meg ő. Erre ez a bátor szerzetes megragadott egy keresztet, vállára vette és úgy ment ki a várfal ama helyére, ahol éppen betört az ellenség; közben pedig követésre buzdította a keresztenyeket. Látva az arabok a darócos, keresztet cipelő barátot, levágta egyik kezét. Erre ő a keresztet áttette a másik vállára és úgy ment tovább. De a vad ellenség a másik karját is levágta és a rettenthetetlen, vitéz ferences az arab lovak patái alatt lelte halálát.<sup>1</sup> Ezek után nem lehet feltűnő az sem, hogy amidőn a keresztenység és a latin uralom utolsó mentsvára: Akkon (Ptolemais) is 1291-ben arab kézre került, a ferencesek is a győzők hatalmába esnek; az arab katonák ekkor legyilkolnak 14 ferencrendit és Szent Ferenc leányait, a klarisszákat is. Ez utóbbiak, hogy a bestiális mohamedán harcosok élvezetvágyától megmenekedjenek és erényüket épen megőrizhessék, az apátnő indítványára vértanúságuk előtt valamennyien levágta orrukat, nehogy megbecstelenítessenek.<sup>2</sup> A 13. század folyamán tehát már elégé elterjedtek a tengerpart mentétől egész Jeruzsálemig, Názárettől Betlehemit a ferencesek. Hogy Jeruzsálemben melyik helyen lehettek legelőször, kellő források híján nehéz eldönteni. Annyit tudunk, hogy *Ricoldus domonkosrendi*, aki 1288-ban meglátogatta a Szentföldet, midőn leírja az Úr kálváriás útját és midőn az V. stációhoz ér, így beszél: „Emellett van az a hely, amely a kisebb testvérekhez tartozott.”<sup>3</sup>

Akkon vagy Ptolemais eleste után a mohamedán óceán hulláma összecsapott a keleten, a Szentföldön időző latin szerzetesek és keresztenyek fölött. 1291 után valóban fehér hollóként láthatunk csak Jeruzsálemben latin embert. A Krisztustól megszentelt helyek pedig elhagyatva, elfeledve, pusztulásnak indultak. Ügy hogy majd 40 évig pl a Sión hegye rom és ugar volt. 1291 és 1335 közötti zarándokok Sión hegyén csak a coenaculum boltíveit látták, minden más szántóföld és legelő volt. Ez azt jelentette, hogy Jeruzsálemben éppen Sión hegyét újra el kellett foglalnia a nyugati keresztenység-

<sup>1</sup> *Biblioteca* II. 454—55; p. Lemmens i. m. 22.

<sup>2</sup> *Analecta Franciscana* III. 1897, 420—21; P. Lemmens i. m. 23—24.

<sup>3</sup> *Biblioteca* I. 357; P. Lemmens i. m. 9.

nek. A foglaló és hódító pedig fiaiban Assisi Szent Ferenc volt; úgyhogy a 14. századtól kezdve, kisebb megszakításokat leszámítva, a ferencesek ott őrködnek Sion hegyéről a jeruzsálemi és a többi palesztinai szent helyek fölött. Sion hegyén a franciskánus létesülés alapját azokban a telekszerzési okmányokban látjuk, amelyeket 1335—1337-ben eszközöltek *Rogér* ferences és *János* pap, valamint szicíliai Margit jámbor kereszteny nő, a zarándokkórház vezetője, aki hűségével és szívösságával sokat szenvedett a kereszteny ügyért, de ép ezért még „a szultánnak is különös kegyében állott.”<sup>1</sup> Eme sionhegyi telekvétel lehetővé tette azt, hogy ott közel a coenaculum-hoz és a Szentsír mellett csakhamar franciskánus kolostor létesüljön kiváló lelkek jóvoltából. Nemsokára megjött a formális pápai okirat is, amely elmondja, miképpen kötött a szicíliai királyi pár a szultánnal egyességet a ferencesek Sion hegyén való tartózkodásáért és a Szentsír őrizetéért. Amiért is a ferenceseknek szentföldi tartózkodásáról egyik legfontosabb okirat *VI. Kelemen* pápa (1342—52) „*Gratias agimus*” és „*Nuper carissimae*” kezdetű bullája 1342 nov. 21-ről.<sup>2</sup> Ezek szerint a nápolyi király, *Róbert* (1309—43) és neje *Sanda* meggyezést kötöttek a szultánnal, hogy egyes szent helyek a keresztenyek kezén maradhassanak. Nevezetesen, hogy a ferencesek a Szentsír egyházán belül tartózkodhassanak állandóan és ott szentmisét, valamint egyéb liturgikus ténykedéseket ünnepélyesen végezhessenek; nemkülönben az Úrvacsora termét (coenaculum), a kápolnát, amelyben az Úr Szent Tamásnak megjelent, őrizhessék és megengedi a pápa a rendtagoknak, hogy a királynétől a Sion hegyén 12 ferences számára alapított konventben állandóan tartózkodhassanak. Ettől fogva biztosíték volt a ferencesek kezében mindenről részről: a mohamedán hatóság részéről is, de a katolikus világ-egyház részéről is. Ezután mint a nyugati egyház egyedüli jogos és elismert közegei forgolódhattak a szent helyeken. Mivel pedig a Szentföldre minden provinciából toboroztak rendtagokat és mert mindenki által törekedett a szent helyeken működő rendtartomány tekintélyben, azért az 1376-i *aquilai* generális káptalanon maga a rend különleges kormányzati szabályokat biztosított a szentföldi provincia részére.<sup>3</sup> Ez időtől kezdve bír nagy tekintélytel a sionhegyi gvárdián (jelenleg a szentföldi kusztos), mert őt rendelték az összes szent helyek felügyelőjévé és őrzőjévé. Az erre vonatkozó és egyéb különleges konstituciókat *Alvernói Bertalan* dolgozta ki 1377-ben, amelyek azonban idők folyamán több-kevesebb módosítást szenvedtek.

<sup>1</sup> V. ö. P. Lemmens i. m. 37—43.

<sup>2</sup> *Biblioteca IV. 52—53.*

<sup>3</sup> P. Holzapfel: *Manuale históriæ Ordinis Fratrum Minorwn*. Friburgi 1909, 328.

Alvernói Bertalan előírásából látjuk, hogy ezentúl a szentföldi zárdák nem a cyprusi provincialisnak vannak alávetve, hanem mint külön, független rendtartomány, a sionhegyi gyárdiánban tiszteli fő'előljáróját. A sionhegyi gyárdián pedig közvetlenül a rend generálisának van alávetve.<sup>1</sup> 1375-től kezdve a pápai bulla az eretnekek inkvizítora is teszi a sionhegyi gyárdiánt. Egyéb kiváltságai mellett később látjuk pl őt, amint Szentsír-lovagokat avat föl és nevez ki a pápa nevében.<sup>2</sup> Ez időtől fogva Sión hegye, vagy tágabb értelemben maga Jeruzsálem képezi a ferences központot és a terjeszkedési mozgalom fókuszát. Már a 14. század végén látjuk ugyanis, hogy a szentföldi tartomány átlépi a szorosan vett Palesztina határait. Pisai Bertalan 1390 körül ugyanis azt írja,<sup>3</sup> hogy a szentföldi provincianak két Custodiája van: ú. m. a nicosiai (Cyprus sziget) és a szíriai. Az elsőnek rendházai vannak: Nicosiában, Famagostában, Pafóban és Limassolban. Szíriában pedig: Sión hegyén, Urunk sírjánál,

<sup>1</sup> P. Lemmens i. m. 66—67.

<sup>2</sup> A Szentsír-lovagok eredete homályba vész. Valószínűleg akkor keletkeztek, amikor a lovagrendek a mohamedán térhódítás elől elvonulva, Európában telepedtek meg. Ekkor sok nemes lovag a Szentsír visszafoglalásának gondolata körtől tömörült; ha az ilyen zarandoklatban is megfordult Jeruzsálemben, akkor a Szentsírnál lovaggá ütötték őt azért, hogy a Szentföld visszafoglalásának eszméjét soha fel ne adja, sőt emellett nyugaton propagandát üzzön. A 14—15. században úgy értesülünk, hogy egy-egy Szentsír-lovag másokat is lovaggá ütthetett ama szent helyen. A 15. században például Poroszországi János III. rendi testvér szemléljük, aki lemondva uralkodási jogáról, lovagi méltóságáról, Jeruzsálemben vonult vissza és ott a szent helyeknek és azok őreinek, a ferenceseknek szolgált, ó például a Jeruzsálemben jött nemes embereket a pápa és a császár tekintélyével ütötte a Szentsír lovagjaival (P. Lemmens: *Die Franziskaner im hl. Lande*, 172—174) 1479, 1480, 1483, 1486, 1494 és 1497-ben. De találunk világi ember kezéből történő Szentsír-lovaggá ütésre példát az előbbi században is. *Franciscus Quesarius* szerint (*Elucidatio Terrae Sanctae historica, theologica, moralis. Antwerpiae*, 1639, I. 634, 487) már VI. Sándor pápa (1492—1503) engedélyt adott a sionhegyi gyárdiának arra, hogy a pápa nevében a Szentsír lovagjaivá üthessen egyeseket. Míg X. Léó pápa előszóval adta volna meg 1516-ban ugyanezt a kiváltságot. De akárhogy is áll a dolog, bizonyos, hogy VII. Kelemen pápa 1525-ben jóváhagyta azt a „szokást”, hogy a sionhegyi gyárdián, vagy ennek távollétében a vikárius Szentsír-lovagokat avattasson. Ezzel a Szentsír-lovagok rendjének jogi alapot adott a pápa. (P. Lemmens, J73)— 1558-ban a cambrai egyházmegyében fekvő „Hoochstratus” villában belga lovagok fölélesztétek a Szentsír-lovagságot, mint külön szervezetet; a rendnek fejéül pedig megválasztották II. Fülöp spanyol királyt. Céljuk: a hittelenek elleni küzdelem. Ügyvezető elnökük ugyanekkor *Petrus de Carato* „commissarius generális sacrosanctae archiconfraternitatis sanctissimi Sepulchri” (v. ö. Quesarius u. o. 635—38). Az 1723-i római ferences nagykáptalanon meghagyják a sioni gyárdiának, hogy csak azokat avassa Szentsír-lovagokká, akiknek kinevezéséhez kormánytanácsa egyhangúlag hozzájárul, ha megtartják az erre rendelt ünnepélyességet és ha 100 velencei zecchinot (dukát) fizet a Szentsír fenntartására. Ebből látjuk, hogy mennyire fontos és nagy dolognak tekintették a Szentsír lovaginak méltóságát (v. ö. P. Livario Olinger O. F. M. *Vita e diarii* del Card. Lorenzo Cozza O. F. M., a P. Golubovichtól kiadott *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa. Nuova serié. III. kötet*. Quaracchi, 1925, 336).

Midőn a múlt század közepe táján visszaállították a jeruzsálemi latin pátriárkátust, 1847 december 10-én IX. Pius pápa a Szentsír lovagjává ütés jogát is

Betlehemberben és Beirutban. Názáretben is volt rendházuk, azonban a hitetlenek gonoszsága miatt el kellett hagyniuk.

A következő századból megemlíjtük, mivel a konventuális irányú ferencesek kezében a szentföldi ügyek vezetése nem a legjobban ment, azért IV. Jenő pápa 1434-ben az obszerváns irányú velencei *Delfin Jakabot* küldte és tette a szentföldi rendtartomány őréül. Itt említjük meg azt is, hogy Capistranói szent János is elment a Szentföldre 1437-ben és ott obszervanciát a konventualizmussal szemben diadalra juttatta. Ez időtől kezdve a szentföldi rendtartomány obszerváns.<sup>4</sup>

Szent Ferenc rendjének, de a szentföldi Custodiának történetében is sarkalatos évszám 1517. A rendben azért, mert ekkor történt X. Leó óhajára az obszervánsok és a konventuálisok ketté-szakítása. Palesztina történetében pedig nevezetes ez az év, mert ekkor, illetve az előző év végén cserélt gazdát. 1516-ban ugyanis I. Szelim török szultán (1512—20) uralma alá jutott Szíria, Palesz-

átadta a pátriárkának, aki azt a pápa nevében gyakorolja. 1868-ban Valerga pátriárka kérésére IX. Pius az intézmény szervezetét odamódosította, hogy azóta valóban lovagrendről beszélhetünk, amelyben három fokozat van és amelynek nagymestere a mindenkorai jeruzsálemi pátriárka, majd pedig X. Pius óta maga a pápa, akinek a pátriárka a helytartója. 1900-ban XIII. Leó a sionhegyi gvárdiánnak, vagyis a Szentföld őrének megadta azt a jogot kárpótlásul az elveszett lovaggá avatás helyébe, hogy a zarándokoknak szentföldi érmet osztogathasson; ez az érem aranyból, ezüstből és bronzból van, amelyet érdem és méltóság szerint ad egyeseknek a sioni gvárdián (v. ö. / *francescani e le decorazioni del Santo Sepolchro*. Az 1923-ban kiadott szentföldi almanachban, 28—31). A jeruzsálemi pátriárkától avatott Szentsír-lovag jelvénye a szentföldi kereszt fekete szalagon. A rendszalagot az I. osztály a jobbáron át a baloldalon, a II. osztály a nyakban, a III. osztály pedig gombolyukban hordja. Nők is kapják.

Quaresmius nyomán (Elucidatio Terrae S. I. c. XLVI. 638—9) közlöm a Szentsír lovagiává ütés szertartását. Miután az illető szentmisét hallgatott, megáldozott és a szentmise után a *Veni Creator Spiritum* előnekelték, a gvárdian kérdéseket intéz hozzá. *Deinde debet interrogari a Patre Guardiano: Quid quaeris? Responsio flexis genibus: Quaero effici Miles sanctissimi Sepulchri Domini Nostri Jesu Christi.*

*Interrogatio: Cuius conditionis es?*

*Resp.: Nobilis genere et parentibus generosis natus.*

*Interr.: Habesne unde honeste manutenerem possis statum et militarem dignitatem, absque mercantiis et arte mechanica?*

*Resp.: Habeo, Dei gratia, bonorum sufficientem copiam.*

*Interr.: Esne paratus corde et ore iurare pro virili militaria sacramenta, eaque servare quae sequuntur?*

*Primo: Miles SS. sepulchri omni die, opportunitate habita, missam audire debet.*

*Secundo: Cum necesse fuerit, bona temporalia et vitam exponere debet, scüicet quando est bellum universale contra infideles, et venire in propria persona, vei mittere idoneum.*

*Tertio: Est obiigatus Sanctam Dei Ecclesiam et eius fideles ministros ab eorum persecutoribus defendere, et pro viribus liberare.*

*Quarto: Debet iniusta bella, turpia stipendia et lucra, hastiludia, duellum et huiusmodi (nisi causa militaris exercitii) omnino vitare.*

*Quinto: Debet pacem et concordiam inter Christi fideles provocare, Rempublicam exornare et augere, viduas et orphanos protegere, iuramenta execrabilia, periuria, blasphemias, rapinas, usuras, sacrilegia, homicidia, ebrietatem, loca*

tina az arabok kezéről. A rendi testvérek azonban a törökök alatt sem bírtak jobb sorossal, mint eleddig az arabok alatt, hisz' mindegyik mohamedán vallású volt. Valami különbség ugyan volt a két uralom között; éspedig az, hogy az egyiptomi szultánok sokkal türelmetlenebbek és fanatikusabbak voltak, mint a törökök. Azért is, míg az arabok alatt a szorosan vett Szentföldön alig volt két-három szentély a rendtagok kezében, addig a törökök alatt egymásután hódítják felügyeletük alá azokat. A másik különbség az egyiptomi úgynevezett mameluk szultánok és a konstantinápolyi török kalifák uralma között az volt, hogy az arabok kereszteny vér után szomjaztak, a törökök pedig kielégíthetetlenül pénzsóvárok voltak. Mindkét esetben a szenvédő alanyok a franciskánusok voltak.<sup>6</sup> A török szultánok közül nem egy jóindulattal viseltetett ugyan a keresztenyek és a ferencesek iránt politikából, azonban az alantas török hatóságok legtöbbször megvetéssel és gyűlölettel voltak eltelve irántuk; következéskép a szenvédések és bántalmazások a török uralom alatt csak folytatódottak a legújabb időkig.<sup>6</sup> Történetüknek háttere e korban

specta et personas infames, atque vitia carnis vitare et tamquam pestem cavere et se apud Deum hominesque irreprehensibilem exhibere, ac etiam verbo ac facto se dignum tanto honore demonstrare, Ecclesias frequentando et cultum divinum augmentando.

*Queratur ergo, si est paratus, corde et ore haec orrmia protestari, iurare et faceté.*

*Resp.:* Ego N. profiteor et promitto Deo Iesu Christo, et B. Virgini Mariae haec omnia pro virili me observaturum.

— *His peractis benedicatur ensis a Guardianos ecundum formam inferius positam, si non est alias benedictus. Sed si benedictus est, vei post benedictionem, vocato uno ordinandorum et genu flexo ante sanctissimum sepulchrum, Guardianus ponat manus super caput eius et dicat: Et tu N. esto fidelis, strenuus, bonus et robustus Miles Domini nostri Iesu Christi et sanctissimi eius Sepuchri, qui te cum electis suis in gloria sua collocare dignetur. Ámen.*

*Hoc finito, Guardianus porrigit Militi calcaria inaurata, quae pedibus suis accommodabit in terra existens. Postea dat ensim nudum Christi militi, dicens: Accipe N. sanctum gladium in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti, ámen (ter signum crucis exprimens); et utaris eo ad defensionem tuam, et sanctae Dei Ecclesiae, et ad confusionem inimicorum Crucis Christi ac fidei christiana: et quantum humana imbecillitas permisit, eo neminem iniuste laedas. Quod ipse praestare dignetur, qui cum Patre et Spiritu Sancto regnat Deus, per omnia saeculorum. Ámen.*

*Deinde ensis in vaginam reponitur et a Guardiano praedicto ense cingitur, dicendo: Accingere N. gladio tuo super femur tuum potentissime in nomine Domini nostri Iesu Christi, et attende, quod Sancti non gladio, sed per fidem vicerunt regna.*

*Ense accinctus Miles surgit et genibus nixis, inclinatoque capite supra sanctum sepulchrum, a Guardiano ordinatur, percutiendo ter ense praedicto scapulas Militis et dicendo ter, videlicet: Ego constituo te et ordino te N. Militem sanctissimi Sepulchri Domini nostri Iesu Christi, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Ámen. Faciens ter signum crucis. Deinde osculatur eumdem, ponens more maiorum torqueum aureum cum cruce pendente in collo eius et ordinatus desculetur sanctum Sepulchrum. Postea discedat, et restituat omnia. Et vocato alio, iisdem ceremoniis in numerum Militum sancti Sepulchri remaneat, quoisque omnes, ad hunc honotem promovendi, sint promoti. Post quorum vei cuius ordinationem, Te Deum laudamus*

a szenvédés, amely elkísérte őket úgyszólvan napjainkig (1920-ig), amidőn utoljára ontották vérüket a török uralom alatt. Nem is szükséges e helyen évszámokra külön reámutatni, vagy eseményeket felhözni. A ferencrendiek a sok szenvédés ellenére is híven rovogatták ama történelem betűit, amely oly páratlan a maga nemében. Nem tágítottak, sőt *P. Golubovich* szentföldi tudós szavajárása szerint „*regno francescano — ferences birodalmat*” alapítottak.

III. a) A ferencesek működéstere a Szentföldön az apostolkodás egy különös fajtája, ők ugyanis az egyháznak nem híveket nyerni voltak kötelesek elsősorban, hanem a kereszténység legdrágább emlékeit, a Krisztus Urunktól megszentelt helyeket megőrizni, megtartani voltak hivatva. Ebbeli történetüknek fő- és alapvonása a védekezés. Mivel pedig a mohamedánság tengerében egyedül ők voltak a kereszténységnek képviselői is, azért ama elsőrendű működésükben a nyugatnak és a katolikus egyháznak is expo-nensei, tényezői voltak egyszersmind. Keresztények mohamedánok között, nyugatiak keletiek között; innen nehéz helyzetük! A ferenc-

etc. a *Monachis decantatur et ad sacellum Fratrum Mtnorum itur, vei ibidem statur prout voluerit vei ordinaverit Guardianus; deinde dicuntur haec in singulari, si unus est; si verō plures, in plurali. In singulari dicitur, Speciose forma prae filiis hominum, accingere N. gladio tuo super femur tuum potentissime, et si sint plures, dicitur in plurali.*

*Vers.:* Domine exaudi etc.

*Resp.:* Et clamor meus etc.

*Vers.:* Dominus vobiscum.

*Resp.:* Et cum spiritu tuo.

Oremus.

Da Ecclesiae tuae, misericors Deus, ut Sancto Spiritu congregata, hostili nullatenus incursione turbetur.

Omnipotens sempiterne Deus, super hunc N. (vei hos) famulum tuum, qui eminenti mucrone circumcingi desiderat, gratiam tuae benedictionis infunde, eumdemque dexteræ tuae virtute munitum, fac contra cuncta adversantia coelestibus armari praesidüs, quibus nullis in hoc saeculo tempestatibus bellorum turbetur. Per Dominum nostrum etc.

*Ad extremū amplectitur illum Guardianus et alii, si qui volunt.*

<sup>3</sup> *Analecta Franciscana*, IV. 533.

<sup>4</sup> Holzapfel i. m. 239. old.; P. Lemmens i. m. 97, 102; v. ö. Bölcsekey Ödön: *Capistranói Szent János élete és kora* I. k. Székesfehérvár 1923, 106—107. Ujabban P. Vicari konventuális (*Miscellania Franciscana*. XXIII. 1922, 35—42) a coenaculumot a konventuálisok számára követelte. (A coenaculum egyike a legdrágább szent helyeknek.) Érveit P. Leonard Lemmens O. F. M. (*Archiv. Franc. Hist.* XVI. 1923, 57—62) pozdorjává törí. A coenaculum Róbert nápolyi király örököseié!

<sup>5</sup> P. Dr. Leonhard Lemmens O. F. M. *Geschichte der Franziskanermissionen*. Münster, 1929, 69.

<sup>6</sup> Legújabb 1926 október 10-én avatta boldogokká XI. Pius pápa a nyolc damaszkuszi ferences várban: P. Ruiz Emmanuelt és társait, akik e városban estek áldozatul a mohamedán fanatizmusnak 1860 július 9-én; v. ö. a boldoggá avatási bullát: *Contingit ex auspicato* 1926 október 10 és P. Ferdinando Diotallevi: *La strage di Damasco ed il martirio del B. Emmanuele Ruiz et i sette compagni Francesc.* Róma, 1926. Collegio S. Antonio.

cesek azonban megvédték a reájuk bízott kegyhelyeket. Saját vérükkel festették pirosra a szent helyek kőlapjait. 2000 körülbelül azoknak a száma, aikik ott védőtanúhalált szenvedtek, mert bátor és vitéz örei voltak az Üdvözítőtől megszentelt rögöknek és nem engedték, mert nem engedhették a legszentebb jogokat sárba tiporni.

Néhány eset hathatósan meggyőz bennünket a mondottakról. Midőn 1244-ben az északi vad, úgynevezett khorazmin törzsek elpusztították a szent várost, Jeruzsálemet, az Úr sírhelyét feldúlták és 5000 keresztyényt, velük sok ferencest is fblkoncoltak, amint ezt IV. Ince pápának (1243—54) 1245-ben kelt „*Terra Sanda*” kezdetű bullája következtetni engedi,<sup>1</sup> de ekkor sem hagyták el a szent helyeket; bár ugyanakkor eltávoztak onnét Szent Ágoston kanonokjai.<sup>2</sup> Akkon elestekor (1291) az összes ferencesek és klarisszák védőtanuk lettek. Franciskánus mártírok pecsételték meg halálukkal és vérük ontásával Kariathiarim (Karijet ol Enab) egyházát 1489-ben, amiidőn kilencen lettek védőtanukká. Az Üdvözítő sírhelyének bazilikáját „sűrűn öntözte Assisi Szent Ferenc fiainak vére”. A tiszteletreméltó *Juniperus* testvér 1557-ben szenvedett itt védőtanúságot, *Cosimo* spanyol testvér 1597-ben; mindenki a török fanatizmus áldozata. Ugyanazon évben feszítették keresztre s égették meg elevenen *Portugál Máriát*, Szent Ferenc harmadik rendjének tagját.... Az utolsó vörös jelenet 1901 nov. 4-én játszódott le, amiidőn görög szerzetesek megfejthetetlen okokból váratlanul megtámadták a franciskánusokat s tizenötöt megsebesítettek. Ugyanez áll a másik szentélyről, az Úrvacsora terméről (coenaculum); pl 1368-ban a mozzimek legyilkoltak ott 12 szerzetest. A betlehemi születés-bazilikánál 1537-ben II. Szolimán szultán (1520—66) a betlehemi franciskánusokat a jeruzsálemiekkel egyetemben bezártatta, Damaszkuszba vitette, mivel Doria András, Génua hercege megverte a török flottát. Ugyancsak a betlehemi születés-barlangnál 1873 április 25-én 300 főből álló görög szerzetes és világi fegyveresen berontott a szent barlangba, megsebesítvén az ott imádkozó öt ferencrendi atyát. 1893-ban ugyanitt revolverrel agyonlőtték a sekrestyés testvérét; egy körmenetben pedig rálőttek más kettőre. Ez a szentélytörténet idők folyamán Názáretben is megismétlődött. Innét is több ízben kikergették őket, néhányat kivégeztek (1548), rendházukat kifosztották, őket megalázták.<sup>3</sup> Sokszor megtörtént, hogy

<sup>1</sup> *Archív. Franc. Hist.* VI. 1913, 387—88; v. ö. *Biblioteca* II. 289.

<sup>2</sup> V. ö. *La custodia francescana di Terra Santa*. Róma 1925, 17. old. Ugyanez angolul: *The franciscan custody of the Holy Land*.

<sup>3</sup> P. Meistermann Barnabás O. F. M. *Új Útmutató a Szentföldre*. Budapest 1909; 905 in, 162, 266, 418—19. o. Lásd még helyenként: *Guide-indicateur des sanctuaires et lieux historiques de la Terre-Sainte*. Fr. Lievin de Hamme O. F. M. Jerusalem, 1897, 3 k.

betörtek az amúgy sem gazdag testvérek házaiba és onnan minden elvittek, elraboltak, amit hosszú évtizedeken az emberi szorgalom, szentferenci takarékkosság egybegyűjtött mások javáért. Ezt pedig a rablók legtöbbször büntetlenül tették, mintha a keresztény szerzetes valami alsóbbrendű lény lenne, aki más elbánásra nem is érdekes. Nem egyszer a betegen fekvő rendtárs szobájába törnek és még ott a halálos ágyon is zaklatják, minden fölforgatnak, ellenőrnak tőle, még mielőtt meghalna. Johanna nápolyi királyné 1363-ban kéri a szultánt, hogy akadályozza meg az ilyen dolgok előfordulását. Kéri, hogy engedje meg azt, hogy e szerzetesek mindenivel az étellel és itallal élhessenek, ami a keresztényeknek sincs tiltva. (Főleg a bort, misébort illetőleg.) Ugyancsak Johanna királynő, majd ugyanabban az évben (1363) Celsi Lőrinc velencei dózse kéri az arab szultánt, hogy legalább engedjék a szegény szerzeteseket és zarándokokat nyugodtan meghalni, óvja meg őket a mohamedánok kapzsiságától. Ugyanezt ismételte már előbb IV. Péter aragóniai király is.<sup>1</sup> Hallatlan és sokféle adókkal gyötrik a szegény szentföldi ferenceseket, különösen a törökök alatt, néha, mint *Quaresmius* állítja (i. m. II. 52), a törökök a testvérek lakásának udvarára holttesteket csempésznek be, hogy így mint gyilkosokat vándolhassák és megbírságolhassák őket. Egyszóval: ezerféle kigondolt, álnok bosszantással molesztálták őket, csak azért, mivel a szent helyeknek védői, a keresztény katonikus nyugatnak exponensei voltak. És még folytathatnók e küzdelmes, napról-napra tengődő kálváriás életnek példákkal való megvilágítását. Azonban már az eddigiekből is bizonyos, hogy Szent Ferenc fiai olyan áldozatot hoztak a szent helyek védelméért, ami-lyenre csak lemondó, áldozatos hősi lelkeket képesek.

Már az eddigiekből is észrevehetünk, hogy nemcsak a hitetlen mohamedánok profanizációja ellen kellett megvédeniök saját testükkel a szent helyeket, hanem, ami szerzőlött elszomorító, a többi keresztény szakadár keleti egyházakkal szemben is kénytelenek voltak oltalmazni a római katolikus egyház és ezzel együtt saját régi jogaiat a szent helyekre. A szkizmatikus felekezetek 1516-ban békében voltak a latinokkal a Szentföldön, még a körmeneteken is közösen és békésen részt vettek. Midőn azonban 1516-ban Szíria és Palesztina fölött a törökök lettek úrrá, velük együtt belopódzott a görög intrika is. Eladdig az arabok uralma alatt (638—1517) a görög elem csak nagyon kis számban volt képviselve Jeruzsálemben és a többi sanctuáriumoknál; a török hatalom terjeszkedésével azonban a szakadár görögök lassanként minden nagyobb számban beszürekedtek a szent helyekre és jogot követeltek azokra. Hogy ez nem

<sup>1</sup> V. ö. P. Lemmens, i. m. 58—60.

ment olyan könnyen, onnét van: mert szemben találták magukat a latinok vagyis a ferencesek *történelmi* és *törvényes* előjogaival. Azért megkezdték az áskálódást, a versengést, a kiállhatatlan és szemtelen követelődzést Szent Ferenc fiainak ősi jogaival szemben. Semmiféle eszköz sem riasztotta őket vissza ettől. Gyűlöletük és fanatizmusuk az ész és az igazság szavánál mélyebb, hangosabb volt. Annyira mentek, hogy nem egyszer maguk fegyveresen reátámadtak a szentélyekben imádkozó, ott őrködő, védetlen atyáakra és testvérekre, sokszor még a liturgikus ténykedések közben is. Így történt pl 1757 virágvasárnapján, amikor szinte véres csatába fült a szent szertartás. A görögök pénzzel rávették ekkor *Raghib* pasa nagyvezírt, hogy nekik engedje át a betlehemi bazilikát, adja meg nekik a Szent-sírnál a latinokkali egyenjogúságot és más egyéb jogokat egyes szent helyekre.<sup>1</sup> mindenknél klasszikusabb az az eset, amely IV. Amurat szultán alatt (1623—40) történt; tipikus példája a ferencesek szenvedésterjes, megalázó helyzetének, a törökök megvesztegethetőségének és a görögök ármánykodásának. Eme szultán egymásután többször is elkergette a ferenceseket a jeruzsálemi, illetve betlehemi szentélyektől, majd meg többször visszahívta őket, főleg a külföldi követek sürgetésére. Ez a játék hatszor megismétlődött. Mi volt a háttérben? Görög intrika, ők ugyanis mindannyiszor megvesztegették IV. Amuratot, a világ egyik legpénzszórabb emberét. De jó eszköz volt kezükben erre a célra a görög származású anyaszultána, *Kiossem* és a hasonló nemzetiségű *Khassekt*, a szultán egyik neje is; ők bírták rá az akaratnélküli és züllött Amuratot e játék véghezvitelére. A szultán végre is a görögök javára döntött.<sup>2</sup> A ravasz Dositheus szakadár pátriárka alatt (1669—1707) megkísérelték a görögök a Szentsírnak és bazilikájának egyéb részeit a latinoktól eltulajdonítani. A pátriárka fősegítője volt ebben a görög Panaggiotti, aki a szultánnak első tolmácsa és tanácsosa volt, mint ilyennek sikerült a kereszteny hatalmak ellenakcióját a portánál megakadályozni; 1675-ben a kívánt szultáni leiratot ki is eszközölte a görögök javára. Dositheus pátriárka még tovább ment és 1689-ben egy másik dekrétumot bocsáttat ki a szultánnal, amelynek értelmében tilos a ferenceseknek Betlehember és Jeruzsálemben újabb helyeket vagy jogokat szerezni. Ez a dekrétum a szerzeteseket már-már egészen elkedvetlenítette, úgyhogy már arra is gondoltak, hogy elhagyják

<sup>1</sup> V. ö. Amedeo Giannini: *La questione dei luoghi santi*. Napoli 1925, 11.

<sup>2</sup> *Biblioteca* IV. 154; v. ö. még ugyancsak Golubovich cikkét *Archiv. Franc Hist.* 1921, XIV. 209 s köv.; Meistermann: *Útmutató* 260. IV. Amurat szultánt az ottomán Nérónak szokás nevezni. Arany- és vérszomjának áldozatait kb. 100.000-re becsüli Hammer történész: *Histoire de l'Empire Ottoman* c. művében IX. 1—2, 389.

Palesztinát. Azonban Castagnéres francia követ oly erélyes diplomáciai lépéseket tett a szultáni udvarban a ferencesekért, mint a szent helyek jogos öreiért, hogy 1690 áprilisában megérkezett III. Szolimán fermánja, amely a latinoknak mindeneket a helyeket és jogokat visszaadja, amelyeket Theophanes (1608—1644) és Dositheus pátriárkák alatt elvesztettek.<sup>1</sup> Egyszóval pénz, gyűlölet, hízelgés, erőszak, profanizáció és szentségtörés minden alkalmas eszköz volt a görögök kezében a ferencesek megalázására és saját aljas fondorlataiknak keresztülvitelére.. A franciskánusok pedig álltak a harcot. Ha elkergették őket, visszajöttek; ha legyilkolták őket, gondoskodtak utánpótlásról, Azonban soha le nem mondtak a reménről, szívósan kitartottak és ez tette őket győzhetetlennek. Ezért vannak még most is ott, védelmezve az ősi katolikus jogokat. Főkép ezért a hősies, de csak kevesektől értékelt mártirmagatartásért tudom aláírni Amedeo Giannini mondását: „*La custodia francescana di Terra Santa divenne una vera potenza*”<sup>3</sup> — „a szentföldi ferences Custodia igazi hatalommá növekedett”; igen, mert legyőzhetetlen, megsemmisíthetetlen: legalább hétszáz év története ezt bizonyítja. S bár e történet legtöbb lapja mártirológium (2000 a vértanuk száma), de ép ez tanúsítja életrevalóságát, reményteljességét, mert eddig csak hősöket, vértanukat nevelt.

A szent helyek áldozatos védelmével együttjárt az a másik kedves kötelesség is, hogy a nyugatról jövő zarándokokat nekik kellett kalauzolniok, ellátniok és sokszor védelmezniök. Különösebben a 15. századtól kezdve hárult a ferencesekre ez a kötelesség. Amikor egy-egy zarándokokat hozó hajó kikötött Acriban vagy Jaffában, addig nem szállhattak ki a hajó utasai, amíg a mohamedán hatóságok és a sioni gyárdián vagy annak helyettese oda meg nem érkezett. Ügyhogy a tengerparttól kezdődőleg a „szent városig” mindenhol ott volt a ferences kalauz a kereszteny jövevényekkel, ők szelídítették a pénzsóvár török hatóságoknak a gyaur keresztenyek ellen irányuló gyűlöletét, ugyancsak ők csítították a zarándokok felháborodását a benszüllőt arabok ellenséges magatartása miatt, akik sokszor megdobálták, bebüntözték, fogásra vetették a tapasztalatlan kereszteny zarándokokat. A szent város falainál körménetszerűleg

<sup>1</sup> P. Lemmens *Geschichte der Franziskanermissionen*, 71—72.

<sup>2</sup> Az úgynévezett „szent helyek kérdése” csak a görögökkel kezdődik 1517 után. Főkép három dolog körül forog: a) a jeruzsálemi Szentsír-bazilika, b) a betlehemi születés-bazilika, c) a Jozafát völgyében fekvő Szent Szűz sírja körül. A görögök, hogy jogokat szerezzenek e helyekre, még hamis fermánokat is gyártottak. E hamisítványokat újra kímutta P. Golubovich: *Biblioteca IV.* 74—199. E hamisításokat IV. Amurat is beismerte, bár később mégis a görögöknek adott igazat. *Archiv. Franc. Hist.* 1921, XIV, 214.

<sup>3</sup> I. m. 8.

felálltak és örömkönnyek, zsoltáréneklések között vonultak be Jeruzsálembe. Csakhamar elvezették őket a sionhegyi kolostorhoz, ahol pl *Jodokus von Meggen* szerint 1542-ben a testvérek megmosták a zarándokok lábait és jó ételekkel, valamint borral frissítették fel őket. Egy itáliai pap, *Buondelmonti Antal*, 1468-ból írja, hogy a testvérek bánásmódja paradicsomot szerzett nekik. Általában az elfáradt és agyonhajszolt látogatók a legnagyobb elismeréssel vannak a ferencesek iránt. Bár nagyon sok kellemetlenségnek és zaklatásnak, kicsinyes bosszantásnak és baksisköveteléseknek voltak kitéve mind a hatóságok, mind a lakosság részéről, de éppen azért, írja *P. Pécs-vár ady Gábor* magyar ferences szentföld járó: hogy senki sem jönne a Szentföldre, ha a testvéreket kiűznék onnan; nélkülük még szálláshelyük sem volna.<sup>1</sup> Már a XV. századból tudjuk, hogy a zarándokok elhelyezése is teljesen a ferencesek vállára nehezedett. Pl 1460-ban vettek erre a célra egy házat. Másokat magánházakban helyeztek el, valamint a velencei és génuai konzuloknál, a Szent Jakab-egyház mellett és egyébüttről.<sup>2</sup> Míg nem lassan a nyugodtabb századokban kialakult a *Casa Nuova* intézmény, vagyis a ferencesek felügyelete alatt álló zarándokházak, amelyek ma is nagyon híresek.

*b)* Másik nagy hivatása az volt a szentföldi ferencrendieknek, hogy a katolikus keresztény hitet is kellett védelmezniök, terjeszteniök, illetve megtartaniuk; hisz némi közönségre, mint valami lékgörre az izlam közepette nekik is szükségük volt. Másrészt a katolika hit oly természetű, hogy a jóakaratú és az igazságot kereső lelkekbe utat tör magának. Innen van az, hogy bár látszatra nem tudnak tömegeket megtéríteni a testvérek a mostoha körülmények miatt, de azért sokszor akadt Péter hajójába egy-egy lélek, néha több is a ferencesek munkája révén. Munkájuk főkép arra szorítkozott, hogy az ottani keresztyéket a hitben megtartsák, megerősítsék, nehogy az izlám kegyetlenkedései vagy a kínálkozó alkalmak veszedelmei által eltántorodjanak a katolikus hittől. Midón Safet erődöt (Galilea) 1266-ban a kegyetlen Bibars szultán elfoglalta a templáriusoktól, parancsot adott, hogy az összes keresztyéket (körülbelül 3000) egyenként is bírják rá a keresztyén vallás elhagyására és Mohamed hitének követésére. E nagy veszedelem idején két ferences volt az, aikik egyenkint megdolgozták a keresztyéket és erőt öntötték beléjük úgyannyira, hogy azok valamennyien, 8 kivételével, inkább vétanúságot szenvédtek s végül a két franciskánust is

<sup>1</sup> *Compendiosa quaedam nec minus iocunda descriptio urbis Hierusalem atque diligens omnium locorum in Hierosolymis adnotatio. Anno Domini 1521. XXI. fol.*

<sup>2</sup> P. Lemmens i. m. 165.

lefejezték.<sup>1</sup> 1345-ben Kairóban egy génuai kereszteny áttért a próféta hitére. Az ott misszionáriuskodó *Fr. Giovanni da Montepulciano* franceses azonban annyira a lelkére beszélt, hogy nyltan visszatért a kereszteny vallásra, amiért aztán mindenkiten vértanúságot szenvedtek.<sup>2</sup> így ment ez folytonosan. Keleten a mohamedánok között ők képviselték azt a felső erőt, amely meggedzi a lelkek; ők voltak ott a „föld sava” és a „világ világossága”.

De ezenkívül vannak bizonyítékok arra is, hogy a hitetlenek közül is sokat megtérítettek, bár a mohamedán ritkán tért meg. A fanatizmus ugyanis és az érzékkiség nem alkalmas az igazság befogadására. Mindazonáltal találunk egy-két példát erre is. VI. Kelen men pápa (1342—52) pl „Si Christi fideles” kezdetű bullájában ünnepli *fra Antonio d'Alessandriát* (1348 március 17), mint aki 25 évig működött a Szentföldön és a hitetlenek közül is sokakat megtérített.<sup>3</sup> Különben, hogy mennyire törekedett a rend a muzulmánok megtérítésére, kiviláglik abból, hogy számosan vértanúságot szenvedtek azért, mivel Krisztust merészelték hirdetni a mohamedánoknak. Az izlam híveit egyébként a fanatizmus mint vaspárt tartotta össze; azért aki meggyőződését követve, a francesesek ige hirdetése révén keresztennyé akart lenni — a halál fia volt. A rendnek missziós irányát elégként kifejezi *Livinus* (1345-ben vértanú) francia származású szentföldi testvér tudományos fejtegetése, aki igenlőleg felel arra a kérdésre, hogy vájjon szabad-e a keresztenynek a szaracénok mecsetjébe bemenni a katolikus hit hirdetése és a mohamedán törvény támadása végett? Állítását példákkal is igazolja és azzal, hogy már eladdig is számosan rendtársai közül, akik már szentek és vértanuk, hasonlóképpen cselekedtek. Amit ő így elméletben fejtegetett, azt cselekedettel is megvalósította. Elkerülvén ugyanis Kairóba, behatolt az egyik mecsetbe, ahol olyan nagy és szent lelkesedéssel hirdette Krisztust, hogy a szultán végre is átadta őt a feldühödött nép fanatizmusának és a nép fejét vette.<sup>4</sup> Ugyanígy látjuk, hogy *Castellamarei Vilmos* testvér a gazai arab főtiszviselő előtt hirdette Krisztust 1364-ben. Ezért a bíró kettévágatta testét és breviáriumával együtt elégettette a bátor hitvalló temetét.<sup>5</sup> Kairóban egy Tamás nevezetű *magyar* lovag mohamedánná lesz és amidőn egy ízben Jeruzsálemben a szent helyeken forgolódik, *Montecorbinói Miklós* sionhegyi testvér visszatéríti őt, sőt annyira lelkesíti Krisztus

<sup>1</sup> *Chronica Minoritáé Erphordiensis* P. Golubovichnál: *Biblioteca* I. 261.

<sup>2</sup> *Chronica XXIV. Generalium*, Analect. Francisc. III. 543.

<sup>3</sup> „Praedicando Dei evangélium *infidelibus ipsi* eorumque *plures* convertendo ad fidem catholicam” . . . v. ö. *Biblioteca* IV. 403—404.

<sup>4</sup> *Analecta Franciscana* III. 540—542.

<sup>5</sup> *Analecta Franciscana* III. 560.

szeretetére, hogy Miklós szerzetes Tamás lovaggal egyetemben, a délitáliai Ferenc testvérrrel és a harmadik rendi Római Péterrel együtt vértanuk lesznek Kairóban az 1358. esztendőben.<sup>1</sup> De legjellegzetesebb példa a ferences szentföldi misszióskodásra *Boldog Tavilics Miklós* és három társának esete. Ezek pusztán a jeruzsálemi mohamedánok megtérítése végett óhajtottak bemenni Salamon templomába (Omár mecset). Ezt nem engedték meg nekik és midőn a kádi elé hurcolták őket, ott is fennen hirdették a mohamedanizmus káros voltát és a keresztenység, valamint Krisztus Urunk üdvözítői működését. Ennek következménye az lett, hogy 1391-ben sok kereszteny és hitetlen szemeláttára égették meg a négy hős ferencest.<sup>2</sup> Látható ezekből, hogy a mohamedánok megtérítésére való törekvés inkább áldozatokban, mint eredményekben bővelkedett. Azóta, a legújabb időben engedett valamit a régi fanatikus moslim megközelíthetetlenség az ő merevségéből, úgyannyira, hogy a szentföldi Custodia atyái különösen egyiptomi állomásainon egymásután keresztelnek meg mohamedánokat.<sup>3</sup> 1926-ban *Fasulo Carmine* térti kanonok és *P. Silvestri Cipriano O. F. M.* misszionárius kezdeményezésére egy jámbor társulat alakult, amelynek célja a Jézus szíve iránti tiszteletből fakadó imahadjárttal előmozdítani a muzulmán vidékeken a sikeres missziót. Az egyesületnek a Szűz Anya mellett, Szent Ferenc az egyik égi pártfogója. A ferencrend generálisa a társulatot az 1927 dec. *Acta Ordinis Minorum* lapjai szerint a rendhez aggregálta. Azóta Egyiptom és Szíria területén szép eredményeket ér el eme lelki mozgalom.

Leginkább örvendetes azonban a szakadár és eretnek egyházakból a katolikus egyházba visszatérők száma volt. Itt már gyakrabban fordultak elő csoportos katolizások is. 1692-ben pl Szent Ferenc fiai átvettek Betsaurban (Betlehem) több mint 50 görög szakadárt; ugyancsak Názáretben 1741-ben 221-et.<sup>4</sup> A ferencrendiek azonban a görögök megtérését soha nem néztek jó szemmel, mert előre számítottak a szakadár papok részéről jöhető és legtöbbször bekövetkezett támadásokra, rágalmakra, bevádolásokra. Hogy mégis történhettek ilyen tömeges katolizások, annak oka a ferenceseknek a saját híveik közötti nagyszerű lelkipásztori munkája volt. De különösen alkalmat adott az unió elfogadására maguknak a görög hívőknek elkeseredése saját papjaik ellen, akik keveset foglalkoztak híveikkel vagy egyáltalán semmit sem törődtek velük.

A híres *P. Lorenzo Cozza* szentföldi custos (1709—1815;

<sup>1</sup> Anal. Francisc. III. 554—556.

<sup>2</sup> P. Lemmens i. m. 77—80.

<sup>3</sup> V. ö. Le Missioni Francescane, 1928, 199; 1929, 367, 442 stb.

<sup>4</sup> *Almanacco di Terra Santa. Gerusalemme* 1923, 5., 10., 14. old.

később bíboros) írja a konstantinápolyi francia követnek azt, hogy a görögök „*veramente sono malissimamente* — a legrosszabbul vannak vezetve”, úgyhogy sokan közülük olyan elszántak katolikussá lenni, hogy be nem fogadás esetén inkább készek törökké lenni, semhogy a görög hitben maradjanak.<sup>1</sup> A szentföldi ferencesek voltak a legtöbbször a római Szentszék eszközei és közvetítői a keletiek uniójában; így pl. ők közvetítettek a nesztorián-káldok és az apostoli Szentszék között, amely közvetítés a káldok egy részének visszatérésére vezetett.<sup>2</sup> Különben, hogy mily sikerrel munkálkodtak e téren, fényes bizonyság erre, hogy az előbb megnevezett *P. Cozza custos* idején az ő és rendtársai ernalásban buzgósága folytán több egyházi előkelőség is katolikussá lett. Így pl. *Sámuel Capassulis* alexandriai görög pátriárkát (1712—15), *Cyrill Damaszkuszban* székelő antióchiai görög pátriárkát (1714) és *Arutin* ciprusi örmény püspököt (1714) sikerült az uniónak megnyerni.<sup>3</sup>

Ebbeli apostoli működésük annál intenzívebbé és nagyobb méretűvé vált, minél inkább szélesebb arányokban terjeszkedtek a szentföldi atyák Elő-Ázsia és Egyiptom egyes városaiban. Ma már a „*Custodia Terrae Sanctae*” ferencesei ott vannak Júdeában, Galileában, Ciprus szigetén, Föm'ciában, Szíriában, Ciliciában, Örményországban és Egyiptomban. Mindezen területeken a katolikus hitnek terjesztői azáltal is, hogy a szakadárok unióját előmozdítják. Ami katolikus van a Szentföldön és a *Custodia* működése alá tartozó vidékeken, az mind Szent Ferenc fiainak köszönhető, ők voltak ugyanis azok, akik századokon keresztül megtartották a katolikus hitet a benszülöttekben a mohamedánizmus terjeszkedésével, kegyetlenkedéseihez szemben; avagy néha szaporították a hívők számát hitetlenek megtérítésével; ők voltak végül azok, akik a szakadár egyházak imióját a római katolikus egyházzal előmozdították úgy egyes esetekben, mint pedig néha egész népeknél.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> P. Golubovich: *Biblioteca etc. Nuova serié*. IV. k. 1924, 358.

<sup>2</sup> P. Leonardus Lemmens: *Relationes nationum Chaldeorum inter et Custodiam Terrae Sanctae* (1551—1629). Az *Archív. Franc. Hist.* folyóiratban; XIX, 1926, 17—28.

<sup>3</sup> V. ö. P. Livario Olinger O. F. M.: *Vita e diarii del card. Lorenzo Cozza*. A P. Golubovichtól szerkesztett *Biblioteca* új sorozatának III. kötete 52. old. Az erre vonatkozó akták a IV. és V. kötetben találhatók e címen: *Atti del Reverendissimo P. Lorenzo Cozza custode di Terra Sancta*. 19243 P. Eutimio Castellanitól. O. F. M.

<sup>4</sup> A mohamedánok közötti térités nehezen ment. Az arány körülbelül minden olyan lehetett, mint amilyet egy újabb kimutatásból olvastam; például a szentföldi *Custodia* atyái az egyiptomi apostoli vikariátusban 1922—23-ban 115 felnőtt keresztelest! eszközölték (ezek hitetlenek voltak) és 221 átvételel a szakadár egyházból. Kairó Muski nevű plébániáján a szentföldi atyák az utolsó évtizedben 27 hitetlen téritettek meg és 57 ereknek-szakadárt vettek át. V. ö. *Il vicariato Apostolico d'Egitto e sue opere*. A cura di Mons. Igino Nuti O. F. M. vic. ap. Milano 1924; 4, 39-<sup>o</sup>^. Láthatjuk ebből, hogy milyen nehezen megy a térités műve a mohamedánok és szakadárok között az előítéleteik miatt.

Ha rövid történelmi pillantással visszatekintünk a szentföldi ferenceseknek az eretnekek, illetve a szakadárok közötti működésére, akkor azt kell állítanunk, hogy ebbeli tevékenységük a 16. században a török uralom alatt kezdődött meg és bár lassan, de folytonos növekedéssel haladt előre. 1550 körül kolostoruk két szolgáját és egy szakadár pap fiát tértétték meg. P. *Manerba* custos azt jelenti VIII. Kelemen pápának, hogy trienniuma alatt (1600—1603) sokan a nesztorián eretnekségből letették az ő kezébe a hitvallást. 1616-ban Jeruzsálemben 12 betlehemi hívőt, 11 marónnakat és három nesztoriánt bérmeáltak meg. 1627 és 1638 között 28 görögöt tértétték meg. De már 1813 és 1817 között Jeruzsálemben és Betlehemberben több mint száz visszatérésről olvasunk. A plébániai anyakönyvek 1768 és 1855 közötti években Palesztinában 1400 téritésről szólnak, míg az egész Custodia területén 3432-ről. 1847-ben a latin pátriárkátus megalapításakor körülbelül 4000 katolikus volt. Jelenleg 15.000 körül van a számuk, amely minden növekszik. A téritések miatt nagyon sokat kellett szennedniük a görög főpapság részéről Szent Ferenc fiainak, de talán még többet az áttérteknek. Pl az 1813 és 1817 között áttértek megbosszulására a görög szakadár pátriárka II. Mahmud szultántól egy fermánt eszközölt ki, amelynek értelmében az egyesültek számkivetés és vagyonvesztés terhe alatt kötelesek voltak a szakadárságba visszamenni. A Betlehem körüli falvakban kegyetlenül végre is hajtották mindezt. Csakis a katolikus követek tudták megakadályozni annak teljes végbevitelét.<sup>1</sup>

c) Az a) és b) alatt ecsetelt missziós hivatás betöltése közben érte akárhányszor a ferenceseket keletnek réme: a pestis. Akkor, amikor munkájuk gyümölcsét vélték elvezethetni, a gyümölccsel együtt ők is elpusztultak a pestisben. Keleten a köztisztaság hiánya folytán a pestis évenként megújítja támadásait az emberélet ellen. Ily alkal-makkor még a muzulmánok is a ferencesekhez fordultak, akik az ápolás és az irgalmasság testi-lelki cselekedeteinek hősies gyakorlása közben maguk is megkapták a járványt és elpusztultak benne. Pl 1600-ban a Jeruzsálemben lévő 44 ferences közül csak három maradt életben. 1696-ban 32 áldozat volt soraik közül. Ha pedig kolostorukban is kiütött a pestis, a szentföldi custos rendeletére elzárták magukat a világtól; de még egymástól is óvakodniuk kellett. Milyen száralmas volt az ilyen élet, különösen, ha néha hónapokon keresztül így kellett tengődniök. 1720-ban P. Gianfilippo da Milano azt írta a propaganda-kongregációnak, hogy már hét hónapja a konventben

<sup>1</sup> V. ö. P. Lemmens: *Franziskanermissionen i. m- 75—78.*



FERENCESEK ÁPOLJÁK SZENTFÖLDÖN A BÉLPOKLOSKAT



A SZENTFÖLD FERENCES VÉRTANUI



**SZENT FERENC ANCONÁBAN HAJÓRA SZÁLL**



**SZENT FERENC TÁRSAIVAL JERUZSÁLEM ELŐTT**

vannak körülzárva a pestistől.<sup>1</sup> Figyelemreméltó, amit a szemtanú *P. Quaresmius* ír, hogy 1619-ben a gyárdián, a vikárius és 26 rendtárs veszett oda a pestisben. Míg 1540-ben fogsgágbavetés és pestis miatt annyira kipusztultak a kisebb testvérek, hogy a Szentföld helyei fölött egy kopt katolikus, az ű tolmácsuk vette át az ügyeket és a felügyeletet.<sup>2</sup>

Mivel pedig Palesztinában nagyon gyakran, lehet mondani évenként fellépett a pestis a maga egész pusztító mivoltában, nem fog túlzónak feltűnni a történetírók ama véleménye, hogy a pestisben elhunyt szentföldi szeretethősök ferenceseinek száma 6000-en felül van.<sup>3</sup>

IV. Ha a szentföldi ferencrendiek érdemeiről és alkotásairól akarunk magunknak összefoglaló képet alkotni, a jelenben kell öket szemlélnünk és a következő rövid felsorolást figyelembe vennünk:

P. Diotallevi Ferdinánd szentföldi custos (1918—24) alatt legújabban két új, remek kivitelű bazilikát építettet a Custodia Tábor hegyén és a Gecsemané kertben s ezzel két kegyhelyet ismét új életre kellett.<sup>4</sup>

A Custodia leghíresebb zárdája az Üdvözítőről nevezett konvent (Convento di S. Salvatore). Itt székel a szentföldi őr (custos Terrae Sanctae), akinek joga van a püspöki jelvények viselésére. Ezen zárdának értékes könyvtára van 16.000 kötettel. Itt van a custodiának híres könyvnyomdája, amely fel van szerelve latin, héber, arab, örmény, szír, görög és német betűkkel. Történelmi múltra visszatekintő nagy gyógyszertárral is rendelkezik e rendház. Ide kell sorolnunk a franciskánusok kezében lévő szegényházat, valamint két árvaházat, továbbá az úgynevezett *Casa Nuová-t*, amely 200 zarándoknak ad ingyenes vendéglátást. Ezen intézmények megvannak Názáretben, Betlehember és minden nagyobb helyen. Az Üdvözítőről nevezett kolostornak van ezenkívül 11 műhelye 150 munkással.

A szentföldi rendtartomány zárdái mellett iskolákat is tart fenn, számra nézve hatvanat, 6000 növendékkel. Aleppóban a rendnek kereskedelmi iskolája van (alapítva 1859-ben), amely sok derék, középosztályú állampolgárt nevel Szíriának és Palesztinának; a tanári kar majd minden tagja ferences. Legújabban alapítottak Jeruzsálem-

<sup>1</sup> V. ö. „*I francescani di Terra Santa e la pesté*” c. cikket az 1923-i szentföldi almanachban: *Almanacco di Terra Santa*. 57.

<sup>2</sup> *Elucidatio T. S. i. m. II. 54. old.*

<sup>3</sup> Patrem után P. Holzapfel: *Manuale* 235.

<sup>4</sup> A táborhegyi bazilikát az amerikai katolikusok segítségével, a gecsemánéit pedig az összkatolikusság közreműködésével építették fel. V. ö. *La Custodia franciscana* i. m. 54. old., 1924 június i-én és 15-én konszkrálta öket a rendi protektor: *Orestes Giorgi* bíboros.

ben a rendtagok vezetésével biblikus főiskolát. A szentföldi Custodia tudósai közül kettő már-már fogalom lesz a szakemberek előtt. Egyik P. *Golubovich Jeremos* palesztinológus, történész, főleg híres munkájával: *Biblioteca bio-bibliografica della Terra Santa e del' Oriente francescano*; eleddig tizenhárom vaskos kötet jelent meg belőle Quaracchiban. A másik P. *Gaudenzio Orfali* názáreti születésű biblikus;<sup>1</sup> a kafarnaumi zsinagógáról és Gecsemánéról fogatatosított kutatásai és erről írt monografiái nevezetesek.<sup>2</sup>

A világháború alatt a szentföldi ferencesek sokat szennedtek. De most is hősiek voltak. Gyanúsításoknak lévén kitéve a törökök részéről: az ottomán hatóság lefoglalta zárdáikat, iskoláikat, árvaházaikat stb. Ennek ellenére mégis ők képezték ama vidék katolikusainak, sőt sokszor a muzulmánoknak is irgalmas szamaritánusát. Megfelelő eszközök nélkül kellett úgyszólvan lopni minden a saját életüket, minden a hozzájuk menekültet. Sokat közülük száműztek. A folytonos „rekvirálások” és zaklatások kimerítették őket. De nem adták fel a reményt; nem egyszer csak Páduai Szent Antal csodálatos közbenjárásának tulajdonították reménytelen helyzetük jobbrafordulását. Különben a Custodiának igazi ereje, erkölcsi fölénye mint mindig, a háborúban is semlegességében állott. Az akkor custos, P. *Cimino* és a többiek is úgy viselkedtek, mint akiknek csak egyetlenegy érdeük van: *a szent helyek és a lelkek megvédése*. Ezért tudták magukat először igazolni a szultánnál, később az antantnál. Jellegzetes mindenetre, hogy az említett P. *Cimino* (1914—15) a török fővárosba utazott és ott elhárított minden bizalmatlanságot, amellyel a török kormány a más nemzetiségi szentföldi ferencesek iránt viseltetett; és megint csak ferences volt az, aki, midőn az angol csapatok megszállták Jeruzsálemet (1917 dec. 10), „Dávid tornyáról” olvasta fel *Allemby* angol tábornok proklamációját a lakossághoz.<sup>3</sup>

A szentföldi Custodiának egyik működési helyén, Ciliciában, vagy inkább Örményországban, ahol „il sangue dei cristiani era corso a torrenti” — „patakban folyt a keresztyének vére”,<sup>4</sup> a mohamedán fanatizmus minden tönkre tett. Pl. *Mugiukderesi* (ciliciai, Örményország) nevű helyiségen volt a szentföldi atyáknak árvaházuk 32 bennlakó növendékkel. 1920 januárjában a fékezetlen

<sup>1</sup> Sajnos ez az értékes ember fiatalon egy autószerencsétlenségnak lett áldozata 1926 ápr. 20-án. V. ö. *Acta Ord. Min.* 1926 április. 251. 1.

<sup>2</sup> V. ö. *Die Missionarbeiten der Franziskaner in der Gegenwart*. Von P. Vutbét Groeteken O. F. M. 1911. *Aus allén Zonen* című sorozatos ferences missziós kiadványának III. kötete, 61—83. old.; *La Custodia francescana* i. m. 26. old. és helyenként; P. Meisterman *Útmutatója és Guide-indicateur* több helyen.

<sup>3</sup> *La Custodia francesc.* 35—38.

<sup>4</sup> I. m. 39.

török tömeg behatolt az árvaházba, revolverrel mindenjájukat agyonlőtte s velük együtt három ferencest is. Ezek közt volt *Fr. Dollentz Alfréd* magyar mariánus ferences is, aki szintén „in ódium fidei” ott megöletett. Mindez már akkor történt, amidőn azt hihették volna (1920), hogy a háború okozta romokon újra kezdhetik a restauráló munkát.

Ha még röviden jelezzük azt, hogy a szentföldi atyák milyen intenzív munkát végeznek a pasztoráció terén főleg Egyiptomban, Ciprusban, Szíriában és Palesztinában, ahol ők a katolikus híveknek úgyszólvan kizárolagos gondviselői; továbbá ha hozzávesszük azt a nagymérvű terjeszkedést és befektetést, amelyet ezenözben eszközölnek — akkor általános képet adtunk arról, amit a szentföldi franciskánusok műveltek a legújabb időkig a szent helyek és a lelekjavára.

*P. Diotallevi Ferdinand* v. szentföldi custos 1928-ban a következő kimutatást közli a szentföldi, illetve jeruzsálemi rendtársaknak a legújabb időben felmutatott jótékony áldozatosságáról. A jeruzsálemi fiúárvaházban 1909—1928-ig 1192 növendéket láttak el, neveltek és tanítottak a rendi testvérek. Ugyanannyi idő alatt 1170 árva leányt gondoztak a ferences nővérek. Eltartásukért pedig 6,034.910 lírát adtak ki. 1876-ig Palesztinában csak a ferenceseknek voltak iskoláik. Azóta már más szerzetek is nyitottak iskolákat; azonban a Custodia iskolái is szaporodtak. 1919-től 1927-ig az iskolák fenntartására 277.864.66 aranyfrankot fordított, nem számítva az ingyen adott könyveket, papírost, tollat stb. A jeruzsálemi szegény katolikusoknak nincs saját lakásuk, hanem vagy a Custodia birtokában lévő házakban vannak, vagy pedig a szegények helyett a Custodia fizeti a házbérét. Ilyen költségekre 1919-től 1927-ig kiadt az ottani rend 1,725.043.12 aranyfrankot (6,725.043*i2* líra). Jeruzsálem szegényeit a *S. Salvatore* konvent látja el. E mindenfajta szegények javára 1919-től 1927-ig 576.875 ”86 aranyfrankot fordított (2,111.365.64 líra). A *CasaNuovák*, vagyis a ferencesek vezetése alatt álló zarándokházak költségeire 1923—1928-ban 489.518.76 aranyfrankot fizettek ki (1,791.638.66 líra). Nyitott a Custodia, legújabban leányok számára a franciskánák vezetése alatt női dolgozó-otthon, amelyben felekezetre való tekintet nélkül jelennek meg serdülő leányok. A latin pátriárkátus felsegélyezésére 1918-tól 1927-ig 75.000 aranyfrankot áldozott a Custodia (2,545.000 líra).<sup>1</sup>

Ebből a kimutatásból látható, hogy mennyi ezerfélle gond aggasztja a szentföldi ferenceseket. Jó, hogy a katolikus világ segítségükre jő filléreivel, hogy a hitetlenség közepette fenntarthassák

<sup>1</sup> *Le missioni francescctne* 1928 dec, 433—38.

a katolikus intézményeket. Valóban Szent Ferenc fiai nemcsak a múltban állották meg helyüket, hanem az újabb időben is modern eszközökkel mutatják meg életrevalóságukat a Szentföld megvédése és a katolikus hit becsülete érdekében. Ha ehhez még hozzávesszük azt, hogy Konstantinápolytól Egyiptomig egész Szírián, Kis-Ázsián keresztül ott találhatók a pasztoriacós, illetve a missziós munkában is (1926-ban 63 helyen),<sup>1</sup> akkor meggyőződhetünk a szentföldi ferencesek hősies teljesítményéről, amelyet a Krisztustól megszentelt helyek és a római anyaszentegyház érdekében valósítottak meg a jelenben is.

Szent Ferenc vonzalma a Szentföld iránt és vágyódása a vér-tanúságra ép a Szentföldön tartózkodó fiaiban vált különös módon valóra. Úgyhogy szemlélve eme franciskánusok múltját a jelenkorig: Szent Ferenc lelke verődik ki abból és jubilál ottani fiaiban. Szent Ferenc akarata beteljesedett. Amit ő nem érhetett meg életében, elértek fiai; mert birtokukba vették a legszentebb helyeket, azokat megőrizték, a római katolikus hitet ott terjesztették. Sőt ennél többet tettek: kis franciskánus államot alapítottak. Ezen „állam” tulajdonképpeni feje Assisi Szent Ferenc, akitől el lehet mondani egy középkori kódex ezen verssorait:

Francisce, *Jerusalem*, Roma soliorum dant tibi summa:  
*Monte Sion resides*, et Caesaris aede praefulges.  
*David* et Augustus, nec non cedit tibi Christus;  
Cedit ut apte magis per te sit praeses honoris.

(Biblioteca IV. 10.)

Magyarul visszaadva:

Ó Ferenc! Jeruzsálem és Róma  
A te tisztelete dről regélnek;  
*Sion* hegyén dicsőséged trónja  
És császári palotában fény lesz.  
Hódolnak előtted *Dávid*, Auguszta,  
Éltedet látva, bámulatra kelnek;  
Sőt helyet enged tenéked Krisztus,  
Hogy általad Ura legyen a földnek. 292

<sup>1</sup> *Le missioni francescane* 1927 jun. 260.



# NÉHÁNY JELESEBB MAGYAR



## FERENCES A SZENTFÖLDÖN

ÍRTA:

P. TAKÁCS INCE

O. F. M.

Ama nagy krisztusi szolgálatból, melyet hétszáz éve végez a Szentföldön a Ferenc-rend, a magyar barátok is kivették részüket.

Tény, hogy a hétszáz év hősei, sokszor igazi vértanúi, a leg-javarésszt olasz, majd spanyol és francia ferencesekből toborzódtak, azonban nem hiányoztak áldozatos soraikból, a századok folyamán — bár gyéren — a magyarok sem. A magyar szerzetesi vért is fűtötté a misszionáriusi hév, sőt a vértanúsági vágy, mely a Szentföldre vitte, buzgón szolgálni Jézust a kegyhelyeken, s ha kívánja, vért is önteni érette.

Nem emlékezhetünk meg valamennyiről, különösen nem azokról, kiket a kereszteshadak utóhullámai sodortak oda, elég nagyszámban.

Csak olyan néhányról akarok megemlékezni, kik súlyosabb, maradandóbb nevet hagytak hátra, vagy kéziratot a Szentföldről.

### 1. Pécsváradi Gábor és Pásztói János.

*Pécsváradi Gábor* Pécsváradon született, későbben belépett Szent Ferenc rendjébe, hol tanulmányainak elvégzése után pappá szenteltek. Elöljári különféle hivatalt bíztak reá. Jámborsága, alázatossága és tudománya kedvessé tették őt szerzetestársai előtt, úgy, hogy ezek 1509-ben és 1511-ben tartományfőnöknek választották. Egyedüli vágya volt a szentföldi misszióba menni és ott meghalni. Óhaja végre teljesült. Elöljári elengedték. 1514 november elején indult útnak társával *Pásztói Jánossal*, akitel 1517-ben tért vissza. Útját és a Szentföldet leírta. A leírást Bánfy János nyomatta ki, amint ezt a jó viszonyból következtetni lehet.

Visszatérében, Ciprus szigetéről a következő nagyon értékes levelet írta lindvai Bánfy Jánoshoz:

Nagyságos Uram! Fogadja úgy Nagyságod, mint kedves fivére, nagyságos Jakab úr, leghálásabb köszönetemet irántam szeretetükért. Tehetségem szerint mindengettem, amire leve-lükben kértek. A többi közt arra kértek, hogy írjam meg, milyen módon és hogyan ölte meg a török császár a szultánt. Kérésüknek jelen soraimmal eleget óhajtok tenni, amennyire hallomásból ismerem

az ügyet. A következőket hallottam: A török császár a szultához Sirphim nevében nyolc rendkívüli követet küldött (mindegyiknek volt ezer kísérője Sirphim országának ruházatában) ezzel az izenettel: Jöjj, siess seregeddel hozzám; ketten harcolunk a török ellen; így legyőzhetjük őt és megöljük. A szultán hitt az álnok követeknek és seregével velük ment. A követek a szultánt a török hadsereg elé vezették. A szultán észrevette a csele; de már vissza nem akart menni, hanem harcra kelt a törökökkel s habár sok török esett el kardjának súlya alatt, mégis csatát vesztett és elesett. Némelyek azt mondják, hogy a homlokára irányított golyó ölte meg; mások szerint: látva, hogy csatát vesztett, menekülni nem akarván, a nála levő drágakövet, mely méreggel volt átitatva, úgy, hogy rögtön széttépi a gyomrot, ha beveszik, lenyelte s leesve lováról, meghalt.

Innen a török, a szultán leggazdagabb városába, Aleppóba jutott és azt ellenállás nélkül elfoglalta. Ez 1516 augusztus végén történt. Innen aztán Antiochiába, Tripoliszba és Damaszkuszbba érkezett, végre az említett év végén december 30-án Jeruzsálembe vonult be, még pedig minden ellenállás nélkül. Másnap kivonult a városból és Egyiptomba sietett, ahol a mamelukok által megválasztott szultánt legyőzte és megölte. Tudomására hozom Nagyságodnak, hogy ezek a mamelukok hitehagyott keresztenyek voltak, akik a szultán országában uralkodtak a szaracénok fölött; a hivatalokat is mindenütt ők vezették. Körülbelül 70.000-en lehetettek, akik kereszteny hitüket megtagadták. Ezek mindig a szultánnal harcoltak; de a két nevezett csatában annyira elpusztultak, hogy alig maradt meg 10.000. Ezek részint Sophinak vetették magukat alá, részint a sinai hegyre menekültek, hogy életüket megmentsék.

Most, hogy már Ciprusba érkeztem, hallottam, hogy Sophus a nevezett mamelukokkal a török hadsereg jó részét megsemmisítette. Mikor július 28-án elhagytam Jeruzsálemet, egyedül a török császár tartózkodott még Egyiptomban és pedig Kairóban és Alexandriában. Azután török hivatalnokait Egyiptomban, Jeruzsálemben, Galileában és a szultán összes tartományaiban helyezte el.

A Jeruzsálemben tartózkodó magyaroktól hallottam, hogy mikor a török császár elindult Konstantinápolyból, volt 300.000 embere, most alig van 60.000 belőlük, úgy, hogy ha most a nyugati fejedelmek, angol, spanyol, francia és mások megtámadnák, alig menekülne egy is közülük. A szaracénok jobban szeretnék, ha keresztenyek uralakodnának fölöttük, mint a törökök.

*Azért Nagyságos Uram, menjenek önök is arról a vidékről a törökök ellen! Sohasem lesz erre alkalmasabb idő, mint most, és Isten is fogja önöket segíteni.*

Szándékom volt életem fogytáig Jeruzsálemben maradni, de egyik testvérem sem engedik meg, hogy három évnél tovább maradjon, mert, amint az új gyárdián megérkezik az ő testvéreivel, a többiek, kik ott voltak, kivonulnak. Elöljáróim engedélyével előbb Rómába megyek szent Péter és Pál sírjához és így haza. A többit, ha Isten segítségével Nagyságodnál leszek, szóval fogom elmondani. Ciprus tengeri partján 1517 augusztus 14.

Nagyságodért imádkozó káplánja Pécsváradi Gábor. (Pray. Epistolae Procerum R. Hungariae I. 128.)

Ki tudja, ha e sorok célt érnek, a mohácsi vésztől megmenekedett hazánk sorsa hova fejlődött volna ...?

## 2. *P. Somlyói Bernardin és P. Pesti Mátyás 1523—1525.*

A kétéves buzgó szolgálat után haza indultak. Bernardin atya nem láthatta viszont szeretett hazáját, mert Velencében elhalálozott. Pesti Mátyás visszatért ugyan Budára, de a Mohácsnál diadalmaskodó törökök Budáig kóborolva, szeptember 18-án megölték.

3. *Fráter Joachim* 1690 körül. Egyszerű' laikus testvér volt. Jellemzte a szent helyek imádságos szolgálata. Hazatértében magával hozta az imádság szellemét. minden szabad idejében, vagy szorongattatásában oltár elé térdelt és imádkozott. Pécsett, oltár előtt imádkozva, 70 éves korában, 1704 március 31-én megölték a dühöngő szerbek.

4. *P. Székesfehérvári András* 1726—1732-ig szolgálta Jézust a Szentföldön. Érezvén közeledő halálát, sietett haza, megpihenni a honi földben. Meghalt szentül 1732 május 30-án.

5. *P. Leiggart Jeremiás*, 1779 előtt, több éven keresztül. Hazatérve, nagyon értékes leírást adott a szent helyekről. Kéziratát a budai ferences kolostor őrzi. (Manuscriptum. Buda. N. 13.) A latin nyelvű leírás rendkívül élvezetes. Eleven színekkel ecseteli a barátok fölött tornyosuló felhőket, a vértanúságot, mely minden percben reájuk zúdulhat, ami miatt például Ain Karemben már hat hete nem tehetették ki a kolostorból a lábukat, s bent pedig folyton imádkozva, szorongva várvák a törökök berontását. Roppant színessé teszi leírását a sok legenda, csodás esemény vagy mese, miket a szent helyekkel, vagy a néppel kapcsolatosan elmond.

Érdemesnek tartom egész terjedelmében hozni a „*Szent Keresztfeltállása*” kegyhely leírásánál elbeszélt esetet: „... Ilona, Konstantin anyja, Jeruzsálembe jövet, nagy szorgossággal kereste Krisztus elásott kereszttjét. Úgy a keresztyék, mint pedig a zsidók legbölcsébbjeit meghívta magához, kérvén őket, jelölnék meg az ásatás helyét. A keresztyén tudósok mitsem tudtak a helyről, a zsidók pedig húzódoztak megmutatni azt, noha tudták róluk, hogy

ismeretes előttük az. Ilona szigorú büntetésekkel kenyszerítgette őket, tűzrevetéssel megfenyegetvén őket. A megijedt zsidók elárulták Ilonának a legtekintélyesebb társukat, Júdás Noét, ki gyermekkorában hallotta szüleitől a kereszt elásásának a helyét. Midőn a szent császárnő érdeklődésére Júdás habozott és nem tudta pontosan megjelölni a helyet, — száraz kútba vettetett, hogy ott elpusztuljon. Hetednapon — azon ígérettel, hogy megmutatja a helyet — kikönyörögte magát. A keresztet rejtő hely táján, forró imában kérte az Istenet, mutassa meg neki az elrejtett kereszt helyét. Imáját az Úr meghallgatta, s csodával mutatta meg a helyet. Megrengett, omlott a föld egy helyen, s repedéseiiből mennyei illat tört elő. E helyen gyorsan végzett ásatások három keresztet, s Jézus feliratát hozták a napvilágra. Ezalatt a légben, nagy moraj közepette e sátáni szavak hallatszottak: „Ó Názáreti Jézus! mindeneket magadhoz vonzasz! Júdás révén diadalmaskodtam árulással, s most új Júdás révén letiporsz engem!” A feltaált kereszt legszebb diadala, Júdás Noe zsidó megtérése volt. A keresztségen Ciriacus nevet kapott. Később Jeruzsálem püspöke lett. Egész életén keresztül nagy és különleges tisztelettel adózott a szent keresztnek. Mellére varrva viselte minden a kereszt jelét. Az ő példája honosította meg azt a szokást, hogy a lovagok és nemesek kereszttel ékesítették fel mellükét.” Nagyon érdekes és a szent helyek helyi bizonyosságát és a hagyományokat nagyon igazolja, hogy a százötven éves kéziratot olvasva, teljesen a mai kegyhelyi leírásként veheti a Szentföld ismerője. Leiggart kézirata értékét nagyban növeli, hogy minden kegyhelynél jelzi a hozzá kötött szent búcsút is. (Kereszttel a teljes búcsút, e jelzés nélkül pedig hét év és hét quadragenai búcsút).

6. Fr. Lugherth Quirin 1779—1785. Súlyos betegség kényszerítette haza a Szentföldről. Alig érkezett Budára, ugyanazon év október 7-én meghalt.

7. P. Ördög Szabó Nárcisz. Ugyanezen időben szolgálta a Szentföldet 1781—1784. Hazatérve Gyöngyösre, nagy terjedelmű ismertetést írt latin nyelven a Szentföldről. A Magyarországi Commissariatus hivatalos lapja, Tárogató, 1905-i évfolyamában magyar nyelvre fordítva hozta a leírást, de nem fejezte be. A kéziratot a gyöngyösi ferences könyvtár őrzi.

8. P. Janotyik Anzelm. 1846—1848. Nagy értékét azzal ismerte el a szentföldi Custodia, hogy a Szentsír fönökségét (praesidens) bízta reá. Hűséggel és tudással felelt meg e nagyon megtisztelő megbízatásnak, azonban az akkor még teljesen levegőtlen helyet nem bírta egészséggel. Betegen tért haza meghalni. Meghalt 1850 március 18-án.

9. *P. Frötschner Sebestyén*. Született Egerben, 1807 június 22-én. Élete delén több esztendőt töltött a Szentföldön, Nevét erősen bevéste a Custodia történetébe azzal, hogy technikai tudásával ő alapította (az azóta egész tökéletessé vált) San'Salvatore kolostor nyomdáját.

10. *P. Angeli Ferenc*. Született Isztiméren, 1846 március 9-én. Mint ifjú ferences pap Budán működött több esztendeig, hol a hívő sereg kedveltje volt. Ma is emlegetik. 1872-ben lépett a Szentföld szolgálatába. Nyomdaigazgató volt, majd ama nagy kitüntetés érte, hogy a custos tanácsosa lett, 1879-ben visszatért és Bécsben Commissarius Terrae Sanctae (Szentföld biztosa) lett. Az ő érdeme, hogy Magyarország 1902-ben, budai székhellyel független biztost kapott az ő személyében, ő alapította a „Szent Kereszt Hadserege” társulatot.

11. Utóbbi évtizedekben: P. Miczélyi Valér f 1928; P. Pius Tokay; P. Ferenczi Kherubin f 1891; P. Tersich Lukács; P. Kiss Arisztid f 1913; P. Lombos László (jelenleg misszionárius Kínában) stb. teljesítettek misszionáriusi szolgálatot a Szentföldön.

12. *Fr. Dollencz Alfréd* laikus testvér, vértanú. 1920. A magyar franciskánusok jogos büszkesége, a Szentföldön szolgált hős misszionáriusaink méltó koronája ez egyszerű laikus testvér.

Méltó, hogy életével, egyéniségével és vértanúságával bővebben foglalkozzunk.

Ha nyájas olvasóm abban a szerencsében részesültél, hogy az 1925-i jubileumi szentév leforgása alatt ellátogathattál Rómába, az örökk városba, hogy ott sok búcsút nyerj, sok szépet, szentet láss, bizonyára nem mulasztottad el megnézni az 1925-i szentév különlegességét: *a Vatikáni missziós kiállítást sem*. Az impozáns kiállítás tervszerű megtekintéséhez egyik kívánlom az volt, hogy a látogató az első teremnél kezdje a vizsgálódást, amely a Szentföldet állította a szemei elé. Emez első teremben Villani professzornak négy gyönyörű festményét láthattad, amelyek a legújabb szentföldi vértanukról adtak egy-egy megkapó képet. Ott lehetett szemlélni, amint P. Francesco de Vittorio, *Fr. Dollencz Alfréd* és Fr. Salvatore Sabatini ferencesek a muzulmánok között vértanúságot szenvednek. (V. ö. Acta Ordinis Minorum, 1926 április. 119. 1.) Ezek közül Fr. Dollencz Alfréd hazánkfa az, akitől néhány szót kell ejtenünk, mivel eddig kevesen tudták, hogy mint szentföldi misszionárius mártírhalált halt. Először vértanúhalálának körülményeiről, azután Alfréd testvér életéről ejtünk néhány szót.

Ha a szentföldi Custodiának mindenha nehéz volt a helyzete Palesztinában a mohamedánság óceánja és a szakadárok ármány-

kodásai közepette, fokozódott ez a nehézség a világháború alatt. Ezidőben ugyanis minden jobban és jobban kiéleződött a Szentföldön élő különféle nemzetiségi és vallású népek között az ellenséges viszony. Maga az uralkodó török kormány a „központi hatalmak” mellé állva ugyanis, gyűlölni kezdte eddiginél jobban a keresztenyeket, akiknek vezetői, papjai, szerzetesei, illetve misszionáriusai az uralkodó állam ellenségeinek (olasz, francia) kebeléből kerültek ki legnagyobb számban. Az olasz származású Custos Terrae Sanctae (a sioni gvárdián) alig-alig tudta megvédeni a ferencesek létjogosultságát a Szentföldön. Ez ugyan mindenféle kimagyarázások után úgy ahogy sikerült, de nem sikerült az, hogy az egyiptomi Alexandriától egész Örményországig működő szentföldi szerzetttagokat külön is megvédje a vidéki erőszakosságuktól. Midőn 1917 decemberében a törökök ellensége, az angol csapatok elfoglalták Jeruzsálemet *Allemby* tábornokkal élükön, az ottomán uralom alatt megmaradt északi (Szíria, Cilicia, Örményország) keresztenyekre kemény sors várt. Ha eladdig is titkolt gyűlölettel voltak a „frankok” (az európai keresztenyek) iránt, 1917 után a saját területükön még inkább ki-  
fejezésre juttatták ebbeli érzelmeiket.

Midőn a világháború 1918-ban véget ért és mi európaiak azt remélük, hogy megkezdhetjük a romok felett a békés berendezkedést, Elő-Ázsiában ép ez időben jártak rossz napok a magukra hagyott keresztenyekre. Örményországban, Cícliaiban, a tengerpartokon ugyanis a franciaik erőfeszítéseket tettek újabb foglalásokra, amiáltal szerfölött felbőszítették a mozlimeket a keresztenyek ellen. Az ott életüket tengető keresztenyek, a szerzetesek — ferencesek — természetesen fokozottabb mértékben voltak az ottomán bántalmazásoknak és gyűlöletnek kitéve. Mikor pedig 1919 októberében a franciaik Gciliában is megvetették lábukat, többé nem volt nyugta a maradék krisztusi nyájnak az izlam tengerében. (V. ö. *Acta Ordinis Minorum*, 1921 áprilisi sz. 97. s köv. 1.) A tulajdonképpeni Örményországban patakokban folyt a vér. És már Európába is egymásután szállingóztak a hírek, amelyek megszámlálhatatlan vártonról regéltek. Tényleg, Örményországban a törökök tönkretettek minden kereszteny missziót, Cícliaban pedig (Kis-örményország) szintén pusztulófélben volt a keresztenység. Midőn a franciaik például elfoglalták Cíclia fővárosát, *Marascet*, az ottani kétezer keresztenyből, akik egy templomba vonultak vissza, csak harmincötén maradtak életben, a többiek a mohamedánok bosszújának lettek áldozataivá. Valóban Diocletian és az afrikai vandálok katolikusüldözését juttatja eszünkbe ez a szomorú idő. A ferences misszionáriusok híveik élén egymásután váltak vártonukká. Kezemben *P. Ferdinando*

*Diotallevi* szentföldi custos körlevele, amelyet 1920 szeptember 20-án adott ki; ezen körlevélben már hét ferences vártonú van felsorolva, köztük a mi Alfrédünk is.

Ezen időben Dollencz Alfréd testvér hazánkia *Mugiukderesi* kis ciliciai faluban volt alkalmazva, mint a szentföldi Custodiának tagja. Ezen állomáshelyén a keresztényeknek az a három szerzetes képezte gondviseljét, akik ott velük együtt szenevedtek: P. Francesco de Vittorio, Fr. Alfréd és Fr. Salvatore Sabatini ott remegtek a keresztényekért, mialatt mindenig magasabbra hágott a mohamedánok fanatizmusa a keresztények ellen. Derék misszionáriusaink különösen féltették az ő kis árváikat, akiknek Isten után ők voltak mindenük és akik közül legalább harmincat a saját maguk szegénységből élelmeztek. *Mugiukderesiben* a kereszténység a háború alatt a mohamedánok bűne folytán tönkrement; 1919-ben a szentföldi Custodia újra odaküldte e három tagját, hogy ott a keresztényeknek atyjuk, orvosaik, gyógyszerészeik, tanítóik, papjaik, egyszóval mindenük legyenek. Tényleg már-már csöpörödni kezdett a kisded keresztény nyáj; a keresztény családok is visszaszálltak. Midón a franciák előrevonulása folytán a muzulmán lázongás a városkában mindenjobban fenyegetővé vált, sőt a tetőfokra hágott a keresztények ellen, a három ferences kis hospiciumában megjelent egy Leuimen Oglu Ali effendi nevezetű mohamedán, hogy bátorítsa őket. Sőt hogy biztonságban érezhessék magukat, följánlotta nem messze fekvő házát, hogy a három ferences a kis árvákkal nála elhelyezkedjék. P. Francesco, Fr. Alfréd és Fr. Salvator örömmel fogadták a följánlott biztosítékot. Átvonultak Oglu Ali házába. Ott barátsságos beszélgetést folytatva a törökkel, egyszer csak puskalövések zaja zavarja meg csendes társalgásukat. P. Francesco megkérdezi Alit, hogy mi az oka a rendkívüli lázongásnak és puskaropogásnak? Erre Oglu Ali levetve a kétszínű álarcot, felelet helyett revolvert rántott elő és ott szobájában minden a három szerzetest, köztük a mi Alfrédünket is, agyonlőtte. Erre — mint valami adott jelre — berohan az uccáról a fanatikus csöcselék és az összes árvákat felkoncolja. Majd pedig a keresztény templomot, a misszióállomást, továbbá a keresztények házait kifosztotta és végül felgyűjtotta. (Acta Ordinis Minorum, 1921. 98.1., v. ö. P. Ferdinando Diotallevi szentföldi őr 1920 szeptember 20-ról keltezett körlevelét.) P. Diotallevi körlevelében hozzáteszi: „Hogy amint nekünk előadatott, minden január 23-án (1920) történt, mialatt mi Szűz Máriának eljegyzését ültük; ime a mi testvéreink ugyanakkor röppentek el, hogy menyegzőt ünnepeljenek az égben”.

Hasonló körülmények között történt 1860-ban a damaszkuszi

vértanúk halála. Ott is mohamedán fanatizmus, gyűlölet és árulás miatt vált a hit vértanúivá az ottani hét ferencrendi: P. Ruiz Emáuel és társai és ma már a boldogok között foglalnak helyet (1926 október 10-e óta). Nem lehetetlen tehát, hogy néhány évtized múlva a *mugiukderesi* vértanuk is az oltárra kerülnek. Azért helytállónak tartom, hogy ezek után néhány szóval Fr. Alfréd életéről is tegyek rövid emléést. Ottani életéről érdeklődtem *P. Raffaello Casali* jeruzsálemi lector generálisnál (egykori tanulótársam a római Szent Antal CoUegiumban), aki szíves feleletével sokban megkönyítette feladatomat.

Dollencz Nándor Alfréd született a torontálmegyei *Nagyszentmiklóson*, az Űrnak 1853-ik esztendejében, június 23-án. Édesatyát Nándornak, édesanyját Berger Katalinnak hívták. 1876 augusztus 4-én öltözött be Szent Ferenc ruhájába és mint ilyen, a Szűz Mária-ról nevezett magyarországi Ferences rendtartománynak tagjává lett. Egyszerű fogadalmat 1877 augusztus 18-án, ünnepélyes fogadalmat pedig 1882 január 31-én tett. A szentföldi őrség szolgálatába 1888 május 8-án állott. Elöljári mindjárt elküldték a Jeruzsálemtől nem nagy távolságra fekvő *Ain-Karembe* (Keresztelő szent János hazája), ahol mint sekrestyés testvér működött. 1889—91-ben az egyiptomi *Kairóban* működött. 1892—93-ban *Jenige-Kale* kisöröényországi misszióban volt alkalmazva. 1894-ben visszajött Magyarországba, hogy meglátogassa provinciáját. 1895-ben a híres jeruzsálemi Üdvöztöről nevezett zárdában (Convento di S. Salvatore) teljesített szolgálatot. 1896-ban az egyiptomi Alexandriába szólította az engedelmesség. Életének következő szakából látjuk azt, hogy az isteni Gondviselés is mintegy predesztinálta, hogy második hazája éppen Kis-Örményország (Cilicia) legyen, ahol vértanúságot is szenvedett; itt tartózkodott ugyanis a legtöbb ideig, mert 1897-től 1914-ig újra *Jenige-Kaiéban* tartózkodott. Midőn 1914-ben a világháború kitört és Törökország is csatlakozott a központi hatalmakhoz, akkor Örményországból kiüzte az összes misszionáriusokat. Ekkor a többiekkel egyetemben Alfrédünk is Jeruzsálembe jött és ott tartózkodott 1919-ig; ez évben újra Örményországba küldik, nem azért, hogy sokat dolgozzék már ezután, hanem hogy a vértanúság pálmáját elnyerje. Az említett P. Casali azt írja, hogy ő is ismerte személyesen és mint példás életű szerzetes szerepelt mindenhol. „*Era veramente uomo di silenzio e di preghiera*”, a szerzetesi csendtartás és az imádság embere volt; ez pedig csak az igazán nagy lelkeknek és a tettrekész jellemeknek vonása. P. Casali szerint a misszionárius atyák dicséreteket zengtek a jó és szorgalmas *Fra Alfrédéről*. A többi között *P. Emmanuele Garda Pardua* mondotta

róla: szerencsés vagyok, hogy együtt lehetek Alfréd testvérrel, mert azonfelül, hogy vigyáz a templomra, a hospiciumra, segítségemre van még, mint gyógyszerész, mint orvos és gondozza minden azokat, akik csak a misszióból mint betegek jelentkeznek.

Szülőanya, a szűz Máriáról elnevezett magyar provincia, emellett szépséppel szavakkal iktatta be Necrologiumába Fr. Alfrédet:

A. 1920. die 23. Januarii. Rel. Fr. Alfredus Dollencz, Laicus sol. prof. Fidelis et zelozus operarius in Missione Terrae Sanctae an. aet. 67<sup>0</sup>., relig. 44<sup>0</sup>., prof. sol. 38<sup>0</sup>., servitii Missionis T. S. 37<sup>0</sup>. In ódium christiana fidei a quodam turca fraudulenter in domo sua, vitae saecuritatem promittente, pluries explosis glandulis sclopetarum occisus est cum duobus sociis: P. Francisco de Vittorio, et Fr. Salvatore Sabatini, in loco Mugiukderesi dicto.

Szent Cyprián ily szavakkal buzdítja kortársait a vértanúságra (Exhortatio ad martyrium, 8): „Fegyverkezzünk szerelmes atyám-fiai teljes erőnkkel és készüljünk a tusára romlatlan elmével, ép hittel, áhítatos erénynyel”. *Dollencz Alfréd* testvér is az ima és a szerzetesi erények által átszött egyszerű, igénytelen, romlatlan életével már előre készült a vértanúságra. S bár egy szobában halt meg Krisztus hiteért, nem tévesztendő szem elől ugyanazon *Cypriánnak* mondása (ugyanott, 5): „Nem kisebb a vértanúság dicsősége azáltal, hogy nem nyilvánosan és sokak láttára vész el valaki, ha az életvesztés oka nem jelent mást, mint Krisztusért meghalni”. Bizonyos, hogy a körülmények közrejátszása folytán ezen halál-nemet „m ódium fidei” jelzővel kell díszítenünk, mert áll róla a szentírási kifejezés (Ján. 16. 2—3): „Eljön az óra, hogy mindenki megöl titeket, szolgálatot vél tenni az Istennek. És ezeket cselekszik nektek, mert nem ismerik az Atyat, sem engemet.”



# COMMISSARIUS



TERRAE SANCTAE  
(A SZENTFÖLD BIZTOSA)

ÍRTA:

P. KAIZER NÁNDOR

**A** Szentföld az egész keresztenységnak drága ereklyéje. Birtoklásáért nagyon nagy áldozatokat hozott minden időben a hívő világ. Hadakat szerelt fel súlyos aranyakon, drága embervért öntött tengernyi mennyiségen. Bár tudjuk, hogy mindezzel csak pillanatnyi eredményeket ért el. Az erőszakot még nagyobb erőszak nyomta el, hadseregeket még nagyobb hadseregek döntötték véres sírba.

Midőn mindez csödöt mondott és a véres hadak elpihentek, egy új hódítási hadjárat kezdődött a Szentföldért. *Szent Ferenc és szegény fiainak hódító hadjárata*. És amit a hős kard nem tudott elérni, azt elérte a hős szeretet. A ferencesek lassan-lassan birtokba vették a Szentfold értékes kegyhelyeit, s már hétszáz év óta őrzik azokat a keresztenység számára ...

Hétszáz éve megszállva tartani Jeruzsálemet, Betlehemet, Názáretet, Tábot stb. stb. és megőrizni emezek szentélyeit a fanatikus mohamedán és még dühösebb keleti szakadárság tengerében — nem csekélység!

Kard helyett rózsafűzért forgató ferences hódítók kétszeres fegyverrel védték meg és tartották meg a szentélyeket: *vérrel* és *arannyal*.

Vérrel álltak ellen a fanatizmusnak, arannyal pedig csítították a kapzsiságot.

Ha vért kellett áldozni, nem mentek sehova kölcsön kérni azt, hanem tétovázás nélkül öntözték meg önon vérükkel a szentélyek drága falait, oltárait... Ezrekre megy vörterník száma. Hihetetlen bőkezű volt a hódító ferencrend a vérontásban! Ha valamelyik szentély őrzésében egy testvér elvérzett, tízen is jelentkeztek, szinte vetekedve, az életveszélyes helyre...

Sokkal nehezebb volt azonban Assis szegényeinek a helyzete, midőn nem vért, hanem aranyat követelt tőle a szentély megvédeése, megőrzése! Pedig a hétszáz éves küzdelem sok, nagyon sok aranyat nyelt el!... Amilyen igaz a fegyverháborúra, hogy pénz, pénz és pénz kell hozzá, — sajnos, époly igaz a szentföldi szeretethódításra is, hogy pénz, pénz, sok pénz kell hozzá. Nem volt a századok folyamán ritka eset, hogy a már egyszer jó pénzen megvett szentélyt újból, ötödször és tizedszer is meg kellett fizetni. Ezenfelül a feren-

cesek szerzetük szellemének megfelelően az irgalmas szeretet költséges munkáit is magukra vállalták az egész Szentföldön. És gyakorlóják azt intézményesen napjainkig. Ingyen árvaházak, iskolák, menhelyek, kórházak, szegényetető konyhák, ingyenkenyér stb. mindenki számára, aki jelentkezik, legyen az török vagy beduin, vagy keresztény. A Jordánon túli tartományokból évenként sok-sok vágón búzát vesznek össze, melyet Jeruzsálemben, a San Salvatore nagy kolostoruk malmai megőrlik, műhelyeik feldolgozzák s így nemcsak Jeruzsálemet, hanem úgyszólva a fél Szentföldet kenyérrel lájták el. Ingyen kap mindenki, aki jelentkezik érte. És a lusta muzalmán nagyon is buzgón, sőt szemérmelenül jelentkezik. Ma már nem is kérni, hanem járandóságot követelni jön.

Továbbá San Salvatore kolostor számtalan műhelyt tart fenn (asztalos, cipész, pék, könyvnyomda, könyvkötészet, stb. stb.), amelyekben nemcsak munkát kap a dolgozni akaró, hanem teljesen ingyen oktatást és ellátást a mesterséget tanulni akaró beduin, török.

Nagyon természetes, hogy a sok szentély, kolostor, iskola fenn-tartása is pénzt emészti. Hozzá még nemcsak a magáét tartja fenn a Rend, hanem siet más egyházi intézmények segítségére is.

Íme, egy háború előtti kiadási tábla:

1.	<i>Teher:</i>	
Szerzetesház .....		51
Szentély .....		55
Plébániatemplom .....		46
Eltartott árvák .....		505
Segélyezett családok .....		3.088
E családok személyszáma .....		15.284
Szegényház .....		423
Iskola .....		54
Iskolanövendék .....		4.224
Tanerő .....		160
2.	<i>Kiadás:</i>	
Szegényeknek pénzben .....		85.168.46 fr.
Élelem, ruha, gyógyszer .....		94.636.00,,
Szegényházakra .....		41.564.00,,
örmények segítése .....		110.000.00,,
Zarándokokra .....		72.848.00,,
Iskoláakra .....		88.184.00,,
Pátriárkának .....		75.000.00,,
Árvákra .....		37-573.00,,
Munkásokra, művészekre .....		90.452.00,,

(P. Girolamo Golubovich, Miss. Apóst. Serié chronologica Dei Reverendissimi Superiori di Terra Santa. — Jerusalemm. A. 1898. Typografia del Convento di S. Salvatore.)

Ez jóval háború előtti, aranyvalutás világból való tábla. Azóta a terhek is megnőttek, természetesen a kiadások is megnagyobboldak és számban is megtízszerődtek. A világháború Palesztinát is erősen végigszántotta s a nyomort megszaporította. A ferencesek fegyverét, a pénzkiadást is szörnyű módon megnövelte. E teher a háború utáni időkben nagyon nyomasztó. A segélyezett muzulmán nem könyöradományként vagy ingyenes segítsékként veszi a ferencesek irgalmasági munkáját — amelyért alázatos köszönet jár —, hanem egyenesen járandóságnak veszi azt, amelyet kötelesek számára kiutalni a barátok, ellenesetben vérüket veszi s szentélyeiket feldúlja...

Háláról, köszönetről szó sem lehet. Igaz azonban az, úgy a maga módja szerint elismeréssel van, mert úgy a beduin, mint az arab hagyományként köti a fiai lelkére, hogy: „*A kordátestvérek jó emberek, mert kenyeret adnak a szegénynek. Só't a kordások atya (Szent Ferenc) nagyobb még Mohamednél is. Mert Mohamed csak három napig tudná etetni a hívőket (ha semmi sem teremne), a kordások atya pedig fél évig.*”

Súlyosbítja a helyzetet még az is, hogy a barátok vetélytársat kaptak a háború után. E vetélytárs a protestantizmus. A nagy háború után ugyanis a katolikus francia protekturátust a protestáns angol váltotta fel. Ez új protekturátus palástja alatt a protestantizmus sok-sok szektája esett neki a Szentföldnek. E szekták nagy amerikai és angol pénzek felett rendelkeznek. Templomokat építenek, intézményeket állítanak fel. Intézményeik szintén ingyenesek. Berendezéseik, ellátásaik előnyei felülmúlják a ferencesekét. A benszülött arab pedig oda megy, ahol többet kap. A protestáns intézmények többletelőnyei bizony vonzzák őket és vagy egészen elviszik a ferencesektől, vagy követelődzőbbekké, telhetetlenebbekké nevelik velük szemben. Hogy a ferencesek jótékonykodása minden időben vallás és felekezet fölött állott, míg a protestánsoké *missziós, téritői célok szolgálatában áll* (pl csak az az ifjú kaphat a jeruzsálemi intézetben néptanítói diplomát, aki protestánssá lesz; csak az az árvaleány kap elhelyezést és nevelést a názáreti nagy leánynevelő-intézetben, aki megígéri, hogy csak protestánshoz megy nőül...), az egyáltalán nem tűnik fel ez esetben az arabnak s nem riasztja vissza a protestáns jótékonyúság elfogadásától...

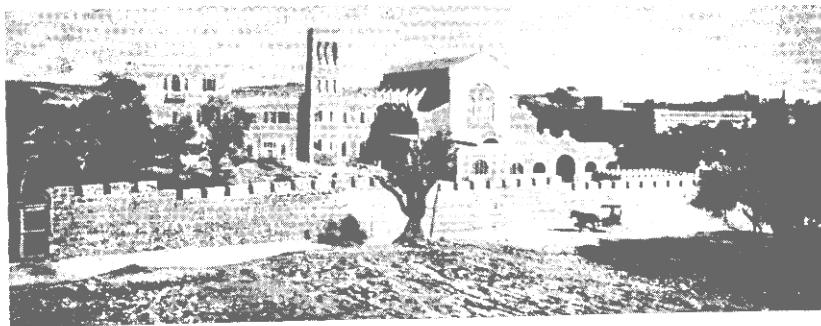
Magától felvetődik a kérdés: *honnán teremtik elő a szegény barátok azt a roppant pénzt, melyet az előbb említett gyomrok évről-évre elnyelnek?!*



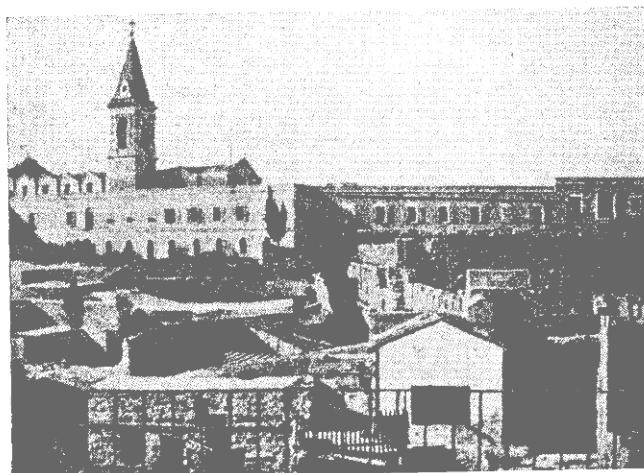
SZENT FERENC A SZULTÁN ELŐTT



RUIZ EMANUEL ÉS TÁRSAI DAMASZKUSZI VÉRTANUK



**SZENT ISTVÁN VÉRTANU BAZILIKÁJA**  
a Domonkos-atyák bibliai főiskolájával



**SAN SALVATORE**  
a Megváltó templom Jeruzsálemben



**KEFR SILOAN**  
(a botránynok hegye)

Midőn föntebb a Szentföld megtartására szükséges áráldozatról volt szó, azt mondottam, hogy nem mentek a szomszédba kölcsönkérni, hanem adták a magukéból, utolsó cseppig! — most pedig, midőn a szükséges aranyáldozatról van szó, íme a feleletem: *a szegény koldus barátok szorgos alamizsnával szedik össze, világszerte, a szükséges nagy pénzeket.*

Régente királyok, fejedelmek, gazdagok vetekedtek abban, hogy egy-egy szentélyt megvehessenek, vagy szükségletei, építkezései segítségére siesszenek. Ily alapon írta be a nevét a Szentföld koronás jótevői fénYES lajstromába apostoli királyunk, I. Ferenc József is. De a gazdagok, a királyok vagyont kitevő alamizsnához minden időben csatlakoztak az egyszerű, a névtelen, a szegény hívők alázatos fillérei. minden időben piros posztókereszttel megjelölt barátok jártak, városokon, országokon keresztül-kasul és a Szentföld céljaira alamizsnáért esengtek.

Effajta alamizsnagyűjtés nem soká maradt egyszerű koldulási formában, mert a ferencrend, sőt maga a római Szentszék rendszerítette. minden ország számára Commissarius Terrae Sanctae (Szentföld Birtosa) címmel egy-egy tekintélyesebb szerzetest nevezett ki és megbízott az alamizsna összegyűjtésével.

A Szentföld ügyeit intéző öt Cardinállisok Szent Congregatioja (megszűnt) 1646 június 19-én elrendelte, hogy a Commissariusok kinevezése a Ferencrend Generális főnökének a joga legyen. Ő írja körül joghatóságukat, kötelezettségeiket és jogviszonyukat a helyi elöljárókhoz.

És azóta ezt hűségesen végzi a ferencrend főelöljárója. Kinevezése tehát a Szentszék megbízása alapján történik.

A szokásos kinevezési okmány szövege így hangzik: „Urunk Jézus Krisztus földi életével és drága vérével meg-szentelt és isteni Gondviselés intézkedése folytán a mi Szerafi Rendünk őrzésére és gondozására bízott palesztinai szent helyeket, Elődeink dicső példáját követve, a legmelegebb szeretettel és tisztelettel óhajtjuk gondozni. Gondoskodásunk főszélye mindenkorra összpontosul, amitől a szentélyek fennmaradása és a rajtuk végzendő szent ténykedések zavartalanul függ. Emezek legelseje a katalikus országok és birodalmakba Commissariusokat kinevezni és megbízni a szent alamizsnák összegyűjtésével és Szentföldre szállításával, amelyekkel nemcsak az ott ténykedő szerzetesek fenntartása, hanem a szentélyek javítása, fennmaradása, megváltása is biztosítatik. Ezért Téged, — kinek fedhetetlen életéről, bőlcsességről, katalikus és szerzetes megingathatatlanúságáról, cselekvő mozgékonyságáról sok jót tudunk és akit a szent helyek nagy tisztelete és szeretete

jellemz — jelen soraink erejével.... (N. rendtartományból, N. országba . . . .) Szentföld Commissariusává kinevezünk, felruházva Téged mindenazon kiváltságokkal és jogokkal, amelyek e Commissariusoknak jog vagy szokás alapján járnak. Továbbá felhatalmazunk, hogy a te segítségedre és alamizsnagyűjtések és Jeruzsálembe küldések megkönnyítésére két segítőrendtársat magad mellé végy. A Te jogod és kötelességed legyen, akár személyedben, akár megbízottaid révén a Szentföldet érintő összes ügyeket intézni; a Szentföldre menő vagy onnan jövő szerzeteseket igazoló iratokkal ellátni. Mindezekhez — amennyiben a jog ezt megkívánná — Neked a szükséges felhatalmazásokat megadjuk.

Szeretettel figyelmeztetünk azonban arra, hogy a fönti kinevezés és jogokban — amelyekkel felruháztunk — szem előtt tartsd XIV. Benedek „Emanarunt nuper” (1743 aug. 20) és VI. Pius „Inter caetara” (1778 júl. 31) kezdetű rendelkezéseit, továbbá Rendünknek idevágó Constitutiót.

A szent engedelmesség erejével megtiltjuk, hogy joghatóságunk alá tartozó bárki is merészelve Levelünket feltartóztatni, vagy megakadályozni ... stb.”

De a Szentszék nem elégedett meg csak azzal, hogy a Rend Generális főnökét felhatalmazta az alamizsnagyűjtő Commissariusok kinevezésével, hanem nagyon sok esetben sietett az egész keresztény világ buzdítására, hogy az alamizsna minél szívesebben és bőségesebben gyűljen össze. Sőt rendeleteket bocsátott ki, amelyek szabályozzák és egyes ünnepekre előírják a templomi gyűjtést.

VIII. Orbán „Salvatoris” (1642 febr. 3) brevéje elrendeli, hogy évenként legalább kétszer, Advent és Nagyböjtő időben az egész világon templomi gyűjtések legyenek a Szentföld javára.

X. Ince pápa „Salvatoris” (1645 szept. 19) brevével elődje rendelkezéseit szószerint és egész terjedelmében megerősíti és megújítja, kötelességévé tévén a világ pátriárkáinak, érsekeinek és püspökeinek, hogy ha Rómába jönnek „Ad Limina”, szigorú és pontos beszámolót tartsanak eme rendelkezése betartásáról és a gyűjtés eredményéről.

XIV. Benedek „Emanarunt nuper” (1743 aug. 20) brevéjében tekintettel arra, hogy az alamizsnák nagyon megcsappantak, s emiatt veszélyeztetve van a szentélyek épsege és fenntartása, elrendeli, hogy esztendőnként legalább négyeszer tartassanak az összes templomokban szent beszédek a Szentföld szükségleteiről és ezzel kapcsolatosan gyűjtések a Szentföld javára.

XIII. Leó „Salvatoris ac Domini Nostri” (1887 dec. 26) elődeinek rendelkezéseit összegezi és figyelmezteti a világ püspökeit,

nehogy azokat elavultaknak és nemkötelezőknek gondolják. Majd apostoli hatalmával, örök időkre szóló érvénnyel elrendeli, hogy a világ összes Pátriárkái, Érsekei és Püspökei gondoskodjanak, miszerrint a joghatóságuk alá eső minden plébániatemplomban legalább egyszer évenként, és pedig nagypénteken, buzdítassanak a hívek alamizsnaadásra a Szentfold javára. „Ugyanazon Apostoli hatalmukkal nyíltan megtiltjuk —mondja tovább a nagy pápa—, hogy valaki a Szentföld céljaira így összegyűjtött alamizsnát bármiféle más célra fordítani merészselje. Amiért is parancsoljuk, hogy az összegyűjtött alamizsnát plébános a püspökhöz, püspök pedig a legközelebbi ferencrendi Szentföldi Commissariushoz küldje; emez pedig minél előbb Jeruzsálembe, a Szentföldi Custoshoz irányítsa...”

Mivel pedig a pápai rendelkezést különféleképpen kezdték elmagyarázni, s a befolyt nagypénteki (szentsíri) alamizsnából „önköltiségek”, „szentsíri költiségek” címén levonásokat eszközölni, a S. Congregatio de Propaganda 1891 febr. 20-án a világ összes püspökeihez ezeket írta:

„Az 1887. év dec. 26-án kiadott pápai rendelkezést mindenkinek kötelessége tökéletesen keresztlüvinni. A nagypénteki, vagy az év bármely más napi gyűjtését a Szentföld javára, tilos bármily néven nevezendő más célokra fordítani. Ezeket az alamizsnákat *teljes egésziükben* & franciskánus kommisszáriusok révén a Szentföldi Custos kezeihez kell juttatni. Bármilyen ellenkező magyarázat vagy szokás ezennel törölhetik.”

X. Pius (1909 okt. 1) ezt újból hangoztatta.

XV. Benedek pápa (1919 márc. 11) válaszolván a jeruzsálemi pátriárcha levelére (amely szomorúan leírja a szentföldi misszió siralmas helyzetét, mely a háború után rászakadt, különösen pedig a nagy lelki veszélyt, melyet rázúdított a nagy pénzekkel dolgozó és ez alapon lelkeket vásárló protestantizmus), buzdítja a világ püspökeit és híveit alamizsnákkal a Szentföld minden, azaz bármely szükségletére, hogy ezáltal elég erősek legyenek intézményei a veszéllyel szemben, egyben ő maga is tekintélyes összegeket küld e célra. Hangoztatja azonban, hogy elődje, XIII. Leó által előírt gyűjtések *feldarabolatlanul* és *egészében* a Szentföld Custosa kezeihez küldessenek.

Íme, a Szentföldi Commissariatus és munkaköre, az egyház szemében, évszázadok óta nagyon szent és fontos küldetés. Fontos, hisz emezektől függött minden időben a kegyhelyek megőrzése. A Ferencrend pedig mindig a legnagyobb megtiszteltetésként adta kiválasztott kiválóbb fiainak e kinevezést. A Szentföld képviselőinek tekinti a Commissariusokat. Vagy, ahogy Jörgensen fejezi ki magát

a szentföldi utazásáról írt szép könyvében: „A Commissariusok, a különleges szentföldi franciskánus királyságnak követei egyes nemzetekhez.”

Nincs kereszteny ország, amelynél ne dolgozna egy-egy Commissarius. Nagyon természetes, hogy több-kevesebb eredményt tud elérni a Commissarius országa erkölcsi és anyagi helyzete szerint. Az Amerikai Egyesült Államok (Washingtonban székelő) Commissariatusa pld. a háború után építette fel a gecsemánéi és a táborhegyi nagystílú bazilikákat, nagyban bebizonyítván ezzel a messze tengerentúli hívők áldozatosságát és lánglelkesedését a Szentföld iránt.

Szentföldön, különösen most, sok muzulmán kézen levő szent emlékhely eladó. Még a Coenaculum is! De súlyos milliókért...

A római birodalom s ezzel kapcsolatosan Ausztria, Magyarország 1633-ban kapott Commissariust, P. Petrus de Orosco spanyol franciskánus személyében.

A római szent birodalom császárai, egyben Magyarország királyai, mindig nagyrabecsülték a Bécsben székelő Commissariust és megbízatását. Számtalan rendeletet bocsátottak országaikhoz, hogy megkönnyítsék és gyümölcsözővé tegyék munkáját.

III. Ferdinánd 1638 május 10-én;

I. Lipót 1664 febr 11 és 1693 febr. 24-én; majd VI. Károly 1714 jan. 5-én kiadott nagy rendeletében gyönyörű budzítást intéz országaihoz és népeihez, hogy hathatóan segítsék munkájában a Commissariust. Ügyaneme rendeletében VI. Károly szigorúan elrendeli, hogy Commissarius csak ausztriai ferences rendtartomány fia lehet és Viennában, Bécsben kell székelnie.

II. József császár, mint sok minden egyházi intézményhez, úgy a Commissanatushoz is nyúlt. Megtiltotta az alamizsnagyüjtest a Szentföld javára, majd eltörölte a Commissariatust.

1833-ban újból felállította a Ferencrend, Ferenc császár jóváhagyása mellett. A nemsokára utána trónralépett I. Ferenc József királyi bőkezűségével felülmúltá összes elődeit, sőt minden jótékonykodó koronás társait. Jeruzsálem, Betelehem, Názáret stb. örökkidőre hirdetik az ó és öccse, Maximilián, Mexikó császára kegyeletét a Szentfölddel szemben.

Az osztrák Commissariatus első századában négy ízben „hungarasz”, magyar nemzetiségű franciskánus vitte Szentföldre az alamizsnát.

Három ízben: 1720-ban, 1725-ben, 1730-ban P. Moro Miklós és 1737-ben P. Wajer Vince. (Piacidus Herzog: Cosmografia Austriaco Franciscana A. 1740. pag. 174.)

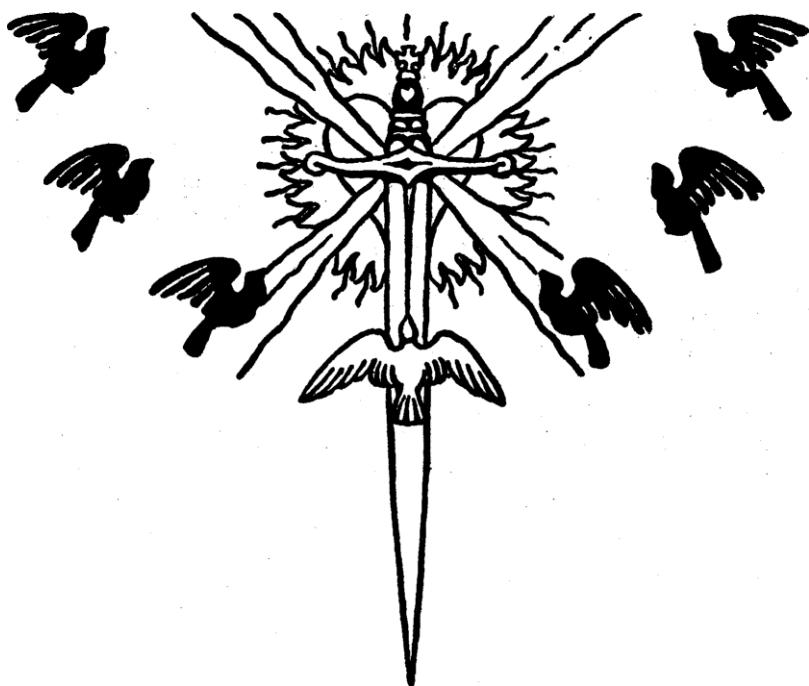
1902-ben Magyarország független Commissariust kapott. A megtisztelő megbízatás a szent Kapisztrán Jánosról elnevezett Rendtartományt érte. Első Commissarius Magyarország számára P. Angeli Ferenc lett.

Jelenlegi Commissarius Terrae Sanctae (Szentföldi Biztos) Magyarország számára: P. Kaiser Nándor. Székhelye: Budapest, II.j Margit körút 23. sz.

Még megjegyzendő, hogy a commissariusi megbízatás nincsen időhöz kötve, hanem a Rendi előljáróság akaratától függ — visszavonásig.

A magyar Szentföldi biztos a saját kiadásában megjelenő „*Tárogató*” havíffizet útján dolgozik a Szentföld ismertetésén és az oda-szánt alamíznák összegyűjtésén. Segítségére van ebben a „Szent Kereszt Hadserege” egyesület, amelynek csonka hazánkban tízezer tagja van. A háború kitörése előtt egyszázötvenezér tagja volt.

Hazánk szomorú feldarabolása után Erdély és Felföld is kapott Commissariust.



# KÜLÖNFÉLE SZERZETESRENDEK ÉS INTÉZETEK A SZENTFÖLDÖN



ÍRTA: DR. HORVÁTH ZSIGMOND

TEOLÓGIAI TANÁR

Azokról az intézetekről akarok rövid ismeretet adni, amelyek, különböző egyházi rendek buzgóságából, tudományos és kultúrmunkát végeznek a Szentföldön.

Felsőbb fokú és alsóbb fokú iskolák és intézetek nagy száma buzgolkodik ott e téren, férfi és női szerzetesek önfeláldozó munkásága mellett.

## I. Biblikus főiskolák.

1. A *ferencrendieknek* Jeruzsálemben négy házuk van. Az Üdvöztőről elnevezett plébániatemplom, a Szentsír, a Gecsemáné kert és a Flagelláció. Ez utóbbit építették ki olyannyira, hogy alkalmas legyen egy biblikus stúdium befogadására. Az átalakítást és kibővítést 1929-ben fejezte be *P. Ferdinando Diotallevi*, az intézet akkori igazgatója. A biblikus iskola a Szűz Anya kapujához vezető úton (Tarig Bab Sitti Maryam), talán Jeruzsálemnek legcsendesebb helyén épült. Hatalmas kétemeletes ház, melynek lapos tetejéről nagyszerűen át lehet tekinteni az egész szent várost, a közvetlen szomszédságban levő régi templomteret az Omár-mecsettel, a keletre fekvő Olajfák hegyét az új zsidó egyetemmel és kereszteny szentélyekkel, sőt a Jordánon túlról Moáb hegyei is idelátszanak. Ennek az intézetnek voltam én is boldog lakója két esztendeig. Amikor esténként a tetőn sétáltam, felhődén, tiszta, csillagos keleti égbolt alatt, ó, mennyi titkot beszélt szívemnek az Olajfák kertje és hegye, az Antónia-vár romhalmaza, a „Via Dolorosa”, Sionnak orma. Éltek, szóltak, sírtak a kövek. A levegőben szinte az Evangélium szavai vibráltak. Igen, itt át lehet élni az egész Evangéliumot. Csak arra riad fel a boldog álmودozó, amikor Jeruzsálemnek körülbelül 14 tornyában egyszerre kezdi énekelni, — nem is énekelni — harcsogni fülsértő hangokon Mohamed dicséretét. Ekkor értjük meg csak, hogy ma már nem Krisztus neve szent itt, hanem AUahé. Biblikus intézetünk növendékei a világ minden országából kerülnek

ide. Társaim között volt pl kolumbiai, angol, spanyol, amerikai, olasz, szlovák, akik előzőleg Rómában tanulnak két esztendeig és csak azután jönnek ide, hogy a könyvekből tanultakat szemeikkel is lássák.

Ugyanilyen nemzetközi jellegű a tanári kar is. Francia, német, olasz, spanyol, holland, közülük nem egy általánosan ismert tudós, mint a hírneves asszírológus, *Maurus Witzel*.

Legnagyobb tekintélye mégis első nagy vezetőjének, *P. Gauden-tius Orfal*-nak volt. Szegény örmény család gyermeké lévén, jeruzsálemi kollégiumunkban nevelkedett több árva gyermekkel együtt. Tehetsége miatt Rómába, majd Freiburgba küldték előljárói. És amikor mint tudós archeológus visszatért Jeruzsálembe, a biblikus intézet élére állították. Hamarosan (1925-ben) a keleti archeológus társaság elnöke lesz, majd nagy munkába fog, amidőn a kafarnaumi zsinagóga romjainak ásatását vezeti és könyveivel magyarázza. Sajnos ez volt utolsó műve.

1926 április 20-án éppen Jeruzsálembe sietett autón Názáretből, hogy résztvegyen egy nemzetközi ülésen, de pár kilométerre a szent várostól szerencsétlenség érte. Soförje elaludt (késő este volt), autója árokba fordult és a nagy ferences tudós azonnal meghalt, alig 37 éves korában.

Másnap *Lord Plumer*, Palesztina angol kormányzója búcsúztatta és a nemzetközi archeológusgyűlés *Garstang* indítványára latin felirattal örökítette meg emlékét a kafarnaumi zsinagóga egyik oszlopán.

Neves tanárain kívül hatalmas könyvtára és múzeuma van a ferences intézetnek. 700 esztendőnek rengeteg összegyűjtött kincsét halmozták föl ebben a múzeumban a ferencrendiek. Különös figyelmet érdemel pénzgyűjteménye.

2. A ferencrendiekben kívül a *dominikánus* atyáknak már a 90-es évek elején virágzó intézetük volt és van is jelenleg Jeruzsálemben a város falain kívül, alig pár száz lépésre a damaszkuszi kaputól.

A testvérrend azon a helyen telepedett le, ahol állítólag Szent István első vértanút megköveztétek.

*P. Lagrange*, az intézet alapítója hosszasan bizonyítja azt (Revue Biblique 1894. 477. sz.) hogy Szent Istvánt a város falain kívül köveztek meg éspedig, amint Theodozius és más zarándokok írják, alig köhajításra az északi kaputól, amelyet Szent István kapunak is neveztek.

A vértanúság helyén Eudoxia császárné 455-ben remek szép bazilikát emelt. Erről majdnem minden akkori zarándok megemlékezik. A bazilikát ugyan lerombolták a perzsák 614-ben, de Szofronius püspök már 638-ban újból felépítette, ha nem is pontosan

azon a helyen, ahol Eudoxia bazilikája állt. A kereszesek még szebbé tették a templomot, azonban 1187-ben Szaladin jövetele előtt saját maguk rombolták le.

Már az első századokban kétséges volt, hol kövezték meg Szent Istvánt. János jeruzsálemi püspök pl 415—417-ben a város déli részén állított emléket Szent Istvánnak, Juvenál püspök a keleti részen (422—437), Szent Melánia az Olajfák hegyén.

A hagyományos hely ma is a Cedron völgye.

Mi nem akarunk bizonyítani sem egyik, sem másik vélemény mellett (1. bővebbet Mommert: *Saint Etienne et ses sanctuaires a Jérusalem*. 1912. Jérusalem), csak megállapítjuk azt, hogy a dominikánusok Eudoxia bazilikája helyén építették fel gyönyörű templomukat és építették a templom mellé világhíres biblikus intézetüket.

Hírét, nevét olyan tanárok alapozták meg, mint *P. Lagrange*, *P. Vincent*, *P. Dhorme*, *P. Ábel*. És az ő szerkesztésükben megjelent folyóiratot, *Revue Biblique*, amely ma már a negyvenedik évfolyamban jár, ugyan melyik biblikus nem ismerné? Többezerből álló könyvtárunk és ugyanolyan szép múzeumuk van, mint a ferencrendieknek.

3. A két testvérrend nagy intézetén kívül a *jezsuitákról* kell még megemlékeznem. Ha az állomásról a szent város felé igyekszünk, már messziről látható a hatalmas pápai intézet, a jezsuiták háza. Igaz, iskolájuk nekik itt Jeruzsálemben nincs (Beirutan [Szíria] van igen tekintélyes, világhírű egyetemük), hanem a római *Institutum Biblicum* növendékei (amely intézetet ők vezetik) esztendőnként ellátogatnak a Szentföldre és kirándulásai után ebben a házban pihenek meg. Vezetőjük rendesen *P. Matton*, a neves jezsuita, aki esztendők óta Jeruzsálemben tartózkodik, hogy a Jordánon túl, Teleliat Ghassulban kezdett ásatásokat befejezze. Munkájáról az újságok is sokat írtak és pedig olyan formában, mintha Szodoma és Gomorra romjait találták volna meg a Jordán völgyében. Azonban a döntő szót még nem mondották ki azok, akik legilletékesebbek, *P. Matton* és társai. Addig várni kell.

Mind a három biblikus intézetnek célja az, hogy növendékeinek helyszínen mutassa be az ó- és újszövetségi szent helyeket, jobban megismertesse velük a keleti nyelveket és ha alkalom adódik, odavezesse őket az ásatásokhoz, amikor ezer söt többezer esztendőnek kultúrája napfényre kerül. Mert Palesztinában bárhol ásnak, értékes adatokat kapnak rég letűnt népek történetéből. Eleinte különösképpen a nem keresztény elemek törték, zúzták a földet csak azért, hogy megdöntsék a Szentírás tényeit. De be kellett

látniok, hogy az archeológiai kutatás semmiben sem cáfol rá a Szentírásra. Ellenkezőleg alátámasztja azt. Így történt Jerikónál, Sichemnél (Teli Balata), Hebronban és Megiddóban, valamint Jeruzsálemben az ófelen.

Ilyen kirándulásokra többnyire szamárháton indulnak a biblikus iskolák növendékei, mert sokféle olyan utak vannak a Szentföldön, hogy csak ez a biztoslábú kis állat lehet a közlekedési eszköz; vagy pedig gyalog, ha nem nagy a távolság.

Egyetlen esetet említek meg, amikor 1928 októberében tudományos útra indultunk (ferencesek és domonkosok) Ezekiás csatornájában. EITŐI a csatornáról szó van a 2. Péld. könyvében (32, 20). A szent szöveg szerint, Ezekiás király a Siloe forrás vizét átvezettette a hegy alatt, hogy ellenséges támadás esetén a városbeliek vizet kaphassanak. Óriási munka volt, mert kemény sziklát kellett áttörni, de sikerült. A híres Siloe felirat ezt örökítette meg. (Konstantinápolyi múzeumban őrzik.)

A csatorna hossza 512 és fél méter, szélessége fél méter, magassága alig több másfél méternél. Így kövér és magas embernek nem igen lehetne benne mozogni, de mi mindannyian soványak voltunk. Gyertyával fölfegyverkezve indultunk el a hosszú alagútból, természetesen cipő nélkül, mert körülbelül fél méter magasságban folydogált lassan a víz a Siloe tava felé. Közben megálltunk a kútnál, amelyen keresztül a városbeliek vizet meríthettek és amelyért tulajdonképpen a csatornát készítették. Kirándulásunk kellemetlen utóhangjait csak szabadba érésükkor hallottuk, mikor az arabok nagy lármával fogadtak. És ez érthető is volt, hiszen egész napra ihatatlanná tettük vizüköt, pedig egyetlen forrása Jeruzsálemnek. Csak akkor tudták meg ők, miért lett oly hirtelen zavaros Siloe forrásvíze.

## II. Alsóbbfokú intézetek.

Miután így a Szentföld biblikus intézeteiről és azok rendelteséről megemlékeztem, röviden szólok a többi iskolákról is.

1. A Mamilla út végén áll a *ferencrendiek szép kollégiuma*. Eredetileg a *Ferrari bíboros* által alapított férfi és női kongregáció birtokában volt, de a Szentatyához 1929-ben átvették a ferencesek. Nem kimondottan katolikus iskola, hanem mohamedán fiúkat is felvesznek éspedig azért, hogy így észrevétlennel szívükbe lopják a keresztény vallásnak becsülését. Nagyon sok arab örömmel küldi ide fiát.

Több más iskolájuk is van a ferencrendieknek Jeruzsálemen kívül. Betlehember, Názáretben, Ain Kárem, Jaffa, Kána, Akkó és Emmausban. (A Palesztinán kívüli helyekről nem szólok.) Ezekben az intézetekben különösen az árva gyermekeket nevelik és tanítják nemcsak írni, olvasni és idegen nyelvkre, hanem valamiféle mesterségre is. Úgyhogy az Üdvözítőről elnevezett kolostor műhelytelepét (nyomda, malom, pék, vasesztergályos, kovács, asztalos, villanyfejlesztő) ilyen fiúk vezetik, természetesen rendes fizetésért. Közöttük nevelkedett, mint előbb említettem, P. Gaudentius Orfali nagy archeológusunk is.

Esztendőnként 80 fiút és körülbelül ugyanannyi leányt tartanak el csak jeruzsálemi árvaházukban.

De nemcsak a ferencrendiek fejtenek ki ilyen áldásos működést Krisztus szent földjén, hanem a többi szerzetesrendek is.

2. A *bencéseknek* Jeruzsálemben a botránkozás hegyén van gazdasági intézetük, azonfelül kis birtokukon, Abugos-ban. Többségére felnőtt ifjakat vesznek föl, megtanítják őket szántani, vetni, általában a földet művelni, hogy az édes anyaföldet, amely már mármár kicsúszik a benszülött arab kezeiből, megszerettessék vele. Mert Palesztinában ma is úgy művelik a földet, amint ezer évvel ezelőtt. Kis faekéje elé szamarat és tehenet fog az arab, feltűrja valahogy a köves talajt, beveti és sarlóvallearatja. A zsidó telepesek pedig gépekkel dolgoznak az Esdrelon síkságán. Ezért vesztette el földjét az arab és visszaszerezni a bencések tanítják meg őket együtt a szaléziánusokkal.

3. A *szaléziánusoknak* gyönyörű házaik vannak Jeruzsálemben, Betlehember és Názáretben, sőt újabban Jaffában és Kafar-Gamalában is.

Csodálatos a szeretet, amely őket idehozta a pusztába, Kafar-Gamalába, ahol egyetlen lélek sem lakik, csak az ő magános kolostoruk virraszt fent a dombtetőn. Házuk tetejéről messze el lehet látni a nylt tengerre, délen Hebron és Gáza felé, északon a szamariai hegyekre. Ó, mennyit kell dolgozniok még a jó szerzeteseknek, amíg újból tejjal-mézzel lesz tele a házuk tövében elterülő kopárvidék.

Don Bosco fiainak betlehemi és názáreti intézete mint építkezés is csodálatot vált ki. Mindkét helyen szerencsés magaslati fekvésével uralja a várost. A munka pedig, mely ott folyik a szegény palesztinai fiúk kultúrájáért és lelkéért, valóban krisztusi. Méltán írták fel intézetek homlokára: „Az ifjú Jézushoz”. Nagyon érdemes bepillantani az intézetek beléletébe. Don Boscoéknál tett látogatásom impressziói:

A létszámmal igen meg voltak elégedve a jó nevelők, mert sok benlakójuk és annál több bejárójuk van... A fiúk hintáztak, játszadoztak az udvaron ... De oly csendben és unottan, hogy nem hagyhattam szó nélkül. Azt felelték a kitűnő pedagógusok, hogy az arab gyerek nem zajos, nem kacagó, mint a mienk, de még csak játszani sem szeret. Szinte kényszeríteni kell a játékra, amelybe nagyon gyorsan, szinte betegen belefárad. *Komoly, nyugodt, mosolytalron arc — ez az arab gyerek.*

A tanulni vágyás a legritkább jelenség nála. Inkább koldulni szereti És nincs rá eset, hogy a nevelésben a szülők segítségére jönnének a pedagógusnak vagy a gyereknek.

Micsoda szeretettel, krisztusi kitartással kell hát felvértezve lenniök e mestereknek, hogy e gyenge, tunya, vörbajos anyagból embereket formálhassanak!...

4. Végezetül pár sort a *női szerzetesrendeknek* is szentelek, akik ha itthon bőven kiveszik részüket a munkából (különösen iskoláinkban, kórházainkban), ott sem maradhatnak el.

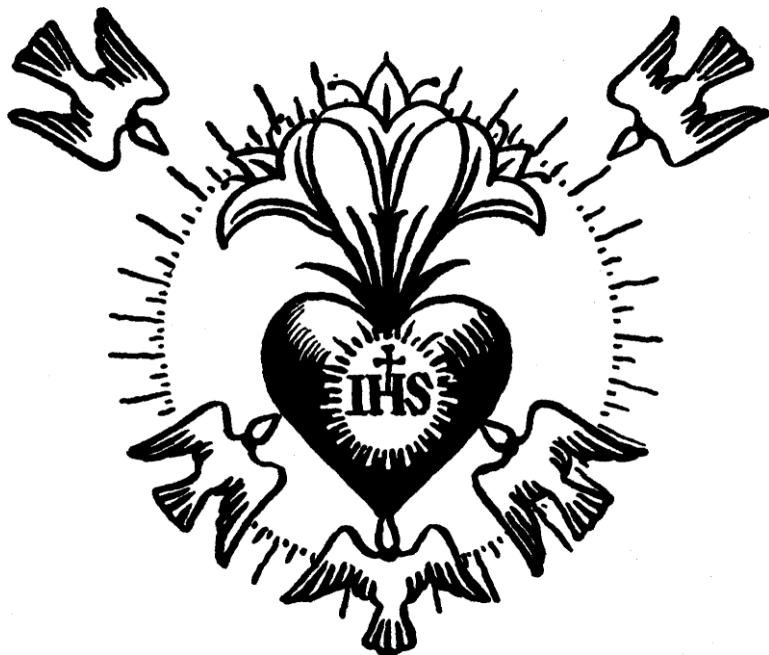
a) Jeruzsálem legnagyobb leányiskoláját a *Sionról nevezett apácák* vezetik (Notre Dame de Sión). Közvetlenül a ferencesek biblikus intézete mellett laknak és az „Ecce Homo” templom is az ő birtokukban van. Ide is fölvesznek mohamedán leányokat a keresztyéken kívül és a legelőkelőbb arabok ide járatják gyermekiket, örööm nézni ezeket a kis mohamedánokat, akik az uccán sűrűn letakart arccal, fekete ruhában szótlanul járnak, milyen elevenek itt, ha a háztetőn, fátyol nélkül játszadoznak. Vallási dolgokról nem beszélhetnek a nővérek az iskolában, de lehetetlen, hogy semmi ne maradjon a szívükben ezeknek a kis arab leányoknak abból a szeretetből, közvetlenségből és melegségből, amit a katalikusoknál tapasztaltak. Ez az egyetlen mód, amellyel meg lehet közelíteni a mohamedán családok titokzatos szentélyét, a gyermek lelkén keresztül, máskülönben nem. Hányszor megtörténik, hogy fanatikus mohamedán szülők, akiknek említést sem lehet tenni a a katalikus vallásról, lassan meglágyulnak olyannyira, hogy kis gyermeküket Szent Antal iránti tiszteletből kis ferences-ruhába öltözöttetik, derekát kordával kötik át, még fejét is tonzurára nyírják. Nem mondomb, hogy ez már áttérést jelent, de közeledést a mi vallásunkhoz.

Mondhatjuk, hogy majdnem minden apácarend gyökeret vert ebben a Szentföldben. Egyik talán csak most bimbózik, a másik már virágos ágakat hajtott.

b) Ott vannak az Olajfák hegyén a *bencés* és *karmelita* nővérek, a Szentsír közelében a *ferences missziós* nővérek, akik ugyancsak

árvaházat és iskolát vezetnek. Mekkora türelemmel kell ezeknek bírniok. Egyszer a jó nővérekhez kis mocskos arab gyereket vezettek be, akit jól megmosdattak, rendbeszedtek és úgy engedték haza. Másnap a kicsi megint piszkosan *jött* el. Igen, *mert* édesanyja azonnal nekiesett otthon és jól bekente arcát, nehogy valaki megverje szemmel a fiút.

Így dolgoznak férfi és női szerzetek kulturális téren Krisztus szülőföldjén, nem is említve a kórházakat és bálpoklosok házait, ahol szeretetük virágai csak Istennek illatoznak.



# T A R T A L O M

	Oldal
<b>ELŐSZÓ .....</b>	1
<i>Gróf Zichy Gyula:</i>	
<b>A SZENTFÖLD VARÁZSA .....</b>	3
<i>Kerékgyártó Árpád:</i>	
<b>A SZENTFÖLD FÖLDRAJZA</b>	
1. Politikai helyzete, határai .....	8
2. A Szentföld területének keletkezése és geológiai felépítése .....	10
3. A Szentföld természetes részei és azok felülete .....	15
4. A Szentföld éghajlata .....	27
5. A Szentföld vízrajza .....	34
6. A Szentföld életföldrajza .....	42
Függelék: A Biblia növény- és állatvilága .....	50
7. A Szentföld lakossága .....	57
<i>Harangi László:</i>	
<b>AZ ÍTELET .....</b>	72
<i>Dr. Ajtai-Ackermann Kálmán:</i>	
<b>A SZENTFÖLD TÖRTÉNETE</b>	
I. Őskor .....	81
II. Izrael és Júda országa .....	84
III. Makkabeusok kora. Nagy Heródes .....	90
IV. Jézus Krisztus .....	98
V. Jeruzsálem pusztulása .....	116
VI. Kereszteny uralom .....	124
VII. A keresztesháborúk kora .....	127
VIII. Végső küzdelmek a Szentföldért .....	146
IX. A Szentföld története az egyiptomi és török uralom alatt .....	157
X. A Szentföld legújabbkori története. A világháború .....	164
Magyarország összeköttetése a Szentfölddel .....	169
<i>Gabányi János:</i>	
II. ENDRE KERESZTESHADJÁRATA .....	177
<i>Zadravecz István:</i>	
A SZENTFÖLDI KEGYHELYEK .....	193
<i>Sik Sándor:</i>	
SÍRÓ TESTVÉRNEK .....	201
<i>Harsányi Lajos:</i>	
SZÜZ MÁRIA SZÜLETÉSE .....	206
<i>Kórnyei Paula:</i>	
CSÜTÖRTÖK ESTE .....	210

	Oldal
<i>Harsányt Lajos:</i>	
A HÁROM KIRÁLYOK .....	216
<i>Környei Paula:</i>	
A NÁRDUSKENET .....	225
<i>Harsányt Lajos:</i>	
A MEGGYPIROS MISERUHÁJÚ ANGYAL .....	234
<i>Harsányt Lajos:</i>	
MÁRIA A NÁZÁRETI HÁZ KERTJÉBEN .....	235
<i>Harsányt Lajos:</i>	
A SZILFAERDŐ ÁCSA .....	236
<i>Harsányt Lajos:</i>	
A KÁNAI MENYEGZŐ .....	241
<i>Sik Sándor:</i>	
KETTEN A MESTERREL .....	252
A SZENTFÖLD CÍMERE .....	253
<i>P. Majsay Mór:</i>	
A SZENTFÖLDI BÚCSÚK	
I. Kegyhelyi búcsúk .....	255
II. Kegytárgyi búcsúk .....	258
<i>Dr. Madarász István:</i>	
AZ ANYA UTOLSÓ TALÁLKOZÁSA FIÁVAL .....	261
<i>Dr. Tóth Tihamér:</i>	
NÁZÁRETBEN .....	265
<i>Lendvay István:</i>	
KÖNYÖRGÉS .....	267
<i>P. Takács Ince:</i>	
FERENCESEK ÉS A SZENTFÖLD .....	268
<i>P. Takács Ince:</i>	
NÉHÁNY JELESEBB MAGYAR FERENCES A SZENTFÖLDÖN .....	293
<i>P. Kaizer Nándor:</i>	
COMMISSARIUS TERRAE SANCTAE (A Szentföld biztosa) .....	302
<i>Dr. Horváth Zsigmond:</i>	
KÜLÖNFÉLE SZERZETESRENDEK ÉS INTÉZETEK A SZENTFÖLDÖN	
I. Biblikus főiskolák .....	310
II. Alsóbbfokú intézetek .....	313

# H I B A I G A Z Í T Á S

Az 51. oldal első bekezdésében:

„... amely alatt már Deborah ült a vád-lottak padján” — helyett ezt olvassuk:  
 „... amely alatt már Deborah ült a bírói széken,”

A 101. oldal első bekezdésében:

*Krisztus bemutatását az egyiptomi futás előtt való időre, a születés utáni 40. napra helyes-  
 bitjük.*

EZEN KÖNYVET  
A BÉVAI IRODALMI INTÉZET NYOMDÁJA ÉS KÖNYVKÖTÉSZETE  
KÉSZÍTETTE  
BUDAPESTEN, 1981 ŐSZÉN

A KÖTÉST TEKVEZTE  
ÉS A SZÖVEGKÉPEKET RAJZOLTA

MÁRTON LAJOS

FESTŐMŰVÉSZ

*A magyar mesterek alábbi műveinek reprodukcióját  
a Könyves Kálmán Magyar Műkiadó Rt.  
jogosításával közöljük.*

BALLÓ EDE: PIÉTA

MUNKÁCSY MIHÁLY: KRISZTUS

BENCZÜR GYULA: MADONNA

MUNKÁCSY MIHÁLY: KRISZTUS

BOEMM RITA: JÉZUS MÁRIA ÉS  
MÁRTÁNÁL

MUNKÁCSY MIHÁLY: KRISZTUS  
PILÁTUS ELŐTT

BORUTH ANDOR: JÉZUS SZÜLETÉSE

NAGY ZSIGMOND: KRISZTUS  
SIRBATÉTELE

FEJÉR SÁNDOR: AZ IRGALMAS  
SZAMARITÁNUS

PENETELEI MOLNÁR JÁNOS:  
LEVÉTEL

FESZTY ÁRPÁD: GOLGOTA

ROTTMANN MOZART: JÉZUS A  
TEMPLOMBAN

KERNSTOCK KÁROLY: KRISZTUS  
ÉS AZ EMMAUSI IFJAK

STETTKA GYULA: CONSUMMATUM  
EST